
INDIA

VERHANDELINGEN

VAN HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

DEEL LV.

BATAVIA,
ALBRECHT & Co.

'S HAGE,
M. NIJHOFF.

1905.

INHOUD.

VERHAAL VAN SESE nTAOLA.

INLEIDING en VERTALING,

UITGEGEVEN DOOR

Dr. N. ADRIANI,

afgevaardigde van het Nederlandsch Bijbelgenootschap voor Midden-Celebes.

Verhandelingen Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

DEEL LV.

1e Stuk.

BATAVIA, ALBRECHT & Co. | 's HAGE, M. NIJHOFF.

1902.

VERHAAL VAN SESE nTAOLA.

INLEIDING EN VERTALING.

I N L E I D I N G.

Het Verhaal van Sese nTaola, waarvan de tekst door mij is uitgegeven in de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, Deel LI, 2e stuk (1900), behoort tot de letterkunde van de Barée-sprekende bevolking in het rijk Todjo, welks kustgebied ten O. door Tandj. Api, ten W. door de rivier Malei (ongev. 120°52' O. L. v. Gr.) wordt begrensd. (1) Het is door mij opgeteekend in Augustus 1898 uit den mond van i Parala, gewoonlijk bij zijne teknonymische benaming Ta Adji (Oom van A.) genoemd, een Saoesoeër van geboorte, getrouwd onder de To Lage aan den mond der Posso en reeds sedert jaren daar woonachtig. De Saoesoeërs spreken thans algemeen Barée; hunne landstaal, naar de ontkenning Ta'a genoemd, is aan het uitsterven. Door hun vrij druk handelsverkeer met de meer O.-lijk gelegen streken hebben de Saoesoeërs ook de letterkundige producten van de Barée-sprekende strandbevolking leeren kennen. Mijn zegsman Ta Adji gaf als tumpu (lett. „eigenaars," waarmee hier „oorspronkelijke samenstellers" zijn gemeend) van dit verhaal op de To Tora'oe. Deze kleine volksstam woont voornamelijk tusschen de riviertjes Bombalo en Oeë Koeli, dus in het Westelijk kustgebied van het Todjo'sche rijk. Zij zijn zeer zwerfziek; voortdurende oorlogen hebben hen gedeeltelijk naar het O. (Ampana, Togian-eilanden), deels naar het W. (To Winotoe, aan het Parigische strand) doen verhuizen; ook aan de Tomori-baai en aan de N. kust van de Tolo-golf zijn vele To Tora'oe gevestigd (2). Daar zij, zooals alle strandbewoners der Tomini-bocht, den Islâm belijden, hebben zij veel meer verkeer met de Barée-sprekers aan de kust, dan met de Binnenlanders, die nog allen heidenen zijn; vandaar dat dit verhaal voornamelijk aan de Barée-sprekende kustbewoners bekend is en van de Bovenlanders slechts aan die, welke vrij veel met de handeldrijvende strandbewoners in aanraking komen, zooals de To Lage en de To Kadomboekoe.

De taal van dit verhaal is het Barée dat aan de Z. kust der Tomini-bocht wordt gesproken en dat vermengd is met Parigisch, vooral bij de strand-To Lage,

(1) Zie de Taalkaart van Midden-Celebes in de Mededeelingen v. w. h. Ned. Zendeling-genootschap, Dl. 42 (1898) en de verklaring op bl. 557—560.

(2) Zie over dezen stam Meded. N. Z. G. Dl. 43 (1899), bl. 6—15.

terwijl verder O.-lijk de invloed van de hoofdplaats van Todjo, waar het Boegineesch eenige woorden aan het Barée heeft geleend, merkbaar is. Het land ten O. en ten Z. van de hoofdplaats Todjo wordt door To Lalaeo en verder door To Ampana bewoond. De taal dezer stammen, althans het Ampana'sch, moet als een dialect van het Barée worden beschouwd, waarvan ook weder vele eigenaardige woorden in het Todjo'sche Barée zijn overgegaan (3). Het strand-Barée is feitelijk geheel dezelfde taal als het Barée der Bovenlanden, maar het is gemengd met Saoesoesche en Parigische woorden aan de W. zijde, met Lalaeo'sche en Ampana'sche aan de Oostzijde.

Nog andere omstandigheden geven aan het Barée van 't strand een ander karakter. Dat de strandbewoners meer namen van zeevisschen kennen en ook eenige tientallen woorden, die op de zeevaart betrekking hebben, rijker zijn dan de Bovenlanders, is van minder belang, maar dat zij door invloed van den (Boegineeschen) Islâm een aantal woorden en denkbeelden hebben opgenomen, die den Bovenlanders vreemd zijn en aan den anderen kant een groot aantal woordpantangs hebben laten vallen, die bij de heidenen nog streng gelden, dat mag wel onder de voorname punten van verschil tusschen het strand-Barée en het Bovenlandsche Barée worden genoemd. In 't algemeen is de taal der Bovenlanders pittiger, kleuriger, aardiger, die der strandbewoners eentoniger en door mindere afwisseling, vervelender om aan te hooren. Met dit al is het verschil niet van ingrijpenden aard.

De taal van het verhaal van Sese nTaola is, als strand-Barée beschouwd, goed zuiver te noemen. Het is naar men mij verzekerd heeft, het grootste verhaal dat in 't Barée bekend is en zelden wordt het in eenige opeenvolgende nachten geheel uitverteld. Dit is trouwens geen wonder, want er is geen ongeschikter tijd voor vertellen te bedenken, dan de oogsttijd, de eenige juist waarin het geoorloofd is. Doodmoe van den langen, heeten dag in het open rijstveld en met het vooruitzicht van den volgenden morgen weder vóór dag en dauw er op uit te moeten gaan, legt men zich des avonds reeds vroeg te slapen en weinige vertellers houden tot na middernacht den slaap uit de oogen van hunne laatste getrouwe toehoorders.

Het verhaal van Sese nTaola behoort tot die vertellingen, waarvan een gedeelte zingend wordt voorgedragen. Het begin van zulke verhalen, die altijd tot het romantische genre behooren, is steeds in gewoon proza. Daarin wordt de geboorte van den held, in dit verhaal Sese nTaola geheeten, verteld, bijna altijd op dezelfde wijze, gevariëerd, gerekt of bekort naar den smaak van den verteller en de belangstelling der hoorders. De gewone gang is deze: Ta Datu en Indo i Datu zijn reeds lang getrouwd, maar hebben nog geen kinderen, 't geen één van

---

(3) Over het Ampana'sch is het een en ander medegedeeld in Tijdschr. Bat. Gen. Dl. XLII, bl. 539 (1900).

hen tot den uitroep brengt: „Al kregen we maar een kind dat er uitzag als een (en dan volgt de naam van dier of van 't een of ander nietig ding, bijv. een padi-haar, in Wali mPangipi), dan zou ik al blij zijn." (3a) Kort daarop wordt Indo i Datu zwanger, Ta Datu roept zijne hoorigen bijeen en laat zure vruchten zoeken voor zijne vrouw, zij eet van elke soort maar ééne vrucht, en bevalt gezettertijd voorspoedig van een zoon, die al terstond ongewone dingen doet, bijv. ontzettend zuigen, zoodat alle zogende vrouwen Indo i Datu moeten bijspringen, later verbazend eten, zoodat men hem niet kan onderhouden, of hij begaat den eenen of anderen misslag, zoodat zijne ouders zich van hem moeten ontdoen. Dan gaat hij, òf met een broertje of zusje, òf met onderweg opgedane gezellen, de wijde wereld in en belandt na eenige avonturen, bij een verzorger of verzorgster, meestal eene oude vrouw, i Bangkele Tu'a, „de oude vrouw" genoemd. Hier komt hij geheel bij na de doorgestane ellende en onderneemt van uit dit verblijf een tocht naar de naastbijgelegen stad, waar een groot feest is, een wedstrijd om de hand der Prinses (i Datu), gewoonlijk met balspel; de Prinses zit in een hoofdverblijf: wie zijn bal zóó hoog kan opwerpen, dat deze in 't Prinsessenverblijf valt, die wordt haar man. De jonge held van 't verhaal slaagt bij den eersten worp en huwt Datu, 't geen hem vele benijders bezorgt, allereerst onder de teleurgestelde minnaars. Dezen komen na eenigen tijd hem bevechten, maar hij zegeviert over allen, en als hij rustig in het dorp van zijn schoonvader is gevestigd, krijgt hij verlangen zijne ouders te bezoeken en hun zijne vrouw te toonen. Spoedig gaan zij met groot gevolg op reis en geven hunne aankomst bij het naderen van 't dorp hunner ouders door geweerschoten en juichkreten te kennen.

Dit dorp is intusschen onder een ban geweest, van 't oogenblik af dat de ouders van den toen nog jongen held hun kind verstieten. Alle leven stond stil: de wind woei niet meer, het water vloeide niet meer, geen kokosnoten vielen meer van de boomen, honden blaften niet meer, hanen kraaiden niet meer, alle menschen bleven levenloos op de plaats waar zij zich juist bevonden. Ta Datu en Indo i Datu zijn in letterlijken zin vastgeworteld op hunne zitplaatsen, want uit hun achterste schieten de wortels door de vloerlatten naar beneden en dringen in den grond. Eerst bij aankomst van den verworpen zoon herleeft het dorp, staan Ta Datu en Indo i Datu op en trekken de wortels, waarmee zij vast zitten, uit den grond.

Terstond begrijpen zij dat hun zoon terugkomt; zij gaan hem tegemoet, maar er kan geen verzoening plaats hebben, dan nadat de zoon eerst zijne ouders heeft beboet, voor de schuld die zij tegenover hem hebben, daar zij zich van hem hebben willen ontdoen.

Gewoonlijk wordt dan ook nog iets verteld van den zoon, dien de held na

---

(3a) Hetzelfde in Tijdschr. Bat. Gen. Dl. 44, bl. 62, uit een Kangeansch verhaal.

eenigen tijd krijgt, maar dit is doorgaans eene herhaling van 't geen den vader is overkomen.

Een andere gang van 't verhaal is, dat de held en zijn jongere broeder van elkaar afraken en elkaar na allerlei avonturen terugvinden.

Lange verhalen, zooals dat van Sese nTaola kan men gewoonlijk wel in stukken verdeelen, die zeer los samenhangen; men zou er verder evenveel kunnen aanhangen, invoegen of bijmaken als men maar wilde, zonder het verhaal te bederven, dat eenmaal over de grenzen van zijn natuurlijk besluit, het wederzien der gescheidenen, uitgebreid, geen goed slot meer kan vinden. Vandaar ook, dat het bij de vertellers dezer romantische verhalen aan 't eind altijd heet: Verder dan hier heb ik niet gehoord, maar misschien weten anderen nog wel meer; sommigen beweren zelfs dat het werkelijke slot niet mag verteld worden, daar er anders eene verstoring in de natuur zou plaats hebben.

Het hoofdbestanddeel van een Toradja'sch verhaal vormen de gesprekken. Dit kan niemand verwonderen, die ooit een Toradja iets heeft hooren vertellen. Hij kleedt altijd zijn verhaal dramatisch in, geeft eene reeks tafereelen, vertelt wat die en die zeide en wat hij daarop antwoordde. Een avontuur hem op weg overkomen, schildert hij door het weergeven van het gesprek dat hij tijdens 't geval met zijn kameraad heeft gehouden. Twee meisjes i Solo en i Matia komen thuis en hebben een slang op weg ontmoet. Dat vertellen ze aldus: „Hebt ge ons geschreeuw niet gehoord? Daar ginds bij den arèn-boom zeg ik tot Matia: O, daar ligt een slang! — Matia zegt: Spreek er niet over, laat ons vluchten! — Ik zeg: Nu vluchten? de zon gaat onder! — Matia zegt: O, Silo, was er maar een man bij ons! — Ik antwoord: Al was er geen man, al was er maar een hakmes, maar neen! — Matia zegt: Silo, ik zal schreeuwen, misschien gaat de slang weg. — En Matia: Hoe! Hoe! — Ik zeg: Kijk, Matia, de slang is weg, laat ons loopen, dan komen we nog levend thuis bij moeder!"

Geeft een Toradja een relaas van feiten, zooals bij het vermelden van hetgeen er is voorgevallen in eene rechtszaak, dan dreunt hij in een dof geluid voort, stil op zijne plaats blijvende, met neergeslagen oogen. Van zulk een verslag maakt hij zich plichtmatig af, maar om met smaak iets weer te geven, kiest hij den dramatischen verhaaltrant.

In de romantische verhalen der Toradja's nu zijn de gesprekken die vast tot het kader van 't verhaal behooren, in rijmende regels gebracht, die twee aan twee op geheel dezelfde wijs het heele verhaal door worden gezongen. Ieder verhaal heeft zijn eigen wijs voor elk couplet van twee rijmregels, maar deze verandert in het gansche verhaal niet. De maat der regels, of liever het rythme, waarin ze worden gezegd, is dan ook het geheele verhaal door hetzelfde. Een verhaal, op deze wijze voordragen, heet mongkâ-ngkâsaka (Par. mongkae[2] saka), wat letterlijk beteekent „gerekt, sleepend uitspreken," zooals van zelf geschiedt bij het zingend voordragen.

De coupletten in Sese nTaola bestaan uit twee regels, elk van 8 syllaben; de twee laatste syllaben van elken regel worden met dezelfde klinkers uitgesproken, zóódat de voorlaatste lettergreep van den eersten regel denzelfden klinker heeft als de voorlaatste van den tweeden regel en de laatste syllaben van den eersten regel als de laatste van den tweeden. Op de medeklinkers wordt totaal niet gelet jaku rijmt op jau, op labu, op nawu, op kadju, op ra'u; junga op dju'a, op wua, op susa, op lua, op banua, enz. Elk couplet heeft zijn eigen rijm; komt dat van een couplet met dat van 't volgende overeen, dan is dit zuiver toeval.

Als voorbeeld kunnen dienen de coupletten van bl. 6, die de volgende rijmen te zien geven:

reme — bente, pura — nua, bangu — jaku, kondo — ntjojo, tanda — raja, wunga — dju'a, kondo — dodo.

Het laatste couplet rijmt niet, omdat de verteller het enclitische mo achter malai heeft vergeten; voegt men het in, dan zijn èn maat èn rijm in orde: imo en imo, zooals men 't bijv. in het 3e couplet van bl. 7 kan zien. Dat de verteller het niet heeft gemerkt, komt doordat de zangwijs bij de voorlaatste lettergreep van elken eersten couplet-regel op den laagsten toon komt en dan in eens twee tonen rijst, waardoor de zanger vanzelf daartusschenin even ophoudt om adem te scheppen, zoodat hij juist op die plaats wel eens eene lettergreep smokkelt.

Indien men alle coupletten nagaat, zal men ze niet alle in orde bevinden. Zoo is bijv. het rijm van couplet 5 op bl. 7 in de war, daar niet kaku, maar sikò op imo rijmt; dezelfde fout hebben coupl. 6 en 7, waarin niet boka, maar se'e op bente, niet sungke, maar boka op nggona moet rijmen, terwijl bovendien in 7 één lettergreep ontbreekt. Eene andere schikking der woorden, en in 7 een enkel mo zou alles in orde brengen, maar de zin zou moeilijker te verstaan worden; vandaar dat zij zich in 't geheugen van den verteller in duidelijker vorm heeft bewaard.

Bij 't voorlaatste couplet van bl. 7 kan men zien dat een gerekte vocaal twee lettergrepen waard is, hoewel het rijm bû en û maar voor één telt, daar ook de voorafgaande lettergrepen rijmen: kabû — ngkaû.

Coupl. 3 van bl. 8 heeft nu te veel, dat haastig in den zang wordt meegenomen, zonder de maat te storen en ook in den zin geen beteekenis heeft.

In coupl. 2 van bl. 9 is de o van bo gerekt en rijmt op sompo, en in coupl. 3 heeft voor lo'u zonder twijfel la'u gestaan, zooals men op Todjo zegt in plaats van lou op Posso. Dit klinkt een Possaan ongewoon en daarom heeft hij er lo'u (synoniem met lau, la'u) van gemaakt.

De fouten in andere coupletten zijn van denzelfden aard en behoeven dus niet verder aangewezen te worden.

Op de vreemde woorden en de dialectische eigenaardigheden zal in de aanteekeningen gewezen worden. Wij kunnen dus thans van den vorm van 't verhaal tot den inhoud en de samenstelling overgaan.

Het begin is bijna geheel het traditioneele van de romantische verhalen in

't Barée; de aanvangswoorden worden het best weergegeven met ons: „Er was eens een Koning en eene Koningin;" alleen heeft de verteller er hier niet bijgevoegd dat zij al langen tijd kinderloos waren en daarop een van beiden een dwazen wensch uitspreken ten opzichte van het kind waarop zij hopen; dit is anders de natuurlijk verklaring van de ongewone eigenschap, die het kind reeds spoedig na zijne geboorte blijkt te bezitten. Eigenlijk moet door Ta Datu of door Indo i Datu eerst worden gewenscht: Al kregen we ook een kind dat de grootste veelvraat was, dan hadden we er toch een Als zij dan later zulk een kind krijgen en de gevolgen van hun wensch niet willen dragen, bezondigen zij zich tegenover dat kind, want 't is hun eigen schuld dat hem zulk een onwelkome hebbelijkheid eigen is. Vandaar dat, als zij hem trachten van kant te maken en hij, dit beseffende, wegloopt, hun dorp onder een ban raakt en alle leven er stilstaat; als later de zoon weder zijne ouders opzoekt, moeten zij door het betalen eener boete hunne schuld delgen. Dit zedelijk motief van het verhaal is geheel Toradja'sch gevoeld en uitgewerkt.

Het eenige verhaal in de Barée-taal dat met het eerste gedeelte van Sese nTaola overeenkomt, onder de circa 120 verhalen die ik tot nog toe heb kunnen opteekenen, is de vertelling van La Djara Bangka, afkomstig van de To Poe'oe mBoto, die den Zuidelijken oever van het Meer bewonen en een dialect van 't Barée spreken, dat naar de ontkenning arée heet. Het luidt als volgt:

„Toen La Djara Bangka nog klein was, at hij reeds de rijst en de toespijs, die zijne moeder voor zich en haren man had gekookt, geheel alleen op, en zoo dikwijls als zijne moeder maar kookte, nam hij haar al het eten af en at het op, zoodat zijne ouders honger leden, terwijl hij snel groot en sterk werd. Daarom nam zijn vader hem mee naar het bosch, hakte een boom om en liet dien op hem vallen. Meenende dat zijn kind dood was, snelde hij naar huis, zijne vrouw zette terstond den pot te vuur en beiden verheugden zich in 't vooruitzicht van eindelijk eens genoeg te kunnen eten, maar juist toen de vrouw wilde opscheppen, kwam de jongen aanloopen met den boom, die op hem was gevallen op den schouder en riep: Waar zal ik den boom neerleggen, Vader? Nauwelijks had hij zijn last neergeworpen, of hij ging het huis binnen en at het eten op, dat zijne moeder juist gekookt had. Nog tweemaal trachtte zijn vader hem onder een boom te verpletteren, maar telkens kwam de zoon met den boom op schouder terug en nam zijnen ouders het eten voor den neus weg. Na den derden keer nam hij afscheid en ging de wijde wereld in. Eerst ontmoette hij den reus Wawo mPoniu, met wien hij worstelde, zonder dat een van beiden den ander kon overwinnen, waarop zij vrede sloten en te zamen verder gingen. Daarop ontmoetten zij den reus Mantju'u Tamungku en later nog Mangkambari Nunu; met elk van hen begon La Djara Bangka te worstelen, zonder beslissenden afloop, waarop ook zij hem volgden. Zij kwamen eindelijk aan den zee-oever en besloten de zee over te steken. Wawo mPoni'u kon drie maanden achtereen zwemmen, Mantjuju

Tamangku vijf en Mangkambari Nunu zes maanden, doch Lo Djara Bangka kon het uithouden totdat zij aan de overzijde zouden gekomen zijn. Zij begaven zich daarop te water; na 3 maanden liet Wawo mPoniu zich trekken door La Djara Bangka, na 5 maanden hield Mantjuju Tamungku zich weder aan Wawo mPoniu vast en na 6 maanden sleepte La Dj. B. hen alle drie voort. Op zee werden zij tegengehouden door een groote Zeeslang (imbu), die zoo lang was, dat zij haar niet konden voorbij zwemmen, waarop La Dj. B. met zijn zwaard een stuk uit de slang hakte en dit wegslingerde, zoodat zij tusschen de gescheiden deelen der slang konden doorzwemmen. Eindelijk kwamen zij aan den overkant en gingen aan land. Den tocht voortzettende, kwamen zij aan een dorp, waar het weggeslingerde stuk Zeeslang was neergevallen en door zijn stank de lucht verpestte Het hoofd (Ta Datu) had reeds de hand zijner dochter (i Datu) beloofd aan hem, die het kreng zou opruimen. Dit gelukte Wawo mPoniu, die met zijn zwaard het stuk slang wegslingerde, zoodat hij dienzelfden dag de echtgenoot van Datu werd. De drie anderen gaan den volgenden dag verder en komen aan een dorp, waar men in hetzelfde geval verkeerde, want het weggeworpen stuk zeeslang was daar neergevallen. De beurt was nu aan Mantjuju Tamungku, die hetzelfde succes had als Wawo mPoniu en als echtgenoot van Datu, de dochter van Ta Datu, achterbleef, toen zijne beide makkers den volgenden dag hunne reis vervolgden. Beiden hadden ook hetzelfde geluk, Mangkambari Nunu eerst, den dag daarop La Djara Bangka. die het rottend aas ten slotte voorgoed wegwierp. Verder hadden zij een gelukkig leven, elk in zijne nieuwe woonplaats."

Op eenige bijzonderheden na, is dit verhaal geheel hetzelfde als Sese nTaola, bl. 1—6. Dat de personen geheel dezelfde zijn als in Sese nTaola, blijkt uit hunne namen. La Djara Bangka heeft het lidwoord La, dat bij de Barée-sprekers nog slechts in enkele ouderwetsche eigennamen voorkomt, maar bij de bevolking aan het Meer nog wel gebruikelijk is, zelfs bij vrouwennamen.(3b) Djara wordt naast njara voor „paard" gebruikt en bangka, dat thans bij de Meerbewoners „doodkist" beteekent en bij de Barée-sprekers ten N. van het Meer niet meer in gebruik is, moet oudtijds „vaartuig" hebben beteekend, zooals uit de verwante talen blijkt. Trouwens de Toradja'sche doodkist is, evenals het Toradjo'sche vaartuig, een uitgeholde boomstam. La Djara Bangka kan dus beteekenen: „die op zijn vaartuig rijdt, schrijlings op zijn vaartuig zit", zooals Sese nTaola op zijn waringinstam. Mantjuju Tamungku beteekent „die een berg op zijn hoofd draagt." Deze persoon komt niet in Sese nTaola voor, maar wel in de beneden medegedeelde Loda'sche parallel dezer vertelling. Mangkambari Nunu „die waringin-boomen afbijt," is natuurlijk dezelfde als Mangkambari Pengale, „de Boomenbijter" uit Sese nTaola. De Pajowi, de zeeslang uit Sese nTaola, is in dit verhaal Imbu genaamd, de gewone benaming voor watergeesten, die als slangen worden voorgesteld.

(3b) De Mohammedaansche Parigiers en in navolging van hen de Barée-sprekende strandbewoners, hunne geloofsgenooten, geven zich gaarne Boegineesche eigennamen met het lidwoord la.

De naam Wawo mPoniu is moeilijker te verklaren, Wawo is „boven, bovenop, hoogte"; poniu of poniua is een wisselterm voor ala, „rijstschuur", omdat in de rijstschuur het tooverkruid niu of sumaniu wordt gelegd, poniua of poniu is „niu-plaats". Wawo mPoniu beteekent dus „boven op de rijstschuur" of „hoogte van de rijstschuur", wellicht is er mee bedoeld dat de Reus „zoo hoog als eene rijstschuur" was.

Behalve in het Barée, is het begin van het verhaal van Sese nTaola, zijn onverzadelijke eetlust en de drie pogingen zijner ouders om zich van hem te ontdoen, terug te vinden in No. 41 van de „Fabelen, Verhalen en Overleveringen der Galelareezen," uitgegeven door den Heer M. J. Van Baarda, in Bijdr. Kon. Inst. 1895, bl. 263. Het Galelareesche verhaal is echter veel korter; in Sese nTaola laat men eerst een berg op hem vallen, daarna een steen, dien hij aan zijne moeder brengt, en ten slotte een boom, dien hij als zwaard op de heup bindt. In 't Galelareesche verhaal laat men eerst een steen op hem vallen, dien hij aan zijne moeder brengt, daarna een boom, dien hij haar eveneens brengt, en ten slotte tracht men hem in een kokostuin achter te laten, wat in Sese nTaola niet voorkomt.

Sese nTaola gaat nu de wijde wereld in, met zijn zusje, dat hij in een gouden pinangdoos mededraagt. Zijn geweldige eetlust is geheel verdwenen, hij leeft nu van een klein beetje voedsel. Op weg vindt hij zeven makkers, met wie hij op den waringinboom, dien hij steeds als zwaard aan de zijde heeft gedragen, de zee oversteekt: daar komt hij een groote zeeslang, pajowi, tegen, zoodat hij niet verder kan; hij hakt nu een stuk uit het midden van dien slang en slingert dit weg, zoodat het terecht komt in een dorp aan den overwal, waar het blijft liggen rotten, zoodat het de lucht verpest. Het dorpshoofd looft de hand zijner dochter uit voor dengene, die het kreng opruimt. Sese nTaola komt nu met zijne gezellen in het dorp en gelast den oudste het aas met zijn (S. T.'s) kris weg te slingeren. Deze doet het en krijgt de dochter van het dorpshoofd tot vrouw, zoodat hij in het dorp achterblijft, terwijl de anderen hun weg voortzetten naar een volgend dorp, waar het stuk pajowi den vorigen dag is neergevallen en door den tweeden gezel van Sese nToala wordt weggeslingerd. Zoo gaat het tot zevenmaal toe, zoodat Sese nToala ten slotte alleen overblijft om zijn weg te vervolgen.

Aan de laatste bijzonderheden merkt men dat de drie jongelingen, die in het Galelareesche verhaal over zee komen aanwandelen en die den vraatzieken jongen bevelen een stuk uit den visch Noenoe te hakken en hem weg te werpen, zoodat hij in eene andere stad komt, „anders gaat het hier stinken," dezelfde zijn als de zeven makkers die Sese nToala op weg ontmoet. De waringinboom, waarop Sese nToala met zijne reisgezellen de zee oversteekt, als hij de zeeslang tegenkomt, heet nunu in 't Bar. (4); deze naam is in 't Gal. verhaal op den visch overgegaan. Na den visch te hebben weggeworpen, wordt de jongeling in 't Gal. verhaal uitgehuwd en zijne makkers huwen ook.

(4) Ook in 't Sang. heet de waringin nunu, Bent. nunuk, Boel. mumu.

De vrouw van een zijner makkers is weerwolf, zij zet de menschen in een kooi, om ze later op te eten. Dit is al wat het Gal. verhaal heeft van de Ta nTolo en Indo i nTolo episode uit Sese nTaola (5).

Na zijne makkers te hebben uitgehuwd, komt Sese nTaola met zijne zuster, die nu voor 't eerst hare schuilplaats verlaat, bij eene oude vrouw (i Bangkele Tu'a), die hen verzorgt en tot kleinkinderen aanneemt. Deze figuur is ook uit andere Toradja'sche verhalen bekend. In Bilala Pantje neemt zij eveneens den held, een jeugdigen zwerver, op en verzorgt hem totdat hij van zijne vermoeienissen bekomen is. Zij wordt voorgesteld als eene kinderlooze weduwe, die het zwaard en het schild van haar overleden man als erfstukken bewaart en eenige huisdieren: honden, varkens en kippen opvoedt. Soms woont zij eenzaam in het bosch, dicht bij een dorp, soms ook ri wawo Jangi „boven in de lucht," ri Tana ngkaloe-loe „op het Hangende Land" of ri Torate „in de onderwereld," waarheen een groote vogel dan hare beschermelingen overbrengt. In de Parigische verhalen is een dergelijke rol toebedeeld aan Nene Kobaja, eene figuur die, door het Boegineesch, uit de Mal. Neneq Kebajan is ontstaan. Zij is in de Parigische verhalen eene kinderlooze oude vrouw, die om zich te troosten allerlei dieren opvoedt en verdwaalde kinderen opneemt en verpleegt.

In de Sangireesche verhalen vindt men eene dergelijke figuur, Biki'-Biki', die met haren man Manganguwi in het binnenland woont en zich over weggeloopen kinderen ontfermt. (6)

In het Gal. verhaal 41 wordt alleen verteld dat de jongen, door zijne ouders verlaten, eene oude vrouw aantreft, wie hij een kapmes ontneemt.

Tot hiertoe komen de verhalen tot in kleine bijzonderheden overeen; het Gal. verhaal 41 is hiermee uit. Op nog één kleinen trek moet gewezen worden. In het Gal. verhaal hebben de drie jongelingen, als zij op reis gaan, ieder drie kĕtupat's (kupa) mee als teerkost: ook Sese nTaola gaat van de oude vrouw vertrekkende, met zeven (7) kĕtupat's (kotupa) op weg.

Zeven dagen lang loopt hij door, elken avond komt hij aan een dorp, dat slechts door geesten (angga) is bewoond, daar de lichamen der bewoners alle zijn opgegeten door een Garuda (8). De geesten der gestorvenen verzoeken hem telkens om binnen te komen; zij zweven om hem heen en hij voelt hunne kille aanraking. Des avonds eet hij een halve kĕtupat op, slaapt in de lobo (het dorpshuis, waar de schedels der gesnelde koppen hangen), eet den volgenden

---

(5) De Heer Van Baarda merkt aan 't slot van het Gal. verhaal op, dat het laatste gedeelte tamelijk duister is. De bijzonderheden worden in het verhaal van Sese nTaola in betere orde teruggevonden.

(6) Sangireesche Teksten XXIII en XXXIV, Bijdr. Kon. Inst. 1895, bl. 64, 126.

(7) Bij de bekende beteekenis der oneven getallen bij de Indonesiers, is het verschil in aantal hier niet van belang.

(8) In den tekst zal men dezen vogel met Toutji Bangke „Groote Vogel" aangeduid vinden. De thans fungeerende Kabosenja (dorpshoofd) van de To Lage aan den mond der Posso heet Garuda; mijn zegsman mocht dien naam niet uitspreken, daar hij Garuda „vader" noemt.

morgen de andere helft der kĕtupat op en gaat verder. Zoo gaat het tot zeven maal; in de lobo van het zevende dorp vindt hij eene vrouw, Lemo nTonda, in een der trommen (die in elke lobo hangen) verborgen. Na de zeven Guruda's, die hem komen aanvallen, te hebben verslagen, trouwt Sese nTaola met Lemo nTonda.

Van deze laatste episode vindt men de parallel in het midden gedeelte van 't Galelareesche verhaal No. 40, n.l. het verhaal van de door Guruda's uitgemoorde dorpen en van het meisje, dat zich verborgen heeft in een holle dakspar. Verder laten ons de Galelareesche verhalen in den steek. Zij maken overigens niet den indruk van eene oorspronkelijker redactie van het hier besproken verhaal te geven, vooral daar geen enkele persoon daarin met een naam wordt genoemd. Trouwens, de Heer Van Baarda zegt in zijne Inleiding van de Galelareesche verhalen: „slechts enkele kunnen oorspronkelijk wezen; de meeste dragen kenmerken in zich, dat zij van buitenlandschen oorsprong zijn," en „de meeste der Fabelen en Verhalen zijn dus zekerlijk, in het Ternataansche dialekt, van de reis mee naar huis gebracht."

Over den vermoedelijken oorsprong van het Toradja'sche verhaal zal straks gesproken worden. Gaan wij eerst de rest van 't verhaal na.

Tusschen het landen aan den overkant der zee en het trekken naar de dorpen, waar telkens het rottende stuk zeeslang neervalt, is eene ontmoeting ingeschoven met Ta nTolo en Indo i nTolo, een menschen-etend echtpaar. In Tijdschr. Bat. Gen. XLII, bl. 559 is door mij reeds gewezen op de Ampana'sche uitdrukking eo nômo i nTolo „de zon is opgeslikt door Tolo." Ik heb daar Tolo geïdentificeerd met Mal. tĕlan enz. en i Tolo met „de Slikker, de Opslikker" vertaald. Hij is dus het monster, dat bij eclipsen de zon of de maan opslikt. Deze voorstelling kan niet aan de Hindoes zijn ontleend, daar er geen spoor van Hindoe-invloed op Midden-Celebes is te ontdekken (9).

Dat in het verhaal van Sese nTaola deze menschenverslinder Ta nTolo, d. i. „Vader van Tolo" is genoemd, is zonder twijfel geschied om een naam voor zijne vrouw, Indo i mTolo „moeder van Tolo" te hebben. Allerlei vraatzuchtige wezens dragen in de Toradja'sche verhalen den naam Tolo of Ta nTolo; zoo komt hij bijv. voor in het verhaal door mij genoemd Tijdschr. Bat. Gen. XL, bl. 564, dat ook, bij de Sangireezen, Galelareezen, Minahassers, Javanen, Lampongers en Dajaks (Ling Roth, Natives of Serawak, I, 346) bekend is, waar eenige dieren op jacht gaan en hun buit zich telkens zien ontrooven door een vraat, die den bewaker aanvalt. Verder in het verhaal van Tele Tandami, waar de man i Angkai de vrouw i Angkele (10) heet en zij met het haar hunner schaamdeelen dezelfde

(9) Prof. Wilken heeft er in zijn „Animisme" (Ind. Gids 1885, I, 240) reeds op gewezen, dat het zon- en maan-opslikkende monster, 't welk de eclipsen veroorzaakt, ook bij de Mongondouërs, de Halmaheraërs en de Zuidzee-eilanders voorkomt, dus buiten den kring van Hindoe-invloed.

(10) Kele is het grondwoord van bangkele „vrouw", waarin ba- een voorvoegsel is, overeenkomend met

kunst uithalen als Ta nTolo en zijne vrouw in de hier ingelaschte episode (11), terwijl zij tevens, evenals in Sese nTaola, van menschenverscheurende honden zijn vergezeld. In eene andere lezing van 't zelfde verhaal (12) bedriegt Tolo een kind, dat een varken heeft buit gemaakt, door het al zijn vleesch af te nemen en hem slechts de botten te laten; als de jongen hem ten slotte het vleesch weer weet te ontstelen, maakt hij met zijne vrouw en zijne honden jacht op hem. In Sese nTaola hebben zij een voorraad van gestolen menschen, evenals bijv. Bangawan Mintuna in het Jav. verhaal „Baron Sakendher" en de Reus Bakeé in No. XXI der Sangireesche verhalen.

De Guruda is natuurlijk een vreemde figuur in de Toradja'sche letterkunde; de vorm van het woord (begin-lettergreep met u uitgesproken, tegen a Jav. en Mal.) toont zelfs aan, dat zij van de Boegineezen is overgenomen. Dit moet intusschen reeds vrij lang geleden zijn geschied, daar de Guruda reeds in echt Toradja'sche verhalen is opgenomen en vogels, die als menschen spreken en handelen, van ouds bekend waren uit de verhalen, evenals menschen die zich in vogelgedaante vertoonen. Vogels zijn, met slangen, hagedissen en muizen de dragers van tanoana (13) en daarom omineuze dieren; zij zijn suro lamoa „boden der gestorven voorouders", dus gezellen, 't zij huisdieren, 't zij dienaren der voorvaderen. „In vele Toradja'sche verhalen treedt de tobongkilo, een kiekendief, een der grootste roofvogels van Midden-Celebes, als persoon op en in het poëtische deel van Sese nTaola wordt de Gurnda geregeld knajangi genoemd, 't welk de naam is van een grooten strandvogel, die naar visch duikt. Er was dus in de Toradja'sche literatuur reeds plaats voor een figuur als de Guruda; het uitmoorden van dorpen of land-

---

Mal. bě[r]. Het ligt dus voor de hand te denken dat kele oorspr. „vagina" beduidt; die beteekenis schijnt het wel te hebben in de uitdrukking ampu mbuju ngkele „knoop het haar van de vagina aan," ampu mbuju ngkai „knoop het haar van de penis aan," waarmee man en vrouw op hunne schaamharen slaan, om ze lang te maken, ze den vluchtelingen te kunnen nawerpen en die daarmee naar hen toe te halen. Ngkai, of kai moet dan oorspr. „penis," later „man" (thans in 't Bar. „grootvader," langkai „man") beduid hebben, vgl. tau, Bebongk. „penis," Bar. mensch.

(11) In de Mentawai'sche teksten, door Morris uitgegeven (Berlijn, 1900), komt op bl. 87, 91 en 99 een soortgelijke manier voor om vluchtelingen te vangen. „Er pisst (nach ihnen), es reicht nicht, er wirft seine Haare, es reicht nicht." Ook nog bl. 103.

(12) Uitgegeven in „Leesboekje in de Barée-taal," bl. 30, Batavia, Landsdrukkerij 1900.

(13) tanoana, met infix-an" van toana „menschje, figuurtje, homunculus" is het leven in den mensch, wat de Spiritisten „levensaether, levensfluide" noemen; alle organische lichamen bezitten tanoana en daarmee bewustzijn, persoonlijkheid en in meerdere of mindere mate het vermogen van hunne tanoana aan anderen mede te deelen of die van anderen weg te nemen. Dit is de geneeskracht die van planten, de tooverkracht die van menschen en dieren, van hunne lichaamsdeelen, hun haar, hun bloed, hunne urine, ja van wat niet al uitgaat. Angga is oorspr. een spook, een rondwarende geest, die de menschen pakt; mengga „met geopende handen of klauwen grijpen." Een oorspr. vorm is waarsch. angkap, vgl. Mal. tangkap. Geestverschijningen, als gestorvene verwanten herkend, hebben de verklaring van deze spoken als gestorvene menschen doen ontstaan. Eene uitgemoorde stad wordt dus een geesten- of spokenstad.

streken is hem zonder twijfel in navolging van uitheemsche verhalen toegeschreven. (14)

De Pajowi (klemtoon soms op pa, soms op jo) wordt voorgesteld als een groote zeeslang, die op het land wordt geboren, als een gewone slang; als er regen en wind tegelijk is, wordt hij groot en begeeft zich naar zee, waar hij verder blijft en een vervaarlijke grootte bereikt; al werpt men hem met een geheelen talise-boom (Terminalia Catappa, een enorme strandboom) op den kop, hij voelt het niet; een prauw met menschen slikt hij altegader in. Mogelijk is met dit beest oorspronkelijk de walvisch bedoeld, daar pajowi met Mak. Boeg. pausu', Mal. paus identisch kan zijn.

Een trek van overeenkomst met het in noot 14 aangehaalde verhaal van Klatin en Klaton is nog deze, dat Sese nTaola aan elk zijner achtergelaten makkers kruiden (15) heeft gegeven, die zij tusschen de dakbladeren moeten steken; wanneer die verwelken is hij in ongelegenheid. Als het zoover komt (bl. 10) verwelken die planten dan ook even, maar de bedoeling is natuurlijk geweest dat zijne makkers hem zouden te hulp komen, waarvan intusschen geen sprake is.

De geschiedenis van Sese nTaola's jeugd, zijne avonturen op zijn zwerftocht, de ontmoeting met de Guruda's, zijne overwinning en zijn huwelijk met Lemo nTonda vormen waarschijnlijk eene oorspronkelijke eenheid. Hierna is voor 't eerst Mohammedaansche invloed merkbaar; de bron waar Sese nTaola door zijne vrouw wordt heengeleid (tekst bl. 12), maakt het geluid ilala, ilala en spreekt dus de eerste helft der geloofsbelijdenis uit; zij wordt als ue mabaraka „wonder-water" aangeduid. Als Sese nTaola terugkomt, zegt hij dan ook (bl 13): „Ik heb het duidelijk gezien, 't zegt „ilala bisumila," dit laatste is er bijgevoegd niet alleen omdat een Toradja altijd meer vertelt dan hij gezien of gehoord heeft, maar ook omdat deze uitspraak van het bekende „bismillah" een goed rijmwoord op ngkita geeft.

De verklaring van dit invoegsel is waarschijnlijk te zoeken in het op bl. 39 en 40 van den tekst verhaalde. Na de overwinning op de Guruda's brengen Sese nTaola en zijne vrouw de beenderen der voormalige bewoners van de uitgemoorde stad in het leven terug, door hen met water te besprengen. Ook dit komt in echt Toradja'sche verhalen voor, daar het water, als sterk tanoana-houdend, in hooge mate genees- en levenskrachtig is. Maar voor den Mohammedaanschen verteller was dit misschien niet meer van zelf sprekend; de Barée-

(14) Een van de jongst aangebrachte voorbeelden vindt men Tijdschr. Bat. Gen. XLIII, bl. 176, in het verhaal van Klatin en Klaton, door Contr. Westenenk uit W. Borneo medegedeeld, waarvan het hier aangehaalde gedeelte ongeveer woordelijk overeenkomt met S. T. 's ontmoeting met de Guruda's.

(15) Die kruiden worden genoemd: wunga en kondo. Het eerste is een kruid dat de priesteres bij hare functien gebruikt; gewoonlijk dienen daarvoor planten die een sterke groeikracht (tanoana) hebben en dus levenskracht kunnen mededeelen. Op het Meer zingt men: ropo Dongi, Tando ngkasa tompu mbunga nakamanda, „de golven van den Noorden- en Zuidenwind, sla ze met wunga dat ze bedaren." Kondo is het hoofdwoord in eenige samengestelde plantennamen, zoools kondo ole, kondo nsgi: het gebruik dezer kondo's is als dat van de wunga.

sprekende Mohammedanen brengen altijd zelf de geneeskracht in de middelen, die zij aanwenden, door ze eerst te belezen. Hier is echter geen labe of ander deskundige voorhanden en nu bewijst het water zelf zijne bijzondere kracht door althans de eerste helft der Geloofsbelijdenis te murmelen. Op bl. 39 en 40 wordt niet gezegd dat men bepaald dit water gebruikte om de dooden weder levend te maken, maar de onderstelling ligt voor de hand dat de verteller het water eerst zijne wonderkracht heeft willen laten bewijzen.

Na den strijd met de Guruda's wordt Lemo nTonda, de vrouw van Sese nTaola, hem ontroofd, tot zevenmaal toe. Nadat zij eindelijk voor de zevende maal is teruggebracht, wekken Sese nTaola en Lemo nTonda te zamen de doodsbeenderen der gestorvene dorpsbewoners weder op.

Hier zou het eind van het verhaal kunnen verwacht worden, daar de met Sese nTaola geheel of gedeeltelijk identische verhalen in verwante talen geen van alle verder loopen. Slechts één dier parallellen vertelt ook dat de vrouw van den held wordt geroofd door een zeeroover, en wel een Njong (d. i. een Chinees), terwijl hij zelf op reis is, eene figuur die in Sese nTaola is terug te vinden op bl. 83 en 84 in i Anakoda ri Tarinate „de Chinees van Ternate", ook een zeeroover, die echter op andere wijze wordt te pas gebracht. Deze trek is in Sese nTaola tot een zevenmaal (op ongeveer geheel dezelfde wijze) herhaalde ontmoeting met zeeroovers uitgebreid. Bedoelde zeeroovers-verhalen en de naam Anakoda ri Tarinate hebben mij het vermoeden gegeven dat dit verhaal door de To Tora'oe van de O. kust van Midden-Celebes, speciaal van den N. lijken oever der Tolo-baai is medegebracht; het moet dan via de Banggai-eilanden uit nog meer O. lijk gelegen streken zijn gekomen, waar de zeeroof in vroegere jaren zeer sterk gedreven werd. De To Belo van de O. kust van Halmahera zijn bij oude Toradja's nog zeer goed bekend als zeeroovers, die de zoutstokers aan het strand overvielen en algemeen verklaart men dat uit vrees voor de zeeroovers de To Radja's zich nimmer aan de kust hebben durven vestigen.

De uitgever en vertaler van de reeds genoemde Galelareesche verhalen, de Heer M. J. Van Baarda, heeft op mijn verzoek om meerdere gegevens omtrent dit verhaal bij de bewoners der O. kust van N. Halmahera, mij eene Loda'sche lezing dezer geschiedenis toegezonden, die ik hier in haar geheel wedergeef. Naar den naam van den held, heet dit verhaal O Ngofa Rikisā (a).

„Een man en eene vrouw krijgen een kind, dat reeds zoodra het ter wereld komt, twee kammen pisang achter elkaar opeet en het duurt niet lang of hij brengt het tot een geheelen tros achter elkaar. (b)

(a) Een anderen naam heeft de Heer Van Baarda nog niet aangetroffen. Rikisā is de vorm dien het Skr. rākshasa (door welk intermediair ?) in het Galelareesch heeft. Ngofa, Tern. „kind", de naam beduidt dus Reuzekind."

(b) Over de mate der gulzigheid bestaan verscheidene lezingen. Het scheen mij, dat daarin iedereen zijne fantasie vrij spel liet, merkt de Hr. V. B. op. Intusschen geeft eene Minahassische lezing, die ik hier beneden ook nog zal geven, dezelfde bijzonderheid omtrent het schrokken van den jongen

Zij noemen hem o Ngòfa Rikisä. Zijne vraatzucht wordt hoe langer hoe grooter en als hij volwassen is, kan men niet meer voorzien in hetgeen de slokop naar binnen slaat. Zijn Vader spreekt daarop met zijne Moeder af, dat hij zal trachten hem van kant te maken. Daartoe neemt zijn vader hem eens mee, om met de lijn in zee te visschen. Terwijl zij aan het visschen zijn, breekt de lijn, daar zij beneden ergens blijft haken en nu beveelt de vader hem dat verloren stuk op te duiken. De zoon gehoorzaamt en niet zoodra is hij weggedoken of de vader roeit naar den wal. Daar gaat hij naar zijne vrouw en zegt: Nu zal hij wel niet meer terugkomen, hij zal wel verdronken zijn. Maar niet lang daarna staat de zoon levend op het strand, met het verloren stuk vischlijn om de hand gewonden, dat hij zijn vader aanbiedt.

Anderen vertellen: De vader ging met den zoon het net uitwerpen in de monding der rivier, waar het krioelde van krokodillen en haaien. Daar liet hij het net glippen, beval zijn zoon het op te duiken en ging naar huis in het vertrouwen dat de ondieren hem zouden opgeslokt hebben. Maar al spoedig kwam de zoon thuis met het net, voor en achter behangen met eene rist krokodillen en haaien, die hij stuk voor stuk geworgd en aangeregen had, toen ze hem aanvielen.

Op een anderen keer neemt zijn Vader hem mee, om met het werpnet te visschen in de rivier. Daar, onder een overhangend stuk van den wal, ver door het water uitgevreten, werpt de Vader het net uit, laat als bij toeval het touw, waaraan hij het net vasthield, glippen en beveelt zijn zoon het op te duiken. Niet zoodra is de zoon onder water of de vader trapt het overhangend stuk wal naar beneden, waaronder zijn zoon bedolven wordt. In het vertrouwen dat het nu met zijn zoon gedaan is, gaat hij weer naar zijne vrouw. Doch na korten tijd treedt zijn zoon onverzeerd het huis binnen, met het opgedoken net.

Daarop neemt zijn vader hem mee naar het sagobosch en zegt: Mijn zoon, ik zal dezen sagopalm omhakken, doch ga gij daar staan en vang hem op, anders scheurt hij door zijn val op den grond en kan ik den bast niet als vat gebruiken. De zoon gehoorzaamt. Na lang hakken valt de sagopalm en zie! de zoon vangt hem op, zonder te wankelen en legt hem zéér voorzichtig op den grond.

Eindelijk neemt de vader hem mee, om te helpen bij het vellen van een grooten kàpu-boom, waaruit hij een prauw wil maken. Beurtelings hakken zij in den boom; als hij bijna valt, zegt de Vader: Ga nu ginds staan en vang den boom op, want als hij den grond raakt, splijt hij wellicht en kan ik er geen prauw van maken. De zoon gehoorzaamt. Nog eenige hakken, en de boom valt; hij vangt hem in zijne armen op zonder ook maar gekwetst te worden en legt hem voorzichtig op den grond.

Volgens anderen: Als de zoon gereed staat om den kàpu-boom op te vangen, wordt hij onder den vallenden boom bedolven, zoodat zijn vader huiswaarts keert, in de meening dat hij verpletterd is. Doch weldra komt hij met den geheelen boom op schouder aandragen, met den top zeewaarts, en legt hem op zijns vaders erf neder.

Deze herhaalde streken van den vader beginnen nu den zoon te vervelen. Hij ziet dat zijn vader het op zijn leven toelegt en vertrekt daarom liever. Op zekeren dag neemt hij zijn zwaard (sumarang) en pinangdoos, en gaat op weg. Hij herinnert zich, dat hij niet ver weg een getrouwde zuster heeft, en gaat eerst naar haar toe. Zij kent hem en zijn eetlust, maar ook zijne kracht en zendt hem naar het bosch om een tuin voor haar te maken. Hij gaat ijverig aan 't werk. De dikste boomen kapt hij in één slag door, neemt ze op zijn schouder en draagt ze tot buiten de grens der ontginning. Na eenigen tijd gaat zijne zuster kijken en vindt den geheelen tuin reeds klaar. Alleen in 't midden staat nog een boom, dien hij tot 't laatst heeft bewaard. In één houw kapt hij hem door, doch zet hem op nieuw, naast den ouden tronk, recht op in de aarde en zegt tot zijne zuster: Nu moet ge maar oppassen, bij dezen boom zal tin uit den grond komen, dat moet ge verzamelen en verkoopen. Zijne zuster had hem intusschen een maaltijd gereed gemaakt van 9 rijst-torens (tamo-òko), waarbij zij 9 bamboes sagoweer had geplaatst. Njòfa Rikisā geniet dit alles alleen en zonder veel inspanning. Hij blijft echter niet bij zijne zuster, daar hij belust is op avonturen.

Hij neemt dus afscheid en vervolgt zijne reis. Na eenigen tijd ontmoet hij een man die een geheele bergrib als hoed op het hoofd heeft en den naam draagt van Kaha tolu. Hij vraagt hem wat hij daar voor een hoofddeksel heeft en krijgt ten antwoord: een bergrib. — Laat ons eens met elkaar worstelen, zegt Njòfa Rikisā. — Waartoe dat? vraagt de ander. — Och, zoo maar, om eens te zien wie de sterkste is. Als gij mij op den grond krijgt, volg ik u als knecht, werp ik u op den grond, dan volgt gij mij. — Goed, het voorstel wordt aangenomen en de worsteling begint. Na niet langen tijd smijt Ng. R. zijne tegenpartij Kaha Tolu op den grond, zoodat zijn hoed (tolu) geheel uit elkaar stuift. — Gij hebt het gewonnen, zegt K. T., dus volg ik u. — Goed, zegt Ng. R., dan moet ge mijn pinangdoos dragen. — Nu gaan ze weer verder en ontmoeten een man die een geheelen ngame-boom als bloem in 't haar heeft: hij heet dan ook Saja-ngame. — Wat hebt gij daar voor een bloem in het haar? vraagt R. — Een ngame-boom. — Zullen we niet eens worstelen? vraagt R. weer. — Och, waartoe? — Zoo maar eens, om te zien wie de sterkste is. Als gij mij op den grond werpt, word ik uw knecht, werp ik u op den grond, dan volgt gij mij. — De voorslag wordt aangenomen en na een weinig worstelens smijt R. zijne tegenpartij Saja-ngame ter aarde, zoodat de geheele ngame-boom aan splinters valt. — Gij hebt het gewonnen, zegt S. Ng., dus volg ik u. — Goed, zegt R., dan moet ge mijn zwaard dragen. — Daarop gaan zij verder en ontmoeten een man die als hoed een rots of steen op het hoofd heeft (c) en daarom Tolu Mare heet. — Zeg

(c) Waar hier bij de makkers van Ngofa Rikisa steeds van hoeden, Tern. tolu, sprake is, zou het wel kunnen zijn dat taola in den eigennaam Sese nTaola verbasterd is uit toala en dit uit tuala, het Galelareesche woord voor „hoofddoek." Deze opmerking is van den Heer Van Baarda, evenals die, dat de volgorde der

vriend, wat gebruikt gij voor hoed? zegt Ng. R. — Een rots, antwoordt de ander. — Zullen wij niet eens samen worstelen? — Ach, waarom? — Wel, zoo maar, om te zien wie de sterkte is. Krijgt gij mij onder, dan volg ik u, krijg ik u onder, dan volgt gij mij — Het voorstel wordt aangenomen en weldra smijt Ng. R. zijne tegenpartij Tolu Mare met zulk een kracht ter aarde, dat de rots ver weggeslingerd wordt. — Gij hebt het gewonnen, zegt Tolu Mare, dus volg ik u. — Goed, draag dan beurtelings mijn pinangdoos en zwaard.

Nu trekken zij gezamenlijk verder en komen aan zee. Heel ver in 't verschiet zien zij een ander land en besluiten daar heen te gaan. Njofa Rikisā neemt nu Kaha Tolu op den rechter, Saja Njame op den linkerarm en Tolu Mare op den rug; zoo wandelt hij door de zee. Ongeveer in het midden gekomen, trapt hij op iets en voelt dat het een groote visch, een walvisch is. — Geef mij even mijn zwaard, zegt hij tot Kaha-Tolu. Daarmee steekt hij omlaag, totdat hij den walvisch aan de punt er van heeft; hij heft hem op uit zee en slingert hem weg. Daarop gaan zij weder voort. Eindelijk komen zij aan den overkant en vinden daar eene groote stad, waar veel lawaai gemaakt wordt, door het slaan op trommen en gongs, alsof er een groot feest was. Zij gaan de stad in en vragen wat er te doen is. — O, er is hier een groote visch komen nedervallen; de koning heeft al zijn volk bij elkaar laten roepen, opdat zij den visch wegwerpen en deze de stad niet door zijn stank verpest. Maar we kunnen hem niet van zijne plaats krijgen. — Ga maar aan den koning zeggen dat ik hem zal wegwerpen, zegt Ngofa Rikisā. De koning laat hem roepen en vraagt wat hij er voor hebben moet, als hij den visch wegwerpt. — O, zegt hij, geld of schatten begeer ik niet; tot loon wil ik alleen, dat gij de mooiste meisjes bijeenverzamelt, opdat ik er eene uitzoeke om aan mijn metgezel Kaha Tolu tot vrouw te geven. De koning stemt in de voorwaarde toe, Ngofa Rikisā gaat op den walvisch toe, steekt hem op de punt van zijn zwaard en slingert hem weg. Daarop wordt Kaha Tolu uitgehuwd. Na het trouwfeest plant Ng. R. een bloem op K. T.'s. erf en zegt: Ik ga heen, maar als ge ziet dat de bladeren en bloemen van deze plant iets gaan hangen, spoed u dan tot mijne hulp, want dan ben ik in nood. — Daarop vertrekt hij met Saja-Ngame en Tolu Mare.

Aan zee gekomen neemt hij elk op een zijner schouders en wandelt weder door zee, naar een land dat hij aan den horizont kan zien. Daar gekomen vinden zij weder eene stad waar oorverdoovend geraas wordt gemaakt. Weldra bemerken zij dat de groote visch nu hier is nedergevallen en de inwoners zich vergeefs inspannen hem te verwijderen. Ook hier biedt Ng. R. aan den visch weg te werpen. Hij wordt voor den koning geroepen en verlangt weder hetzelfde

samenstellende deelen in den eigennaam Kaha Tolu vreemd is, daar men, in overeenstemming met de andere namen, Tolu Kaha zou verwachten. Indien Sese nTaola aan een der in dit verhaal genoemde personen beantwoordt, dan zal het aan Saja Ngame moeten zijn. Saja „bloem", Tern., sese, Bar.; de ngame-boom moet dan S. T.'s waringin zijn.

loon als den eersten keer voor Saja Ngame. Nadat de visch is weggeworpen en S. Ng.'s bruiloft gevierd, plant hij ook op diens erf bloemen, die zullen verwelken als hij in nood is. Daarop vertrekt hij alleen met Tolu Mare, dien hij, aan zee gekomen, op den rug neemt en met wien hij, wadende door de zee, weder de stad bereikt, waar de visch is nedergevallen. Ook hier werpt Ng. R. hem uit, bezorgt Tolu Mare eene vrouw, plant bloemen op diens erf en zet de reis alleen voort. Hij komt in het land, waar de Garuda alle menschen als zijne prooi heeft weggevoerd, en komt in eene stad met veel huizen, doch zonder menschen. Een dier huizen binnengegaan, begint hij te kloppen op de trom, die daar hangt. Weldra komt eene vrouw, die zich nog verborgen hield, uit het huis te voorschijn en beveelt hem met kloppen op te houden, daar anders de Garuda zal komen en hen wegvoeren. — Ik ben niet bang voor den Garuda, laat hij maar komen! — Daarop gaat hij uit alle macht weder op de trom slaan. Het duurt dan ook niet lang of de zon wordt verduisterd als door een dikke wolk, dat is de Garuda, die komt aangevlogen. Als de Garuda vlak boven hem is, stelt Ng. R. zich in postuur en als de vogel op hem toeschiet, slaat hij hem den kop af. De Garuda deinst af, schreeuwende: Eén kop hebt ge afgeslagen, maar ik heb er 12. — Ja, maar nu hebt ge er nog maar elf, antwoordt Ng. R.—Weer schiet de Garuda toe en weer verliest hij een kop, en zoo gaat het door totdat hem de twaalfde is afgehouwen. Nu valt de Vogel dood neer, maar in zijne laatste stuiptrekking slaat hij Ng. Rikisā met de punt van zijn vlerk dood. Nu snellen Kaha Tolu, Saja Ngame en Tolu Mare te hulp, gewaarschuwd door het verwelken der door R. geplante bloemen, dat hij in gevaar was. Zij helpen zijne vrouw hem in huis te dragen, waar zijne vrouw hem met water besprenkelt en zoodoende weder levend maakt. Hij komt weer bij, dankt zijne makkers voor hunne trouw en vergunt hen weder naar hunne woonplaatsen terug te keeren.

Nu leeft hij gelukkig met zijne vrouw. Op zekeren dag gaat hij op reis; tijdens zijne afwezigheid komt er een Njong (d) met een schip en ontrooft hem zijne vrouw. Van de reis teruggekeerd, vindt hij zijne vrouw niet meer, maar ziet in de verte het witte zeil van het wegvarend schip. Vermoedende dat zij daarop ontvoerd is, waadt hij door de zee om het schip te achterhalen, doch het zeilt al verder en verder, zoodat zijne krachten uitgeput raken en hij in zee verdrinkt.

Hier eindigt het verhaal door den Heer Van Baarda medegedeeld. Hij voegt er nog de volgende opmerkingen aan toe: „Tot nog toe heb ik te Galela niets nieuws aangaande dit verhaal (No. 41 der Galela'sche teksten) kunnen opdoen. De oude opstellers der verhalen zijn gewezen scholieren van wijlen den Heer H. Van Dijken, maar dezer zegslieden waren gestorven en zij konden niet

(d) Voor njo, verkorting van sinjo, waarmee Chineezen, zoolang zij nog ongetrouwd zijn, worden aangeduid.

meer leveren dan zij reeds vroeger hadden gegeven. De Galelareezen zijn zeer moeilijk aan 't vertellen te krijgen; zij gelooven dat, zoo zij in een verhaal blijven steken, zij druipoogen zullen krijgen. Gezongen worden de verhalen niet en ook niet onder elkaar verteld, als er een blanke bij is. Ook worden de verhalen al schaarscher en schaarscher, omdat het uit is met de verre zwerftochten, waarop de eilanders hier vroeger uitgingen. In 't Galela'sche en Tobelo'sche zijn nog vele geroofden uit Banggai, Soela, Saleijer; naar die streken strekten zij vroeger hunne zwerftochten uit; eerst sedert de Gouvernements-stoomschepen op de zeeroovers jacht gemaakt hebben, is het met de zeerooverij gedaan. Vandaar dat van het nu levend geslacht nog maar enkele ouden kunnen verhalen van verre rooftochten, die zij hebben meegemaakt, en onder die ouden zijn velen ook niet tot duidelijk vertellen in staat. Er is weinig oorspronkelijks in de Galelareesche verhalen, behalve de geschiedenissen van heksen en weerwolven, zelfs de verhalen van de Voorouders zijn, geloof ik, voor een groot deel uit andere streken medegebracht. De taal waarin de verhalen eigenlijk leven, is het Ternataansch. Ook in het verhaal van Ngòfa Rikisā zijn alle namen Ternataansch en als er eens een bijzonder geliefde uitdrukking, of een bewonderd gesprek in voorkomt (bijv. het gesprek van den Garoeda met Ng. R.), dan worden die gedeelten in het Ternataansch voorgedragen, al vertelt men overigens ook in de eigen taal. De Lodareezen, van wie dit verhaal afkomstig is, maakten hunne vroegere rooftochten meestal naar de Sangir- en Talaut-eilanden en naar Kema en Gorontalo. Het zou dus best te verklaren zijn, wanneer in hunne verhalen sporen van overeenkomst met verhalen uit die streken aan het licht kwamen."

Tot zooverre de Heer Van Baarda, wien ik hier gaarne mijn dank breng voor zijne belangrijke inlichtingen. Dat hij met zijne laatste gissing de waarheid heeft getroffen, bewijzen de volgende overleveringen van dit verhaal, die in de Minahassa zijn bekend en mij zijn medegedeeld door de Minahassische onderwijzers H. Kolondam, een Tou nDano, C. Koemowal, een Tou mBulu, en M. Kalengkongan, een Tou mPakĕwa.

Het Dano'sche verhaal luidt aldus:

I. Er was eens een kolano (dorpshoofd) die na reeds langen tijd getrouwd te zijn geweest, één zoon kreeg. Op den dag zijner geboorte at de jongen reeds een heele kam pisang Ambon (eene groote soort) op, den volgenden dag een geheele tros, den derden dag $^1/_2$ gantang rijstepap, vervolgens had hij elken dag een gantang noodig (een gewoon mensch doet daarover minstens 5 dagen), en toen hij ook daaraan niet meer genoeg had, konden zijne ouders hem niet meer onderhouden. Hij kreeg den naam Kombangĕn (c). Toen nu ook de onderhoorigen van den Kolano niet meer voldoende konden helpen, zocht zijn vader een middel

---

(c) Boel. van kombang „maag", Ponos. Bent. Sang. id., kombangĕn; Sang. kombangeng, „veelvraat," Sang. makombang, „gulzig."

om hem van kant te maken en nam hij hem mee naar het bosch om brandhout te hakken. Bij een grooten waringin gekomen, hield de vader stil, gelastte zijn zoon ter zijde van den boom te blijven wachten en ging hem omhakken. Den ganschen dag hakte hij; tegen den avond viel de boom en kwam op Kombangĕn terecht. Verheugd keerde de Kolano naar huis terug en berichtte aan zijne vrouw dat Kombangĕn gestorven was. Maar den volgenden morgen kwam de jongen terug, met den boom op zijn schouder, dien hij op het erf smeet, zoodat de grond er van beefde. „Kijk, vader, riep hij, hier is het brandhout!"

Zijne ouders onderhielden hem nu weer eenigen tijd, maar konden het toch niet lang volhouden en bedachten dus weer een middel om zich van hem te ontdoen. Zijn vader nam hem mee om een haardsteen te zoeken en toen zij een groot stuk rots hadden gevonden, dat aan den rand van een afgrond in den grond was gezonken, beval de Kolano zijn zoon beneden te wachten, totdat hij den steen zou uitgegraven hebben. Kombangĕn deed het en werd, toen de steen viel, daaronder bedolven. Blijde keerde de Kolano terug, overtuigd dat hij nu van zijn zoon af was. Maar den volgenden dag kwam Kombangĕn terug met den steen op zijn hoofd. Den steen wierp hij met een zwaren smak neder; de grond dreunde er van. „Hier is de haardsteen, vader!" riep hij uit.

Intusschen had Kombangĕn begrepen dat zijne ouders hem kwijt wilden zijn, en daarom ging hij de wijde wereld in. Spoedig ontmoette hij Sunting Baringbing (f), die hem tot een tweestrijd uitdaagde, op voorwaarde dat de overwonnene den overwinnaar zou volgen. De voorslag werd aangenomen, maar eer, de strijd begon slingerde Sunting Baringbing den boomstam in de lucht, zóó hoog dat hij pas na een dag weer op den grond viel. Daarop nam Kombangĕn den stam en wierp hem ook omhoog; eerst na twee dagen viel hij neer. Toen Sunting Baringbing dit kunststuk had gezien, verging hem de lust tot vechten met Kombangĕn; hij vergezelde hem nu verder als een jongere broeder. Beiden gingen verder en ontmoetten Wonor Toka (g), die eveneens Kombangĕn tot een wedstrijd uitdaagde en om zijne kracht vast te toonen, een berg uit den weg schopte, zoodat de grond vlak werd. Kombangĕn schopte een anderen berg zóó krachtig uit den weg, dat niet alleen de plaats waar hij gestaan had vlak werd, maar dat hij ook nog met zooveel kracht tegen een anderen berg aankwam, dat deze eveneens van zijne plaats raakte. Wonor Toka verloor nu zijn moed en verklaarde zich den mindere van Kombangĕn. Met hun drieën gingen zij verder en ontmoetten Pĕtik Watu (h) die, om tegen Kombangĕn zijne kracht te meten, een steen omhoog slinger-

(f) Sunting Baringbing, Boel. „die tot oorversiersel hanelellen heeft". Sunting, Mal. id., ook in beteekenis; baringbing „de lellen van een haan, die van zijne wangen naar beneden hangen".

(g) Wonor Toka is Sea'sch; wonor is „vooruitschoppen", toka „berg", de naam beteekent dus „bergschopper".

(h) Pĕtik Watu is Boeloesch: pĕtik „met een veerkrachtigen knip van den vinger voortbewegen, met den vinger voortknippen", wegknippen."

de, zoodat hij eerst na twee dagen neerviel, doch Kombangĕn wierp hem zoó hoog, dat hij eerst na drie dagen viel; hij bleef dus overwinnaar en Pĕtik Watu volgde hem. Met hun vieren gingen zij verder en ontmoetten Ko'o Wunong (i), die zijne buitengewone kracht toonde door een geheelen vijver leeg te drinken. Kombangĕn echter piste den geheelen vijver vol, zoodat hij overliep en een groote rivier eruit stroomde. Ko'o Wunong had nu verder geen lust meer om met Kombangĕn te strijden en volgde met de anderen Kombangĕn, die hen aanvoerde.

Nu wilden zij te zamen een tuin aanleggen. Kombangĕn begon met een boom te vellen, de boom viel met den wind mee en met den val van dien boom werden de boomen van 9 bergen en 9 dalen mede terneder gestort; dit werd dan ook de oppervlakte van den tuin. Sunting Barimbing wierp nu al de boomstammen uit den tuin, Wonor Toka schopte de bergen van den tuin weg, zoodat de geheele tuin vlak werd. (j)

Pĕtik Watu knipte met de vingers alle steenen uit den tuin weg en stapelde ze berghoog op als een muur rondom den akker, en Ko'o Wunong dronk alle plassen leeg die in den tuin te vinden waren. Nadat het ontginningswerk was afgeloopen, plantten zij maïs en wachtten den oogst af. De geoogste maïs aten zij in ééne maand op, daarna trokken zij weer verder, totdat zij aan zee kwamen. Kombangĕn vroeg nu aan zijne makkers hoe lang zij konden zwemmen. Sunting Baringbing verklaart het eene maand lang te kunnen volhouden, Wonor Toka 2 maanden, Pĕtik Watu 3 en Ko'o Wunong 4 maanden. Kombangĕn behoefde niet te rusten, voordat hij aan den overkant was gekomen. Zij gingen te water en zwommen achter elkaar, de sterksten voorop. Na eene maand liet Sunting Baringbing zich door Wonor Toka trekken; na 2 maanden hield deze zich aan Pĕtik Watu vast; na 3 maanden moest Ko'o Wunong de drie vermoeiden trekken, en na 4 maanden sleepte Kombangĕn hen alle vier totdat zij aan de overzijde landden.

Daar kwamen zij in eene stad, waarvan de menschen telkens hadden te lijden van de aanvallen van een Salangkĕw (k). De Vorst van die stad had negen dochters. Acht daarvan had de Salangkĕw reeds opgegeten; de vorst had de hand der negende beloofd aan hem, die den Roofvogel zou dooden. Met hun vijven besloten zij den Salangkĕw te dooden. Zij gingen buiten de omheining op eene rij staan, Kombangĕn bij de poort. Niet lang daarna kwam de Salangkĕw aangevlogen, schoot op Sunting Baringbing toe om hem in de vlucht te grijpen, maar deze sloeg hem een kop af. Verschrikt deinsde de Salangkĕw af en gaf daardoor gelegenheid aan Wonor Toka, Pĕtik Watu en Ko'o Wuneng om hem elk nog van een zijner 9 koppen te berooven; de overige 5 sloeg Kombangĕn af.

(i) Ko'o Wunong is Dano'sch; ko'o, „drinken", wunong, „vijver, groote plas."

(j) Deze invoeging is van mijzelf; de verteller heeft vergeten Wonor Toka's aandeel in het tuinwerk te vermelden.

(k) Salangkew (dentale l). Dan, naam van een grooten roofvogel.

waarop de Salangkĕw stierf. In vier andere steden hadden zij nog hetzelfde avontuur, zoodat ieder van hen eene Prinses kon trouwen en dorpshoofd worden, maar Kombangĕn bleef onder hen de machtigste.

II. De held van het Boeloe'sche verhaal heet „IJzervreter”. Hij is de eenige zoon zijner ouders. Kort na zijne geboorte heeft hij aan de melk zijner moeder reeds niet meer genoeg: buurvrouwen en familieleden helpen, maar hij moet al spoedig gespeend worden. Zeven dagen daarna eet hij reeds een kam pisangs op en al gauw begint hij rijst te eten, weldra in groote hoeveelheid. Hij groeit dan ook zeer snel en wordt verbazend sterk. Op een keer ziet hij een hakmes liggen; hij gaat er mee spelen en kraakt het tusschen zijne tanden, alsof 't een kippekluif was. Van dat oogenblik af versmaadt hij alle ander eten en voedt zich met ijzer.

Weldra kunnen zijne ouders hem niet meer onderhouden. Zijn vader neemt hem mee om in de rivier garnalen te vangen, laat hem achter bij een gedeelte waar de oever steil is en waar boven op den oeverrand een zware steen ligt. Dien steen laat hij op zijn zoon vallen en in de meening hem verpletterd te hebben, gaat hij naar huis; maar nauwelijks heeft hij zijn avondeten op, of IJzervreter komt thuis met den grooten steen, dien hij zijne moeder als haardsteen aanbiedt.

Hij wordt nu weer eenigen tijd onderhouden; zijn vader tracht hem onder een boom te verpletteren, maar IJzervreter komt met dien boom op zijn schouder thuis. Inziende dat zijne ouders hem kwijt willen zijn, gaat hij hen verlaten; als teerkost vraagt hij een zak vol ijzer, als wapen een zwaard van twee vadem lang, een voet breed en twee vingers dik. Van den boom dien hij heeft thuis gebracht, maakt hij een scheede voor zijn zwaard en een grooten tol. Met die drie dingen gaat hij op weg.

Na lang geloopen te hebben, hoort hij het geluid van hout hakken, gaat er op af en vindt een Reus, (1) die bezig is boomen uit den grond te trekken.

---

(1) In den oorspr. tekst van dit verhaal is voor „reus” gebruikt Adjiganti, eene benaming die o. a. ook voorkomt in de Minahassische verhalen in de Mededeelingen v. w. het Ned. Zendelinggenootschap, Dl. 20, bl. 58; het is zonder twijfel het Spaansche gigante, „reus”. In dit verhaal is er mee bedoeld de reus Ton nTulus, wien ik in Tijdschr. Bat. Gen. Dl. 40, bl. 379 heb vergeleken met den Toradja'schen Ta nTolo. Deze vergelijking is waarschijnlijk onjuist. De naam Ton nTulus laat zich vertalen met „hij die door en door kijkt, die het hart der menschen kent”. De Heer J. Alb. T. Schwarz, te Sonder (Minahassa), wien ik mijne mededeelingen over deze figuur te danken heb, stelt nog eene andere etymologie voor. Er is bij de To nTemboan (To mPakĕwa) eene godheid (Kasuruan) bekend, die Tumontulus heet, van den grondvorm tontulus, van den wortel tulus „vast aaneengehecht, goed sluitend”, met het voorvoegsel to, dat de beteekenis van het stamwoord verhoogt of verveelvuldigt; tontulus is dus „zéér goed aaneengehecht, terdege sluitend,” ook „in groote hoeveelheden aan elkaar gehecht”, 't welk zeer goed kan doelen op de negen kniegewrichten die deze reus aan elk been heeft. Tumontulus werd dan ook door de Temboansche ziektengenezers aangeroepen, met „e wa'ilan Tumontulus! tumutulus-ai”, d. i. „o god T., hecht hier goed aaneen!” ter genezing, van iemand van wien men dacht, dat hij eenig lichaamsdeel had gebroken, om dit weer „stevig aaneen te hechten.”

Hij is zoo groot als een berg en heeft negen kniegewrichten. De boomen, die hij heeft uitgetrokken, smijt hij tegen andere aan, die er van omvallen.

De Reus krijgt IJzervreter in 't gezicht en roept verheugd: „Zoo, kleinzoon, dat treft goed, ik heb in lang geen vleesch geproefd".

„Grootvader kan mij opeten, antwoordt IJzervreter, als hij het van mij kan winnen in een wedstrijd, anders moet hij mij als dienaar volgen". De Reus neemt het voorstel aan, IJzervreter reikt hem zijn tol toe en zegt: „Zet dezen tol op, dat hij drie dagen en drie nachten draait". De Reus zet den tol op; drie dagen en twee nachten draait hij en gaat daarna uit. IJzervreter doet hem vier dagen en drie nachten draaien. De Reus, ziende dat hij het verloren heeft, grijpt IJzervreter aan, maar deze ontkomt hem, grijpt hem op zijne beurt bij de beenen en duwt hem tot den hals in den grond; daarop trekt hij zijn zwaard. De Reus smeekt om genade, wordt gespaard, volgt IJzervreter en draagt diens voorraad ijzer voor hem.

Voortgaande, ontmoeten zij een Reus die in eene stroomende rivier bezig is te visschen en met zijn lichaam languit in 't water ligt, 't hoofd naar den oorsprong der rivier gekeerd, met de hand zich vasthoudende aan de bossen gras op den oever. Het water dat bij zijne schouders opgestuwd, hoog opgolft, loopt als een waterval over zijn lichaam. De ontmoeting is geheel als boven. De Reus wordt uitgedaagd den tol 6 dagen en nachten door te doen draaien, maar hij brengt het slechts tot 5 dagen en 4 nachten, waarop IJzervreter hem 7 dagen en 6 nachten laat draaien. Na een zelfden verraderlijken aanval van den Reus, dien IJzervreter op dezelfde wijze als bij den eersten bedwingt, volgt ook deze Reus hem en krijgt den tol te dragen.

Verder reizende, ontmoeten zij een Reus die in een meer vischt, met een zwaren buluh bĕtung als hengel. 't Zelfde gesprek wordt gehouden, daarop de

---

Behalve den bijnaam Si Siow Kurur, „de Man met de Negen Kniegewrichten", heeft Tou nTulus bij de Tou mBulu' nog den bijnaam Pikpik, naar het geluid dat hij des nachts maakt, waarmee hij jagers den weg wijst om wild te ontmoeten. Volgt men de richting van dit geluid, dan zal men zeker een stuk wild buit maken, daarom heeft Pikpik ook nog den bijnaam asu ne wa'ilan „de Hond der Goden". De jagers hadden dan ook de gewoonte om van een gevangen stuk wild, dat in het bosch ontweid werd, een stukje van het rechter schouderblad Tou nTulus toe te werpen; bij verzuim van dit offer zou hij het bloed uit het wild zuigen, waardoor het zeer spoedig zou bederven. Tou nTulus bezit verder de macht zich zóó hoog uit te rekken, dat hij tot in de wolken kan reiken en zich zóó klein te maken, dat hij zich onder de de sukur (Kaempferia rotunda L., eene Zigimberacee met dikke kleine bladeren, die zoo laag bij den grond groeien, dat zij nagenoeg op den grond liggen; in 't Sang. heet deze plant kinsulĕ, in 't Bis. kosol, Mal. tjĕkur, Soend. tjikur, Mak. tjakuru'. Zie verder V. d. Tuuk, Kawi-Bal.-Ned. Wdbk. i. v. tjĕkuh; blijkbaar is de eene vorm eene omzetting van de andere, maar V. d. Tuuk haalt er kartjura bij aan) kan verbergen. De bijnaam Pikpik doelt op het geluid dat T. T. 's nachts in de lucht dwalende maakt. Het is 't geluid van een nachtvogel, in 't Tomboansch wordt het met pokpok weergegeven. Van Tou nTulus wordt nog verteld, dat hij van den berg Lokon, die vroeger zeer hoog was, een stuk heeft afgebroken en in het land der Tom Sea' neergezet. Dit is de huidige berg Klabat.

wedstrijd met den tol, dien de Reus 9 dagen en nachten moet doen draaien. Hij zet hem op met zulk een kracht, dat hij pas diep in den 9den nacht uitgaat. De taats van den tol woelt een gat in den grond, waaruit het water opkomt; door het draaien van den tol verhit, begint het zelfs te koken. Nu zet IJzervreter den tol op: met zulk een kracht draait hij, dat hij pas na 10 dagen en 9 nachten uitgaat: hij boort een put in den grond; de boomen, waartegen hij stoot, vallen neer, zelfs de stammen die door het touw, waarmee IJzervreter den tol opzet, bij het terugtrekken daarvan geraakt worden, breken door. Ook deze Reus volgt IJzervreter en krijgt zijn zwaard te dragen.

Met hun vieren gaan zij door, komen aan zee en vragen elkaar hoe lang zij kunnen zwemmen, achtereenvolgens verklaren zij 3, 6 en 9 dagen te kunnen zwemmen; IJzervreter zegt de zee te kunnen overzwemmen; zij gaan dus te water en houden resp. na 3, 6 en 9 dagen zich aan IJzervreter vast, die hen voortsleept tot aan de overzijde der zee. Op zee komen zij een grooten walvisch tegen; IJzervreter springt hem op den rug, hakt hem door en werpt met zijn zwaard het afgehakte stuk de lucht in, zoodat het ver weg vliegt.

Aan de overzijde gekomen, zien zij een huisje staan. IJzervreter zendt den eersten Reus om vuur te vragen. Hij vindt er eene oude vrouw, met een zwart gezicht, kroeshaar en een boos uiterlijk. De vrouw zegt hem zelf maar vuur van den haard te gaan halen; terwijl hij gehurkt voor de stookplaats zit, slaat de vrouw hem dood, want zij was eene heks (Boel. Songko). Na lang wachten stuurt IJzervreter den tweeden Reus en daarop den derden, wien het evenzoo gaat, zoodat hij zelf gaat kijken. De Oude Vrouw vliegt hem aan, krabt hem in 't gezicht, maar kan zijne harde huid niet openrijten. IJzervreter pakt haar nu bij haren kroeskop, slingert haar in de lucht, waarna zij ergens in de verte neervalt. Zijne gedoode makkers maakt hij weer levend.

Zij komen nu ook achtereenvolgens aan drie steden, waar het rottend stuk visch is neergevallen. Elk der drie Reuzen verdient hier eene prinses als vrouw, door het stuk er uit te wippen, met het zwaard van IJzervreter. Op het erf van elk zijner achtergelaten makkers plant IJzervreter zonnebloemen (bunga konde); als deze eensklaps verwelken, moeten zij hem komen helpen, want dan is hij in nood.

IJzervreter gaat nu alleen verder en komt aan eene stad, waarvan de inwoners allen zijn vermoord; overal liggen beenderen, de huizen zijn afgebrand. Hij legt zich te slapen, maar wordt telkens opgeschrikt door de geesten der gestorven inwoners, die hem komen storen. Nog zesmaal komt hij aan zulk eene uitgestorven plaats. De zevende stad is nog niet uitgemoord; toch zijn reeds 8 van de 9 dochters des konings door een Garoeda opgegeten; de negende zal het roofdier den volgenden dag komen halen. IJzervreter wil den Vogel bestrijden; hij laat de Prinses in een trom opbergen en neemt zelf hare plaats in, in een hoog vertrek met een venster, waar de Garoeda zijne prooi zal komen halen. Niet lang daarna komt het zeven-koppig monster aan; IJzervreter daagt hem uit; de

strijd wordt op den volgenden dag bepaald, op een groot veld, waar één boom staat, de verblijfplaats van den Garoeda. Op de vlakte staan talrijke benden, krijgsgevangenen van den Garoeda uit de door hem verwoeste steden. Bij 't begin van den strijd slaat IJzervreter den Garoeda een vleugel lam, waarop de Garoeda zijne lieden laat vechten. IJzervreter slaat ze wel dood, maar telkens wekt de Garoeda hen weer op, door ze met zijn vleugel te bewaaien. Zoo gaat het twee dagen lang; IJzervreter is uitgeput; de zonnebloemen op de erven zijner vroegere makkers verwelken; zij snellen hem te hulp, rukken den boom uit, waarop de Garoeda zit, slaan er eerst den Vogel, daarop zijne benden mee dood. IJzervreter trouwt de Prinses en wordt Koning; zijne vroegere makkers blijven hem als hun heer erkennen.

III. De held van de Pakĕwa'sche lezing van dit verhaal heet, evenals in de Dano'sche, Si Tjombangĕn. Om zijn onverzadelijken eetlust zoeken zijne ouders hem van kant te maken. Zijn vader neemt hem mee om garnalen te vangen en laat een steen op hem vallen; hij brengt hem terug; een ander maal laat hij een boom op hem vallen, dien brengt hij eveneens aan zijne ouders. Ten derden male neemt de vader hem mee om muizen te vangen, om ze op te eten, en terwijl hij Kombangĕn een muizegat zoo diep laat uitgraven, dat hij er zelf geheel in verdwijnt, werpt hij een zwaren steen op hem. Ook dien brengt de knaap terug.

Hij vindt het echter geraden maar weg te loopen van zijne ouders en treft op zijn tocht een zekeren Warai (m) aan, met wien hij een wedstrijd in 't tollen aangaat. Warai's tol draait 2, Kombangĕn's tol 3 dagen, zoodat Warai het verliest en hij Kombangĕn als dienaar volgt. Daarop komen zij Pĕsik watu (n) tegen, met wien Kombangĕn een wedstrijd houdt in het met de vingers wegknippen van steenen. Kombangĕn zuivert op die wijze een geheel veld van steenen, Pĕsik Watu volgt hem als dienaar. Daarop overwint K. een zekeren Wana Toka (o) in het wegschoppen van bergen, Sumĕsĕsĕp Wunong (p) in het leegslurpen van een vijver, door dien weder zóó vol te pissen, dat er eene rivier uit loopt, en ten slotte een zekeren Warimbing, die een steen naar boven werpt, zóó hoog dat hij pas na één dag naar beneden valt, door hem nog hooger te werpen, zoodat hij pas na twee dagen weder op den grond komt. Na gezamenlijk verder te zijn getrokken, leggen zij op 9 bergen en 9 dalen een tuin aan: Warai ontgint, Kombangĕn werpt de boomen om; Warimbing verwijdert ze, Pĕsik Watu ruimt de steenen op en maakt er een omheining van; Sumĕsĕsĕp drinkt de plassen leeg en Wana Toka plant maïs. Na den oogst trekken zij verder en komen aan zee, zij zwemmen evenals in I en II over en komen achtereenvolgens aan 8 verlaten

(m) Warai. Pak. „tol": in het Dano'sch een ander speeltuig.

(n) Pĕsik Watu, zie boven over Pĕtik Watu.

(o) Warna Toka, zie boven over Wonor Toka

(p) Sĕsep „opslurpen, opdrinken; „Wunong", dal tusschen twee bergen, waar zich water verzamelt.

steden, uitgemoord door een Negenkoppigen Vogel (Si Siow Rokos genaamd). In de negende stad treffen zij nog juist een meisje aan, de laatst overgeblevene, die den volgenden dag door den Vogel zou worden opgegeten. Kombangĕn en zijne gezellen dooden hem, door hem zijne 9 koppen af te slaan, ieder zijner makkers één en Kombangĕn vier. Hij trouwt daarop het meisje, maakt de bewoners der uitgemoorde steden weder levend, wordt zelf heer van vier steden en benoemt zijne gezellen tot hoofden in de vijf overige.

Van al deze verhalen is het Boeloesche dus 't volledigste. Met de hier verzamelde gegevens mag men de onderstelling wagen, dat het verhaal uit de Minahassa, over de Ternataansche eilanden en wellicht ook Banggai naar de Oostkust van Midden-Celebes is gekomen en door de To Tora'oe naar de Zuidkust der Tominibocht is overgebracht. Dit geldt natuurlijk alleen het tot nog toe besproken gedeelte; de rooversverhalen, die nu volgen, zullen, wat de zeeroovers betreft, zeker ook wel reeds in het Ternataansche er aan zijn toegevoegd, maar de lucht-rooversverhalen (oorspronkelijk of overgenomen) zijn in hunne voorstelling echt Toradja'sch, zooals beneden zal blijken.

Na den strijd nu met de Guruda's gaat Sese nTaola tot zevenmaal toe eerst ééne maand, dan twee maanden en telkens eene maand langer slapen, ten laatste dus zeven maanden. In dien tijd gaat zijne tanoana op reis en zijne vrouw bewaakt zijn lichaam; hij heeft dan ook telkens vooraf aan haar kennis gegeven over hoeveel maanden hij zal ontwaken. Al de zeven keeren dat hij slaapt, komt een vorstelijke Roover uit de lucht zijne vrouw wegnemen; bij 't naderen van het gevaar tracht Lemo nTonda hem telkens te wekken, maar het gelukt haar niet, hij heeft den tijd van 't terugkomen zijner tanoana bepaald en die is nog niet gekomen. Lemo nTonda kruipt nu in hare kist en sluit die van binnen af zij wordt telkens met kist en al door den aanvaller geschaakt, maar ook steeds door Sese nTaola teruggehaald, nog voordat zij de kist verlaten heeft. Bij het terughalen zijner vrouw wordt hij geholpen door Datu mPoiri, „Windvorst", die op den Wind door de lucht vaart en Sese nTaola brengt waar hij wezen moet. Zijne zuster, Gili mPinebetu'e, die bij de Oude Vrouw is achtergebleven, is n. l. in dien tusschentijd met den Windvorst gehuwd.

De aanvallers van Sese nTaola dragen de volgende namen:

1. Datu nTo Wawo Jangi (16) „de Vorst der Bovenlucht."
2. Datu nTo Mata Eo, „de Vorst van den Zonsopgang."
3. Datu nTo Kasojoa, „de Vorst van den Zonsondergang."
4. Datu mPajompo Jangi, „de Vorst van het Noorden."
5. Datu mPajompo Jangi, „de Vorst van het Zuiden."
6. Torokuku mBetu'e „de Sterrenvogel."
7. Momata Tibu „Plas-oog."

---

(16) To Wawo Jangi duidt zoowel de bevolking van het gebied, als het gebied zelf aan.

Dit zijn namen van lucht-bewoners, dus geesten, die in de vertelling wel niet anders dan als aardsche helden optreden, maar die toch op dezelfde wijze moeten bereikt worden als alle andere luchtbewoners. Ter vergelijking diene de wijze, waarop de Toradja'sche priesteres hare ziel naar de Bovenwereld laat gaan, om aan Pue di Songi de tanoana van een zieke te gaan vragen. Dit wordt vermeld in eene lange litanie, in aard geheel overeenkomend met de Augh olo balian, door Hardeland achter zijne Dajaksche Spraakkunst uitgegeven.

De priesteres begint om rijst, ei en kip te vragen; deze drie zaken worden gekookt (de tanoana wordt vrij gemaakt), om de tanoana daarvan aan den Hemelheer, Pue di Songi, als geschenk te kunnen aanbieden. Daarop kruipt de priesteres onder een groote foejasarong (17) en gaat voort met haar gezang, dat steeds met gesloten oogen wordt voorgedragen. Er wordt dan vermeld hoe zij hare tanoana langs de stijlen van de rookvliering tot op den nok van 't dak laat klimmen en daar de met haar bevriende luchtgeesten wurake (18) roept, en wel een dien zij speciaal bij name kent en die haar altijd op hare luchtreis begeleidt. De geroepen geleidegeest verschijnt dan ook en met zijn hulp komt de priesteres in het land der wurake aan. Daar stijgt zij in een prauw, n. l. den Regenboog (poragia), zij en de wurake in 't midden; roeiers en stuurman die hen overbrengen zijn slaven der wurake, krijgsgevangen gemaakt in den oorlog met vijandige geesten, vooral Di Malele. Is de prauw bemand, dan wordt de wind geroepen en deze voert haar naar het rijk van Pue de Songi. Daar aangekomen, laat de priesteres zich aandienen, bezoekt den Hemelheer, biedt haar offer aan, ontvangt de gevraagde tanoana terug en stort die op het hoofd van den zieke uit.

Als Sese nTaola ontwaakt (19) en zijne vrouw niet vindt, waarschuwt hem een amulet (sima[2], uit het Boeg.) dat zij door dezen of dien roover is geschaakt. Sese nTaola roept nu zijn zwager, den Windvorst, die op den wind komt aanvaren; nTaola neemt naast hem plaats en zoo komen zij achtereenvolgens bij de verschillende roovers aan. Datu mPoiri, de Windvorst, is dus voor Sese nTaola wat de wurake voor de Toradja'sche tadu (priesteres), de Sangiang voor de Dajaksche balian is. In het land van den roover gekomen, daagt Sese nTaola dezen uit tot een tweegevecht, overwint hem en pakt de kist met zijne vrouw er in mee, die tusschen hem en Datu mPoiri in gezet wordt, als zij weder door den

---

(17) Pelawo genaamd en beschreven in „Geklopte boomschors als kleedingstof op Midden-Celebes" door N. Adriani en Alb. C. Kruijt, dat in de 4e aflevering, 1901 van 't „Internationales Archiv für Ethnographie" zal verschijnen.

(18) De stam van dit woord is rake, Mal. en Daj. daki, Negr. dakai; Bar. mandake „bergen beklimmen," rakeani „Zolder". Wu- is id. met wu- in wutongo = tongo, „rug", wurongko „de veeren opzetten", vgl. rongko „trillen, rillen", of het duidt een snelle, opwaartsche beweging aan, zooals ons „joep, hoep," zoodat wurake zou bet. „joep! naar boven".

(19) Bar. menâ, stam nâ, id. met Mal. en Jav. njawa, Mak. en Boeg. id. en nawa „nadenken", Boeg. ininawa „ademhaling."

wind worden teruggebracht. Den zevenden keer wordt Sese nTaola gedood, maar door Lemo nTonda weer levend gemaakt, doordat zij hem besprenkelt met water uit een gouden kom, waarin zij een ring heeft gelegd. In zijn laatsten strijd met de Guruda's is het evenzoo gegaan; beide keeren had Lemo nTonda hem reeds gewaarschuwd dat het mis zou loopen, daar hij zich onbehoorlijke woorden had laten ontvallen.

Als Sese nTaola in het dorp van den schaker zijner vrouw aankomt, ligt deze steeds te slapen; hij wordt dan gewekt door zijne zeven vrouwen, alle vrouwen van anderen die hij geroofd heeft. In de wurake-litanie ligt Pue di Songi, die de vermiste tanoana heeft geroofd, ook steeds te slapen, wanneer de tadu en de wurake aankomen; hij wordt dan door een zijner slaven gewekt.

Nadat Lemo nTonda zevenmaal is geroofd en teruggebracht, wordt Sese nTaola met rust gelaten; Datu mPoiri en zijne vrouw komen nu ook bij hem wonen en met hetzelfde middel als waarmee Lemo nTonda haar man heeft opgewekt, maakt zij hare ouders en de gansche bevolking van het door den Guruda uitgemoorde dorp weder levend. Daarop moet, op zijn Mohammedaansch, een podo'a-salama plaats hebben, naar de opvatting der Mohammedanen uit de Toradja's, een feest tot bevestiging der pas herkregen tanoana, waarbij het reciet, dat na den avondmaaltijd wordt verricht en waarnaar niemand luistert, de heilbrengende plechtigheid is. Het feest wordt zeer juist beschreven, naar het gewone verloop der podo'a-salama's van de strand-Toradja's. Eerst wordt de buffel opgevangen en alles in gereedheid gebracht om de vleeschmassa te koken; daarna wordt een labe (hieronder wordt verstaan iemand die het onderwijs in 't koran-reciteeren, mangadji, tot het einde gevolgd heeft), om de engko mpontjambale, „de fratsen van het ritueel-slachten", te verrichten. De labe komt en spreekt Sese nTaola aan met kabosenja, juist zooals de Parigiers of de Todjoers steeds de dorpshoofden der Toradja's aanspreken, terwijl de stamgenooten of de stamverwanten hem met een verwantschapsnaam noemen. Den dag vóór het feest wordt gekookt en op den eigenlijken dag (matanja) worden er op nieuw labe's van het zeestrand gehaald, ten getale van 18 (sampuju uaju, om te rijmen op rajamu, bl. 45, 1e coupl.), die hun kora'a pai barasandji meebrengen. Dit laatste woord is de Boeg. uitspraak van Barzandji, voluit Dja'far al Barzandji, de auteur van twee maulids, één in gerijmd proza, één in dichtmaat. (20) De voordracht behoeft.

(20) Snouck Hurgronje, „De Atjèhers", I. 226. Dr. Matthes geeft in zijne Makassaarsche en Boegineesche Woordenboeken op barasandji de mededeeling dat deze benaming van het bedoelde Geboorteverhaal, ontleend is aan de daarin voorkomende woorden جعفر من الى البرزنجي نسبته. Dit is minder juist; het verhaal heet Barzandji, omdat al Barzandji de auteur is, maar het slot van het proza maulid vormt een gebed in gerijmd proza, waarin o. a. voorkomt: واغفر لناسج هذه البرود المحبرة المولدية جعفر من الى البرزنجي نسبته ومنتماه „en vergeef den wever dezer gestreepte maulid mantels, Dja'far, wiens genealogie en afkomst door den naam al-Barzandji wordt uitgedrukt". Op Java noemt men dezen maulid Bardjandji of zelfs berdjandji. Deze mededeeling dank ik aan Dr. Snouck Hurgronje.

niet juist uit het Geboorteverhaal geweest te zijn, daar gewoonlijk bij het maulid nog andere do'a's en sikiri's zijn ingebonden en men het geheele boek barasandji noemt, en mobarasandji het voordragen van wat ook uit dien bundel.

De ontvangst dezer labe's, met anders bij de Toradja's geheel ongewone plichtplegingen (voeten wasschen, tabe zeggen, complimenten maken van weerszijden) is zeer goed beschreven; typisch zijn ook de uitvoerige bevelen van Sese nToala aan zijn slaaf, die aan de gasten den indruk moeten geven dat er goed voor hen gezorgd wordt, maar die op feesten geheel onnoodig zijn, omdat bij zulk een gelegenheid ieder weet wat hij doen moet. Na het eten komt het verzoek van den gastheer om „een beetje te barasandjiën". Deze plechtigheid moet tevens dienen om het huwelijk van Sese nToala en Lemo nTonda en dat van Datu mPoiri en Gili mPinebetu'e te bevestigen. Na afloop van het reciet gaat men slapen. Den volgenden morgen wordt het vroegmaal reeds tijdig bereid, en als het eten is opgedragen, worden de labe 's verzocht hunne do'a uit te spreken, daarna houden allen de handen op, „en zeggen hami in hunne handen, als besluit der do'a" (ndahami palenja, kapura mpombasa). De labe's krijgen een stuk rauw buffelvleesch mee en haasten zich naar huis.

Nu volgt de tocht naar de ouders van Datu mPoiri en naar die van Sese nTaola; deze geschiedt op een wonderschip, dat den naam „Koperhuid" (Lapi Tambaja) draagt en dat vanzelf vooruitgaat, als men op de trommen en gongs slaat. Dit wondervaartuig heeft Sese nTaola gebouwd bij zijn grootvader To randa Ue, „de Man die in 't water woont", dus bij het hoofd der watergeesten. Daar had zijn tanoana verblijf gehouden, al die maanden dat zijn lichaam sliep, terwijl men hem zijne vrouw ontroofde. Nu had hij het maar te roepen en daar kwam het schip aan; met hunne vrouwen en gevolg gaan de beide zwagers aan boord, men slaat de trommen en gongs en het schip vliegt voort. Met een verrekijker ontdekken zij nu zeeroovers, die hun tegemoet varen. Zeven maal wordt nu ook weder hun schip aangevallen en wel door:

1 To Karô Udja, „de Man van het Regenverblijf".

2 Ligi nToja, „Schommeldraai".

3 Bangka Rondo, „Zwervende schip". Van dezen naam is het eerste gedeelte het bekende M. P. bangka, wangka, wanga, waka, „boot, scheepje", waarsch. ook de stam van Bar. duanga; Boengk., Morisch, Moena'sch hebben bangka, Lalakisch obangga. De kwalificatie rondo is de stam van de uitdrukking karondo-rondo, „altijd maar rondloopen", zooals kinderen die niet stil kunnen zitten, of menschen die geen rust in zich hebben. Men gebruikt zelfs spreekwoordelijk de benaming tau bangkarondo voor „woelwater". De naam is dus zeer geëigend voor een zeeroover.

4 Sandopo Dada, „Vademborst", wordt ook beschreven als een reus met een borst van een vadem (ropo) breed.

5 Mobangka Tae „met een prauw van ebbenhout". Dat men de beteekenis

van bangka niet meer verstaat in 't Bare'e, blijkt uit de beschrijving van dezen zeeroover (bl. 55): „zijn rug was van ebbenhout, zoo zwart als een aap".

6 Mobangka Labu, „met een ijzeren schip", aldus beschreven: „zijn rug was van ijzer; als men op hem schoot, keerde hij u den rug toe, en 't ging er niet door heen, als een schildpad met hare schaal." Ook hier is dus bangka misverstaan.

7 Patiri Malela „Staalgieter", Boegineesch, een der weinige niet Toradja'sche namen uit dit verhaal. Malela is bij de Toradja's wel bekend, in de bet. „vuurstaal, het stukje staal dat bij den vuurslag wordt gebruikt;" met het artikel is de naam van de Boegineezen overgenomen. Van dezen held wordt verteld dat het dak zijner prauwhut van staal was.

Daar Sese nTaola zich weder ongepaste woorden heeft laten ontglippen, sneuvelen hij en zijn zwager Datu mPorri tegen Patiri Malela; ditmaal worden zij door hun eigen vaartuig weder in 't leven geroepen.

Na deze zeven ontmoetingen doorstaan te hebben, kunnen zij ongehinderd doorvaren en komen zij bij de ouders van Datu mPoiri; thans blijkt dat deze als kind door den wind aan zijne ouders ontvoerd was. Na de herkenning volgt de voorstelling van Gili mPinebetu'e aan hare schoonouders, waarbij volgens de verplichte adat geschenken worden gegeven: voor het boven komen, voor het gaan zitten en bij het sirih pruimen. Daarna wordt nog een do'a salama gehouden, waarvoor Datu mPoiri met den wind een labe van 't strand haalt, en kort daarop wordt de reis weder voortgezet naar de ouders van Sese nTaola, wier dorp, evenals dat van de ouders van Datu mPoiri, onder een ban is sedert het verdwijnen van den zoon van het hoofd. Nadat de boete is vastgesteld waardoor de vrede tusschen ouders en kind is gesloten, worden de aangekomenen nog met goud bestrooid en gaan zij het dorp hunner ouders binnen. Niet lang daarna krijgen Lemo nTonda en Gili mPinebetu'e elk een zoon, Motanda Eo en Motanda Wuja. Ook voor deze kinderen wordt een do'a salama gevierd. Nadat de kinderen groot geworden zijn, worden ze besneden. Tanda Eo, Sese nToala's zoon, toont nu zijne voornaamheid door verbazend lastig te zijn. Op het feest zijn zeven Bidadari's gekomen; een van haar zal hem helpen zijn toilet te maken, maar hij wil alleen geholpen worden door Tarandâ (22), een meisje dat met hare grootmoeder woont op Tana Kaloeloe, „het Hangende Land". Datu mPoiri gaat haar met den wind halen en zij helpt nu Tanda Eo om zijn haar te wasschen. Nu moet hij gebaad worden door een labe, maar hij wil door niemand anders besproeid worden dan door een Arabier uit Mekka (Tua ri Maka). De Windvorst moet dezen dus ook nog gaan halen en daarna heeft de besnijdenis plaats.

(22) Randâ, Par. „maagd", blijkens de lange uitspraak van den klinker der laatste lettergroep, een gereduplceerde vorm, dus te vergelijken met Boel. raraha, Tag. Bis. dalaga.

Niet lang na afloop van het feest, openbaart Tanda Eo aan zijne moeder zijne liefde voor Tarandâ. Er is geen bezwaar tegen het huwelijk en dit zal dan voltrokken worden volgens den adat van het mebolai, beschreven door den Heer Alb. C. Kruijt, in het Tijdsch. Bat. Gen. XLI, bl 88 (1899). De tocht gaat naar Tana Kaloe-loe, het in de lucht hangende eiland, dat in de wurake-litanie Banggai lanto, „het Drijvend Eiland", heet en waar de priesteres op haren tocht per regenboog door de lucht ook aanlegt. (23) Ook Tanda Eo en zijn gezelschap gebruiken den Regenboog als vaartuig.

De regels waarmee hij geroepen wordt (bl. 75, 13e couplet)

Poragia ntapodjaja, kila ntapoa'ajawa, luiden in de wurake-litanie:

Poragia kuposala, kila kapoa'ajawa, en zijn dus precies overgenomen, alleen de wurake-term sala is door het dagelijksche djaja, „weg", vervangen en het voorgevoegde pron. 1e pers. mv. incl. (nta-, verkorting van kita) heeft het enkelv. ku- van den wurake-regel vervangen. De beteekenis is: „Den Regenboog hebben wij tot weg (voertuig), den bliksem tot leuning.

In de nabijheid van Tana Kaloe-loe gekomen, geven zij hunne aankomst door geweerschoten te kennen, naar de gewoonte van de genoemde wijze van huwen. Kort daarop worden zij tegengehouden door een Sumajai, (24) een vallende ster, die in den regenboog bijt en eerst loslaat, nadat men van uit den regenboog goud gestrooid heeft. Dit wordt ook weer zevenmaal herhaald; telkens worden de tegenhouders door goud strooien bevredigd en gaat men weer voort, de trommen en gongs slaande om den regenboog voort te drijven, zooals te voren bij het schip „Koperhuid" geschiedde.

Eindelijk komt men aan in het dorp van Tarandâ en gaat in de lobo en niet in het huis van Taranda 's ouders, want de beide partijen bij eene huwelijksvoltrekking zijn nooit in hetzelfde huis. Van uit het huis der bruid worden zij van het noodige voorzien door zeven dienaressen, over wie beneden nog zal gesproken worden. Het huwelijk wordt verder op de gewone wijze gesloten. Den volgenden dag gaan Sesa nTaola en Lemo nTonda terug, maar Tanda Wuja blijft achter en wordt door zijn neef Tanda Eo eenigen tijd later uitgehuwelijkt. Na

---

(23) Een nog niet door mij vermeld Nggasi-verhaal spreekt ook van dit lucht-eiland. De Reiger, den Spookaap willende beetnemen, wijst hem op het avondrood en zegt: „Ziet ge daar ginds Tana Kaloe-loe? Daar groeien vele frambozen, de geheele lucht heeft er een rooden weerschijn van." „Ach, smeekt de Spookaap, breng mij daarheen, ik heb zoo'n trek in frambozen." — „Houd mij dan aan mijn hals vast, dan breng ik u er." De Reiger vliegt op, zóó hoog, dat de Spookaap de aarde niet meer kan zien, zegt dan den Spookaap zich niet zoo stijf vast te houden en schudt hem af, zoodat hij naar beneden valt.

(24) Dit woord bevat het infix um- en waarsch. 't suff. -i; als grondwoord blijft dan over saja, id. met salat „mis, fout, schuld" en in 't algem. weer te geven met „iets dat er langs gaat, buiten den rechten weg geraakt"; als men bijv. water in een ander vat overschenkt, dan heet hetgeen er langs loopt sajanja, een bij-arm van eene rivier is sajanja; saja ndaja wordt gebruikt in de beteekenis van „twijfel", daar het iets is wat „langs het begrip" gaat, barée kusaja, „ik twijfel niet," d. i. het gaat niet langs mij, of zooals de Toradja zegt, „ik ga er niet langs." Vallende sterren zijn dus saja's, „afwijkingen" van de gewone sterren.

eenigen tijd wordt Tarandâ zwanger en men oordeelt het noodig, een feest voor haar te vieren, het zoogenaamde momparilangka of groot-powurake, waarbij de zieken in eene feesthut (langka) zitten. Op dit feest komt ook Matia Eo, die de oudere zuster van Tanda Eo is, want toen zijne moeder Lemo nTonda voor 't eerst menstrueerde en den doek, waaraan haar bloed kleefde, in 't water had geworpen, had haar grootvader, die op de Zon woonde, dit genomen, het tot een kind opgevoed en in de Zon geplaatst (25). Op dit meisje wordt Tanda Eo verliefd. Spoedig daarop bevalt zijne vrouw, maar hij kijkt naar vrouw noch kind om, daar hij zijne zinnen op Matia Eo heeft gezet, hij gaat haar vragen, maar haar grootvader staat het niet toe; zij is zijne eigen zuster. Tanda Eo keert per regenboog van de Zon, via Tana Kaloe-loe naar de aarde terug en gaat zijne zinnen verzetten met de zonen der zeeroovers, die zijn vader vroeger hebben aangevallen, te beoorlogen. Bangkarondo 's zoon wordt niet genoemd, maar in de plaats daarvan is de laatste i Anakoda ri Tarinate, „de Chineesche koopman (26) van Ternate", die voor de gebroeders Tanda Eo en Tanda Wuja onoverwinnelijk is. Anakoda ri Tarinate heeft n. l. een harnas van vuur aan, maar de beide broeders kleeden zich in water-harnassen. Nu daalt Matia Eo uit de Zon naar de aarde, in een hoed, haar gewone voertuig, met een haan, Manu Tadia, (27), die een paar jonge kokosnoten aan zijne sporen draagt, waarmede zich de broeders verkwikken. De njawa, den levensgeest van Anakoda ri Tarinate, heeft zij reeds weggenomen en dien van Tanda Eo in een amulet overgebracht en zoo wordt de Anakoda gemakkelijk door de beide broeders doodgestoken.

Na deze krijgstochten wil Tanda Eo zijn plan doorzetten, om Matia Eo te trouwen. Zijne ouders trachten hem er af te brengen, maar hij houdt vol en trouwt zijne zuster. Nu verdorren de boomen en verzinkt het land in het water dat vanzelf opborrelt, zoodat hij door zijne ouders wordt verlaten en zelf een goed heenkomen moet zoeken.

Hiermede eindigt het verhaal. De verteller zeide dat hij het echte slot niet kende en dat dit ook geheim moest blijven. Bij het voordragen van het laatste gedeelte moest hij getrakteerd worden en gaven we elkaar op Moslimsche wijze de hand, om elkaar gerust te stellen, „dat er geen verkeerde dingen gezegd waren".

---

(25) Napomatia ri eo; in 't algemeen wordt met matia de kostbare kern van iets bedoeld, die doorgaans in den vorm van een bezoarsteen in verschillende dingen gevonden wordt. De parel in een oester heet ook matianja en dus moet matia eo de lichtende kern der zon beduiden.

(26) Chineesche kooplieden worden in de Tomini-bocht algemeen anakoda, hunne werklieden mantaroso genoemd, daar vroeger de Chineezen van Gorontalo met hunne schoeners langs de kust voeren om handel te drijven en dus inderdaad anakoda's waren. Toen zij zich later aan de kust vestigden, bleven zij dien naam behouden.

(27) Manu Tadia is de naam van een zeer grooten haan, een wonderhaan, in het bezit van bijzondere personen in de verhalen. Vroeger heeft hij op aarde geleefd, thans is hij aan den hemel te zien; als Sterrebeeld heet hij Tamangkapa of Mangkapa, en de Toradja's richten zich naar den stand van dit beeld tot het bepalen van de datums van hun landbouwkalender.

De stukken waaruit het verhaal is samengesteld, zijn voor een gedeelte van vreemden oorsprong, maar de bewerking is zoo geheel Toradja'sch, dat het geheel zonder bedenken tot de letterkunde der Bare'e-taal kan gerekend worden.

De deelen waarin het geheele verhaal kan uiteengenomen worden zijn dan deze:

Bl. 1—6, geboorte van Sese nTaola, zijne vraatzucht, pogingen zijner ouders om hem om te brengen; hij gaat de wijde wereld in, doet onderweg gezellen op, die elk eene prinses trouwen.

„ 7—13. Sese nTaola bevrijdt Lemo nTonda van den aanval van 7 Goeroeda 's, die hij alle doodt; daarop trouwt hij haar.

„ 14—39. Lema nTonda wordt zevenmaal geroofd en telkens door Sese nTaola teruggebracht, nadat hij de roovers vervolgd en verslagen heeft, bijgestaan door zijn zwager, den Windvorst, die hem door de lucht vervoert. Daarna gaan zijn zwager en zuster bij hem wonen.

„ 40—47. De beenderen der voormalige inwoners van het door de Goeroeda's uitgemoorde dorp, waar Sese nTaola thans woont, worden in 't leven teruggeroepen; ter bevestiging van hun leven wordt een groot feest gegeven.

„ 48—67. Tocht van Sese nTaola en Datoe mPoiri naar hunne ouders met een wonderschip; zeven gevechten met zeeroovers die hen aanvallen. Terugkomst van Datoe mPoiri bij zijne ouders, gevierd met een feest, wederzien van Sese nTaola en zijne ouders, die voor het hem vroeger aangedane onrecht eene boete betalen.

„ 68—73. Geboorte en besnijding van Sese nTaola's zoon Tanda Eo en van Datoe mPoiri 's zoon Tanda Woeja.

„ 74—79. Tocht naar Tana Kaloë-loë per regenboog, om Tanda Woeja uit te huwelijken.

„ 80—82. Feest tot herstel der ziekte van Tarandâ, ongeoorloofde liefde van Tanda Eo voor zijne zuster.

„ 83—84. Zeerooftocht van Tanda Eo en Tanda Woeja.

„ 85—86. Bloedschendig huwelijk van Tanda Eo met zijne zuster, tengevolge waarvan de natuur wordt verstoord, zoodat hij zich met zijne vrouw moet verwijderen naar onbekende streken.

Alleen het eerste gedeelte heb ik bij de echte Toradja 's teruggevonden. Van de andere gedeelten kan men alleen van de zeeroovers-episoden met zekerheid zeggen dat zij zijn overgenomen.

Ten slotte kunnen hier nog een paar figuren uit de Bare'e-letterkunde worden besproken, die wel in dit verhaal niet op den voorgrond treden, maar die men toch in de meeste verhalen terugvindt en wellicht ook in de letterkunde der naast verwante Indonesische volken. Kenners daarvan zullen waarschijnlijk eenige der reeds bovengenoemde en der hier na te noemen typen in de hun bekende verhalen terugvinden en, naar ik hoop, aan de vergelijkende studie der Indonesische let-

terkunde den dienst bewijzen van hunne ontdekkingen bekend te maken. Mededeelingen van dien aard kunnen een betrouwbaar hulpmiddel zijn ter bepaling van de herkomst van allerlei verhalen-reeksen, en meerdere zekerheid geven, om te oordeelen over het al of niet oorspronkelijk zijn van een verhaal of eene reeks verhalen bij de volken van Indonesie, van wier letterkunde reeds iets bekend is.

Boven zijn reeds besproken: de Oude Vrouw (i Bangkele Tu'a), Ta nTolo en Indo i nTolo, de Guruda, de Pajowi en het Hangende Land (Tana Kaloe-loe).

De personen die het allereerst in dit verhaal gemeld zijn, heeten Ta Datu en Indo i Datu „Vader (28) en Moeder van Datoe". Datu, de hoogste van de titels in de Barée-taal, wordt thans nog alleen van den beheerscher van Loewoe (i Datu ri Palopo, i Datu ri Luwu) en van den Morischen vorst te Patasia (i Datu ri tana) gebruikt. Maar in de verhalen is Datu „de Konings-dochter, de Prinses", om wie het te doen is, die de vrouw van den prinselijken avonturier wordt, ten spijt van talrijke voorname vrijers. Ta Datu en Indo i nDatu zijn hare ouders en daar Datu en haar ridder de hoofdpersonen van 't verhaal zijn, komt hun slechts de bescheiden rol van vader en moeder der Prinses toe. Alleen zoolang die nog niet geboren is, treden zij wat meer op den voorgrond, ook als zij moet uitgehuwelijkt worden en Ta Datu dus moet optreden. Langzamerhand zijn Ta Datu en Indo i Datu de benamingen geworden voor alle vorstelijke ouders, wier kinderen een rol in 't verhaal spelen. Zoo heeten bijv. de ouders van Sese nTaola, van Lemo nTonda, van Datu ni Poiri, de hoofden van al de zeven dorpen, die Sese nTaola met zijne makkers bezoekt, Ta Datu en Indo i Datu.

Bepaalde karaktertrekken hebben deze personnages niet; van Indo i Datu, de moeder van den held, wordt voornamelijk medegedeeld, dat zij een dwazen wensch doet ten opzichte van het kind waarop zij hoopt, zooals reeds boven is gezegd.

Eenige figuren die bij Ta Datu behooren, zijn zijne getrouwe dienaren Sumboli, Lagoni of Lajagoni en Sungko nTada, waarbij soms voor de grap nog andere slaven met dubbele namen zijn gevoegd, die weder elk een makker hebben, die hun omgekeerden naam draagt. Zoo heeft dus in sommige verhalen Sungko nTada een Tada nTjungko tot gezel en zijn er, behalve Dungka Nontju, Koe Limbu, Watu Bengo en Tabo Lempe, ook nog Nontju Dungka, Limbu Koe, Bengo Watu en Lempo Tabo, die alleen dienen om de hoorders eens te doen lachen. Sumboli, Lagoni en Sungko nTada zijn de typen van Toradja'sche erfslaven, wier voorouders de voorouders van hunnen heer reeds dienden, en die om hunne bruikbaarheid en vertrouwbaarheid en in voortzetting van de familie-tradities, door hunnen heer met allerlei belangrijke zaken worden belast, bijv.

---

(28) Ta, verkorting van tama, wordt thans meestal als teknonymische benaming voor den Oom van een kind gebruikt; als benaming van den Vader is het ouderwetsch. Ook Indo is een ouderwetsche benaming voor „moeder", thans zegt men meestal nene, ine.

het overbrengen van bevelen, uitnoodigingen of oproepingen. Sumboli beteekent „onderste-boven"; hoe hij aan dezen naam komt, blijkt uit een Parigisch verhaal, waarin hij wordt voorgesteld op omgekeerde voeten te loopen, met de zolen naar boven. Volgens andere voorstellingen is hij mank: zijn eene voet is groot, hij kan er een waringin mee omschoppen, zijn andere voet is klein als een vinger. Sumboli is ook wel eens, afwisselend met Ta Datu, in de dierenverhalen de mensch, bij wien de dieren van tijd tot tijd hulp gaan vragen. Zoo bijv. in het bekende verhaal „De Aap en de Schildpad", die de pisangs gaan planten en daartoe de spruiten der pisangs van Ta Datu gaan vragen. Als later de Apen een buffel moeten hebben, gaan zij dien aan Sumboli vragen. In de raadsels is Sumboli de eigenaar van hetgeen dat geraden moet worden; ook wordt zijn naam vaak in de plaats gesteld van hetgeen de oplossing van 't raadsel is, bijv.: „Een buffel van Sumboli, wiens voetstappen niet te zien zijn" (een vlinder), of „Sumboli draagt een lijfband en toch is zijn middel niet ingepend" (een draagmand van sago-bladscheede, om welks middel altijd een rotan-band is gevlochten), of „Sumboli heeft een kleurigen schaamgordel, dien hij niet wil verkoopen" (de regenboog), enz. De Parigiers hebben daarvoor in hunne raadsels reeds i Pue Nabi of i Nabi Mohama in de plaats gezet. Van Lagoni ken ik de beteekenis niet. Sungko nTada, de eenige van de hier genoemden, die in dit verhaal voorkomt, beteekent „schuin of schrap staande schoorbalk": Sungko is „stut, schoorbalk", tada, stam van mentada, schuin staan, zooals bijv. een been dat men achterwaarts plant, als men zich schrap zet; van daar dat to mentada eene omschrijving van sungko is.

Bidadari's zijn in de Toradja'sche verhalen zeldzame verschijningen; zij dienen doorgaans enkel tot opsiering en zijn bijv. in Sese nTaola niet anders dan mooie meisjes, die in 't geheel geen rol spelen. Maar er zijn een paar trekken, die in Javaansche widadari-verhalen voorkomen, welke men terugvindt bij zuiver Toradja'sche figuren, zoodat men zich zeer goed zou kunnen voorstellen, dat over eenigen tijd deze personen in de verhalen door bidadari's zullen vervangen zijn. Zoo zijn er bijv. verhalen van menschen in dier-omhulsel, die dit uiterlijk gewaad afleggen, wanneer zij gaan baden, en dan als mooie meisjes te voorschijn komen (29); als die dierenhuid haar door een man ontstolen wordt, kan hij haar dwingen zijne vrouw te worden. Ook een verhaal, waarin eene vrouw door middel van een van boven neergelaten draagstoel in den hemel wordt opgenomen, 't geen in een der Sangireesche verhalen van eene widadari wordt verhaald, is reeds vroeger door mij genoemd. (30)

De andere eigenschap der Indonesische bidadari's (31), om het dagelijksch voedsel op wonderlijke wijze uit één blad of uit één aar te vermenigvuldigen, is uit

---

(29) Van deze verhalen zijn er eenige genoemd in Tijdschr. Bat. Gen. dl. XL, bl. 368.
(30) Ibid, bl. 372.
Vgl. de door Pleijte aangehaalde verhalen in zijn opstel in het Veth-album.

het echt Toradja'sche verhaal van Tale Tandami bekend (32). Een weduwe plukt iederen dag op 't graf van haar overleden man een paar bladeren van daar groeiende rijst en erwten; als zij die in den pot kookt, zonder het deksel er af te lichten voordat de inhoud gaar is, vindt zij er steeds rijst en erwten in. Hare oudste dochter is echter nieuwsgierig, kijkt onder 't koken in den pot en vindt er slechts bladeren in. Sedert is het met die wonderbare spijsbereiding gedaan.

Voor de widadari's is dus in de Toradja'sche letterkunde reeds plaats bereid. Ook de Meisjes, Boschgeesten in No. 53 van Van Baarda's Galelareesche Verhalen genoemd, kunnen gemakkelijk te gelegener tijd eens widadari's worden. De slotsom van Dr. Hazeu in zijn opstel „Nini Towong, bl. 78 van Dl. XLIII, Tijdschr. Bat. Gen.: „N. T. moet oorspronkelijk behoord hebben tot die categorie van nymfen of nymfachtige geesten, die reeds van de vroegste tijden in de oude Javaansche mythologie een bevoorrechte plaats innamen, tot diezelfde soort wezens dus, waaronder ook Mawang-woelan moet gerekend worden, al is daarmede ook niet gezegd dat deze beide volkomen gelijkwaardig zijn", bewijst dat ook hij bij de Javanen zelf de oorspronkelijke karakters hunner huidige widâdari's heeft gevonden.

Ten slotte mogen nog genoemd worden de zes dienaressen die in Sese nTaola tot het gevolg van Tarandâ behooren, en die allen den naam eener geurige bloem hebben, n. l.

Sese ngkuranga, „Bloem van Hibiscus rosa sinensis."

Sese ngkuja, „Gember-bloem."

Sese ngkudu, „Bĕngkoedoe-bloem."

Sese ngkuni, „Curcuma-bloem."

Sese mpantawa, Sese ndoliadapi, namen van mij nog onbekende bloemen.

Deze meisjes treden hier en daar in hare ondergeschikte rol op, het meest nog in het verhaal van Tele Ba'o, waar eene verlatene vrouw haar zieken man wil opzoeken, maar niet alleen door 't bosch durft te gaan. Een aap, die zich haar lot heeft aangetrokken, zegt haar van elk der genoemde planten een bloeienden tak te nemen; elk van die takken wordt daarop een jong meisje, dat den naam harer afkomst blijft behouden en hare meesteres overal heen begeleidt.

Of ook deze figuren moeten gerekend worden tot die soort wezens, die bij meerdere aanraking der Toradja'sche letterkunde met die der verwante volken tot widadari's zouden kunnen worden, kan met deze weinige gegevens niet worden uitgemaakt.

De vorm van het woord bidadari bewijst dat het uit 't Makassaarsch of Boegineesch is overgenomen. Twee verhalen zijn mij medegedeeld, 't eene in 't Barée, 't andere in 't Parigisch, waarin bidadari's optreden. In 't Barée-verhaal loopt de held, die i Mohama heet, zoo maar op eene badende Bidadari toe

(32) Dit is eene andere lezing dan de door mij, Tijdschr. Bat Gen. XL, bl. 373, gegevene.

en dwingt haar hem te trouwen en hem naar den hemel op te trekken. In het Parigische verhaal zoekt een meisje hare gestorven moeder, komt bij Nene Pakande (een Boegineesche heks) en ziet daar de Bidadari's baden, ééne daarvan is hare moeder. Zij loopt op haar toe en de wederzijdsche herkenning volgt.

Beide verhalen zijn overgenomen, maar bewijzen dat de Bidadari's reeds haar intocht in de Toradja'sche letterkunde hebben gedaan.

VERTALING.

Verhaal van Sese nTaola.

Er was eens een Koning en eene Koningin; reeds langen tijd waren zij getrouwd, toen zeide de Koningin: „Ik vraag (iets) zuur(s) (te eten), Ta Datoe, ik (vraag om) zuur, Ta Datoe!" Toen ging Ta Datoe (de Koning) heen, nam zijn sirih-zak mede, liet een plank in de lobo rammelen en al zijne onderhoorigen kwamen bijeen. Toen allen bijeen waren, nam Ta Datoe het woord en zeide: De reden waarom ik U heb laten komen, onderdanen, mannen met haar aan den onderkant der dijen, is dat uwe gebiedster daar in huis de lusten heeft: gij moet allerlei zuurs zoeken." Nu gingen zij allen heen om zure vruchten te zoeken; niet lang daarna brachten zij ze, de een deze, de ander die soort, een heele hoek van 't huis vol: blimbing, katimba, zure en zoete mangga djongi; van alles wat zuur was proefde Indo i Datoe (de Koningin); slechts een beetje proefde zij er van, ééne vrucht van elke soort, zij at ze niet geheel op. Eenigen tijd daarna was de buik van Indo i Datoe dik; niet lang nadat haar buik dik was geworden, riep zij het uit van het baren (de barensweeën). Op nieuw ging Ta Datoe heen en begaf zich naar de lobo, liet een plank rammelen en riep al zijne onderhoorigen op. Toen allen bijeen waren, nam Ta Datoe het woord en zeide: Boven (in huis) is uwe gebiedster in barensweeën, gaat gij mannen met haar aan den onderkant der dijen, dus heen om een vuurhaard te maken, een wieg te vervaardigen, een wiegelat te kappen: brengt alles in orde.

Toen alles gereed was, beviel inderdaad Indo i Datoe; een zoon bracht zij voort; nadat zij bevallen was, zoogden al hare ondergeschikten het kind, want hij zoog sterk, zijne moeder kon hem niet voldoende zogen.

Niet lang daarna werd er gekookt en gaven zijne moeder en al hare onderhoorigen hem rijst te eten, dag aan dag, nacht op nacht. Sedert werd hij niet meer gezoogd, men gaf hem rijstepap, maar hij werd er niet van verzadigd; welnu, zei men, laat hem dan vaste spijs eten. Een poos daarna gingen de menschen weer uit elkaar en bleven slechts zijne ouders achter. Als men hem te eten gaf, kon men niet meer genoeg voor hem vinden om te eten, hij was al te graag in 't eten; de rijstvoorraad zijner ouders was geheel uitgeput, toespijs was er ook niet meer. Toen ging Ta Datoe weder naar de lobo, rammelde met de planken en al zijne onderhoorigen kwamen ter vergadering en zetten zich neer om te hooren naar de woorden van Ta Datoe. „Ja, zeide hij, dit wilde ik U zeg-

gen, „wij kunnen niets meer krijgen om ons kind mede te voeden; daar hij zooveel eet, is de rijst en de toespijs op, wat zal hij nu nog eten? Dit is de reden waarom wij U geroepen hebben, misschien dat gijlieden een inzicht hebt."

Toen antwoordde een oude man: „Indien Gij mijne meening vraagt, heer, dan zeg ik dat men een berg ondergraven moest en een steiger onder aan den berg oprichten, dan moest Gij met uw zoon gaan zien naar het ondergraven van den berg, laat die dan vallen, dat hij hem verplettere; als men merkt dat de berg naar beneden komt, laat men het dan niet zeggen, maar ga Gij dan weg". Ta Datoe vond dat goed en gelastte lieden den berg te ondergraven; toen zij heengegaan waren om hem te ondergraven, zeide Ta Datoe tot zijn zoon: „(Kom) jongen, laat ons eens gaan kijken naar het ondergraven van den berg." Vader en Zoon gingen nu heen en klommen op den steiger; na eenigen tijd zeide Ta Datoe: „Wacht gij hier op mij, mijn jongen, ik ga nu weg". De vader ging heen, de zoon bleef achter op zijn vader wachten; daarop liet men den berg vallen om het kind (bl. 2) te verpletteren; het stierf dan ook. Ta Datoe keerde naar huis terug en zeide tot Indo i Datoe: „Ons kind is dood".

Niet lang daarna viel er regen, terwijl de zon scheen; het kind werd weer levend en ging naar het huis zijner ouders, daar het honger had. Men werd hem gewaar, daar kwam hij weder boven: „Vader, zeide hij, zij hebben mij in den steek gelaten!" — „Ze hebben je niet in den steek gelaten, mijn jongen, maar jij bent een slaapkop, door een boom ben je verbrijzeld." Men kookte voor hem en gaf hem weer te eten; met zijn onophoudelijk eten was het nog niet anders; men had het weer heel zwaar met aldoor te koken. De lieden zeiden: „Dat gaat niet aan, als hij 't eten op heeft, is hij weer hongerig."

Toen rolde Ta Datoe zijn sirih-zak op, ging de trap af, begaf zich naar de lobo en deed een plank rammelen, de lieden kwamen bijeen, gingen zitten en beraadslaagden. Ta Datoe nam het woord: „Wat dunkt ulieden? zeide hij, is er wel eens meer een kind gezien van zulk een maaksel? Men moet er weer iets op bedenken." Hij sprak het niet recht uit, dat het kind van kant gemaakt moest worden, maar hij sprak er om heen.

Toen antwoordde weder een oud man: „Als het er *zóó* mee staat, heer, dan zal ik U zeggen wat het plan is, dat ik gevonden heb; daar in de hoogte, zeide hij, is een groote steen, laat men daar ook eens heengaan om een steiger voor U te bouwen." Wederom werden er lieden op uitgezonden, er werd een steiger opgericht. Ta Datoe en zijn zoon gingen er heen; boven op den steiger gekomen, liet hij zijn zoon op nieuw in den steek. Niet lang daarna viel de steen, ondermijnd door de slaven; het kind werd verpletterd door den steen, te zamen met den steiger, ze werden geheel overdekt en niet meer gevonden. De menschen gingen uiteen en zeiden: „Hij is dood."

Niet lang daarna viel er regen, terwijl de zon scheen; de jongen werd weer levend; men zag hem op den weg aankomen, terwijl hij een grooten steen

op zijne schouders droeg. Bij de poort gekomen, riep hij zijne moeder en zeide: „Moeder, hier is een steen, waarvoor is hij te gebruiken? misschien om er boombast op te kloppen of waarvoor dan ook?” De moeder antwoordde: „Och, Jongen, gooi hem toch buiten de omheining!” Men kookte eten en toen het gaar was, werd het in groote en kleine manden, etensmanden, koperen borden, zelfs in draagmanden gedaan, tot dat ze vol waren, een aantal menschen deden niets dan het aanbrengen, slechts één deed maar niets dan het opeten. Toen ging hij poepen en zeide tot de menschen: „Blijft niet beneden op den grond of onder aan den berg, ik ga poepen.” Hij poepte, hij overstroomde de rijstblokken en de stampers en al wat niet vastgebonden was, werd met den stroom van zijn poep meegevoerd, zooveel was die. Toen hij gedaan had met poepen, ging hij weer door met eten, hij hield in 't geheel niet op; de menschen konden het niet meer aan.

Toen het iederen dag zoo doorging, ging Ta Datoe weer met zijn sirihzak naar beneden en rammelde met een plank in de lobo; toen kwamen de oudsten van het dorp ter vergadering, om te hooren wat hun heer te zeggen had. Ta Datoe dan vroeg: „Wat zegt gijl. er van, het is al te bezwaarlijk zulk een kind op te voeden; misschien is er wel iemand die er eenig inzicht in heeft, laat hij dan het woord nemen.” Toen antwoordde een oud man:

„Ik heb een inzicht, heer, zooals Gij dat vraagt; daar in de hoogte staat een groote waringin, laat men dien omhakken; laat men dan ook een steiger aan zijn voet maken, om dien grooten waringin om te hakken, dunkt me.”

Ta Datoe gaf nu bevel aan zijne slaven, zij richtten een steiger op. Ta Datoe en zijn zoon klommen er op om te zien naar het omhakken, onderwijl liep hij van zijn zoon weg en dacht: „Nu gaat mijn kind toch zeker dood”. De groote waringin viel om, de lieden gingen uiteen; het kind werd verpletterd, zijn lichaam was niet meer te zien.

De menschen gingen allen naar het veld en het dorp was leeg; toen viel er regen terwijl de zon scheen; hij (bl. 3) werd weer levend, stond op, nam den grooten waringin op zijne schouders en ging naar het dorp zijner ouders. Toen hij aan de buitenzijde der omheining gekomen was en geen menschengeluid hoorde, hield ook hij zich stil om te luisteren of er ook menschen waren, maar neen. Hij legde den waringin-stam aan de buitenzijde der dorpsheining neer en daar kwamen de vogels de vruchten opeten. Hij ging de poort binnen, klom in huis, maar het was leeg; alleen zijn jongere zusje was tehuis. „Ach, zeide hij, mijn vader en moeder zijn toch wel zeer ontaard, zij willen dus niets meer van mij weten. Zijn zusje nam een grooten kookpot, want hij had haar gezegd te gaan koken.

„Neen, zeide hij, dien niet, geen grooten pot”. Zij nam er een die niet zoo heel groot was, „neen, dien ook niet”. Vele potten nam zij, de een na den ander; „niet dien, niet dien”. Ten slotte nam zij een potje zoo groot als een vuist, daar moest zij in koken, dat zou hij leeg eten.

Hij was veranderd, hij at niet veel meer. Daarop zette zij den pot te vuur; toen de rijst gaar was, deed hij zijn maal; hij at maar enkele scheppen, het kwam niet eens op. Daarna zeide hij tot zijn zusje: „Haal mij mijne kleeren voor den dag: zeven broeken, zeven hoofddoeken, zeven baadjes"; alles trok hij aan. Hij zeide tot zijn zusje: „Ik ga maar heen, mijn vader en mijne moeder hebben mij verlaten, blijf gij dus maar hier". Zijn zusje antwoordde: „Ik wil meegaan". „Als de ouders er niet boos om worden, goed, ga dan maar mee". Toen nam hij een gouden pinangdoos, zoo groot dat er een mensch in kon en beval zijn zusje: „Kruip hier in". Hij deed het deksel er op, stak het in den zak van zijn baadje en ging op weg, den grooten waringin gordde hij aan als zwaard; hij bond hem aan en nam hem op zijn tocht mee.

Toen hij heengegaan was, kwamen zijn vader en zijne moeder van het veld. Thuisgekomen, zagen zij dat het kind, dat zij hadden achtergelaten, er niet meer was. „Zoo, zeiden zij, zij is dus weg, zonder twijfel is zij meegenomen door haar broer, die weder levend is geworden."

Toen kwamen zij neer te zitten met een plof, hun achterste schoot wortels; de wortels van hun achterste hingen tot op den grond; zij konden niet meer opstaan; zelfs de hanen kraaiden niet meer; het water stroomde niet meer; de kokosnoten vielen niet meer af; zij bleven aan de takken zitten; de wind blies niet meer, de lieden rouwden; zij aten niet meer en bebouwden het land niet meer; hun dorp werd door de andere menschen met den ban belegd.

Terwijl de broeder en zuster van zoo even verder gingen, namen zij den grooten waringin-boom steeds mede, de vogels vlogen hun na: jaarvogels, allerlei soorten van duiven, kraaien. Nadat hij lang geloopen had, hoorde hij gekraak van hout, dat was iemand die (de boomen in) 't bosch stuk beet. Toen zij bij elkaar waren gekomen, trof (Sese nTaola) hem aan, sprak hem toe en zeide: „Laat ik even uitrusten eer ik verder ga" — „Ja, waar komt ge van daan?" — „Ik ben niet meer bij mijn vader en moeder gewild, telkens hebben ze mij weggedaan." — „Wel, laat ik dan met u medegaan, ik ben ook door mijn vader en mijne moeder verstooten". — „Nu, ik heb je niet gevraagd, als je dan lust hebt, kom, laat ons dan gaan, als ik er geen verwijt over krijg." — „Wel neen, laat ons gaan"

Toen ging hij dan verder, in gezelschap van den Boomenbijter, want die man deed iederen dag niets anders dan in de boomen van het bosch bijten. Zij liepen maar door, de derde was verborgen, daar wist de Boomenbijter niet van. De Boomenbijter zeide: „Vrind, loop gij vooraan, ik word telkens door dien waringinboom geraakt, je zwaardscheede duwt mij aldoor op zijde, ik zal nog vallen." Onder het loopen hoorden zij het geluid van iemand die met beenen en vuisten tegen de bergen sloeg en dan viel zoo'n berg om door de schoppen met zijne beenen; kwam hij bij een volgenden berg, dan viel die (ook) om. (Sese-nTaola) sprak ook hem aan: „Scheid eens uit, dat ik kan voorbijgaan." „Houdt gijlieden

eerst eens stil, waar gaat gij heen?" „Wij zijn maar op 't pad, wij zijn door onze ouders verstooten en verlaten". „Laat mij met u medegaan, want ik ben ook door mijne ouders verstooten"—„Wel ja, ga maar mee!"—Toen ging de Bergenschopper ook mee, ze waren nu met zijn drieën, de vierde was niet te zien. Zij gingen weer verder en hoorden het geluid van gesleep, daar was iemand aan het rotan afhakken; telkens als hij een rank had losgescheurd, hakte hij die af; daarom werd hij genoemd de Rotan-hakker, en deze ging ook mee: van de; vijfde wisten de anderen niet af. Terwijl zij voortgingen vonden zij nog den Bomba-bijter, zoo genoemd, omdat het zijn werk was dagelijks bomba af te bijten deze vroeg om mee te mogen gaan, 't geen hem werd toegestaan; zoo gingen zij met hun vijven gezamenlijk voort. Zij hoorden een geplas en zagen den Meerplasser, die met het water van een meer speelde, hij deed dit elken dag. De zevende was de Zee-beroerder, die met het water van de zee speelde en dat iederen dag deed golven. Al die zeven waren verlaten kinderen, zij bleven bij elkaar; met Sese nTaola en zijn zusje waren zijn met hun negenen.

Nadat zij langen tijd geloopen hadden, liep hun weg dood tegen de zee en beraadslaagden zij en vroegen elkaar: „Waar zullen wij heengaan?" „Laat ons op zee gaan en zwemmen; hoeveel maanden kunt gij zwemmen?'—„Ik kan ééne maand"—„Ik twee maanden"—„Ik drie maanden"—„Vier, vijf, zes maanden."—Zijne makkers vroegen nu aan hem: „Hoe lang kunt gij zwemmen?"—„Ik weet niet hoeveel maanden", eerst als hij overgestoken was naar het land aan de overzijde der zee, hield hij op met zwemmen. „Komaan, laat ons gaan zwemmen; als we niet meer kunnen, klimmen wij op mijne zwaardscheede hier, dan zal ik er wel bij zwemmen." Zij gingen zwemmen in zee, zonder van den rechten weg af te wijken; regelrecht zwommen zij door en terwijl zij voortgingen, kwamen de vogels hen achterna om de vruchten van den waringin op te eten, want hun voedsel was van hen weggenomen. Zij waren nu halfweg met zwemmen; hij die ééne maand kon zwemmen, was al op (den boom) geklommen, daarna die twee, drie, vier maanden konden zwemmen, de een na den ander klom er op, hij bleef maar in zijn eentje doorzwemmen. Zij werden tegengehouden door een groote Zeeslang, zij gingen er langs naar den kant van zijn kop, maar vonden het eind niet, toen hakten zij hem in 't midden door, dat stuk gooiden zij weg: „daar gaan wij doorheen." De Zeeslang stierf na doorgehakt te zijn, hij had den vorm van een slang.

Na zeer lang gezwommen te hebben, kwamen zij aan de overzijde der zee. Zij kwamen uit op de aanlegplaats van Ta nTolo; een zijner gezellen gelastte hij vuur te gaan halen. Zijn lichaam, zijne kleederen, alles was begroeid met schelpen uit de zee, hij haalde ze er af, krabde en schraapte ze met hakmessen er af. (De uitgezondene) kwam bij Indo i nTolo; Ta nTolo was niet thuis, hij was gaan jagen op menschen, om ze op te eten, eenige had hij in een kraal opgesloten. Hij had zeven honden, zoo groot als paarden: de Verscheurder, de Vernieler, de

Bloedvergieter, de Opslokker, de Bijter, de Pakker en de Roover genaamd; overal lagen droge menschenbeenderen op den grond en op de rookvliering. Toen de Boomenbijter was aangekomen, ging hij naar boven en zeide: „Ik kom vuur halen." Indo i nTolo was ongesteld en zeide: „O, o, o, haal het zelf, ik kan niet." Met dat al verschalkte Indo i nTolo den Boombijter; terwijl hij vuur van den haard ging halen, kwam Indo i nTolo aangekropen, greep den Boombijter aan en stopte hem onder een ijzeren kooi, zoodat hij niet meer weg kon gaan. Zijne makkers wachtten hem tevergeefs. Na eenigen tijd kreeg de Bergschopper bevel te gaan; ook deze werd door Indo i nTolo met gekreun ontvangen en pardoes onder een kooi gezet; hij kon volstrekt niet meer weg. Daarna beval hij den Rotan-kapper te gaan, daarna den Bomba-bijter en den Meerplasser. Ten slotte den Zeeberoerder; allen werden onder een kooi gezet, ieder onder een afzonderlijke kooi. Als de een niet terug kwam, zond hij weer een ander uit, maar geen kwam terug; eindelijk ging hij zelf; toen nam Indo i nTolo nog een kooi, stopte ook hem er onder en zette hem weg bij zijne makkers.

Niet lang daarna hoorde hij de zeven honden van To nTolo aankomen en blaffen, want zij roken menschengeur. Toen stond (Sese nTaola) op, wierp de kooi af en zeide: „Dat oude wijf maakt grappen, het komt niet te pas menschen te eten". Hij greep het oude mensch bij de beenen, zij was (bl. 5) niet groot, zij was maar klein, doch sterk; hij smakte haar tegen den grond, dat zij in eens stierf. Toen kwam Ta nTolo; zijne honden bleven staan keffen, (Sese nTaola) kwam naar beneden, pakte de honden beet en kneep ze dood; zelfs hun heer liet het leven, allemaal smakte hij ze tegen den grond.

Toen het echtpaar dan gestorven was, liet hij de lieden uit de kraal komen en ging van hen allen vergezeld verder. In het huis was nog iemand, Lemo nTonda genaamd, een meisje dat op den zolder werd opgevoed door Ta nTolo en Indo i nTolo, in plaats van een eigen kind. Dat meisje nam hij mee en allen gingen verder, begeleid van de zooeven verloste lieden; aan de zee gekomen klommen zij op den waringin-stam en hij ging op nieuw in zee zwemmen.

Eenigen tijd daarna werden Ta nTolo en Indo i nTolo weder levend en zeiden: „Wel, ons eten is weg: knoop je schaamharen aaneen, man; knoop je schaamharen aaneen, vrouw!" Zij klommen in een hoogen kokosboom, om naar de wegloopers te kijken, die waren intusschen midden op zee; zij zaten allen op den waringin-stam, niemand zwom meer; alleen hij deed hem zwemmende voortgaan.

Toen slingerden Ta nTolo en Indo i nTolo hunne schaamharen uit, die hechtten zich vast aan den waringin; van af den hoogen klapperboom slingerden zij ze uit; het haar hechtte zich vast aan de takken van den waringin, (die Sese nTaola tot) zwaard (had gediend). Nu trokken zij (het haar) weder naar zich toe, de anderen wilden het afsnijden, de hooge kokospalm raakte bijna de oppervlak-

te der zee, zonder te breken; zij trachtten het haar door te kappen met een bijl, maar die kwam er niet door, bijna werden zij gepakt; maar daar kwam een muis uit het holle deel van den waringin, hare verblijfplaats, die beet het door, zoodat het afbrak; toen het afgebroken was, sprong de hooge kokospalm terug, hij richtte zich met een vaart op, voerde Ta nTolo en Indo i nTolo weg, slingerde hen aan stukken het woud in; de stukken vlogen in de lucht; men weet niet meer waar ze zijn neergekomen; zij waren heelemaal dood en leefden niet meer op. (Sese nTaola en zijne makkers) gingen op nieuw aan wal en lieten de lieden die zij medegenomen hadden op hunne vroegere verblijfplaats achter, want zij waren niet meer bang, nu Ta nTolo en zijne vrouw dood waren. Lemo nTonda bracht hij ook weer op hare plaats, hij nam haar niet meer mee. Toen ging hij met zijne makkers weg en liep voort langs het zeestrand; na eenigen tijd geloopen te hebben, kwamen zij aan den mond der rivier van een anderen Ta Datoe; daar vonden zij niets dan vreemdelingen aan den riviermond, daar was ook het dorp van Ta Datoe en Indo i Datoe. Zij kwamen de poort in, toen de zon onderging, en gingen regelrecht op de voorgalerij af, waar zij door Ta Datoe ontvangen werden. In lange rijen kwam het volk aan, om de pas gekomenen te zien. Telkens als er een nieuwe troep kwam, ontving Ta Datoe hen; waar al die menschen op afkwamen, dat was een stuk zeeslang, dat in het dorp, aan de trap van Ta Datoe was neergevallen en door niemand kon weggeworpen worden; men kon het ook niet meer uithouden van den stank, men werd er ziek van. Ta Datoe zeide: „Wie het weggooit, die kan mijne dochter trouwen, hij hoeft geen boete of bruidschat te betalen."

Hij zeide dan ook tot Sese nTaola: „Als gij, mijn jongen, het kunt weggooien, dan kunt ge mijne dochter trouwen, zonder bruidschat, ge kunt zoo maar trouwen." Hij antwoordde: „Wat ons betreft, als het kan, goed, zoo niet, dan worde het niet op hem verhaald. Hij zond er den Boomenbijter op af, gaf hem zijn kris en zeide: „Komaan, wip het er uit!" Allen gingen heen, de menigte liet den Boomenbijter voorbijgaan. De dekbladeren van Ta Datoe's huis werden opgeslagen; daar boven op zolder zat zijne dochter, Datoe genaamd; zij zette haar pinangdoos op de dij, knipte er met haar vinger tegen aan en zij kwam neer op de dij van den Boomenbijter en bleef daar liggen, daaruit bediende hij zich van sirih. Toen hij gepruimd had, knipte hij de doos weer terug, zoodat zij weer op de dij van Datoe terugkwam. Daarna ging hij heen om (het stuk zeeslang uit de benteng) te wippen, het gelukte hem het weg te werpen; na het weggeworpen te hebben, kwam hij terug en zeide tot Ta Datoe: „'t Is gedaan, heer, mag ik vragen, is uwe belofte van zoo even soms veranderd of niet; wat dit betreft, zeg het beslist, dat het zeker zij." Ta Datoe antwoordde: „Wij zijn niet veranderd, mijn jongen, ge kunt trouwen, de bruidschat is betaald, kom (bl. 6) naar boven, van avond zult ge trouwen." Allen kwamen het huis in en werden onthaald, de bruidegom werd naar de bruid gebracht en bracht den nacht bij

haar door. Een deel van de lieden beneden aan de trap was verstoord en boos; zij zeiden dat zij (de Prinses) moesten trouwen; zij wilden elkaar met de kris te lijf, maar Ta Datoe stond het niet toe. Zoo was dus de Boomenbijter met de Prinses getrouwd; den volgenden morgen wekte (Sese nTaola) Ta Datoe met deze woorden:

„Sta op, het is al dag, gij hoofd van het dorp.
Staat allen op, gij die in dit huis woont.
Dorpshoofd, sta op, ik verzoek te mogen weggaan.
Steek woenga- en kondo-takken tusschen de dakbladeren.
Om tot teeken te dienen, om zekerheid te hebben.
Wanneer de woenga verflenst, dan ben ik, arme, ziek.
Als de kondo verlept, dan ben ik, arme, ongesteld.
Ik verzoek te mogen gaan, blijf gij hier."

Den ganschen dag liepen zij door, den Boomenbijter lieten zij bij zijne vrouw achter. Bij het ondergaan der zon kwamen zij bij het dorp van een anderen Ta Datoe; het den vorigen dag uitgewipte stuk was gevallen in het dorp van dien Ta Datoe; het gonsde van (de stemmen der) menschen in het dorp van Ta Datoe. Ta Datoe riep: „Haal het er uit, 't is niet meer te harden van den stank, we kunnen den stank niet meer ruiken." Toen de bovengenoemde lieden aankwamen, gingen zij op de galerij zitten; Ta Datoe ging naar hen toe. Ta Datoe verwelkomde hen en zij vroegen hem: „Wat willen die lui toch met hun geroep?" Ta Datoe antwoordde: „Kijk eens naar dat stuk Zeeslang, van gisteren af ligt het daar gevallen onder aan mijn huistrap, je gaat dood van den stank; daarom heb ik tot de menschen gezegd: „Wie het er kan uitwippen, die krijgt mijne dochter, die daar boven op zolder zit, tot vrouw, zonder bruidschat of boete of wat ook; kan hij het niet, dan hebben ook wij geen schuld."

De Prinses daar boven op zolder en de Bergschopper reikten elkaar sirih toe; hem dus gelastte (Sese nTaola) de Zeeslang er uit te wippen; hij gaf hem zijne kris te leen.

De Bergschopper riep de menschen aan, zij lieten hem door gaan, hij ging wijdbeens staan, wipte (het stuk Zeeslang) op, het verdween in de hoogte en kwam neer in het dorp van een anderen Ta Datoe. Zoo trouwde dan de Bergschopper ook met eene prinses en werd bij haar toegelaten; daarna ging men slapen; den volgenden morgen werd (Sese nTaola) wakker, wekte Ta Datoe en zeide:

„Sta op, het is al dag," enz., zie boven.

Daarna gingen zij weer op weg; zij liepen den geheelen dag; zoo lang als de zon scheen liepen zij; bij zonsondergang kwamen zij weer aan een ander dorp van een hoofd. Daar was het stuk Zeeslang neergevallen, het hoofd had ook al weer beloofd, dat zijne dochter zou trouwen met hem, die dat stuk Zeeslang er uit wipte. (Sese nTaola) droeg het aan den Rotan-hakker op, die het ook met de kris er uit wipte. Zij trouwden; den volgenden morgen gingen (Sese nTaola en de zijnen) weg en lieten hun makker bij zijne vrouw achter. Zoo ging het

nog driemaal daarna; telkens als een zijner makkers het stuk Zeeslang uitwipte, trouwde hij met eene prinses; toen het voor de zesde maal was uitgewipt, viel het in zee; men weet niet meer waar het toen verdwenen is. (bl. 7).

Toen hij al zijne metgezellen had uitgehuwelijkt, ging (Sese nTaola) met zijn zusje verder; hij haalde zijn zusje uit de pinangdoos en liet haar met zich meegaan. Eerst volgden zij den grooten weg; toen kwamen zij op een tweesprong; één tak was een gebaande, de andere een ongebaande weg en dien volgden zij. Lang hadden broeder en zuster geloopen, toen zij aan de hut eener oude vrouw kwamen; het geheele dak was overgroeid met lianen, overschaduwd door slingerplanten van allerlei soort. Onder de hut gekomen, trommelde hij tegen het rijstblok, toen antwoordde de Oude Vrouw: „Wie is daar beneden aan 't trommelen? misschien Sese nTao'a en Gili mPinebetoe'e? Sedert werden namelijk broer en zuster met één naam genoemd. De Oude Vrouw keek naar beneden en zeide: „Jawel, zeker, het is Sese nTaola met zijn zusje, die door hun vader en moeder zijn verstooten; komt boven, kleinkinderen!" De stakkerts waren maar mager, ze hadden in 't geheel niets gegeten, hunne keel was hard geworden. Zij kwamen boven en kregen te eten; zeer langen tijd bleven ze daar; het werd jaar in jaar uit; ze waren al volwassen en dik. Toen hij goed doorvoed was, ging hij weer op reis, zijne zuster liet hij bij zijne grootmoeder achter en ging alleen verder. Verlof vragende om heen te gaan, zeide hij tot zijne grootmoeder:

„Grootmoeder, kook mij kĕtoepat, om als teerkost te gebruiken.

Zus, ik vraag afscheid, blijf gij bij onze grootmoeder.

Ik ga weg, gij, zus, blijf hier."

Zijne zuster antwoordde:

„Ik wil hier niet blijven, neem mij toch mee."

Sese nT.: „Grootmoeder, breng mij haar tot bedaren, blijf gij hier, zus."

Hieromtrent spraken zij over en weer; ten laatste won Sese nTaola het; hij liet zijne zuster achter, nam zeven kĕtoepats reiskost en ging heen. Hij liep juist zoo ver als hij lust had; aan het eind van zijn loopen rustte hij. Bij 't ondergaan der zon kwam hij aan een dorp.

„Maakt mij de poort open, gij inwoners van 't dorp!" (Antw.) „Hoe zullen wij de poort open maken, o gast?"

Er was geen enkel mensch meer levend in het dorp; allen waren gestorven; het geheele dorp was opgegeten door een Goeroeda; alleen hunne beenderen waren er nog; zij konden de poort niet openmaken; hunne zielen antwoordden:

„Wij zijn allemaal geesten, die allen fluisteren en zuchten.

Open zelf de poort, o gast!"

Hij maakte ze zelf open, ging het dorp binnen en begaf zich regelrecht naar de lobo; Sese nTaola werd door de zielen bestreken; sommige hadden koude handen; de zielen verlangden er naar om een levend mensch te zien. Sese nTaola ging zitten, nam een zijner kĕtoepats en sneed die midden door; de eene

helft at hij op, de andere helft bewaarde hij, om die den volgenden morgen op te eten. Na 't eten gebruikte hij sirih, legde zich neder en sliep in; van 't leven maken der geesten merkte hij niets. Vroeg in den morgen at hij, kauwde sirih en ging weer op weg. Den geheelen dag liep hij door; als hij water vond dronk hij; vond hij 't niet dan dronk hij niet; toen de zon onderging, kwam hij weder in een ander dorp en vroeg of men de poort wilde openen.

„Maakt mij de poort open, enz.”

De dorpsbewoners waren ook allen opgegeten door een Goeroeda, slechts hunne geesten antwoordden:

„Wij zijn allemaal geesten, enz.”

(bl. 8). Hij ging weder zelf de poort binnen, trad de lobo in, langs zijn lichaam streken de geesten. Na een halve kĕtoepat te hebben opgegeten, kauwde hij sirih, legde zich neer en sliep in; den volgenden morgen werd hij wakker, deed zijn maal, kauwde sirih en ging heen naar een ander dorp, waarvan de bewoners eveneens door een Goeroeda waren gepakt; slechts hunne beenderen waren nog over. Op deze wijze ging hij zes dorpen door; aan het zevende gekomen, vroeg hij de poort te openen, doch telkens waren het slechts de geesten die antwoordden.

Nu was zijn reisvoorraad op; hij had nog één kĕtoepat en die zou zoo aanstonds opraken. Toen hij het zevende dorp binnenging, zag hij daar nog de sporen van den Goeroeda, ze waren nog niet oud; het vleesch der gedooden was nog niet geheel opgegeten, er zat nog wat aan de beenderen; daar ging (de Vogel) telkens heen om het in de vlucht op te pakken en op te eten op de takken van den grooten waringin, midden in het dorp; de dorpsbewoners waren geheel uitgemoord. Hij sneed zijn kĕtoepat door in de lobo; nu had hij alles opgegeten, slechts een halve (kĕtoepat) was over; toen zeide hij: Hoe zal ik nu doen? Mijn teerkost is zoo aanstonds ten einde. Hij nam sirih en legde zich te slapen; den volgenden morgen overlegde hij of hij verder zou gaan of blijven zou, want zijn proviand was op, er was niets meer. Hij liep op het erf heen en weer, toen hij iemand hoorde spreken die zeide: „Doe dat toch niet, Sese nTaola, straks wordt de hemel verduisterd, dan komt de Goeroeda het vleesch der menschen afkluiven, als hij het vleesch heeft opgeslokt, spuwt hij de beenderen uit.” Sese nToala antwoordde: „Waar zit toch dat mensch?” Hij zocht en zocht, maar zag haar niet; eindelijk ging hij naar de trom en wilde er op slaan, maar de stok was nog niet neergekomen, toen de stem zeide: „Niet doen, dan raakt ge mij.” „Zoo, ze'de Sese nToala, hier zit zij dus.” Hij keek en daar was inderdaad Lemo nTondo, want die legde het er op toe om door Sese nTaola tot vrouw genomen te worden; zij was van de lieden in het vroeger genoemde dorp van Ta nToio weggeloopen, naar een ander dorp gegaan en daar in een trom gekropen, om niet door den Goeroeda te worden opgegeten; zij alleen was over van de bewoners van een heel dorp, die alle door den Goeroeda waren opgegeten. Zij was bang er uitgehaald te worden, want de Vogel was nog niet gekomen. Sese nTaola verzon een list, hij groef den grond

op het erf uit als een suikeroven met twee gaten, één om er in, één om er uit te gaan en toen groef hij nog een gat, om er adem door te halen, er waren dus drie gaten, met een graafstok gegraven. Toen dat klaar was, vroeg hij aan Lemo nTonda:

„Waar is het schild van Uw vader, Lemo nTonda, wijs het mij".

Lemo nTonda antwoordde:

„Kijk daar is alles, daar binnen in huis".

Nu ging Sese nTaola het huis binnen; daar vond hij werkelijk het schild; hij nam het mee, wachtte het aanbreken van den dag af, om alsdan de Goeroeda's te roepen; toen het geheel dag was, voerde hij in het dorp een krijgsdans uit, hij hief krijgsgeschreeuw aan, terwijl hij den dans uitvoerde; de Goeroeda's hoorden het en zeiden: „O, daar zijn nog menschen, ze zijn nog niet op". Er waren zeven Goeroeda's, vijf jongen, de zesde was de vader, de zevende de moeder. De zeven Vogels overlegden te zamen en de jongste zeide:

„Laat ik maar eerst gaan, ik maar alleen; gaat gijlieden daarna." Hij ging alleen; na eenigen tijd werd de hemel bedekt; het zonlicht werd onderschept; de zonneschijf werd overschaduwd bij zijne aankomst. Hij streek neer op de takken van den waringin, want daar was de plaats waar hij telkens ging zitten: hij keek neer op Sese nTaola, en Sese nTaola keek op en zag hem boven op de takken van den waringin. Sese nTaola zeide:

„Spring naar beneden, gij Grijpvogel!
Nu zult gij dan zien een die afstamt van van ouds befaamden,
Nu zult gij leeren kennen een die van ouds een heldenzoon is.
Nu zult gij aantreffen een strijder, een die vlug ter been is". (Bl. 9.)

De Goeroeda antwoordde:

„Al hadt ge mij niet geroepen, ik zou toch naar beneden gekomen zijn.
Als slechts gij daar zijt, ben ik nog niet bang".

Sese nTaola antwoordde:

„Spring snel naar beneden, praat maar niet veel meer.
Maak maar haast met er af te komen, zeg maar niet veel".

Inderdaad sprong de Goeroeda naar beneden. Sese nTaola was met schild en kris gewapend; de Goeroeda gaf een kreet en wilde Sese nTaola in de vlucht; pakken; bijna had hij hem gepakt, maar Sese nTaola kroop in het eene gat toen de Vogel er zich in had laten vallen, stak hij hem met zijn kris, de vogel viel op hem en kon er in 't geheel niet meer uit, zoodat hij stierf. Toen hij dood was, wipte hij hem er uit, hij kwam aan de overzijde der zee terecht. Toen het donker werd, wachtten zijne broeders daar boven op hem, zij keken naar beneden en zagen Sese nTaola een krijgsdans uitvoeren; hij daagde ook hen uit: toen begrepen zij dat hun broeder Sese nTaola niet had kunnen grijpen. De oudere broeder antwoordde: „Laat mij nu gaan, ik zie mijn jongeren broer niet meer, ik verlang naar hem".

Toen het nacht werd gingen zij slapen; 's morgens stonden zij op en tegen den middag kwam hij dan ook; regelrecht ging hij op den tak van den waringin af, keek op Sese nTaola neer en zeide: „Deze doet geheel anders, niet zooals degenen die gestorven zijn; hij wil mij naar beneden laten springen; van zeven dorpen heb ik de inwoners opgegeten en nu brengt deze man mij aan 't aarzelen".

Sese nTaola antwoordde:

„Spring naar beneden, enz." (Zie verder boven, ook voor de volgende zes coupletten).

De Goeroeda antwoordde nog:

„Wacht maar daarginds, dat zal leed over u brengen."

Eerst daarna gingen zij elkaar te lijf en vochten met elkaar, Sese nTaola liet zich nu vallen, in het eene gat zakte hij weg, uit het andere kwam hij te voorschijn. Hij trof den Vogel met de kris; deze viel dood neer; Sese nTaola werd door den Vogel overdekt, maar hij wipte het lijk er uit.

Toen deze dood was, waren er nog drie van zijne broeders daar boven. Zij zagen van uit de hoogte den dood van hun jongeren broeder; het werd nacht en den volgenden dag kwam de naast-oudste broeder van den laatst gestorvene (bl. 10) naar beneden. Zoo ging het ook den drie overigen, ten zesde de moeder, iederen dag een andere. Toen kwam de beurt aan den vader; dat was degene die het laatst kwam; hij was groot, damp ging van hem uit; hij had zeven koppen, die zéér groot waren; zijne sporen waren als zwaarden; als hij er iemand mee trof, werd zijn lichaam in de hoogte geslingerd door die sporen. De tak van den grooten waringin boog door, toen de Goeroeda daarop neerkwam. Sese nTaola daagde hem uit en de Vogel zette zich neer op den tak van den waringin. Sese nTaola zeide:

„Spring naar beneden, enz".

De Goeroeda antwoordde:

Al hadt ge 't niet gezegd, ik zou toch al zijn afgesprongen".

Sese nTaola antwoordde weder:

„Praat maar niet veel meer, spring snel naar beneden,
Vervloekte grijpvogel, spring naar beneden!"

Lemo nTonda zeide:

„Spreek geen ongelukswoorden, manlief, Sese nTaola!
Ik heb teekenen gekregen aan mijn lichaam, Sese nTaola,
Teekenen van dood en van weduwschap, weet dat wel!"

Zeer lang praatten zij over en weer; daar streek de Goeroeda neer, daar hij gezien had dat hij S. T. gemakkelijk kon grijpen; hij sloeg S. T. met zijne sporen in den rug, zoodat de lever er uit kwam; toen liet S. T. zich in het eene gat vallen, stikte in zijn bloed en stierf tegelijk met zijn tegenstander; zij waren tegelijk dood, want beiden stierven; ook de Goeroeda stierf, getroffen door de kris. Lemo nTonda zeide:

„Ik heb het al gezegd, maar gij hebt het zooeven niet geloofd.

Gij zijt al te tegensprekerig; ik heb u gewaarschuwd, maar gij hebt het niet geloofd."

Zij kwam uit de trom tevoorschijn, haalde een gouden kom, goot er water in, legde er een gouden ring in en besprengde hem zevenmaal, daarna ging zij regelrecht weer in de lobo en in de trom. Sese nTaola bewoog zich en stond op, hij was ineens weer levend geworden en wipte den Goeroeda met Zeven Koppen uit het gat. Inderdaad waren een oogenblik de kondo en wunga-planten verwelkt; toen men zag dat ze droog waren, zeide men: „Och, Sese nTaola is dood! Maar hoe kunnen wij naar hem toegaan?" Na eenigen tijd werden ze weer frisch. „Zoo, hij is dus weer levend." Nu ging Sese nTaola in de lobo en sprak Lemo nTonda aan:

„Kom er uit, Lemo nTonda, maak de sirih voor mij klaar."

Lemo nTonda antwoordde:

„Wel, ik ben bang, dat gij mij er uit zult halen."

Sese nTaola antwoordde:

(bl. 11). „Wees niet bang, ik ben er immers nog.

Wees nergens meer bang voor, daar er immers geen Vogels meer komen."

Lemo nTonda antwoordde:

„Ik ben niet bevreesd, slechts voor u ben ik verlegen."

Sese nTaola antwoordde:

„Wees maar niet verlegen, er zijn immers niet veel menschen. Het is maar niet een praatje, wij gaan immers trouwen. Kom er maar uit, om u is het mij te doen."

Lemo nTonda antwoordde:

„Laat ik dus niet meer verlegen zijn, breng de trom ginds heen."

Sese nTaola antwoordde:

„Zijt ge niet meer verlegen, dan breng ik ze ginds heen."

Hij ging de trom halen en bracht die aan zijne zijde.

Lemo nTonda zeide:

„Ga stevig zitten, want ik kom voor den dag.

Zet u vast neer, dat gij niet valt.

Ga zitten met gekruiste beenen, want ik kom tevoorschijn".

Sese nTaola antwoordde:

„Ik zit goed, kom maar voor den dag".

Zij ging er uit en kwam werkelijk voor den dag; nauwelijks was zij zichtbaar of zij vielen tegelijk neer, buiten kennis, want beiden waren even schoon. Eindelijk kwamen zij vanzelf bij; nauwelijks zaten zij weer overeind of Lemo nTonda zeide:

„Dat is het waarom ik heb gezegd: ga stevig zitten".

Sese nTaola antwoordde:

„Zeg dat niet, wij zijn beiden gelijkelijk buiten bewustzijn geraakt.
Nu wij beiden zijn bijgekomen, moest gij de sirih eens gereed maken".
Lemo nTonda maakte ze gereed en zeide:
„Het staat daar al gereed, ge kunt maar gaan pruimen".
Zij pruimden sirih, daarna zeide Sese nTaola:
„Wij hebben gedaan met pruimen, maak nu eten gereed".
(Lemo nTonda): Ook ik heb honger, laat ik eten gereed maken".

Lemo nTonda maakte het eten gereed, dat wil zeggen, zij tooverde het te voorschijn: zij overdekte de schalen, sprak een tooverspreuk uit en daar steeg de damp op. Daarop sprak Lemo nTonda:

(bl. 12) „Ik heb 't hier al klaar gemaakt, wij kunnen maar gaan eten".
Zij gingen eten; Sese nTaola zeide:
„Wij gaan naast elkaar zitten, al zou ik er den dood mee beloopen.
„Wij beiden gaan naast elkaar zitten, al zou ik er mij toorn mee op den hals halen.
Daar mijn lust is opgekomen om uit één schotel te eten".
Zij gingen dan eten, daarna pruimden zij sirih. Sese nTaola zeide:
„Wij hebben al gegeten, maak dan sirih gereed.
Ik heb al gegeten, nu heb ik ook zin om te baden.
Ga een kokosnoot zoeken waarmee ik mijn haar kan reinigen.
Maak mijn haar schoon, dan voel ik mij pleizierig."

Sese nTaola liet zich 't haar reinigen, hij spleet een kokosnoot in tweeën, brak die open, schrapte ze, om in huis zijn haar te laten reinigen; toen dat klaar was, vroeg hij aan Lemo nTonda:

„Waar is de badplaats van uw vader, ga met mij mee er heen."
Lemo nTonda antwoordde:
„De badplaats van mijn vader is daar midden in 't dorp."
Sese nTaola antwoordde:
„Komaan, laat ons gaan, dat wij er spoedig komen."

De echtgenooten dan gingen op weg; toen zij er gekomen waren, zeide Lemo nTonda:

„Hier is de badplaats van vader, met een gouden deksel er op.
Neem hem er af, dan is het te zien, het roept maar steeds ilala, ilala."
Sese nTaola was er verbaasd van en zeide:
„Zoo waar! het maakt het geluid ilala, ilala."
Lemo nTonda antwoordde:
„Het is wonderdadig water, begrijp dat wel."
Sese nTaola antwoordde:
„Ik begrijp het, 't is wonderkrachtig water.
Ja, gij hebt gelijk, het is bepaald wonderwater.
Ik zeg het er maar niet om, nu zie ik het voor 't eerst.

Nu ik het begrepen heb, laat ons gaan baden.

Kom, laat ons naast elkaar gaan zitten, al zou ik er den dood tot straf mee beloopen."

Lemo nTonda antwoordde:

„Ik zit al, laat ons gaan baden."

(bl. 13) Toen de echtgenooten gezeten waren, baadden zij en Sese nTaola vroeg aan zijne vrouw om het kokos-vleesch waarmee hij zoo even tehuis zijn haar had gereinigd, er uit te halen. Hij zeide:

„Wrijf mij eens daar op mijn rug.

Kom nu vóór mij zitten en kam mij 't haar."

Zij wreef hem; toen zij hem gewreven had, zeide hij:

„Zeg nu maar niet veel meer, dan gaan wij nu op het droge."

Zij gingen nu weer op het droge, van het water weg en hielden op bij de rustbank, om zich te drogen.

De menschen hielden daar gewoonlijk op, sommigen om elkaar te luizen, anderen om zich te drogen. Daarna spraken zij elkaar toe en Sese nTaola zeide:

„Laat ons een oogenblik ophouden, hier op de rustbank.

Kam mijn hoofdhaar, dat het spoedig droge.

Laat ons nu heengaan, houd op met praten.

Ga gij vooraf, Lemo nTonda, ik volg achter u.

Loop netjes dat ik het goed kan zien.

Zorg voor een fraaien gang, dat ik het duidelijk zie.

Zwaai met uw rechterarm, ten teeken uwer vorstelijke afkomst.

Slinger met uw rechterarm, ten bewijze dat gij eene prinses zijt.

Duidelijk heb ik gezien dat (het water) ilala bismillah zegt.

Zoo is het juist deftig, met alle 9 geledingen den grond rakend.

Zij is een godenkind gelijk, tot de borst opwaarts stijgt hare schoonheid.

Ik heb het duidelijk gezien, komaan, laat ons op weg gaan."

De echtgenooten gingen heen; te huis gekomen zetten zij zich neer en Sese nTaola zeide:

„Luis mij een beetje, dat ik mij pleizierig voel.

Als het klaar is, houd dan op, ga sirih gereed maken."

Lemo nTonda antwoordde:

„Hier heb ik 't al klaar gemaakt, we kunnen maar gaan pruimen."

Zij pruimdem sirih; toen zij dat gedaan hadden, zeide Sese nTaola:

„Nu wij klaar zijn met pruimen, spreid de matras uit.

Ik vraag verlof te gaan slapen, om eens goed uit te rusten."

Lemo nTonda spreidde de matras uit en toen het gedaan was, zeide zij:

„Ik heb haar al uitgespreid, kom maar hier en ga slapen."

Sese nTaola:

„Dat gij het goed weet, ik zeg u vooraf: eene maand lang."

(bl. 14) Toen hij dat bepaald had, legde hij zich te slapen. Langen tijd had hij geslapen zonder wakker te worden, bijna eene maand lang, weldra zou hij wakker worden, toen de Vorst der Hemelbewoners zich opmaakte om tegen Sese nTaola een sneltocht te ondernemen, want hij had gehoord dat deze Lemo nTonda had gehuwd; het kwam niet te pas, zeide hij, dat Sese nTaola met Lemo nTonda trouwde, hij zelf had zin in haar, maar Sese nTaola was hem voor geweest en daarover was hij verstoord.

Terwijl Sese nTaola sliep, bleef zijne vrouw wakker; meer dan een halve maand had dit geduurd, toen werkelijk de Vorst der Hemelbewoners aankwam, om Sese nTaola te snellen. Sese nTaola werd door zijne vrouw gewekt; zij zeide:

„Word wakker, Sese nTaola, daar komen roovers aan. Gij moet het wel weten, zij komen oorlog voeren."

Hij werd in 't geheel niet wakker, de tijd van zijn ontwaken was nog niet gekomen. Toen de Vorst der Hemelbewoners voor de omheining van het dorp was gekomen, was er niemand die hem tegenstand bood. Zijne vrouw trachtte Sese nTaola nog eens te wekken; zij zeide:

„Gij wilt maar niets dan slapen, gij zijt nog niet tot besef gekomen.
Gij denkt maar alleen aan slapen, gij zijt nog niet ontwaakt.
Daar komt de vijand aan, gij wordt niet wakker."

Toen de Vorst der Hemellingen onder aan de trap was gekomen, hield Lemo nTonda op haar man te wekken; zij kroop in een glazen kist. De lieden die beneden (buitenshuis) stonden, zeiden:

„Spring naar beneden, Sese nTaola, hier zijn wij, vreemdelingen. Hier komen wij aanvallen, spring naar beneden, vrind!"

Hij die in huis lag werd in 't geheel niet wakker, zij kwamen boven en toen zij in huis gekomen waren vonden zij hem slapende. „Zoo, zeide de Vorst, hij slaapt daar, dan gaan we maar naar boven, en halen zijne vrouw weg." Hij beval zijnen slaven: „Neemt die kist op schouder en brengt haar naar den Hemel."

Zij gingen heen en namen de kist mee; pas waren zij een eind op weg of Sese nTaola ontwaakte; toen hij wakker was, riep hij zijne vrouw en zeide:

Schenk water in, dat ik mijn gezicht wasch, vrouwlief Lemo nTonda."

Maar hij riep voor niets; wie zou het inschenken? Zijne vrouw was weggenomen. Toen zij werd ontvoerd, had zij een talisman op den navel van haren man gelegd, om de plaats van een kameraad bij hem te vervullen; die talisman had bewustzijn. Sese nTaola riep op nieuw.

„Ik wil mijne oogen uitwasschen, dat ze helder worden en ik kan zien wat er om mij heen is"

De Talisman antwoordde:

„Spreek niet meer van uwe vrouw, zij is weggeroofd.
Dat ge 't goed moogt weten, door den Vorst der Hemelbewoners.
Hier is water in overvloed, wasch uw gezicht, Sese nTaola."

(bl. 15). Hij wiesch zijn gezicht en haalde de slapers af die aan de randen zijner oogleden vastzaten en ze aan elkander plakten. Nadat hij zijn gezicht gewasschen had, zag hij dat zijne vrouw er niet meer was, alleen zag hij dat zijne vrouw het noodige naast hem had gezet; hij kauwde sirih en riep zijn zwager den Windvorst, den man zijner zuster, want deze was gehuwd met Gili mPinebetoe'e bij hare grootmoeder en woonde bij haar in.

„Windvorst, mijn zwager, ik zit in nood.

't Is moeilijk en lastig, mijne vrouw zijn zij komen rooven. Het is moeilijk en lastig, mijne vrouw is weggeroofd."

De Windvorst hoorde het geluid, maar hij wist niet wat het was en vroeg aan zijne vrouw:

„Leg uw naaiwerk neer, vrouwlief Oili mP.

Daar komt een geluid hierheen, wellicht de stem van uw broeder".

G. P. antwoordde:

„'t Is inderdaad de stem van mijn broeder, die hierheen roept".

De Windvorst antwoordde:

„Als het de stem van mijn broeder is, dan snel ik naar hem toe".

Toen ging de Windvorst weg, gedragen door den wind; hij kwam bij Sese nTaola en zeide:

„Waarvoor hebt gij mij geroepen, zwager Sese nTaola?" Sese nTaola antwoordde:

„Ik heb u geroepen, zwager, omdat men mijne vrouw heeft geroofd".

De Windvorst antwoordde:

„Gij wilt maar niets dan slapen, enz." (Zie boven).

Sese nTaola antwoordde:

„Bezin gij u maar eens, gij zult wel een middel weten".

De Windvorst antwoordde:

„Ja, ik weet er een, maak u gereed, dat wij heengaan".

De Windvorst ging en zette zich aan den ingang van het huis, daarop riep hij zijn huisgenoot en gaf hem raad:

„Ga zitten in de ruimte, om den weg te kunnen roepen, gij aan mijne rechter zijde, dat gij niet valt op weg, Wind kom hier, dat ik u als vervoermiddel gebruike. Wind, ge moet het weten, 't is de Vorst der Hemelbewoners".

(bl. 16) De beide zwagers gingen dan heen, gedragen door den wind; de Wind liep om en om en zocht de woonplaats van den Hemelvorst in de lucht; na langen tijd kwam hij aan het dorp van den Vorst der Hemellingen, regelrecht ging hij naar de buitengalerij, riep den huisheer en daagde hem uit om naar beneden te springen.

„Spring naar beneden, Vorst der Hemelbewoners.

Gij zijt een onbeschaamde dat gij andermans vrouw rooft".

Dit werd gehoord door de huisbewoners, de vrouwen van den Vorst der

Hemellingen, er waren er zeven, kettingen waren aan hare ooren gehecht, dat zij niet van elkaar zouden gaan, want het waren allen vrouwen.van anderen, die de Vorst der Hemelbewoners had geroofd. Hij had Lemo nTonda nog niet uit de kist gehaald, slechts de kist kon hij omarmen en er naast slapen, zonder dat zij nog geopend was; bijlen werden er schaardig op, waar zij kwamen er niet door, zoodat het hem verveelde; hij sloeg er met stokken op, ze vlogen aan splinters; wat moest hij met die kist doen? die was toch wat hard om er naast te slapen. De Vorst der Hemelbewoners werd door zijne zeven vrouwen gewekt; zij zeiden: Daar ginds is Sese nTaola, men heeft u gewekt opdat ge het weten moogt. De Vorst der Hemelbewoners stond op en zeide:

„Houd u vooreerst nog kalm, ik vraag u om voor mij te koken.

Toen gingen zijne zeven vrouwen koken, zeven potten vol kookten zij, ieder één pot vol, zeven eieren gebruikten zij als toepspijs; tegelijk waren zij alle zeven gaar: haar man beval haar op te scheppen:

„Schept het op dat het onderste boven kome, in porceleinen schotels."

Sese nTaola daar beneden riep:

„Spring spoedig naar beneden, praat maar niet veel."

De Vorst der Hemelbewoners zeide:

„Ik ga nu eten, houd u vooreerst nog kalm."

Sese nTaola zeide:

„Dat past geen man, eens andermans vrouw te rooven.

Nu zult gij dan zien", enz, zie bl. 9.

De Vorst der Hemelbewoners antwoordde:

„Houd u vooreerst nog kalm, ik zou bij 't eten nog een brok in de keel, krijgen.

Nu ben ik klaar met eten, ik moet nog mijne handen wasschen."

Sese nTaola antwoordde:

„Dat past niet aan een man, zooveel wederwoorden te hebben."

De Vorst der Hemelbewoners antwoordde:

„Ik praat niet veel tegen, ik wil nog een keer sirih kauwen."

Sese nTaola antwoordde:

(bl. 17) Als ge klaar zijt met sirih-kauwen, spring dan snel naar beneden".

De Vorst der Hemelbewoners maakte zijne uitrusting in orde, zijn pluim zette hij op zijn hoofd, zijn gordel bond hij om, broek, hoofddoek, baadje en zwaard deed hij aan, zijne lans nam hij mee, daarna zeide hij:

„Houd op met roepen, ik spring naar beneden".

De helft van het dak scheurde af, zijn lichaam was in omvang toegenomen door het vele tuig dat hij aan had. Hij sprong naar beneden, tot aan de liezen zonk hij in den grond. Hij vroeg Sese nTaola hem uit te graven: Graaf mij uit, vrind! Deze groef hem niet uit, hij wipte er hem uit en toen kwam hij eruit; daarna zeide Sese nTaola:

„Wie zal nu het eerst de lans werpen, vrind?"

De Vorst der Hemelbewoners antwoordde:

„Gij, de aanvaller, werp gij het eerst."

Toen antwoordde Sese nTaola weder:

„Gij die hier thuis zijt, gij moet beginnen."

Sese nTaola hield zijn schild in positie, de Vorst der Hemelbewoners wierp zijne speer, maar miste, daar zij gepareerd werd; zij kwam in den grond terecht en er ontstond een meer, zoo groot was het gat. Toen nam Sese nTaola de beurt en zeide:

„Houd uw schild goed in positie, ik gooi terug."

Ook hij raakte niet; toen zijne lans in den grond kwam zakte de aarde niet in, maar zij bolde naar boven op en werd een berg. Toen de lansen weg waren, kwamen de zwaarden aan de beurt, zij trokken ze uit en hakten op elkaar in, ze gingen de lucht in en als ze geen zin meer hadden om in de lucht te blijven, gingen ze naar beneden op den grond; waren ze vermoeid van den grond, dan gingen zij op nieuw de lucht in; te langen leste week de Vorst der Hemelbewoners verkeerd uit en werd getroffen door een zwaardslag; zijn eene been werd afgehakt, van af de lies werd het afgehouwen. Toen het op den grond viel riepen zijne zeven vrouwen: „Gaat kijken, slaven, of het 't been is van den aangevallene of van den aanvaller!" De slaven gingen kijken en toen ze het zagen zeiden zij: „O, het is het been van onzen heer, zoo harig en zoo dik." Een poos daarna werd zijn andere been afgehakt, daarop zijne armen, zoodat nog naar alleen zijn lichaam als romp over was. Toen zeide Sese nTaola:

„Wat beteekent dat daar toch, dat druipt en stroomt?

Van den Vorst der Hemelbewoners is nog maar het lichaam over."

Eindelijk werd zijn hals doorgehouwen en viel zijn romp naar beneden alleen zijn hoofd kwam met geweld op zijn schild neer, dat in tweeën brak. Het verhief zich nog in de lucht, maar Sese nTaola schopte het weder terug en duwde het weer omlaag, zoodat het op den grond viel. De slaven gingen kijken: O, zeiden zij, het hoofd van onzen heer en van niemand anders" Sese nTaola ging nu het huis binnen, nam zijne vrouw in de kist mee en bracht haar met kist en al naar beneden; op de buitengalerij gekomen zeide hij tot zijn zwager:

(bl. 18) Laat ons heengaan, hier is hetgeen we zijn komen halen.

Zet uwe vrouw in het midden, Sese nTaola.

Wind, kom hier, dat ik u als vervoermiddel gebruike."

Daar kwam de wind werkelijk aan om hen weg te brengen: in ééne vlaag bracht hij hen door het luchtruim. De Wind-vorst zeide:

„Pas op, zwager, dat uwe vrouw niet valt".

De Wind had een vorm aangenomen om hen mede te voeren, zij gingen, boven op den wind zitten en bleven er op. Na eenigen tijd kwamen zij te huis zonder warm te zijn, door de Wind hen aldaar bewaaide. Te huis gekomen, zeide Sese nTaola:

„Kom er uit, Lemo nTonda, maak ons de sirih klaar."

Zij kwam uit de kist, waarvan zij het slot van binnen opendraaide. Daarop maakte zij de sirih klaar. Toen die gereed was, zeide zij:

„Hier heb ik ze klaar gemaakt; kom de sirih nu maar halen."

Sese nTaola ging ze halen, bood ze zijn zwager aan en pruimde met zijn zwager, zeggende:

„Kom aan, neem sirih, zwager, daar staat de sirih."

Na het sirih-pruimen wilde de Windvorst weer weggaan om zich naar zijne vrouw te begeven, hij nam dus afscheid:

„Zwager, ik ga heen, blijf gij hier.

Ik neem afscheid, zwager Sese nTaola.

Wind kom hier, dat ik u als vervoermiddel gebruike."

Toen de Wind was aangekomen, ging hij naar zijn huis, het huis der Oude Vrouw Gili mPinebetoe'e vroeg:

„Waarom heeft hij u geroepen, uw zwager Sese nTaola?"

De Windvorst antwoordde:

„Zijne vrouw heeft men geroofd, daarom heeft hij mij geroepean."

Gili mPinebetoe'e vroeg weder:

„En waar is nu de vrouw van uw zwager Sese nTaola?"

De Windvorst antwoordde:

„Uwe schoonzuster Lemo nTonda, zijne vrouw, is weer te huis."

Gili mPinebetoe'e antwoordde:

„Als zij weer thuis is, dan is 't goed, dan is door uw tocht alles weer in orde gebracht."

(bl. 19). Ook hij vroeg zijn vrouw om eten, deed zijn maal, daarna pruimde hij sirih en ging slapen, want hij was vermoeid van 't najagen der geroofde. Sese nTaola daar ginds zeide:

„Ik ben terdeeg vermoeid, maak het eten gereed."

Lemo nTonda antwoordde:

„Hier heb ik het al klaargemaakt, laat ons nu gaan eten."

Sese nTaola antwoordde:

„Water is er in voldoende hoeveelheid, daar in de gouden kom.

Als ge alles hebt opgedaan, dan kunnen we maar gaan eten."

Zij namen hun maal, daarna gingen zij baden op de badplaats van hun vader; na teruggekomen te zijn pruimden zij sirih; Sese nTaola vroeg om zijne slaapmat uit te spreiden.

„Spreid gij eene matras uit, Lemo nTonda."

Lemo nTonda antwoordde:

„Ik heb de matras al uitgespreid, manlief Sese nTaola."

Sese nTaola antwoordde:

„Als hij daar al klaar ligt, breng mij dan sirih."

Na gepruimd te hebben, zeide hij weer:

„Gij moet weten dat ik nu ga slapen.

Dat ge het goed moogt weten, twee maanden bepaal ik vooraf."

Hij legde zich neder en viel in slaap: terwijl hij sliep, maakte zich de Vorst van het Oosten op; hij had het bericht gehoord dat Sese nTaola met Lemo nTonda gehuwd was en zeide dat dit niet te pas kwam; hij zelf wilde haar trouwen. Hij maakte aanstalten om te gaan koppensnellen, de voorteekenen waren goed, de vogelgeluiden gunstig, hij brak voor goed op en trok uit met wel een duizend makkers. Wat Sese nTaola betreft, die deed maar niets dan slapen; daar kwamen de aanvallers aan, ééne maand was al om, eene halve maand was nog over, toen de Vorst van het Oosten aankwam. Zijne vrouw trachtte hem te wekken:

„Sese nTaola sta op, er zijn menschen gekomen.

Dat gij het goed weet, hier komen vijanden aan."

Hij werd in 't geheel niet wakker; de aanvallers kwamen tot onder aan de trap en zeiden:

„Spring naar beneden, Sese nTaola, hier zijn wij, vreemdelingen".

Maar hij werd volstrekt niet wakker, zoodat zijne vrouw boos werd en zeide: Gij wilt maar niets dan slapen" enz.

De Vorst van 't Oosten riep op nieuw:

(bl. 20) „Spring naar beneden, wind Sese nTaola".

Maar daar hij niet wakker werd, kroop Lemo nTonda weer in hare kist; de Vorst van 't Oosten kwam boven, zag Sese nTaola en zeide: O, hij slaapt vast!" Hij beval zijne volgelingen de kist waar Lemo nTonda in zat, mee te nemen. Zij namen haar op en gingen er mee heen, er werd zelfs niet gevochten of belegerd. Zij brachten Lemo nTonda naar het Oosten en waren pas goed op weg en nog niet gekomen aan het eind, toen Sese nTaola wakker werd.

„Schenk water in, dat ik mijn gezicht wassche, vrouwlief Lemo nTonda."

De Amulet die tusschen (zijn broek en) zijn navel was ingestoken antwoordde:

„Spreek maar niet meer van uwe vrouw, die hebben zij mee genomen.

Daar is het noodige water door Lemo nTonda neergezet".

Daarop tastte hij naar het water, de randen zijner oogleden waren vastgekleefd van de slapers en zaten aan elkaar vast. Na zijn gezicht te hebben gewasschen, zeide Sese nTaola:

„Het is moeilijk en lastig", enz.

(Verder het gesprek van den Windvorst met zijne Vrouw, het roepen van den Wind die hem naar Sese nTaola brengt).

Toen hij aldus was ingelicht, gingen de beide zwagers op den wind zitten en werden naar het Oosten gebracht. De Windvorst zeide:

„'t Is ongeoorloofd schande op ons te laten, laat ons dan als mannen vervolgen."

(De tweede regel is evenzoo).

(bl. 21). „Zwager, maak u gereed, dat wij hen spoedig kunnen vervolgen.''

(De Wind wordt geroepen).

De Wind kwam en nam de beide zwagers mee. Zij kwamen aan het dorp van den Vorst van het Oosten; eerst toen stapten zij af. Sese nTaola riep den Vorst van het Oosten aldus toe:

„Spring naar beneden, Vorst van het Oosten.''

Ook hij werd door zijne zeven vrouwen gewekt, allen vrouwen van anderen geroofd; hij had niet maar ééne vrouw!

„Gij zijt een drieste kerel, die andermans vrouwen rooft.''

De Vorst van het Oosten werd wakker en zeide tot zijne zeven vrouwen.

„Houd u vooreerst nog kalm, laat ik mij eens even bezinnen. Zie zoo, nu ben ik klaar wakker, laat voor mij koken. Kookt maar vlug, praat maar niet veel.''

Zij gingen met haar zevenen koken, toen de rijst gaar was, gaf haar man bevel om op te scheppen:

„Schept op, dat het onderste boven kome, in porceleinen schotels.''

Zij schepten op, toen zij opgeschept hadden, gingen zij eten, zeven eieren waren hare toespijs. Toen zeide Lemo nTonda binnen in de kist:

„Gij die zoo vermetel zijt in 't rooven, spring naar beneden op den grond. Nu zult gij eens zien, enz.''

Ik heb nog niets gezien van zijne dapperheid, manlief Sese nTaola.''

Nadat zijn gegeten hadden, waren zij druk in de weer; de Vorst van 't Oosten zeide:

„Houd u maar kalm, laat mij eerst sirih kauwen.''

Hij pruimde sirih, daarna werd hij door zijne vrouwen toegerust, die al zijne kleeren en wapenen voor den dag haalden, om met Sese nTaola te gaan vechten. Hij sprong naar beneden en zonk tot halverwege de dijen in den grond, waarna hij door Sese nTaola er uit werd gehaald, die daarop vroeg:

„Wie zal er 't eerst de lans werpen, Vorst van 't Oosten?

Gij die hier tehuis zijt, moet het eerst de lans werpen''.

De Vorst van 't Oosten antwoordde:

„Zet u goed schrap, ik werp naar u met mijne lans''.

Hij wierp zijne lans, maar trof niet. Sese nTaola antwoordde:

(bl 22) „Nu werp ik terug, houd u goed, gij daarginds''.

Hij wierp ook en trof evenmin.

„Ik heb nu de lans gegooid, laat ons nu met de zwaarden strijden.''

Zij hakten op elkaar in; als zij vermoeid waren van op den grond te strijden, gingen ze de lucht in, hadden zij er genoeg van in de lucht, dan op den grond. Na eenigen tijd maakte de vorst van 't Oosten eene verkeerde wending; zijn eene been werd afgehakt en het viel neer, want hij had ongelijk

en was schuldig. De lieden beneden gingen kijken en zagen het: Ja, waarlijk, het been van onzen heer, zoo harig en sterk. Kort daarna werd ook zijn andere been afgehakt, daarna zijne armen, zijn hoofd schopte Sese nTaola naar beneden, het viel. Zijne zeven vrouwen jammerden, ze waren weduwen. Sese nTaola ging het huis in, nam regelrecht zijne vrouw met kist en al en de Windvorst zeide: „Wind kom hier, enz."

De wind kwam aan, nam de beide zwagers en de vrouw mede; tehuis gekomen, zeide Sese nTaola:

„Kom er uit, Lemo nTonda, maak de sirih voor ons klaar. Wij beiden zijn hier, wij willen gezamenlijk pruimen."

Lemo nTonda maakte de sirih gereed en zeide:

„Hier heb ik ze al klaar gemaakt, kom de sirih maar halen."

Hij ging ze halen, men pruimde sirih, daarna maakte de windvorst het plan om terug te keeren. Sese nTaola zeide tot zijn zwager:

„Zwager, hier is sirih, laat ons beiden pruimen."

Daarop vroeg de windvorst om heen te gaan:

„Ik neem afscheid, zwager Sese nTaola.

Ik heb haast om naar uwe jongere zuster te gaan, zij is niet hier, zij is daar.

Wind, kom hier, enz."

Hij ging op den wind zitten, niet lang daarna kwam hij te huis, Gili mPinebetoe'e vroeg hem:

„Windvorst daar beneden, is uwe schoonzuster weer thuis?"

Haar man antwoordde:

„Wees niet bezorgd, uwe schoonzuster is weer thuis."

Gili mPinebetoe'e antwoordde:

„Dan is het goed, dan kunnen we rustig hier blijven."

Zoo leefden zij weer rustig voort, de echtgenooten en de Oude Vrouw. Sese nTaola vroeg zijne vrouw om eten te koken en zeide:

„Ik heb nu honger, maak mij eten gereed.

(bl. 23) Vrouwlief Lemo nTonda, maak mij eten gereed

Ik voel mij vermoeid, ik ben je zoo ver achterna gegaan."

Daarop tooverde zij eten tevoorschijn en toen het klaar was, zeide zij:

„Hier heb ik het al klaar gemaakt, laat ons nu gaan eten."

Hier is alles wat noodig is, doe nu uw maal, Sese nTaola."

Sese nTaola antwoordde:

„Wij hebben gegeten, maak maar sirih gereed".

Lemo nTonda maakte ze gereed, daarna zeide zij:

„Al het noodige staat daar, ge kunt maar gaan pruimen."

Na het pruimen zeide Sese nTaola:

„Ik ben klaar met pruimen, laat ons nu gaan baden".

Laat ons te zamen gaan, al zou ik er mij toorn mee op den hals halen."

Zij gingen naar het water om te baden, na het bad gingen zij weer in huis. Op nieuw maakte hij het plan om te gaan slapen en zeide tot zijne vrouw:

„Ik wil nu gaan slapen, ik spreek met u af voor drie maanden."

Haar man deed maar niets dan slapen. Na anderhalve maand hoorde de Vorst van het Westen het bericht, dat Sese nTaola Lemo nTonda tot vrouw genomen had. „Wel, zeide hij, daar heeft hij geen recht toe, niet hij moet die vrouw trouwen, maar ik. Hij wichelde met het ei, richtte eene hut op om de voorteekenen na te gaan, betrok die hut, daarna ging hij op marsch om Sese nTaola aan te vallen. Zijne vrouw trachtte hem te wekken, maar het hielp niet.

(De roof van Lemo nTonda en het terughalen der geroofde door Sese nTaola en Datoe mPoiri wordt geheel op dezelfde wijze beschreven als in de reeds verhaalde gevallen. Van den Vorst van het Westen wordt gezegd (bl. 25):)

Zij(ne vrouwen) schepten voor haren echtgenoot op, zij aten, na het eten pruimden zij sirih; zijne vrouwen haalden hem zijne uitrusting voor den dag; hij had veel aan: een pluim van papegaaien-veeren, dat men zien kon waar hij heen ging, zijn zwaard was zoo groot als een stuk atap. Hij sprong naar beneden; op den grond gekomen, zonk hij er in.

„Graaf mij uit, vriend!" Sese nTaola haalde hem er uit met de taats zijner lans, tot zijne heupen was hij ingezonken, zóó hevig was hij neergekomen. Na er uitgehaald te zijn, vroeg hij:

„Wie zal het eerst de lans werpen, enz."

[Daarna gaat Sese nTaola weder slapen, voor hoe lang wordt niet vermeld, naar geregelde opklimming in het verhaal moet het voor 4 maanden zijn. Lemo nTonda wordt nu geroofd door i Datu mPajompo Jangi sambira „de Vorst van de ééne zijde van den (dagelijkschen) zonneloop," d. i. dus van het Noorden of van het zuiden. Feitelijk moeten er twee na elkaar komen, omdat het getal aanvallers zeven zal moeten zijn, evenals dat der zeeroovers, met wie S. T. later strijdt en ook omdat hij vóór de komst van den volgenden aanvaller 6 maanden gaat slapen, zoodat hij vóór de komst van den niet vermelden Datu mPajompo Jangi sambiranja vijf maanden moet gaan slapen. Tekst bl 26-29. Als de Datu mPajompo Jangi zijn maal neemt vóór het gevecht, zegt hij tot zijne zeven vrouwen (bl. 28)].

„Om te toonen hoeveel gij van mij houdt, steekt mij 't eten in den mond."

Zij staken hem het eten in den mond, elke vrouw één hap. Toen hem zeven happen gevoerd waren, at hij alleen. Na het eten liet hij zijne uitrusting voor den dag halen, enz.

[Daarna wordt verteld de roof van Lemo nTonda door i Torokuku mBetu'e (bl. 30-33), terwijl Sese nTaola voor 6 maanden gaat slapen. Aldus wordt zijne komst beschreven, tekst bl. 30]:

Hij wichelde met het ei, richtte de hut tot het waarnemen der voorteekenen op en betrok die, nam de wichelproef met het kippenei en toen de vogelgeluiden voor het snellen gunstig waren, vertrok hij uit zijn land, van tijd tot tijd staakte hij den

tocht bij het hooren van ongunstige vogelgeluiden en ging eerst weer door als zij gunstig waren. Torokuku mBetu'e had zeven oogen, rondom in zijn gezicht: aan de slapen, op het voorhoofd en ter hoogte der jukbeenderen als het sterrebeeld de Haan (Pleiaden) met zijne zeven sterren.

[Als hij zich gaat wapenen, zegt het verhaal, bl. 32:]

Zijne vrouwen] haalden zeven broeken, hoofddoeken en baadjes voor den dag, hij deed ook zeven gordels aan; toen hij zwaar was toegerust, rukte hij het dak boven den huisingang af, sprong naar beneden en zonk tot aan zijne oksels in den grond.

[Ten slotte komt i Momata Tibu de vrouw rooven, bl. 33-36, terwijl Sese nTaola voor zeven maanden is gaan slapen. Van Momata Tibu heet het, bl. 33:] Zijne beide oogen waren plassen.

[Op bl. 34 gaat het verhaal voort, in het laatste gedeelte der samenspraak van Sese nTaola en Momata Tiboe, aldus:]

Sese nTaola antwoordde:
„Spring spoedig naar benenden, zeg maar niet veel.
Dat vervloekte blijven zitten! spring toch naar beneden, vrind!
Al veel te dikwijls is zij door een man weggehaald."
Lemo nTonda antwoordde in de kist:
„Zeg geen onheilbrengende woorden, manlief nTaola!
Er zijn teekenen gekomen op mijn lichaam, Sese nTaola.
Teekenen van weduwschap en van dood op mijn lichaam, Sese nTaola.
O, hoe zal ik het nog zeggen! het is al zoo dikwijls gebeurd."
(bl. 35). Momata Tiboe antwoordde:
„Houd u vooreerst kalm, laat eerst voor mij koken."
Sese nTaola antwoordde:
„Praat maar niet veel, spring maar snel naar beneden."
Momata Tiboe antwoordde:
„Gij daar beneden, zijt gij nog niet bang?"
Sese nTaol zeide:
„Komaan, spring naar beneden, praat maar niet veel meer."
„Al zou het ook mijn sterfuur zijn, ik kom beneden, vrind!"
Hij sprong naar beneden, maar hij zonk niet meer in den grond.
„Werp uwe lans naar mij, gij zijt de aangevallene."

Momata Tiboe wierp zijne lans, maar raakte niet. Sese nTaola wierp terug, maar miste ook. Nadat de lansen weg waren, werden de zwaarden gebruikt. Zij trokken de zwaarden en hieuwen op elkaar in. Sese nTaola zeide:

„Laten de zwaarden getrokken worden, opdat onze moed gekend worde."

De huispalen schudden heen en weer, zoo hevig streden zij in het dorp, de grond dreunde er van; na langen tijd werd Sese nTaola gewond en viel dood neer. Lemo nTonda in het huis antwoordde van uit hare kist:

„Ik heb het zooeven al gezegd, maar gij zeidet dat het niet waar was.

Ik sprak van teekenen van weduwschap, maar gij ontkendet ze.
Windvorst daarginds, kom uwen zwager te hulp."

De Windvorst kwam te hulp, geheel alleen ging hij tegenover Momata Tiboe staan, pakte hem bij de armen, en trok ze uiteen; zijne armen en beenen braken af; hij scheurde in tweeën van zijn achterste tot zijn schedel, zijne oogen braken en werden twee plassen op den grond. De windvorst antwoordde:

„Zie of het niet snijdt, als zeeschuim het aanvalt zelfs niet een weinig is er iets dat den aanval van zeeschuim weerstaat."???

Nu kwam Lemo nTonda uit de kist om haren echtgenoot weer levend te maken; gouden gereedschap kreeg zij uit de kist, zij besprengde zijn lichaam, zeven maal heen en weer, op alle plaatsen van het geheele lichaam; Sese nTaola leefde weer op en zijne wond verdween; Lemo nTonda zeide:

(bl. 36) „Gij waart al geheel dood, maar onze zwager is het die te hulp is geschoten."

Sese nTaola antwoordde:

„Ik heb het er zoo even niet om gedaan, ik was werkelijk ontslapen."

De windvorst antwoordde:

„Komaan, zwager, wij gaan heen; waar is de wind, ons vervoermiddel?
Pas op voor uwe vrouw, zwager, dat zij niet valt."

Lemo nTonda verliet nu hare kist en vertoonde zich. De windvorst antwoordde:

„Zwager, pas goed op, dat ge onder weg niet wegwaait."

Sese nTaola antwoordde:

„Ik zit goed, ik zal niet meer vallen."

De wind voerde hen alle drie mede; tehuis gekomen, zeide Sese nTaola:

„Maak sirih gereed, Lemo nTonda daarginds.
Maak het noodige om sirih aan te bieden, dan zullen wij onze plannen maken"

Lemo nTonda antwoordde:

„Hier heb ik 't al klaar gemaakt, kom de sirih hier halen."

Sese nTaola ging heen en bood zijn zwager sirih aan.

„Hier is sirih, zwager, zeg nu eens wat gij van plan zijt."

De windvorst zeide dat hij eerst eene sirih-pruim wilde nemen, daarna zeide hij:

„Wij zijn hier rustig bijeen, er zijn geen plannen te maken. Nu ben ik klaar met sirih kauwen, nu moeten er plannen gemaakt worden.
Zwager Sese nTaola, zeg gij eens uwe plannen."

Sese nTaola antwoordde:

„Dit is mijn voorstel, dat wij te zamen moeten gaan wonen.
Zwager Windvorst, haal uwe vrouw.
Ga uwe vrouw halen, luister naar 't geen ik zeg."

De Windvorst stemde toe:

„Goed, ik zal gaan, zwager Sese nTaola.

Wind kom hier, enz".

Nadat hij was heengegaan en aldaar aangekomen, vroeg zijne vrouw Gili mPinebetoe'e:

„Windvorst daar beneden, waar is nu uw zwager?"

(bl. 37). De Windvorst antwoordde:

„Mijn zwager is weer thuis gekomen, maak gij u maar niet bezorgd.

Ik heb de opdracht gekregen om u te komen halen.

Dat ge het zeker moogt weten, we gaan daar te zamen heen.

Daareven is het besproken, dat wij bij elkaar zouden gaan wonen.

Maak u gereed om heen te gaan, dan begeven wij ons op weg".

Gili mPinebetoe 'e antwoordde:

„Ik ben al gereed, laat ons afscheid gaan nemen."

Zij vroeg verlof om heen te gaan aan hare grootmoeder, de Oude Vrouw.

„Grootmoeder, wij gaan heen, blijf u hier".

De Oude Vrouw antwoordde:

„Ach, ga niet heen, mijn kind, denk ook aan mij".

Zeg tot Sese nTaola dat hij ook aan mij denke".

Gili mPinebetoe'e antwoorde:

„Laat ons ophouden met heen en weer praten, grootmoeder, wij gaan heen".

„Goed, ik zal er mee ophouden, goede reis!"

De Windvorst riep den Wind:

„Wind kom hier, enz".

De Wind kwam aan en bracht de echtgenooten en hunne goederen over. Aangekomen, antwoordde de Windvorst:

„Hier zijn wij aangekomen, zwager Sese nTaola."

Sese nTaola antwoordde:

„Vrouwlief Lemo nTonda, bied uwe schoonzuster sirih aan.

Ga naar uwe schoonzuster toe, Lemo nTonda, laat haar pruimen."

Zij ging naar hare schoonzuster toe en zeide:

„'t Is wel aardig, schoonzuster, dat gij hier zijt."

Na het sirih-pruimen zeide Sese nTaola:

„Wij hebben al sirih gepruimd, maak gij nu eten gereed.

Ga met uwe schoonzuster en maak het daarginds gereed."

Toen zij het klaargemaakt had, zeide zij:

„Hier heb ik het al klaar gemaakt, we kunnen maar gaan eten."

(bl. 38). Zij gingen met hun vieren eten; toen zij verzadigd waren, zeide hij:

„Wij zijn klaar met eten, maak nu de sirih gereed."

Lemo nTonda antwoordde:

„Al hadt ge 't niet gezegd al het noodige staat daar reeds.

Daar hebt gij beiden alles in voldoende hoeveelheid."

De gezamenlijke echtgenooten, schoonbroeders en schoonzusters, gingen nu sirih pruimen, daarna zeide hij:

„Ik heb het warm, laat ons gaan baden.

Laat ons baden en het haar wasschen, dat het vuil er uitgehaald worde; haal kokosnoten; waar is de voorraadschuur van uw vader?"

Lemo nTonda ging ze halen en zeide:

„Ik ga ze halen, hier zie ik ze al.

Hier zijn de kokosnoten van vader, schrap ze, dat we het haar wasschen."

Sese nTaola schrapte de kokosnoten, daarna riep hij zijne vrouw:

Kom de kokos halen, dan gaan we naar het water.

Aan het water worde 't haar gewasschen, op de rustbank van vader.

Laat ons te zamen gaan, broeders en zusters.

Zwager Windvorst laat ons gaan."

De Windvorst zeide:

„Komaan, ga maar, ik volg u, zwager Sese nTaola."

Zij gingen naar het water en hielden op bij de rustbank die bij de badplaats was gezet.

„Licht het deksel op, dat wij water kunnen scheppen."

Lemo nTonda zeide:

„Wil water gaan opscheppen, om mij het haar te reinigen."

Hij schepte water en bracht het naar de rustbank. Lemo nTonda zeide tot haar man:

„Keert ons den rug toe, gaat gijl. uw haar wasschen."

Zij wiesschen zich het haar; toen dit klaar was, zeide Sese nTaola tot zijne vrouw:

„Laat uw haar naar beneden hangen, beneden gelijk afgesneden ten teeken van de bevalligheid van uw lichaam.

Bevallig tot op den grond, schoon tot aan de borst".

Hij legde het haar van Lemo nTonda op een rek.

„Het haar van Lemo nTonda zóó lang, dat er zeven rekken voor noodig zijn.

Wij hebben al gebaad, komt gijl. nu maar hier."

(bl. 39). Toen de mannen klaar waren, gingen de vrouwen baden, de mannen gingen uit het water op de rustbank zitten. Toen de vrouwen gereed waren met baden, zeiden de mannen:

„Kamt onze haren om de kokos er uit te halen.

Opdat ze gauw droog zijn mogen, kamt onze haren."

De vrouwen kamden 't haar der beide mannen, toen zij het gekamd hadden, zeiden de mannen:

„Laat ons nu heengaan, nu gij mij gekamd hebt.

Laat ons allen heengaan naar huis."

Zij gingen heen; toen zij thuisgekomen waren, zeide Sese nTaola:

„Nu zijn wij thuis gekomen, maak de sirih gereed."

Lemo nTonda antwoordde:

„Ik heb ze hier al gereed gemaakt, kom de sirih maar halen."

Zij kauwden sirih, daarna zeide Sese nTaola:

„Als gij klaar zijt met sirih kauwen, zeg dan ook eens wat wij nu zullen doen."

Gij, Lemo nTonda daar, zeg gij eens een plan.

Daar hebt gij Lemo nTonda, met haar zullen wij een plan maken.

Gij, Lemo nTonda, zijt het, die zeggen moet wat wij moeten doen.

Gij, die het weet, zeg ons uw plan".

Lemo nTonda antwoordde:

„Luister, maak geen leven, als ik het zeg."

Sese nTaola antwoordde:

„Zeg het goed, wij luisteren er naar".

Lemo nTonda zeide:

„Dit is mijn plan, om uw vader levend te maken.

Sese nTaola antwoordde:

„Als gij dat zegt, dan is mijn persoontje er niet tegen. Misschien is er wel katoenen stof, haal die, dan scheuren wij ze in stukken."

Zij opende de kisten en manden waar het goed in lag, om de beenderen van hare moeder en haren vader in bijeen te rapen, om ze er mee te omsluiten. Lemo nTonda antwoordde:

„Ik krijg verlangen, het zijn nog erfstukken van vader.

Mijne tranen vloeien, het zijn nog nagelaten stukken van moeder.

Ik krijg een innig verlangen, het is de nalatenschap mijns vaders."

(bl. 40). S. nTaola: „Haal ze uit, breng ze hier, ik weet wat ik er mee moet doen."

Lemo nTonda haalde ze uit, bracht de stukken goed van haar vader en moeder in het voorportaal en scheurde voor alle menschen gelijkelijk een stuk goed af.

„Spreid ze uit op den grond, daar midden in 't dorp.

Daar is ruimte, breng daar de beenderen bijeen."

Zij gingen heen, brachten de stukken op het erf en spreidden ze daar uit, daarna zeiden zij:

„De beenderen van uwe moeder en uwen vader, leg die afzonderlijk."

Zij raapten ze op en brachten ze bijeen onder den waringin; eerst nadat ze langen tijd hadden bijeen gezocht, waren ze verzameld en zeide Lemo nTonda tot haar man:

„Zij zijn al bijeengebracht, zeg gij nu wat er gebeuren moet."

„Neem gouden kommen en giet er water in.

Laat er twee kommen zijn, dat allen spoedig eene beurt krijgen.

De beenderen, die wij bijeengebracht hebben, bedek die met katoen.

Als wij hier maar voor zorgen, dat zij niet over den grond verstrooid raken."

Lemo nTonda] bedekte ze, daarna zeide zij:

„Gij moet meedoen om onzen vader weder levend te maken."

Nu gingen de beide echtgenooten heen en besprenkelden met water uit de kommen de beenderen der dooden; zij schepten het met de handen op en sprengden het neer, zeggende: „Maak de zeven malen goed vol, dan zullen we er de gevolgen van zien."

Nadat ze zevenmaal waren besprengd, bewogen zich de beenderen, sprongen op als regendruppels bij zonneschijn, om het been te zoeken, waar zij bij hoorden, om niet verkeerd aaneengehecht te worden; zij grepen in elkaar, sloten in elkaar, elk naar zijn aard en lagen daarop stil. Toen zeide Lemo nTonda:

„Bespreng ze nog eens, dat het spoedig in orde kome."

Zij besprengden ze weder, de (beenderen) bewogen zich weder en werden nu volledige menschen, maar het waren nog slechts languit liggende geraamten; er was nog geen leven in, 't waren enkel beenderen. Lemo nTonda zeide:

„Maak de zeven malen vol, dat het volkomen gelukke."

Zij besprengden ze met water uit de kommen; de ring van Lemo nTonda, die den vorm van een slang had, met een diamant er in, een erfstuk harer voorvaderen, was in de kom gelegd, daarmede wekte zij de dooden alle op. Na den zevenden keer begonnen zij allen te bewegen; de geheele oppervlakte was één en al rug; alleen hunne oogen waren half geloten; zij waren pas weer levend; de buitenwereld konden zij nog niet zien. Toen ze hunne lichaamsdeelen alle hadden, zeide Sese nTaola:

„Daar zijn zij nu allen opgestaan, geef hun nu eerst rijstepap te eten."

Zij gaf hun rijstepap uit een grooten pot; toen leefden ze geheel op en konden weer spreken. Lemo nTonda zeide:

(bl. 41). „Als de pap gaar is, deel ze dan uit in schotels."

Sommigen stonden haar bij; ze schepten de pap op en slurpten die uit; sommigen waren groot, anderen klein; allen leefden, vrijen en slaven; nu werden hun sarongs uitgedeeld.

„Ga rond en deel sarongs uit, aan de volwassenen elk een; ga rond en geef ieder zijn deel, gaande naar elk der volwassenen."

Toen alles was opgedeeld, gingen zij naar huis en kookten nu een echt maal voor hen, zij aten te zamen met hunne ouders.

De vader en moeder van Lemo nTonda zeiden: „Ja, mijn zoon, als gij niet gekomen waart, zouden wij niets meer van het leven weten.

Als mijn zoon niet gekomen was, dan zou ik niet in leven zijn.

Als gij niet gekomen waart, dan zouden wij niet leven."

Sese nTaola antwoordde:

„Het is waar wat gij zegt, ik ben het werkelijk.

Het is waar wat gij zegt, ik ben de menschen komen levend maken."

Zijne ouders zeiden op nieuw:

„Gij zijt alleen maar gekomen om ons te doen herleven, mijn zoon."
Allen waren weder springlevend, zij lachten weer op nieuw.
„Dit heb ik u nog te zeggen, kabosenja's.
Zegt ons wat wij nu moeten doen, dat wij het weten.
Gij, mijn zoon Sese nTaola, moet een plan maken."
Sese nTaola antwoordde:
„Zeg eens, Lemo nTonda, moet ik een plan maken?"
Lemo nTonda antwoordde:
„Gij zijt een man, gij moet zeggen wat u dunkt.
Gij, Sese nTaola, moet uw plan uitspreken."
Sese nTaola antwoordde:
„Naar mijne meening moeten wij een dankfeest geven.
Voor uwe moeder en uw vader moeten wij een dankfeest geven.
Wie maar éèns is gestorven, komt nog niet in het doodenrijk.
Laat ons een dankfeest geven, maak de plannen maar.
Gij, Lemo nTonda, regel het rijststampen van de lieden."

Zij zette de lieden aan het rijststampen; de eene troep ging rijststampen, een andere troep ging de buffels achterna. Daarop riep (Sese nTaola) Sungko nTonda, een slaaf van zijn vader, een zeer vertrouwd man.

„Wel, Soengko nTada, kom eens hier, ik heb u wat te zeggen."
Soengko nTada kwam aan en zeide:
(bl. 42). „Heer, hier ben ik, zeg maar wat Gij beveelt."
Sese nTaola antwoordde:
„Luister naar mijn bevel, ga de buffels achterna.
Gij hebt er verstand van, ga gij dan een stier opvangen."

Soengko nTada ging nu de buffels achterna. Daarop droeg Sese nTaola zijne vrouw op:

„Zorg ook dat er kruiden zijn in voldoende hoeveelheid, Lemo nTonda."
Lemo nTonda antwoordde:

„Er zijn al reeds genoeg kruiden, manlief Sese nTaola. Hier is alles in voldoende hoeveelheid voorhanden: wanneer is nu de hoofd-feestdag?"

Sese nTaola antwoordde:
„Morgen zullen we vast wat vooruit eten, overmorgen is de groote dag."
Na eenigen tijd kwam Soengko nTada en zeide:
„Heer, hier ben ik, de buffel is daarginds al opgevangen."
Sese nTaola antwoordde:
„Bind hem goed vast, dat hij niet ontsnapt, Soengko nTada."
Soengko nTada antwoordde:
„De buffel was toch al niet wild, ik heb hem goed vastgezet.
Het is een zeer tamme buffel, ik heb hem goed vastgebonden."
Den volgenden dag zou er gekookt worden; Lemo nTonda zeide:

„Sese nTaola, laat de buffel geslacht worden.

Laat een labe halen om den buffel te slachten."

Soengko nTada werd gelast een labe te gaan halen, om de ritueele slachting te doen plaats hebben. Sese nTaola zeide:

„Ga heen, Soengko nTada, haal een labe van den riviermond.

Ga een labe halen, Soengko nTada, blijf niet lang uit."

Soengko nTada ging heen en aan den riviermond gekomen, noodigde hij den labe uit en zeide:

„Labe, Gij moest naar het bovenland gaan en daar een buffel slachten."

De labe antwoordde:

„Komaan, laat ons heengaan, het hoofd laat mij halen."

Soengko nTada en de labe gingen nu naar het bovenland, en toen zij aangekomen waren zeide (Soengko nTada):

„Hier is de labe aangekomen, om wien ik zooeven ben uitgezonden."

[Sese nTaola:] „Ik heb u laten halen, labe, hier is een buffel te slachten." (bl. 43). De labe antwoordde:

„De kabosenja gelieve te bevelen dat zij hem gaan binden."

Sese nTaola antwoordde:

„Soengko nTada, vertrouwde man, bind den buffel stijf vast."

Soengko nTada antwoordde:

„Heer, het is daar al klaar, labe, kom maar mee."

Sese nTaola zeide:

„Labe, kom mee, ga met mij mede."

Hij ging, slachtte den buffel en toen het klaar was, sneden zij hem in stukken en brachten de stukken op den vloer onder de rijstschuur. Sese nTaola zeide:

„Komaan, Soengko nTada, breng het onder de rijstschuur."

Maak het in orde, Soengko nTada, laat sommigen op den grond koken.

Waar zijn de oudsten, laat ze allen hier komen,

Om den buffel in stukken te snijden en hem in potten te koken."

De oudsten kwamen en zeiden:

„Heer, hier zijn wij, spreek, dat wij het weten."

Sese nTaola antwoordde:

„Daar is Soengko nTada, die zal het vleesch verdeelen.

Morgen is de hoofddag, de dag van het doa-sĕlamat.

Alleen de lever daar moet gij in huis koken.

„Ik zeg het, dat ge het weet, die moet gebraden worden in ijzeren pannen."

De lever van den buffel werd boven in huis gebracht.

Ook Sese nTaola en Soengko nTada kwamen boven en Sese nTaola zeide:

„Gij, Lemo nTonda, doe uw best met koken."

Begrijp het goed, morgen een ander gedeelte van 't vleesch."

Hij gaf het uit, om het voor de huisgenooten te koken. Met allen ijver kookten de lieden het gedeelte dat dien avond zou gegeten worden. Toen gaar was hetgeen werd klaargemaakt, zeide Sese nTaola:

„Als het is klaargemaakt, laat ons dan gaan eten."

Lemo nTonda: „Hier hebben wij het al klaar, laat men het maar komen halen."

Sese nTaola: „Komaan, Soengko nTada, ga de rijst opbrengen."

„Zwager Windvorst, zet u op uw gemak neder."

Soengko nTada bracht nu de rijst op van zijne heeren Sese nTaola, Windvorst en Ta Datoe; de labe keerde terug naar den riviermond, slechts zijn slachtloon gaven zij hem.

Ta Datoe zeide:

„Mijne schoonzonen, laat ons gaan eten."

(bl. 44). Nu aten zij allen; toen zij gedaan hadden, bevalen zij Soengko nTada:

„Wij hebben gedaan met eten, schenk waschwater in."

Soengko nTada schonk het in, daarna zeide Sese nTaola:

„Kom de schalen afnemen, *trouwe* Soengko nTada;

„Als gij ze hebt weggezet, ga dan de sirih halen".

Hij ging de sirih halen en toen deze was voorgezet, zeide Ta Datoe:

„Schoonzonen daarginds, nu ga ik sirih kauwen."

„Als ze aan ieder is rondgedeeld, laat ons daar pruimen."

Na het sirih-pruimen kreeg hij slaap en zeide:

„Ik ben klaar met pruimen, laat ons gaan slapen."

Den volgenden morgen werden zij wakker, 't was de hoofddag van het feest: het herleven der ouders, nadat zij waren gestorven, werd gevierd, ook het huwelijk van Sese nTaola met Lemo nTonda werd bevestigd. Soengko nTada werd nu opnieuw gelast labe's te gaan halen:

„Getrouwe Soengko nTada, ga de labe's uitnoodigen;

„Ga de labe's halen, gaat met u drieën."

Soengko nTada maakte zich gereed met nog twee makkers; de namen zijner makkers zijn niet bekend, het waren zoo maar slaven.

„Noodig hen allen uit, tot de jongste labe's toe."

Toen ging Soengko nTada heen en aan den riviermond gekomen, zeide hij tot de labe's:

„U, labe's aan den riviermond, noodigen wij om te komen voorlezen;

Dat gij het goed moogt weten, brengt uwe Barasandji's mee.

Een ieder van u, labe's, gaat allen naar het Bovenland."

De labe's hielden te zamen raad en zeiden: Wij zijn door den kabosenja uitgenoodigd om één nacht te komen doorbrengen bij hem, aldaar te overnachten en

den volgenden dag de do'a-sëlamat te houden. Het werd goed gevonden; zij zeiden dat zij gaan zouden; Soengko nTada zeide:

„Labe's, maakt u gereed: ik heb nog veel te doen."

De labe's maakten zich gereed; zij kleedden zich allen aan en namen koran's en Barasandji's mede. Zij gingen naar het Bovenland en toen zij waren aangekomen, zeide Soengko nTada:

„Heer, hier komen de labe's aan, ik ben vooruitgeloopen."

Sese nTaola vroeg:

„Hoeveel labe's komen er aan? zeg het, dat ik het wete."

(bl. 45). Soengko nTada antwoordde:

„Er zijn achttien labe's, dat gij het moogt weten."

Sese nTaola zeide:

„'t Is goed, zorg maar dat er water zij."

Water werd gebracht, de labe's kwamen boven en Sese nTaola zeide:

„Geef matten, Lemo nTonda, ik zal ze uitspreiden, dat het in orde zij: ik zal ze bij den ingang uitspreiden, dat de labe's daar kunnen zitten."

Zij gaf ze, ze werden op de voorgalerij uitgespreid en toen de labe's boven waren, zeide Sese nTaola:

„Telkens als er een bovenkomt, Soengko nTada, wasch hem de voeten."

Ieder die bovenkwam, wiesch hij de voeten. Sese nTaola zeide:

„Labe's komt hierheen, hier kunt gij gaan zitten."

De labe's antwoordden:

„Met verlof, laat ik voorbijgaan, om daarginds te gaan zitten.

Laat ik niet onbeleefd-doen, met den kabosenja voorbij te gaan."

Sese nTaola antwoordde:

„Welneen, daarmee doet gij niet onbeleefd, dat is juist zooals ik het bedoel."

De labe's gingen voorbij en zetten zich neer. Sese nTaola zeide:

„Gij allen, labe's, gaat op rijen zitten.

Gij, Lemo nTonda, maak sirih voor hen gereed."

Lemo nTonda antwoordde:

„Hier heb ik de sirih reeds gemaakt, kom ze maar halen."

Soengko nTada kreeg het bevel van zijn heer:

„Ga ze halen, Soengko nTada, breng ze in voldoende hoeveelheid hier."

Soengko nTada bracht de sirih en deelde ze onder de labe's uit, de labe's kauwden sirih, ieder van de achttien labe's had zijn pruim. Sese nTaola zeide:

„Zet ze netjes op eene rij, er is genoeg voorhanden.

Labe's, bedient u van sirih, er is daar voor ieder genoeg.

Vrouwlief Lemo nTonda, maak de etensschalen gereed."

Het werd tijd voor het avondeten der labe's; Lemo nTonda legde het eten voor de labe's en hunne gezellen op de schalen. Sese nTaola beval:

(bl. 46) „Leg de rijst voor de labe's op schalen.

Schenk water in, Soengko nTada, in genoegzame hoeveelheid in kommen.
Giet sommigen water in handwasch-kommetjes.
Komaan, breng het eten op, er is van alles genoeg.
Breng mij water, dan zullen wij het neerzetten.
Breng de schalen op, ik zal er wel verder voor zorgen.
De labe's hebben ieder het zijne, ga maar zitten, zwager.
Soengko nTada breng het eten, breng ook de schalen voor ons op.
Ik ben al gezeten, breng ook mij mijne schaal met eten."
Men bracht hun de schalen op, de beide zwagers aten met de labe's.
„Ik ben al gezeten, labe's, laat ons eten.
De labe's deden hun maal, toen het op was (heette het):
„Wij zijn klaar met eten, kom de schalen afnemen."
Hij bracht ze binnen, dat men ze binnenshuis zouden opruimen.
„De schalen zijn al afgenomen, breng nu ook de sirih.
Ieder heeft nu zijn deel, labe's, laat ons sirih kauwen."
Nadat zij gepruimd hadden, was het donker geworden; hij zeide:
„Ik heb u, labe's, laten halen om een beetje Barasandji voor te dragen."
De labe's antwoordden:
„Als gij het beveelt, Kabosenja, dan zijn wij tot uw dienst.
Als gij het ons niet kwalijk neemt, dan zullen wij uit de Barasandji voordragen."

Sese nTaola antwoordde:

„Goed, gaat maar voorlezen, ik vind het zeer goed."

Toen lazen de labe's uit Barasandji voor, hunne stemmen gonsden, om de beide echtparen Sese nTaola met Lemo nTonda en den Windvorst met Gilli mPinebetoe'e te huwen.

Toen zij aan het eind van hun Barasandji waren gekomen, hielden zij op.
„Als gij klaar zijt met voorlezen, gaan wij slapen."
Ook de labe's gingen slapen; den volgenden morgen zeide Sese nTaola.
„Haast u met eten koken, Lemo nTonda.

Degenen die koken moesten gingen koken; de lieden beneden zoowel als die in huis werden aan 't werk gezet. Toen het eten gaar was, werd het op koperen schalen gelegd, het was de groote dag van het feest. Sese nTaola zeide:

„Soengko nTada, kom hier, dat ik met u spreke."
Soengko nTada antwoordde:
(bl. 47) „Heer, hier ben ik, wil het maar zeggen."
Sese nTaola antwoordde:
„Schenk water in genoegzame hoeveelheid in de kommen."

Hij schonk water in de kommen, voor ieder zijn deel; toen het klaar was, zeide Soengko nTada:

„Ik heb het al ingeschonken, water is er genoeg."

Sese nTaola antwoordde:

„Ik ga daarginds heen, geef het mij maar aan.

Windvorst, mijn zwager, ga gij aan dien kant."

Met hun drieën brachten zij het eten op, om aan de labe's hunne schalen aan te geven, totdat ieder het zijne had.

„Zwager, laat ons gaan zitten, het is gelijkelijk verdeeld.

Soengko nTada, breng het eten op, wij zijn al gezeten."

Soengko nTada bracht het op; Sese nTaola zeide:

„Labe's, gij kent de spreuken, laat ons nu de do'a-sëlamat uitspreken."

De labe's spraken de formules uit, ook zijn schoonvader vatte de handen der labe's tusschen de zijne. Sese nTaola zeide:

„Nu hebben de labe's hunne spreuken gezegd, laat ons de handen ophouden."

Allen hielden de handen op en zeiden „amen" in hunne handen, ten besluite der do'a-sëlamat.

„Lemo nTonda daarbinnen, kom de handen vatten."

Nadat zij hun de handen had gevat, aten zij allen, kauwden sirih en de labe's vroegen om heen te gaan.

„Wij vragen verlof, kabosenja, blijf gij hier".

Sese nTaola antwoordde:

„Ja, ge kunt heengaan, haast u maar naar uwe prauwen.

Komaan, Soengko nToda, haal hun versch buffelvleesch.

Dat zij het medenemen naar hunne schepen, als eene herinnering aan het feest."

De labe's gingen heen, beschonken met allerlei. Het feest was voorbij, hun huwelijk was erkend; hij sliep niet meer heele maanden, maar zooals andere menschen. Toen zij eenigen tijd gehuwd waren, gevoelden Lemo nTonda en Gili mPinebetoe'e dat zij zwanger waren. Sese nTaola zeide:

„Luister, Lemo nTonda, dan zal ik u mijn plan mededeelen.

Dat ge het goed moogt weten, ik verlang naar mijn vader."

Lemo nTonda antwoordde:

(bl. 48) „Als gij wilt spreken, laat ons dan vergaderen.

Vergader met vader en moeder, dat wij behoorlijk verlof vragen.

Dan ga ik ook mee, om mijne schoonouders te zien."

Sese nTaola antwoordde:

„Laat ons dan met ons vieren gaan, dit is het plan dat wij zullen uitspreken.

Laat ons in een kring in het voorhuis gaan zitten, laat ons daar plannen beramen."

Zij gingen naar het voorhuis, Lemo nTonda zeide:

„Moeder en vader, uw schoonzoon heeft heimwee.

Uw schoonzoon verlangt naar huis, weet dat wel."

Hare moeder antwoordde:

„Als dat het geval is, mijn kind, dan moet er voorraad gereed gemaakt worden.

Gij hier, mijn kind, zorg dat er rijst gestampt worde.

Als er een goede dag is gekomen, moet ge behoorlijk afscheid nemen."

Zij gaf bevel om proviand gereed te maken; de lieden stampten rijst en toen er genoeg voorraad gestampt was, zeide zij:

„Hier is genoeg voorraad, neemt nu afscheid.

Wel, mijne kinderen, vraagt nu maar om heen te mogen gaan.

Mijn kind Lemo nTonda, uw man Sese nTaola,

En ook nog het andere echtpaar, blijft aan mij denken."

Sese nTaola en Lemo nTonda antwoordden:

„Wij vragen verlof om te gaan, wilt ons slaven mede geven.

Hun moeder en vader antwoordden:

„Van onzentwege kunt gij beiden over allen beschikken."

Sese nTaola antwoordde:

„Alleen gij moet bepalen, welke er zullen thuis blijven.

Veertig nemen wij er mede, de meesten kunnen thuis blijven.

Veertig gaan er op reis, de meerderheid blijft thuis."

De reizigers namen dan afscheid.

„Nu is het een goede dag, wij vragen om te mogen gaan."

Ta Datoe en Indo i Datoe antwoordden:

(bl. 49) „Gaat heen, kinderen, hebt een goede reis.

„Welken weg zullen wij gaan? dat vraag ik u."

Sese nTaola antwoordde:

„De weg die naar zee gaat, dat gij het wel weet."

Indo i Datoe antwoordde:

„Lemo nTonda, mijn kind, ik zal heimwee naar u krijgen.

Moogt ge geen ongeluk hebben op de heen- en de terugreis."

Nu gingen Sese nTaola met vrouw, zwager en zuster heen.

Bij zijn heengaan zeide hij tot zijne schoonouders:

„Ge moet het wel weten, het is de weg die naar zee afdaalt.

Als wij aan zee zijn gekomen, zullen wij pas voor het vervoermiddel zorgen."

Al voortgaande kwamen zij aan zee; Lemo nTonda zeide:

Nu zijn wij aan zee gekomen, wat zullen wij nu doen?"

Haar man antwoordde:

„Wees niet bezorgd, dat weet ik wel;

Maak u niet ongerust, dat zal ik wel beschikken.

Schip Koperhuid, kom voor den dag!

Waar is het schip van mijn grootvader? Kom te voorschijn."

Toen hij vroeger zoovele maanden had geslapen, ging zijn levensgeest telkens heen naar zijn grootvader, den zeegeesten-koning, om een schip te laten bouwen. Eindelijk was het af; hij liet het daar achter en zeide: Als ik het roep, dan moet het schip met zijn tuig vanzelf aankomen. Toen hij het nu riep, kwam het werkelijk; Lemo nTonda keek er naar uit, in één zet was het op het zee-oppervlak, een schip met koperen huid, er was niemand aan boord. Hij beval het nader te komen.

„Schip Koperhuid, kom dicht aan land;
Kom naderbij, Schip, dat wij u bestijgen."
Het kwam naderbij en wel vlak bij tot aan het strand, zonder vast te loopen.
Ga aan boord, Soengko nTada, gij moet de menschen aan boord helpen.
Als zij aan boord komen, vat gij hen dan bij de hand."

In één sprong was Soengko nTada boven, daarna kwamen de drie en veertig anderen boven.

„Gili mPinebetoe'e, volg uwe schoonzuster daar."
Allen gingen er op; toen zij aan boord waren, zeide Sese nTaola:
„Schip Koperhuid houd rechts af.
Ga naar het diepe, dat wij het land kunnen overzien.
(bl. 50) Slaat op de trommels, slaat de bekkens.
Dat de naburige dorpen het hooren, ten teeken dat er een vorst aankomt.
Het schip Koperhuid heeft den voorsteven naar Mekka gericht.
Slaat de trommen, slaat de bekkens,
Om ons schip Koperhuid te doen voortsnellen."

Slechts de trommen en gongs deden het schip voortsnellen, alle lieden aan het strand hoorden het: O, dat is het schip van Sese nTaola! Er was niemand aan het roer, er werd alleen maar op de gongs geslagen, zeilen had het niet, wel drie masten.

Het geluid der trommen werd gehoord door To Karô Oedja; hij werd verstoord en zeide: Niet Se nTaola behoort Lemo nTonda tot vrouw te hebben, dat moet ik zijn. Hij maakte zich op om Sese nTaola in den weg te treden, om zijne vrouw en zijn schip te rooven.

„Slaat de trommen, enz."
Soengko nTada zeide:
„Wat komt daar wel aan, de halve hemel is duister.
Wat mag daar wel aankomen, aan den voorsteven van het schip?"
Sese nTaola:
„Tracht het eens door den verrekijker te zien, dat het duidelijk en zeker worde."
Sese nTaola richtte den kijker er op en zeide:
„Ik heb het al met den kijker gezien, het zijn inderdaad zeerooversschepen.
Snel voort, Koperhuid, dat wij er spoedig komen."

Het schip vloog voort en ontmoette de anderen op zee, terwijl Sese nTaola sliep; de zeeroovers zeiden:

„Geef u over, Sese nTaola, hier zijn wij, zeeroovers."

Soengko nTada antwoordde:

„Wij hier geven ons niet over, te minder nog Sese nTaola.

Lemo nTonda trachtte haar man te wekken:

„Word wakker, Sese nTaola, kijk, daar zijn zeeroovers.

Sese nTaola word wakker, daar zijn zeeroovers gekomen.

Gij wilt maar niets dan slapen", enz.

Daar kwam To Karo Oedja aan, met wel 300 prauwen. Zij schoten en de krijgers van Sese nTaola stierven, Soengko nTada viel in zee. Op dat pas werd Sese nTaola wakker en To Karô Oedja sprak hem aan:

„Geef u over, enz.

Sese nTaola stond op en zeide:

(bl. 51) „Voor iemand als Sese nTaola is het onbehoorlijk zich over te geven.

Eerst als ik een sarong draag en een haarwrong, zal ik mij overgeven.

Nu zult ge zien een die afstamt van van ouds befaamden.

Nu zult ge leeren kennen een die van ouds een heldenzoon is.

Doet de ankers haken in de voorstevens der vaartuigen" (bis). Zij wierpen inderdaad de ankers der prauw van To Karô Oedja over, de prauwen haakten aan elkaar. Sese nTaola liet ook de zijne werpen voor den voorsteven van To Karô Oedja en zeide tot zijn zwager:

„Windvorst, mijn zwager, laat ons elk een deel nemen. Ik ga op To Karô Oedja af, gij op zijn geheele leger."

De beide zwagers spanden al hunne krachten in; zij scheurden de menschen levend in stukken; men vocht met de kris tegen elkaar; zij sprongen over op de vaartuigen der roovers; To Karô Oedja en zijne lieden sneuvelden allen, want zij hadden schuld, daar zij Sese nTaola, die geen schuld had, in den weg waren getreden. De beide zwagers keerden naar hun schip terug, maakten hunne 40 makkers weder levend en gingen verder.

„Slaat de trommen, enz."

Het schip vloog voort, het vloog maar steeds voort; de lieden aan boord deden niets; wie slaap had ging slapen; wie geen slaap had bleef wakker. To Karô Oedja had den regen tot vlag.

Toen hoorde Ligi nToja dat Sese nTaola voorbijging; hij rustte zich uit en zeide: Dien man zal ik tegenhouden, zijn schip en zijne vrouw zal ik nemen. Hij gaf bevel aan duizende lieden en zij maakten de vaartuigen gereed. Na geruimen tijd, toen een goede dag was gekomen, daalden zij af naar de zee; Ligi nToja ging met de zijnen aan boord; kijk, als kokos-schillen dreven zij op zee, zooveel waren er. De lieden op het groote schip zeiden:

„Wat komt daar aan op den voorsteven van ons schip?

Misschien een zeerooversschip, op onzen voorsteven, op onze voorplecht gericht.

Kijk door den kijker, dan zal het te zien zijn of het een zeerooversschip is."

Soengko nTada antwoordde:

„Ik heb 't al door den kijker gezien, het is werkelijk een rooversschip."

Sese nTaola:

„Als het een zeerooversschip is, richt er dan den steven heen."

Lemo nTonda antwoordde:

„Ik ben zeer bevreesd voor dat vechten op zee."

Sese nTaola antwoordde:

„Wees niet bevreesd, ik ga mij ook in den strijd begeven.

Als ik maar eerst met mijn schip de zeeroovers heb aangevaren"

(bl. 52). (Verder gaat het verhaal voort, in ongeveer dezelfde bewoordingen als op bl. 50 en 51 de ontmoeting met Ligi nToja te vertellen, die geheel gelijk is aan die met To Karô Oedja).

(bl. 53). Het schip snelde voort en liet de dooden achter, wij laten ze maar op de zee drijven. Nu hoorde Bangkarondo het bericht der nadering van Sese nTaolo en zeide: Ja, dat is een booswicht, Lemo nTonda tot vrouw te nemen, ik zal zijn schip nemen, ik hoor daar zijne trommen. Hij had gehoord dat zijne bloedverwanten gestorven waren, gedood door Sese nTaola. Hij wilde hem in den weg treden; men stampte rijst tot proviand; 3000 man rustten zich uit en toen zij alles in orde hadden gebracht, schoven zij de prauwen in zee, toen zij vlot waren, gingen zij om het hardst: sommigen zeilden, sommigen roeiden met lange riemen, anderen schepten. Zij waren nog vrij ver, toen Soengko nTada hen zag en zeide:

„Wat komt daar aan, enz."

(Het verhaal loopt nu verder door als bij de vorige ontmoetingen; thans sneuvelen aan de zijde van Sese nTaola slechts 20 man. De volgende ontmoeting is met Sandopo Dada, waarbij er 10 man van S. T. sneuvelen, de daarop volgende met Mobangka Toë. Verder bl. 56 r. 9. aldus):

Men brandde op elkaar los op zee. Zij knalden er op, dat de lieden uit elkaar spatten; de prauwen waren niet meer te zien, daar zij geheel in rook waren gehuld. Zij waren door de gansche prauwenmacht omringd; hobbeldebobbel ging het op het zee-oppervlak, alsof de zee was omgeroerd; zij waren aan elkaar gewaagd; zij trokken hunne ondoordringbare harnassen aan en er sneuvelden geene lieden van Sese nTaola meer. Na geruimen tijd werd Sese nTaola wakker en Lemo nTonda zeide:

„Gij wilt alleen maar slapen, enz."

Sese nTaola antwoordde:

„Het was niet mijn doel te slapen, ik ben in de leer geweest bij mijn grootvader.

Dat ge het wel moogt weten, ik heb mijne studie voltooid.

Niet dat ik voor had te slapen, ik heb mij de echte vechtkunst eigen gemaakt."

[Het verhaal gaat nu weder door als bij de vorige ontmoetingen. Daarna komt het treffen met Mobangka Laboe, dat als de vorige gevechten verloopt. Verder bl. 58, boven aan:]

„Zij lieten de ankers in elkaars prauwen haken, nadat Sese nTaola ze had laten overwerpen, daarna trokken zij met de krissen op elkaar los; prik, prik, staken zij naar elkaar met de krissen; na geruimen tijd werd Mobangka Laboe gewond en stierf. Slechts twee zijner lieden werden vrij gelaten, met de woorden: Gaat aan uwe familie vertellen hoe dapper Sese nTaola is. Daarna liet hij het schip weder voortvliegen en sloeg de trommels.

[Nu komt de ontmoeting met Patiri Malela, die evenzoo verloopt als de vorige, tot bl. 59, r. 11, waar Sese nTaola zegt:]

„Al te dikwijls ben ik al door zeeroovers in den weg getreden. Het zijn slechte kerels, echte smeerlappen."

Lemo nTonda antwoordde:

„Spreek geen onheilbrengende woorden, manlief Sese nTaola.
Ik heb teekenen gekregen aan mijn lichaam, Sese nTaola.
Teekenen van weduwschap en van dood, ge moet het wel weten.
Hoe kan ik het nog zeggen, het is al zoo dikwijls gebeurd.
Wees gij dus flink, zwager, in het aanvoeren der krijgers.
Windvorst, wil gij goed bij u zelven overleggen,
Want ook thans heb ik teekenen aan mijn lichaam gekregen,
Teekenen van weduwschap en van dood, ik kan niet meer voor ulieder heil zorgen.
Wij beiden hebben hier overal teekenen van weduwschap.

Sese nTaola antwoordde:

„Al hebt ge teekenen gekregen, wij mannen zijn nu eenmaal zoo.
Het is schande zich over te geven, wanneer men op weg wordt aangevallen.
Doet de ankers haken daar aan den voorsteven van het schip.
Dat wij goed kunnen overspringen op de schepen dier lieden."

Al voortgaande kwamen zij nader bij, sprongen over, bevochten elkaar met de kris en de lieden sneuvelden allen; alleen Patiri Malela sneuvelde niet, zijn ondoordringbaar harnas was van staal. Na eenigen tijd sneuvelde Sese nTaola, de Windvorst kwam hem te hulp, maar sneuvelde ook. Nu gingen Lemo nTonda en Gili mPinebetoe'e met hare veertig dienaressen er heen, beide weduwen weenden, daar hare mannen gelijkelijk gestorven waren. Zij waren ten einde raad; wie zou nu nog den strijd volhouden? Zij weenden om hare mannen, die daar op hun rug lagen op het schip van Patiri Malela.

Lemo nTonda zeide:

(bl. 60). „Schip Koperhuid, maak uw heer weder levend."

Het schip Koperhuid sprong nu op en drong de prauw van Patiri Malela binnen, na eerst klein te zijn geworden.

Patiri Malela stierf, Sese nTaola en de Windvorst, de eigenaars van het schip, werden weder levend en gingen weder op hun schip over, dat zij opnieuw deden voortvliegen.

„Slaat de trommen, enz.

Het schip snelde voort; na eenigen tijd vroeg Sese nTaola:

„Zwager Windvorst, waar is de aanlegplaats van uw vader?"

De Windvorst antwoordde:

„Daar bij de landtong is de aanlegplaats van vader.
Daar staan boomen op een rij, dat is de aanlegplaats."

Sese nTaola antwoordde:

„Als wij aan de kaap zijn gekomen, wijs dan de plaats der ligging aan."

De Windvorst antwoordde:

„Waar die boomen op eene rij staan, daar is de aanlegplaats van moeder.
Ik weet het zeker, die boomen op eene rij daar ginds."

Sese nTaola antwoordde:

„Schip, ga gij voort, dat wij daar aankomen" (bis).

Het schip ging voort, na eenigen tijd kwam het aan. Zij zagen dat er geen mensch meer in leven was, allen waren gestorven, zelfs de weg was verdwenen.

„Slaat de trommen, slaat de bekkens.
Dat moeder en vader de teekenen vernemen."

Eerst bij de aankomst van hun zoon werden de wortels van hun achterste uitgerukt, vielen de kokosnoten van den boom, kraaiden de hanen, vloeide het water, gaven de vogels geluid en spraken de menschen: Kijk, daar komen lieden aan langs den overgroeiden weg, wat zouden dat voor lieden zijn, die trommen en bekkens slaan? Zijne ouders stonden op, gelastten lieden hun tegemoet te gaan en toen dezen naderbij gekomen waren, vroegen zij: Wat zijt gij voor lieden? De Windvorst antwoordde:

„Ik ben eenmaal uw zoon geweest, dat gij het wel weet.
(bl. 61). Zeg het thuis aan vader, zijn zoon die door den wind is medegevoerd."

Haastig keerden de uitgezondenen terug, zij liepen om het hardst weerom en zeiden: O, het is wellicht onze heer, die eenmaal door den wind is weggevoerd. Zij berichtten het aan zijn vader en zijne moeder; o, hoe weende zijne moeder uit verlangen en hoe lachte zijn vader van pleizier! O, zoo komt het dus dat de wortels van hunne billen uit den grond zijn getrokken, dat de kokosnoten van den boom zijn gevallen, dat het water weer vloeit en dat de hanen weer kraaien. O, o mijn kind, zijt ge dan gekomen, ik verlang hevig naar je. Zijn vader en moeder stonden op en daalden af naar de zee. Toen zij naderbij gekomen waren, vroeg de windvorst:

„Wat voor menschen komen daar aan, komen zij om mij te zien?"

Zijne ouders antwoordden:

„Dat gij het wel moogt weten, wij komen onzen zoon zien."

Sese nTaola antwoordde:

„Windvorst, mijn zwager, daar zijn uw moeder en vader.

Dat gij goed moogt weten, tante, den naam van uw zoon."

De vader en moeder van den windvorst zeiden:

„Zoo is het mijn jongen, kom hier, mijn zoon!"

Zij kwamen werkelijk naderbij, tot aan het zeestrand.

„Moeder, hier ben ik, overtuig u er van (bis).

Die andere, moet gij weten, is uwe schoondochter.

Komaan, moeder, laat ons gaan, ga met ons naar boven.

Laat ons naar boven gaan in uw huis, dat uwe schoondochter het zie."

Met hun vieren gingen zij aan land; slechts Soengko nTada bleef bij de slaven, die aan boord moesten blijven, achter; toen zij in het huis gekomen waren, zeide [de Windvorst]:

„Geef uwe schoondochter het gebruikelijke geschenk, om haar te doen boven komen".

Zijne moeder gaf het en zeide:

„Ik heb het al gegeven, kom boven, mijn jongen."

Zij gaf aan hare schoondochter een schotel, om haar te doen boven komen. De Windvorst zeide:

„Zwager Sese nTaola, laat ons het huis ingaan."

Zij gingen de trap op en kwamen in huis.

„Moeder en vader, geeft haar een geschenk om haar te doen neerzitten.

Zij gaven hunne schoondochter Gili mPinebetoe'e een koperen bord, opdat zij zou gaan zitten. Nu waren zij allen gezeten, [de Windvorst] zeide:

(bl. 62) „Eén ding moet gij nog vragen, zonder een sirih-doos voor haar af."

Zij maakten sirih gereed; de sirihdoos nam zij voor zich zelve en gaf die niet meer terug.

„Wanneer de geschenken zijn gegeven, is er geen zonde meer tegen den adat begaan.

Nu hebt gij ons gezien, hoe wilt gij nu verder?"

Zijne ouders antwoordden:

„Wat er nu zal gedaan worden, zeg gij, mijn jongen, dat alles. Blijft gij kort, wil ons dat zeggen."

De Windvorst antwoordde:

„Mijn plan is om drie nachten over te blijven."

Zijne moeder antwoordde:

„Maar jongen, ik heb toch zoo'n verlangen naar u, mijne kinderen."

De Windvorst antwoordde:

„Moeder, gij hebt gelijk, maar wij kunnen slechts drie nachten. Zwager Sese nTaola heeft zijn verlangen naar zijne ouders uitgesproken."

Zijne moeder antwoordde:

„Windvorst, mijn zoon, laat ons een dankfeest geven."

Nu maakten zij eenige beschikkingen voor het dankfeest, al was het slechts om eenige zegenbeden te laten uitspreken over hunnen zoon, die na zoo langen tijd was teruggekomen, van wien zij zooveel hielden. Toen de hoofd-dag was gekomen wilden zij den labe laten halen.

„Windvorst, vlug wat, ga snel een labe halen."

De Windvorst maakte zich gereed en riep den wind:

„Wind, kom hier, enz."

De Wind kwam aan, de Windvorst besteeg hem en werd naar den labe gebracht.

„Labe, dat gij het weten moogt, u kom ik halen.
U ben ik komen halen, laat ons snel heengaan."

De labe maakte zich gereed, het was er immers maar één, en de Windvorst zeide:

„Kom, ga daar zitten, aan de rechterzijde.
Ik weet den weg, heb daaromtrent geen twijfel."

(bl. 63) De labe maakte geen tegenwerpingen, maar ging aan zijne zijde zitten.

„Wind kom hier, enz."

De Wind kwam aan en nam hen beiden mede, na eenigen tijd kwamen zij aan het huis van zijne ouders.

„De ketel staat daar al klaar, wasch den labe de voeten.
Spreid eene mat uit, dat wij den labe kunnen doen zitten.
De labe heeft al sirih gekauwd, geef nu de etensschalen aan.
Alles is voldoende gereed, laat de schalen worden opgebracht."

Zij deden op en de labe gebruikte zijn maal.

„Spreek gij den zegen uit, labe, wij houden de handen op.
De labe heeft al hem uitgesproken, moeder, vat zijne hand.
Als er bismillah is gezegd, dan kunnen wij gaan eten.
Nu zijn wij klaar met eten, schenk waschwater in.
Wij hebben de handen gewasschen, geef nu sirih.
De labe is klaar met sirih-pruimen, neem nu de schalen weg.
Het dankfeest is afgeloopen, de labe worde naar huis geleid. Zwager Windvorst, ga den labe brengen."

De Windvorst riep den wind.

„Wind, kom hier, enz."

Zij gingen heen, gebracht door den wind, toen zij waren aangekomen, liet de Windvorst den labe achter en nam afscheid.

„Ik ga heen, labe, blijf gij hier."

De Windvorst keerde terug en maakte aanstalten om van zijn vader en zijne moeder afscheid te nemen.

„Moeder, Gij moet het weten, wij vragen verlof om heen te gaan. Wil ons begeleiden, totdat wij aan het schip zijn gekomen."

Zij maakten zich gereed, het was hun voornemen om vaneen te gaan; aan zee gekomen, gingen zij aan boord.

„Moeder, wij gaan uiteen, wij gaan op reis."

„Ga heen, mijn zoon, blijf aan mij denken."

„Slaat de trommen, enz."

(bl. 64). Het schip snelde voort en werd door geen zeeroovers of door wat ook maar tegengehouden. Toen zij dicht bij de woonplaats van den vader en de moeder van Sese nTaola waren gekomen, vroeg de Windvorst:

„Waar is de ligging der aanlegplaats, zwager Sese nTaola?"

Sese nTaola antwoordde:

„In de richting der landtong ligt de aanlegplaats van Vader. Bij de kaap hier is de aanlegplaats van Moeder.

Daarginds is de aanlegplaats, bij die op eene rij staande boomen.

Slaat de trommen, slaat de bekkens,

Om ons schip Koperhuid te doen voortvliegen.

Wij hier, Lemo nTonda, kijken uit naar de aanlegplaats.

Staat allen op, dat wij niet ziek worden.

Staat allen op, de haven is reeds nabij."

Allen stonden op; de 40 slaven werden gewekt en ontwaakten, men was aan de aanlegplaats gekomen.

„Laat de ankers vallen aan de plecht, Soengko nTada."

Zij schoten hunne geweren af. Zoodra de lieden in het dorp het geknal der geweren hoorden, raakten de wortels van hun achterste los, vloeide het water, blies de wind, vielen de kokosnoten af, kraaiden de hanen, kakelden de kippen, gaven menschen, vogels en honden geluid en zeide Ta Datoe:

„Gaat eens kijken, slaven, wat of dat voor menschen daar zijn, of het menschen zijn die zelf eten, of menschen wien ten eten gegeven moet worden." Toen de pas aangekomenen nog zeer ver af waren, zagen zij hen van de hoogte af en zeiden: „O, we kunnen niet dicht naderen, dat zijn lieden die hun eigen teerkost eten, niet hetgeen zij van ons krijgen." Nu gingen zij het bericht aan Ta Datoe brengen; deze zeide: „Och, dat is geen verstaanbaar bericht, misschien maar een praatje van jullie." Hij zond daarop twee verstandige lieden, om zekerheid te krijgen. Toen dezen aankwamen, schoten de vreemdelingen hunne geweren af en rukten maar met 't hoofd vooruit aan, kijk, zóó liepen zij [hier doet de verteller de beweging na van lieden die met 't hoofd vooruit maar recht toe recht aan loopen]; toen zij dichtbij waren, vroeg men hun:

„Wat voor lieden zijt gij?" Sese nTaola antwoordde:

„Gij moet het wel weten, wij zijn geen vijanden.

Gij moet het goed weten, gij hebt mij vroeger gedood."

Nauwelijks hadden zij het gehoord of zij begrepen het:

„O, het is onze heer, voor wien wij vroeger een boom hebben omgehakt, een berg en een steen hebben ondergraven; hij is het!"

De Windvorst antwoordde:

„Dat gij zijn naam moogt weten, het is Sese nTaola."

Zij wisten het nu en keerden naar het dorp terug. De lieden kwamen allen uit hunne huizen, zij trokken elkaar mee om de vreemdelingen te gaan zien; na elkaar lang te hebben meegetrokken, kwamen zij aan de zee. Ta Datoe en Indo i Datoe waren nu overtuigd en zeiden: „O, het is onze zoon van vroeger, (bl. 65) laat ons gaan, ik verlang naar hem." Zij gingen heen, kwamen aan het zeestrand hun zoon tegemoet snellen; het heele dorp was aan den riviermond; de lieden op het schip waren er nog niet afgekomen; zij spraken met hen aan de aanlegplaats, aldus:

„Ik verlang zéér naar u, kom toch van boord, mijn zoon."

Sese nTaola antwoordde:

„Ik kom er niet af, daar kunt gij boos om worden. Ik ben aan u blijven denken, moeder en vader, daarom ben ik hier gekomen."

Ta Datoe antwoordde:

„Wees niet boos, ik zal u slaven geven, als verzoeningsgeschenk."

Sese nTaola antwoordde:

„Gij hebt het te erg gemaakt, driemaal ben ik dood geweest."

Ta Datoe antwoordde:

„Gij hebt gelijk, mijn zoon, wij hebben u werkelijk gedood. Ik geef een geheel dorp om het weer goed te maken, mijn jongen."

Sese nTaola antwoordde:

„Neen, dat wil ik niet, ik heb hier al zeer veel lieden.

Ik ben hier gekomen uit verlangen, weet dat wel" (bis).

Ta Datoe antwoordde:

„Spreek niet zoo, mijn jongen, ik vergoed u dat met een heel dorp."

Sese nTaola antwoordde:

„Hoe zal ik het nog zeggen, maar gij hebt u bar gedragen."

Ta Datoe antwoordde:

„Mijn jongen, kom van boord, gij en uw zwager."

Sese nTaola antwoordde:

„Ik wil nog niet van boord komen, ik blijf bij mijn zwager.

Eerst als ik ben tevreden gesteld kom ik van boord."

Ta Datoe antwoordde:

„Komt gij beiden er dan te zamen af."

(bl. 66). „Eerst als er een gouden draagstoel is, kom ik aan land.
Eerst als Gij dien draagstoel geeft, komen wij van boord."

Ta Datoe antwoordde:

„Zij zijn juist naar boven om hem te halen, wacht maar, het verdriete u niet."

Sese nTaola:

„Het moeten twee draagstoelen zijn, weet dat wel."

Na eenigen tijd zeide Ta Datoe:

„Hier zijn de draagstoelen al gekomen, kom nu voor den dag, mijn jongen."

Sese nTaola zeide:

„Ga een beetje vooruit, Schip, dat wij dicht aan land komen.
Moeder, bestrooi ons met goud, voor onze komst aan land.
Moeder, wij komen van boord, bestrooi ons met goud."

Zij werden met goud bestrooid bij hunne komst aan land; kletterdekletter werd het goud gestrooid. Sese nTaola zeide:

„Draagt ons naar boven in de draagstoelen.
Laat ons in de draagstoelen gaan zitten en naar boven gebracht worden.
Eerst wil ik afscheid nemen van mijn schip.
Schip Koperhuid, wij nemen afscheid van elkaar.
Ga gij snel naar uwe plaats, ik ga naar het bovenland."

Het schip verwijderde zich uit het gezicht, het ging naar het binnenste der zee, bij den Opper-Zeegeest.

„Moeder, begeef u op weg, wij breken op.
Wij gaan allen naar boven, wij gaan naar huis."

Zijne ouders gingen vooruit naar boven; toen zij aan de trap gekomen waren, zeide Sese nTaola:

„Gij hebt schuld, bestrooit ons dus weer met goud."

De Ouders: „Bestrooit hen met goud, dat onze schuld worde weggenomen."

Kletterdekletter werd het goud gestrooid, dat het over den grond verspreid raakte. En Lemo nTonda en Gili mPinabetoe'e waren al hoog zwanger en zouden spoedig baren.

„Spreid eene matras uit, maak het daar in orde.
Spreid ze vlak uit, maak dat het goed klaar is.
Een zevenvoudige rand van gouddraad heeft de matras van vader.
Geef die aan ons, dat ge 't wel moogt weten.
Geef die aan uwe schoondochter Lemo nTonda, om haar te doen zitten."

(bl. 67) Zij gaf haar die, als geschenk om haar te doen zitten en zeide:

„Lemo nTonda, mijne schoondochter, kom daar zitten."

Zij ging op de matras zitten.

„Laat uw zwager de Windvorst daar ginds gaan zitten."
Hier zijn wij gezeten, waar is onze sirih?"

„Hier alles voldoende voorhanden; de kogel is gereed en geladen.
Gij, Soengko nTada, geschikte man, ga de sirih aannemen.
Wij zijn hier met ons vieren, deel ieder gelijkelijk uit.
Wij hebben nu ieder ons deel, laat ons nu sirih pruimen.
Wij zijn klaar met sirih pruimen, maak het eten gereed.
Schoondochter Lemo nTonda, maak gij het in orde.
Gij en uwe schoonzuster, zorgt voor het eten der gasten."
Zij maakte het klaar, in een oogenblik.
„Hier heb ik het al klaar, kom het eten maar halen.
Sta op, Soengko nTada, breng de rijst op."
Hij bracht ze op, daarna schonk hij water in.
„Ieder hebt gij reeds zijn deel gegeven, laat ons dan gaan eten."
Zij aten, daarna zeide hij:
„Wij zijn klaar met eten, schenk waschwater in."
Men schonk water in en zij wieschen zich de handen.
„Ik heb mij al gewasschen, neem de schalen af."
Men nam ze af en toen het klaar was:
„De schalen zijn al afgenomen, maak de sirih gereed."
Lemo nTonda antwoordde:
„Ik heb hier ze al gereed gemaakt, kom de sirih halen."
„Laat ons pruimen, zwager Windvorst;
Als gij gereed zijt met pruimen, zeg het dan maar, als ge wilt gaan slapen."

Zij legden zich te slapen, want het was nacht. En zoo ging het iederen dag van hun verblijf. Na eenigen tijd kreeg Lemo nTonda barensweeën. Sese nTaola zeide:

„Moeder, zie hier uwe schoondochter, ik heb er geen verstand van.
Kom uwe schoondochter Lemo nTonda te hulp.
Sta haar goed bij, als zij maar niet reeds is bevallen."

(bl. 68). Hare moeder maakte alles voor haar in orde; toen de tijd was gekomen dat zij bevallen moest, kreeg zij een zoon. Zij zag dat zijne borst blonk als de zon en gaf hem den naam van Tanda Eo. Eenigen tijd daarna kreeg ook Gili mPinebetoe'e de weeën; ook zij beviel; zij werd geknepen en baarde ook een zoon; midden op zijne borst was iets te zien als de maan, daarom werd hij Tanda Woeja genoemd. Sese nTaola zeide:

„Laat uw kleinzoon in de wieg gelegd worden.
't Is dus een jongen, mijn kind Tanda Eo.
Over drie dagen zal er een do'a sĕlamat voor hem gehouden worden."

Na verloop van drie dagen maakte men aanstalten om een do'a-sĕlamat over het kind te laten uitspreken.

„Gij, Windvorst, ga een labe halen.
Ga gij er maar een halen, dan gaat het vlug."

„Wind, kom hier, enz."

De Wind kwam aan en nam den Windvorst mede; hij kwam aan de woonplaats van den labe.

„Labe, ge moet het weten, ik kom u halen.

Labe, dat ge het weet, ge moet een do'a-sĕlamat gaan uitspreken."

Labe, maak u gereed, ik heb nog veel te doen."

De labe antwoordde:

„Wat ik niet begrijp, is wat ons vervoermiddel zal zijn."

De Windvorst antwoordde:

„Wees daaromtrent zonder zorg, dat weet ik wel.

Wind, kom hier, enz."

Zij werden door het waaien van den wind overgebracht; in één vaart gingen zij voort; zij zaten naast elkaar.

„Hier ben ik al aangekomen, zwager Sese nTaola."

„Gij Soengko, nTada, wasch de voeten van den labe.

Zwager Windvorst, breng den labe ginds.

Op de reeds uitgespreide mat kan de labe gaan zitten."

„Schuif hem zijne sirih toe, zwager Sese nTaola."

„Zwager Windvorst, van alles is er al genoeg.

„Hier heb ik de sirih al gekregen, labe, laat ons sirih kauwen."

„Als wij gereed zijn met pruimen, breng dan de schalen op. Breng de schalen op, Soengko nTada, dat spoedig de zegenspreuken kunnen gezegd worden.

Labe, spreek ze uit, de schalen zijn er alle reeds.

Zegenspreuken over de kinderen, dat ge weet wat ge moet uitspreken."

„Ik heb het goed begrepen, kabosenja, ik ga ze uitspreken."

(bl. 69). De labe sprak de zegenspreuken uit: toen hij ze had uitgesproken zeide Sese nTaola:

„Nu zijn de spreuken gezegd; Lemo nTonda, breng de kinderen."

Lemo nTonda en Gili mPinebetoe'e kwamen aan met hare kinderen en vatten de handen van den labe; daarna zeide Sese nTaola:

„Zij hebben uwe hand al gevat, nu kunnen wij gaan eten."

Zij gingen eten, daarna zeide hij:

„Wij hebben al gegeten, Soengko nTada, neem de schalen af."

Daarop ging Soengko nTada de schalen afnemen.

„Als alles is rondgedeeld, laat ons dan sirih pruimen.

Labe, laat ik het zeggen: Motanda Eo is mijn zoon.

Dat ge alles er van moogt weten, de andere heet Tanda Woeja."

De labe antwoordde:

„Dat is goed, kabosenja, een bewijs van vorstelijke geboorte."

Sese nTaola antwoordde:

„Gij, labe, weet dat, het is toch niet verkeerd?"

De labe antwoordde:

„Het is in 't geheel niet onheilspellend, 't is een teeken van mannenmoed."

Sese nTaola antwoordde:

„Zoo, dan is het goed, als het maar niet onheilspellend is."

Nu nam de labe afscheid:

„Wij hebben aangenaam gepraat, nu vraag ik te mogen heengaan.

Den weg ken ik niet, laat iemand mij naar huis brengen."

Sese nTaola antwoordde:

„Zwager Windvorst, ga den labe thuisbrengen."

De Windvorst riep den Wind en ging den labe thuisbrengen; niet lang na hun vertrek kwamen zij aan de woning van den labe; daar liet hij den labe achter en keerde in een oogenblik weer naar huis terug. Daar bleven zij rustig wonen.

Na langen tijd waren de kinderen groot geworden; er werd een tol voor hen gemaakt om mee te tollen; zij konden al „vader" en „moeder" zeggen en vroegen hun vader:

(bl. 70). „Sese nTaola, mijn vader, wil mij een tol snijden."

Hij sneed er een voor hem en daar tolde hij mee; hij ging op den grond met de slaven mede tollen; hij was ondeugend ook; langen tijd had hij daar gewoond, toen hij groot was geworden; en toen hij dan groot was, bepaalde men den tijd voor een feest, om den jongen te besnijden. Sese nTaola zeide:

„Lemo nTonda, er moet een plan gemaakt worden voor een besnijdenisfeest.

Om onzen zoon te besnijden, dat is het plan.

Ga rond bij uwe moeder, uwe schoonmoeder om plannen te maken.

Moeder en vader, komt met ons beschikkingen maken."

Zijne ouders kwamen nu bij hem om plannen te maken.

„Dit moet Gij weten, dat ik mijn kind wil laten besnijden.

Daarover beraadslagen wij nu, maar Gij moet het zeggen."

„Als zij groot zijn en het kunnen uithouden, dan moeten zij inderdaad besneden worden.

Het moet maar aan de kinderen gevraagd worden, of zij het kunnen uithouden."

„Wel, Tanda Eo, mijn zoon, kom gij eens hier."

Zijn zoon kwam en vroeg:

„Wat is het vader, dat Gij mij vragen wilt?"

Zijn vader antwoordde:

„Dit wil ik vragen, ik denk er over om u te laten besnijden."

„Wij beiden zijn tot uwe beschikking, wij kunnen alles verdragen."

Sese nTaola antwoordde:

„Stamp eene groote hoeveelheid rijst; dit bevel wordt van wege het hoofd gegeven.

Nu deden de lieden al hun best om allerlei klaar te maken; wat zij niet hadden werd gehaald bij degenen die het hadden; toen er genoeg gehaald was, werd de dag bepaald en haalde men bamboe, kokosnoten, boombladeren.

„Zeg eens over hoeveel dagen van heden af het feest zal zijn."

„Dat gij het wel moogt weten, over zeven dagen is de hoofddag."

„Het is voor vast bekend, het is afgesproken over zeven dagen."

„Wilt alle werkzaamheden verdeelen, moeder en grootmoeder."

„Al het noodige is voorhanden, slechts de dag wordt afgewacht.

Toen alle menschen bijeen waren en de hoofddag was aangebroken, de dag voor het baden bestemd, gingen zij naar het water.

„Mijn zoon Tanda Eo, kom, laat u aankleeden.

Komt hier met u beiden, wij gaan naar het water."

Zij gingen heen en werden gebaad, in den namiddag werden zij binnen de gordijnen gezet; ook zeven jonge meisjes, bidadari's, die gekomen waren om het feest bij te wonen, gingen mede.

„Kom, mijn jongen, laat uw haar reinigen, hier is de Bidadari

(bl. 71). Tanda Eo antwoordde:

„Als het maar de Bidadari is, wil ik mijn haar niet laten reinigen."

Zijne moeder antwoordde:

„Als gij niet wilt, kom dan, ik zal u 't haar wasschen."

Tanda Eo antwoordde:

„Als Gij het maar zijt, laat ik dan maar 't haar niet reinigen."

Zijne moeder vroeg hem:

„Maar wie moet er dan toch wezen, eer gij u 't haar laat wasschen?"

Tanda Eo antwoordde:

„Eerst als Tarandâ er is, wil ik mij 't haar laten wasschen."

Zijne moeder vroeg hem:

„Waar is dan toch de woonplaats van Tarandâ?"

Tanda Eo antwoordde:

„Op het Zwevende Land daarboven zie ik haar.

Zij zijn met haar tweeën, zij woont bij hare grootmoeder.

Zend iemand naar boven dat zij gehaald worde, moeder, dat zij spoedig daar kome."

„Windvorst, ga op reis, ga naar boven om Tarandâ te halen."

De Windvorst riep den wind.

„Wind kom hier, enz."

Hij werd door den Wind opgevoerd en kwam boven op het Zwevende Land. Daar aangekomen, zeide hij:

„Ik ben hier gekomen om Tarandâ de priesteres te halen.

Gij moet weten, grootmoeder, ik kom haar halen voor het feest."

Tarandâ antwoordde:

„Grootmoeder, ik ben bang, zoo door een vreemden man te worden meegenomen!"

De Windvorst antwoordde:

„Wees niet bevreesd, ik beschouw u als mijn kind."

Hare grootmoeder antwoordde:

„Ga heen, kleindochter, uw vader geleidt u."

Tarandâ ging dan heen, medegenomen door den Windvorst, gezeten op den Wind; regelrecht bracht hij haar naar het water.

(bl. 72) „Hier is Tarandâ, kom, mijn jongen, laat uw haar wasschen".

„Is Tarandâ daar, dan zal ik mij 't haar laten reinigen."

Nu wilde hij zijn haar wel laten wasschen, want Tarandâ was een jong meisje van zeer groote schoonheid; zij was het die Tanda Eo het haar wiesch; Tanda Woeja werd door eene Bidadari gewasschen. Daarop gingen zij naar het water om gebaad te worden; Tanda Eo keek naar den labe om en zeide:

„Als het maar een halve labe is, laat ik dan niet gebaad worden."

Hij ging op zijne hurken in 't water zitten en wilde niet door den labe gebaad worden; hij zeide:

„Slechts als het een Arabier uit Mekka is, wil ik gebaad en besneden worden."

„Mijn jongen, dat is zoo ver, ik ben er mede verlegen."

„Tanda Woeja is mijn jongere broeder, ik vind maar niet alles goed.
Een halve labe, door zoo een wil ik niet gebaad worden."

Zijne moeder zeide:

„Het is lastig, Sese nTaola, schaf gij spoedig raad."

Sese nTaola antwoordde:

„Zwager Windvorst, ga een Arabischen labe halen.
Lastig en moeilijk is het doen van dat kind.
Alleen een Arabier uit Mekka zal hem baden om besneden te worden."

Toen de Windvorst heenging, werd hij door den wind vervoerd en kwam al spoedig te Mekka. Hij vond den Arabier te Mekka en zeide:

„Ik kom in haast hier, u kom ik halen.
Ga mee om mijn zoon te baden, dat gij het moogt weten.
Laat ons gaan, Mijnheer, anders krijgen wij nacht."

De Arabier van Mekka had er niet tegen; hij maakte zich gereed en besteeg te zamen met den Windvorst den wind; zij gingen heen en werden regelrecht naar het water gebracht.

„Hier is Mijnheer gekomen, die zal u baden, mijn zoon. Hij zit er al lang in, Mijnheer, wil hem maar baden."

De Mijnheer van Mekka overgoot hem, daarna baadde hij, kwam er uit en zeide:

„Wel, Tarandâ daarginds, kom hier, kam mij 't haar.

„Als het slechts de Bidadari is, kom dan maar niet hier."

Tarandâ ging hem nu het haar kammen; toen zij hem gekamd had, zeide hij:

„Moeder, ik ga mij aankleeden, haal mij mijne kleederen en versierselen voor den dag."

Zij gaf hem een broek; hij trok een baadje aan, bond een hoofddoek om en een kris, liet zijn draagsarong op den rug afhangen en ging achter Tarandâ aan; toen kwamen de lieden om hem op de schouders te dragen.

(bl. 73). Tanda Eo zeide:

„Nu word ik op de schouders gedragen; Tarandâ volge mij.

Wij gaan binnen de gordijnen, laat Tarandâ zich niet ver verwijderen.

Vaders en Ooms, zet den menschen eten voor."

Den labe's en al den gasten werd eten voorgezet; daarna zeide hij:

„Gij labe's, maakt de nagels der lieden rood voor de besnijding."

Allen maakten nu hunne nagels rood, telkens als iemands nagels waren roodgemaakt, werd er een geweer afgeschoten; toen het nacht werd ging men slapen; den volgenden morgen werden zij weer wakker.

„Wilt ons weer op de schouders dragen naar het water om ons te wasschen."

Des morgens vroeg werden zij in 't water gezet, om hun penis te wasschen, daarop kwamen de lieden om hen op de schouders te dragen en nu werden zij naar het water gebracht om te poepen, te pissen en te baden; zij werden ook weer op de schouders teruggedragen naar huis.

„De zon staat al hoog, wilt ons dan besnijden."

Ta Datoe antwoordde:

„Gij labe's, gaat mijn zoon besnijden."

De labe's antwoordden:

„Om uwen zoon te besnijden zijn wij hier tot uwen dienst, kabosenja.

Wij zijn geheel gereed, maak dat voor uw zoon alles in orde is.

Laat alles voldoende aanwezig zijn, dan gaan wij de besnijdenis verrichten."

Hij bracht de bij de besnijdenis gebruikelijke dingen in orde en zeide:

„Daar zijn in voldoende hoeveelheid de kommen om het bloed in op te vangen.

Alles is voldoende aanwezig, labe's, houdt u gereed."

De labe's gingen heen, degenen die besneden moesten worden lieten zij op kokosdoppen zitten. Toen het zoover was, vroegen de labe's:

„Wij, labe's, vragen, welke jongen de oudste is?"

„Dat gij het wel weten moogt, Tanda Eo is de oudste.

Dat gij het wel moogt weten, Tanda Woeja is de jongste."

Tanda Eo ging het eerst zitten; toen hij besneden was, zeide hij:

„Nu ben ik reeds besneden, schiet een geweer af."

Ook Tanda Woeja ging zitten; ook hij werd besneden en nadat hij besneden was, werd er ook een schot gelost.

„Wij zijn reeds besneden, geef ons nu te eten."

(bl. 74). Men gaf hun dan ook te eten; toen het maal was afgeloopen, zeiden zij: „De zon gaat onder, de labe's willen afscheid nemen." De labe's namen den inhoud der schalen mede; voor de labe's werd terzijde gelegd rijst in kokosmelk gekookt met allerlei toespijs, dat namen zij mee naar huis. Daarmee was het feest afgeloopen; drie dagen daarna werd nog een dankfeest gevierd, allen keerden terug; zij die voor het dankfeest achterbleven gingen toen pas terug. Toen allen waren heengegaan, zeide Tanda Eo:

„Ik gevoel mij eenzaam, nu wij door onze gasten zijn verlaten". (bis).

Zijne moeder vroeg:

„Gevoelt gij u eenzaam, mijn jongen, zeg het mij".

Hij gaf geen antwoord; hij at ook niet veel; beide neven bleven maar liggen; zij voelden zich landerig, omdat de menschen van hen waren weggegaan; naar allen, die waren heengegaan, verlangden zij. Zijne moeder vroeg weder:

„Zeg mij, mijn jongen, om wie uw hart in beroering is, dat ik het wete".

Tanda Eo antwoordde:

„Zij, die mijn hart in beroering brengt, heet Tarandâ.
Tarandâ mBalia, zij brengt mijn hart in beroering".

Zijne moeder antwoordde:

„Is het soms uw plan, mijn zoon, om haar tot vrouw te nemen?"

Tanda Eo antwoordde:

„Ik ben van plan haar tot vrouw te nemen, daarom zeg ik het u, moeder."

Zijne moeder antwoordde:

„Als dat dan het geval is, dan zullen wij u met haar laten trouwen.
Ja, mijn jongen, dan zullen wij plannen maken, opdat alles in orde zij.''

Haar zoon antwoordde:

„Als alles in orde is, wil mij dan spoedig naar mijne vrouw geleiden."

Zijne moeder, zijn vader en al hunne familieleden maakten alles in orde; de een bracht dit, de ander dat aan, om mee te nemen voor het huwelijksfeest. Toen het gereed was, zeiden Tanda Eo en Tanda Woeja:

„Hier zijn wij beiden, wij willen beiden trouwen.

Sese nTaola antwoordde:

„Wij wachten een goeden dag af, om u naar uwe vrouw te geleiden, mijn jongen."

(bl. 75). Zijn zoon vroeg:

„Hoeveel dagen duurt het nog, eer ik gebracht word?"

Zijn vader antwoordde:

„Heden over zeven dagen, dan wordt gij gebracht" (bis).

Hij wachtte en toen hij lang gewacht had, waren de zeven dagen verloopen en zeide hij:

„Nu zijn de zeven dagen vol, wilt mij nu gaan brengen.
De zeven dagen zijn om, welken weg zullen wij nemen?

„Wij zijn gereed, mijn jongen, maar den weg weet ik niet."

„Indien Gij den weg zoekt, dien weet ik wel.

Als de goede dag is gekomen, maak u dan gereed, moeder."

Toen de vertrekdag was gekomen, zeide hij:

„Wij zijn klaar met de toebereidselen, alleen nog maar voor het vervoermiddel moet gezorgd worden.

Moeder, dat Gij het moogt weten, wij gaan per Regenboog."

De tengko gaf geluid; Tanda Eo beluisterde zijn geluid en zeide:

„De tengko daarginds zegt mij, dat ik per Regenboog moet gaan."

Men maakte zich reisvaardig; toen men gereed was, riep hij het vervoermiddel.

„Regenboog, kom vlug, gij, die in de lucht hangt.

Den Regenboog hebben wij tot vervoermiddel, aan den bliksem houden wij ons vast."

Nu kwam de Regenboog werkelijk tot onder aan de trap; Tanda Eo met zijn neef en zijne ouders en allen die hem naar zijne vrouw gingen geleiden, bestegen hem.

„Slaat de trommen, slaat de bekkens,

Schiet ook de geweren af, ten teeken van den huwelijksoptocht.

Dat het gehoord worde door de naburige dorpen, ten teeken dat er vorstelijke personen aankomen."

In ééne vaart nam de Regenboog hen mede; daar kwam hun een vallende ster in den weg, een dienaar van Tarandâ, (Tanda Eo) zeide:

„Wat is dat daar in de hoogte, dat ons in den weg treedt?

Op bevel van Tarandâ worden wij tegenhouden.

Moeder Lemo nTonda, wil hem zijn loon geven."

Zijne moeder weigerde niet; zij schepte goud op met een kom en kletterdekletter strooide zij het uit; de vallende Ster hield op met (aan den Regenboog te) knabbelen en veilig was hunne reis naar boven."

„Slaat de trommen, slaat de bekkens.

(bl. 76) Dat het gehoord worde, enz."

Sedert de vallende Ster aan den Regenboog beet, was hunne reis niet voorspoedig; nu was hij weder veilig, totdat Tanda Eo op nieuw zeide:

„Daar is er weer een, die ons op weg tegenhoudt."

De Regenboog schudde en schokte weer, op nieuw door een andere vallende Ster gebeten.

„Moeder Lemo nTonda, wil hem spoedig zijn loon geven."

Zij strooide op nieuw eene kom vol goud uit, kletterdekletter; toen hield hij op.

„Slaat de trommen, enz."

De weg was nu weer veilig; tot zevenmaal toe trad een vallende Ster hun

n den weg, op dezelfde wijze; toen zij zevenmaal waren tegengehouden, trad hun niets meer in den weg en kwamen zij regelrecht aan de woonplaats van Tarandâ en hare Grootmoeder. Zij gingen naar de lobo en zetten zich daar neer. De Grootmoeder van Tarandâ zeide: „Dat is een heele drukte voor ons door zoovele menschen bezocht te worden; laat er eenigen komen om hun sirih te brengen.

Toen stonden op Sese nDoliadapi, Sese mPantawa, Sese ngKoedoe, Sese ngKoeni, Sese ngKoeja, Sese ngKoeranga en ten zevende Tarandâ en gingen naar de lobo om den gasten sirih aan te bieden.

„Tarandâ, geef gij orders om de sirih te gaan aanbieden.

Gij, Sese nDoliadapi, gij weet hoe het behoort.

Gij zijt op de hoogte, ga gij de sirih brengen."

Zij maakten de sirih gereed en gingen met haar vijven de vorstelijke personen met sirih verwelkomen. Tarandâ was verlegen om te gaan; Seseng Koedoe bleef bij hare meesteres.

Toen den gasten sirih was aangeboden, zeiden Sese nTaola en Lemo nTanda:

„Gij, die ons sirih aanbiedt, wilt ons als uwe gasten beschouwen.

Nadat zij sirih hadden gepruimd, vroeg Sese nDoliadapi verlof om heen te gaan en zeide:

„Gij moet weten, dat wij verlof vragen om heen te gaan".

Zij gingen met haar vijven terug en brachten de boodschap:

„Gij moet weten, dat de lieden daarginds gasten zijn.

Zij hebben ons gezegd, dat zij als gasten wenschten ontvangen te worden.

(bl. 77) Als zij moeten onthaald worden, wil dan daartoe bevelen geven."

Zij gaf de noodige bevelen; tegen den avond werd hun hun maal gebracht om te eten en daarna werd hun sirih aangeboden.

„Hier heb ik 't al gereed gemaakt, het eten moet nog slechts gebracht worden.

Gij, Sese nDoliadapi, gij hebt er verstand van.

Ga gij mede om te zorgen voor het eten."

Zij beval nog eenige slaven het eten aan te dragen; daarna zeide zij:

„Hier is het eten gekomen; jongens, brengt het op.

Er zijn vorstelijke personen gekomen, hier, op koperen schalen met voeten."

Toen het opgebracht was, werd elk zijn deel voorgezet.

„Aan ieder is zijn deel gegeven, laat ons nu gaan eten.

Wij zijn klaar met eten, neem de schalen af.

De schalen zijn al afgenomen, de sirih is nog niet rondgedeeld."

Zij namen de sirih aan en deelden die aan ieder rond.

„Wij hebben de sirih al gegeven, nu gaan wij maar heen."

„Ja, gaat maar heen, keert maar naar huis terug."

Na het eten en het sirihpruimen zaten zij bijeen in de lobo en zeide Motanda Eo:

„Moeder en Vader, laat ik spoedig gebracht worden."

„Trek uwe beste kleeren aan, gij wordt naar uwe vrouw geleid."
„Ik ben al aangekleed, laat ons op weg gaan."

Hij stond op met zijne moeder en zijn vader en werd naar het huis zijner vrouw gebracht.

„Slaat de trommen, slaat de bekkens!
Dat het door de naburige dorpen worde gehoord, als teeken van een huwelijksoptocht."

Zij verlieten de lobo en gingen regelrecht naar het huis van Tarandâ; allen gingen naar boven, zooveel als er maar plaats was in het huis; hij ging het huis in en het slaapkamertje binnen. Zijne ouders zeiden:

„Dat gij het wel moogt weten, wij komen den bruidegom brengen (bis).
Wij hebben hem gebracht om te trouwen, begrijp dat wel, grootmoeder."
„Ik heb niet anders te zeggen dan: goed, laat hen maar trouwen.
Goed, laat hij maar gebracht worden en haar slaapkamertje binnengaan."

Hij werd naar zijne vrouw geleid en binnengebracht bij Tarandâ; zij werden man en vrouw. Toen dat gedaan was:

„Laat ons verlof vragen, om weer naar de lobo te gaan."

Zij sliepen in de lobo, den volgenden morgen werd de huwelijksprijs gebracht; de betaling en de bruidschat werden overgereikt.

(Bl. 78). Alles liep goed af, zij werden onthaald en vroegen verlof om te vertrekken. Sese nTaola en Lemo nTonda zeiden:

„Tanda Eo, mijn zoon, ik wensch terug te gaan.
Weet het wel, wij vragen verlof om heen te gaan.
Slechts gij hebt de belangen te behartigen van neef Tanda Woeja."
Tanda Eo antwoordde:
„Goed, moeder, ga maar, wij blijven dan hier.
Wat mijn neef betreft, voor hem zal ik wel zorgen.
Als wij hem maar gaan uithuwelijken, dan is hier ook nog Tarandâ.
Alles is er voor gereed, dat Tanda Woeja zal trouwen.
Dat Gij het moogt weten, haar naam is Kota Lolowe."
Zijn vader liet hem den Regenboog roepen.
„Mijn jongen, roep ons den Regenboog, dat hij hier kome."
Tanda Eo riep den Regenboog.
„Regenboog, die u lang uitstrekt, die in de lucht hangt,
De Regenboog wordt als vervoermiddel, de bliksem als leuning gebruikt.
Moeder, wil maar op reis gaan, hier is uw voertuig al."

De begeleiders keerden naar hun huis terug; den Regenboog gebruikten zij als voertuig. Toen dit was afgeloopen, zeide Tanda Eo tot zijn neef:

„Broer, laat ik de noodige bevelen geven voor uw huwelijk met Kota Lolowe.
Ik en uwe schoonzuster Tarandâ gaan u naar uwe vrouw geleiden.

Zeg mij dit, hebt gij er niet op tegen?
Alleen als gij het goed vindt, zult gij tot haar gebracht worden."

Toen hij had gehoord, hoe de andere partij er over dacht, maakte hij plannen om naar zijne vrouw te worden geleid. Het was niet ver naar haar huis; hij werd er heen gebracht en zij trouwden.

„Gij, Kota Lolowe, begrijp het duidelijk,
Ik breng hier tot u mijn jongeren broeder Tanda Woeja.
Gij, die haar vader zijt, ik kom den bruidegom geleiden.
Het is om uwe dochter te huwen, tante, weet dat wel."
De Moeder en de vader van Kota Lolowe antwoordden:
„Wanneer dit uw wensch is, dan ben ik er niet tegen.
Wanneer gij het zegt, dan zullen wij, och arm, niet meer weigeren.

(bl. 79). Zij bleven daar ééne nacht slapen, den volgenden dag bleef hij bij zijne vrouw.

„Oom, ik wil heengaan, laat Tanda Woeja hier blijven.
Ik vraag om heen te gaan, ik ga naar mijn huis.
De Vader van Kota Lolowe antwoordde:
„Goed, neem maar afscheid, gij en uwe vrouw.
Gij en uwe vrouw, gaat maar heen."

De begeleiders gingen heen; zij gingen maar te voet, want het was niet ver. Toen zij langen tijd daar gevestigd waren en er jaren, maanden en dagen verloopen waren, gevoelde Tarandâ dat zij zwanger was. Tijdens hare zwangerschap gevoelde zij zich onwel, zoodat Tanda Eo bezorgd werd.

„Ik ben bezorgd over Tarandâ.
Zij is zeer ongesteld, daarover zijn wij bezorgd.
Grootmoeder, wil eens zeggen wat er aan moet gedaan worden, dat ik het wete."
„Uwe vrouw zal ziek worden, tenzij er een feest voor haar gevierd worde.
Begeef u snel naar uwe moeder en uwen vader."
Tanda Eo vroeg aan zijne grootmoeder:
„Wat voor een feest, zeg het, dat ik plannen er voor kan maken. Welk soort van feest, dan ga ik daarvoor snel naar mijn vader."
Zijne grootmoeder antwoordde:
„Dat gij het wel moogt weten, het is een groot-woerake-feest.
Tanda Eo vroeg verlof om heen te gaan:
„Grootmoeder, laat ik heengaan en mij naar mijn vader begeven.
Regenboog, die u lang uitstrekt en in de lucht hangt,
Regenboog is mijn voertuig, ik ga naar mijn vader."

De Regenboog kwam aan, hij besteeg dien, vertrok en kwam aan het huis van zijn vader en moeder.

„Wel, mijn zoon Tanda Eo, komt gij hier met een bezorgd hart?"

Tanda Eo antwoorde:

„Ik kom inderdaad met zorg, Tarandâ is ziek."

Hierom ben ik gekomen, omdat ik bepaald in zorg zit.

Dat Gij mijne zorg moogt weten, moeder, daarom ben ik gekomen."

Zijne moeder vroeg:

„Wat voor zorg, mijn jongen, zeg het mij."

Haar zoon antwoordde:

(bl. 80) „De zorg voor een woerake-feest, zooals Grootmoeder daar boven gezegd heeft."

Zijne moeder antwoordde:

„Zeg eens duidelijk, mijn jongen, wat er moet gedaan worden.

Komaan, dan zullen wij de benoodigde kleederen maken, mijn zoon Tanda Eo".

Zij beschilderden foeja met roode verf, met glimmende hars; zes varkens werden bijeengezocht; het zevende werd vervangen door een tros bualo-pisang. Tanda Eo reisde heen en weer tusschen zijne ouders en zijne vrouw en praatte over en weer, zij maakten alles voor het feest in orde en bepaalden den dag.

„Moeder, zijn de benoodigde kleederen voor uwe schoondochter reeds afgemaakt?"

Zijn moeder antwoordde:

„Al de kleederen die uwe vrouw noodig heeft, zijn voorhanden, mijn zoon."

Haar zoon antwoordde:

„Als zij voldoende voorhanden zijn, is het goed, ik wilde het maar zeker weten.

Nu ben ik er van overtuigd, dat alles voorhanden is."

Zijne moeder vroeg:

„Zeg eens, wanneer de hoofddag van het feest is; dat het zeker zij wanneer het plaats heeft.

Reken den dag uit, dat het zeker zij wanneer het doorgaat".

Haar zoon antwoordde:

„Dat gij den dag moogt weten, over zeven dagen is de hoofddag.

Het is vast bepaald, gaat gij dan ook mede naar boven".

Zijne ouders antwoordden:

„Goed, dan maar op reis, dan gaan wij ook mede".

„Kom, maakt U gereed, de zon is reeds laag.

Regenboog, die U lang uitstrekt, die in de lucht hangt,

De Regenboog is ons voertuig, de bliksem onze leuning.

Regenboog, kom hier, moeder en vader gaan op reis".

Zij bestegen den Regenboog, in een oogenblik waren zij boven op het Zwevende Land. Toen de menschen bijeen waren in voldoenden getale en al het gereedschap en de kleeren voorhanden waren, zeide hij:

„Alleen dan is het goed, wanneer er een zieken-hut is, met jaarvogelkoppen versierd".

De planken der hut waren uitgesneden in den vorm van jaarvogels; er waren er vier, korte en lange zijden. Nu kwamen Sese nTaola en Lemo nTonda.

„Mijn dochter Tarandâ, houd u goed."

Tarandâ *stond op* van hare ligplaats.

(bl. 81). „Als alles gereed is, dan komt de dàg waarop de zieken in de hut gaan.

Morgen is het een goede dag, mijn jongen, voor de zieken om in de hut te gaan."

Toen de dag gekomen was, werd zij in witte kleederen gestoken en in de hut gezet; drie dagen lang werd zij in de hut gelaten; zij mocht niet poepen, pissen of baden; daarna werd zij met bloed bestreken en verwisselde haar gewaad met een abe.

„Nu wordt ge met bloed bestreken, mijn kind Tarandâ."

Driemaal ging zij de ziekenhut rond; daarna daalde zij af op den grond, daar lagen zes varkens op eene rij, ten zevende een tros bualo-pisangs, niet slechts een kam, maar een geheele tros; ook de trommen werden op den grond gebracht, men sloeg de trom bij den dans.

„Slaat de trom bij het dansen, om tegen geesten te vechten.

Tarandâ nBalia, scherm, dat ik het zie."

Nu kwam Matia Eo, de zuster van Tanda Eo, gezonden door haren grootvader daarboven op de Zon, dat was zijn verblijf. Terwijl Tarandâ aan het dansen was, werd haar levensgeest door een Roofvogel weggenomen; haar man prees haar en zeide:

„Als Tarandâ danst, komt zij met alle negen gewrichten op den grond.

Tanda Eo sprong in de hoogte op het Zwevende Land.

„'t Is lastig en moeilijk; mijne vrouw Tarandâ

Is door een Grijpvogel opgepakt, haar levensgeest is weg.

Moeder, maak mij mijne vrouw weder levend".

Deze werd op nieuw onder den zak geplaatst; hare ziel werd weder opgevangen en in haar gebracht; zij werd weder levend, kwam weder tot zich zelve en rustte uit.

„Laat het dansen maar gedaan zijn; ga nu baden."

Zij ging naar het water; de kleine en de groote trommen werden medegenomen. Toen het baden was afgeloopen, kleedden zij zich weder aan en keerden naar de hutten terug.

„Laat ons daar ophouden, om uw levensgeest te doen naderen. Gij priesteressen, doet haren levensgeest nabij komen."

Zij wenkten haren levensgeest naderbij te komen, dansten met de kleederen der zieke in de hand; daarop aten zij voorspijs; de rijst in wioebladeren gekookt werd uitgedeeld en opgegeten met kippen- en varkensvleesch; na dit maal gingen zij naar huis en bleven daar en zorgden voor het loon der priesteressen: een stuk katoen, een hakmes en pakjes rijst; daarop werd aan den bek van een haan

gezogen, een kokosnoot liet men op haar hoofd in twee helften naar beneden vallen.

Nu kreeg hij [Tanda Eo] Matia Eo in 't oog, de oudere zuster van Tanda Eo, een jong meisje, opgevoed door haren grootvader; nog niet eens waren hare tanden gevijld; bloed van Lemo nTonda bij hare eerste menstruatie kleefde er aan haren handdoek; dien had zij in het water geworpen en hij was afgedreven naar de zee, opgenomen door haren grootvader, levend gemaakt en als kern in de zon gezet; daarom werd zij Matia Eo genoemd. Toen hij haar had gezien, was Tanda Eo's hart niet meer in orde; bij het zien van dat meisje was zijn hart verdeeld en anders geworden, hij dacht er over om haar te trouwen, daar zij er zoo lief uitzag.

(bl. 82) Nu kregen de priesteressen haar loon; toen ieder het hare had, gebruikten zij het namiddagmaal en zongen nog eenigen tijd, tot afscheid aan de woerake's; den volgenden dag werd er voor de priesteressen gekookt, toen vertrok men; het feest was geëindigd. Ook Matia Eo vroeg verlof om heen te gaan aan Tarandâ en Tanda Eo.

„Schoonzuster Tarandâ, ik neem afscheid.

Tanda Eo, ik vraag verlof om heen te gaan."

Zij ging heen, in een hoed als vervoermiddel; ook Sese nTaola en Lemo nTonda gingen heen. Toen de lieden waren uiteengegaan, beviel Tarandâ van een jongen; Tanda Oa was de naam van haar kind. Niet lang nadat het feest voorbij was, kreeg ook Tanda Woeja een kind; Kota Lolowe baarde ook een zoon, Tanda Oea genaamd.

Niet langen tijd daarna gaf ook de grootvader van Matia Eo een feest; hij liet overal kennis geven dat zijne kleindochter de tanden zouden gevijld worden. Tanda Eo bezocht het feest. Toen de dag gekomen was, ging hij per Regenboog en deze bracht hem naar het huis van den grootvader van Matia Eo. Hij vroeg:

„Grootvader, gij moet het weten, ik kom het feest hier bezoeken, Grootvader, ik verzoek u mij uwe kleindochter te geven.

Dit kom ik u zeggen, ik wil haar tot vrouw nemen."

De grootvader van Matia Eo antwoordde:

„Mijn jongen, dat durf ik niet, zij is uwe oudere zuster."

Tanda Eo antwoordde:

„Ik begrijp het best, Grootvader liegt mij voor."

De Grootvader van Matia Eo antwoordde:

„Ik bedrieg u niet; Matia Eo is uwe oudere zuster."

Tanda Eo werd verdrietig en ging heen.

„Ik word toch maar bedrogen, ik ga maar heen."

Hij keerde terug naar het Hangende Land, ging zijn huis binnen, doch slechts voor een oogenblik; rechtdoor ging hij naar zijne moeder en zeide:

„Moeder, Gij moet weten dat ik op reis ga."

Moeder, gij moet wel begrijpen, dat ik wraak ga nemen voor vader."

Hij ging de zonen dergenen die zijn vader vroeger hadden aangevallen, bestrijden; eerst ging hij zijn neef Tanda Woeja halen, dien nam hij mede met nog veertig volgelingen.

Aan zijn huis op 't Hangende Land aangekomen, hield hij zich maar een oogenblik op; zelfs naar zijn kind keek hij niet; hij nam alleen maar eene sirihpruim, zoodat Tarandâ argwaan kreeg. Hij kwam terug bij zijne moeder.

„Moeder, geef ons het noodige mee, wij gaan heen."

Zijne moeder voorzag hem van teerkost; aan zee gekomen riep hij het schip van zijn vader:

(bl. 83). „Waar is het schip van vader? daarmee gaan wij varen."

Het schip kwam voor den dag; hij riep het toe:

„Kom hierheen, dat ik van dichtbij aan boord kan gaan."

Allen gingen aan boord.

„Schiet eens een kanon af, Tanda Woeja.

Schip Koperhuid, met u gaan wij varen.

Dat gij het wel moogt weten, 't is een krijgstocht, wij gaan op zeeroof uit."

Slaat de trommen, enz."

Ook hij viel zevenmaal aan, de zonen van To Karô Oedja, Sandopo Dada, Mobangka Toë, Mobangka Laboe, Ligi nToja, Patiri Malela en ten zevende den Anakoda van Ternate. Hij nam slechts wraak op de zonen der zeeroovers. Hunne vaders waren vroeger allen gesneuveld; slechts zij waren in 't leven gebleven.

Telkens als hij bij een hunner schepen kwam, zeide hij:

„Geeft u over, dat ik het zie, wij komen u gevangen nemen."

Laat ik zien, dat gij mij hulde bewijst, hier zijn wij, roovers."

Maanden zij hem dan aan om zich over te geven, dan antwoordde hij:

„Een zoon van Sese nTaola mag zich niet overgeven.

Zich over te geven is verboden, slechts aanvallen is mijn plan."

Zij vielen elkander aan; allen die zij tegenkwamen sneuvelden; de zevende was de Anakoda van Ternate, die, gehoord hebbende dat de zoon van Sese nTaola voor zijn vader kwam wraak nemen, zeide dat hij al den tijd niemand had aangetroffen die zijn aanval kon weerstaan.

„Wat komt daar aan voor den boeg van ons schip?

Wil eens door den kijker zien, 't is zeker een zeerooversschip."

Soengko nTada antwoordde:

„Ik heb 't al met den kijker gezien, 't is inderdaad een roofschip."

Tanda Eo antwoordde:

„Als het een zeerooversschip is, stuur er dan recht op af.

Schiet nog eens een kanon af, Tanda Woeja.

Slaat de trommen, enz."

Zij brandden los, zelfs de zee kookte er van, de boomen in de nabijheid

van het strand verflensten; zelfs hunne schepen werden warm; bijna verbrandden zij zelf.

(bl. 84). „Geef u over, Tanda Eo, hier zijn wij, zeeroovers.

Tanda Eo antwoordde:

„Een zoon van Sese nTaola mag zich niet overgeven.

Ik mag mij niet overgeven, juist aanvallen is mijn plan.

Doet de enterdreggen haken in den voorsteven van het schip."

Zij wierpen de enterdreggen uit en deden ze van weerszijden in elkaars voorstevens haken. Zij schoten en al de krijgsmakkers van Tanda Eo en Tanda Woeja sneuvelden, beide neven streden met de kris tegen den Anakoda van Ternate, die een harnas van vuur aan had. Tanda Eo en Tanda Woeja trokken harnassen van water aan; zij voelden het vuur niet, het flikkerde nog maar slechts een weinig. Toen zij vermoeid werden, gelastte Matia Eo den Hemel-Haan jonge kokosnoten aan zijne sporen te slaan; zij nam hem mee in haren hoed, daalde neder, zag op hare broeders neer en bemerkte dat zij het niet meer konden uithouden.

Toen Tanda Eo het kokoswater had gedronken, kwam hij weder bij en streed opnieuw met de kris tegen den Anakoda van Ternate; geen enkele steek raakte; zoo hevig kookte hun bloed, dat zij het niet meer konden uithouden. Toen het eenigen tijd zoo had voortgeduurd (zeide Matia Eo):

„Uw levensgeest heb ik al opgeborgen, hier in een amulet.

Steek maar naar zijne schim, broeder Tanda Eo.

Zijn levensgeest is opgeborgen, steek maar naar zijne schim."

Daarop keerde Matia Eo terug. De Anakoda van Ternate sneuvelde. Tanda Eo bracht zijne makkers weer in het leven terug; hij keerde terug naar de aanlegplaats van zijn vader, liet het schip achter en allen gingen aan land. Hij ging het huis van zijn vader binnen; het schip ging heen en keerde terug naar zijn vroegere plaats. Hij bleef den nacht bij zijn vader over; toen ging hij naar zijne vrouw, slechts voor twee nachten; zijn neef liet hij te huis. Toen hij heenging, zeide hij tot zijne vrouw:

„Denk er geen kwaad van, dat ik niet thuis blijf."

Tarandâ antwoordde:

„Gij bedriegt mij, dat zie ik aan uwe houding."

Tanda Eo antwoordde:

„Uw man Tanda Eo bedriegt u niet."

Tarandâ antwoordde:

„Hoe zoudt ge mij niet bedriegen, uw gedrag is geheel veranderd."

Tanda Eo antwoordde:

„Welneen, het is niet veranderd; het is zooals dat van alle mannen."

Hij ging weder naar Matia Eo; daar gekomen, zeide hij:

„Wat ik vroeger al eens gezegd heb, dat ben ik nu nog voornemens."

(bl. 85). Zijn Grootvader antwoordde:

„Het is zonde; het mag niet; gij zijt volle broer en zuster."
Tanda Eo antwoordde:
„Ik ben zeker van het tegendeel, wat Gij daar zegt is leugen."
(De grootvader) „Hij zegt dat ik hem bedrieg, kom eens hier, Matia Eo.
Sta gij hem dan maar te woord, dat hij het voor goed wete."
Matia Eo antwoordde:
„Ik ben uwe oudere zuster, wees daar zeker van.
Mijn vader is een wali, dat gij het weten moogt."

Matia Eo was dus eene bidadari, want haar vader was een wali. Tanda Eo antwoordde:

„Gij bedriegt mij maar, ik geloof er nu niets meer van."
Matia Eo antwoordde:
„Twijfel er niet aan, wij zijn van ééne moeder.
Wij zijn van dezelfde moeder, maar niet van denzelfden vader."
Als ik u bedrieg, laat ons dan de zaak voorbrengen
Tanda Eo antwoordde:
„Goed, laat ons de zaak voorbrengen, dan zult ge de uitspraak vernemen."
Zij gingen per Regenboog, maar hielden eerst op bij zijne vrouw. Matia Eo zeide:
„Schoonzuster Tarandâ, uw man gedraagt zich slecht.
Houd u goed en vermaan uw man.
O, ik heb medelijden met die arme Tarandâ."
Tarandâ antwoordde:
„Het is zeker bedrog, ik arme vrouw!" (bis).
Tanda Eo hield zich stil; Matia Eo zeide:
„Schoonzuster, ik ga verder en begeef mij naar uw schoonvader."

Zij gingen naar het dorp van Ta Datoe, maar Tanda Eo was haar voor en zeide:

„Matia Eo komt daar aan; zij zegt, moeder, dat zij uw kind is."
Matia Eo kwam en zeide:
(bl. 86). „Het is geen leugen dien ik zoek, moeder; ik ben uw kind."
Mijn vader was een wali, weet dat wel, moeder.
Ik ben een vaderloos kind, een kind van het zeestrand.
Ik ben een vondeling, een kind van den zeeoever."
Lemo nTonda antwoordde:

„Gij hebt mij de waarheid gezegd; gij zijt werkelijk mijn kind. Mijn zoon Tanda Eo, men bedriegt u niet, mijn jongen."

Tanda Eo antwoordde:
„Hoe zou men mij niet bedriegen, ik heb haar nooit te voren gezien.

Gij liegt mij wel degelijk voor, ik heb nooit gezien, dat Gij nog een kind hadt.

Gij liegt mij bepaald voor; ik heb nooit gezien, dat Gij nog een kind hadt.

Als Gij werkelijk nog een kind hadt, zou ik het gezien hebben, toen ik groot was geworden.

Gij moet het wel weten, ik zal haar in ieder geval trouwen.

Dat Gij het wel moogt weten, ik ga mijne zuster trouwen."

Zijne ouders antwoordden:

„Wat zullen wij u nog tegenhouden, gij wilt uw zin maar hebben."

Tarandâ zeide:

„Ik zal zoo naar u verlangen, mijn man Tanda Eo!

O Tanda Eo, zie eens naar uw kind hier."

Tanda Eo keek in 't geheel niet meer naar zijn kind; hij gaf niet eens antwoord. Matia Eo zeide:

„Misschien zult Gij ook wel verlangen krijgen, schoonzuster Tarandâ!"

Hij keek niet meer naar haar om; hij huwde zijne zuster; zijne ouders konden hem daarvan niet meer terughouden. Sedert verdorden de boomen en zonk het land weg, doordat het water uit den grond opkwam. Tanda Eo werd door zijne ouders verlaten en ging heen, wellicht naar boven in de lucht; het is niet bekend, waarheen hij is gegaan; ook weet men niet, of hij nog leeft of reeds gestorven is. En hiermede is het uit.

Panta, Augustus 1901.

AANTEEKENINGEN EN TEKSTVERBETERINGEN

OP HET

Verhaal van Sese nTaola.

In deze aanteekeningen zal men een aantal fouten in den gedrukten tekst verbeterd vinden. Een Toradja'sche verteller heeft niet het minste begrip van tegemoetkoming tegenover iemand, die zijn verhaal opteekent, en wordt niet gaarne om verklaring lastig gevallen, eer hij uitgesproken heeft. Vraagt men hem aan het slot van zijn verhaal om opheldering, dan weet hij meestal niet meer hoe hij zich tevoren heeft uitgedrukt; hij geeft dan het zooeven gezegde in andere termen weer, wijzigt of vult aan en maakt zich daarmede van alle verdere verklaring af. Doorgaans spreekt hij op de vlugge, slordige wijze van den dagelijkschen spreektoon; telkens ook mengt hij zich even in de gesprekken zijner luidruchtige omgeving of laat zich afleiden door degenen, die mede zijn verhaal aanhooren. Ik heb echter den verteller van dit verhaal later nog eenige malen tot verklaring en aanvulling van den toen reeds gedrukten tekst kunnen bewegen, waarbij hij sommige gedeelten weder een weinig heeft gewijzigd en plaatsen, waar hij zich vergist had of iets had vergeten, heeft hersteld.

Wanneer men de moeite wil nemen de hier opgegeven verbeteringen in den gedrukten tekst aan te brengen, kan men zeker zijn dat hij behoorlijk in orde is.

Daar er nog geen Spraakkunst of Woordenboek van het Bare'e bestaat, zou het een onbegonnen werk zijn om taalkundige aanteekeningen te geven. Ik heb mij daarom bepaald tot opmerkingen, die naast de vertaling noodig waren tot goed verstand van den tekst, vooral daar waar geen woordelijke vertaling kon geleverd worden.

De nummers der aangehaalde bladzijden zijn die van den Bare'e tekst, die ook in de vertaling zijn aangegegven. De tekstverbeteringen volgen hier eerst afzonderlijk.

Tekstverbeteringen.

Bl. 1. regel 11 van onderen, napopangkoni, lees: tapopangkoni.
r. 8 v. o. kapeoasi, lees: nipeoasi.
r. 7 v. o. nakandjo'u, lees: da nakandjo'u.
Bl. 2. r. 10 v. o. mampatuwu is juister dan mompatuwu.

De uitspraak van het samengestelde voorvoegsel mampa- of mompa- is bij velen onvast; maar in 't algemeen wordt mampa- voor de beste uitspraak gehouden.

r. 8. v. o. napeoasi is niet fout, maar nipeoasi is hier juister.
Bl. 3. r. 15. napakarau tau tu'a, lees: napokarau ntau tu'a.
r. 16. natutui, lees: natutuwi.
r. 21. tapeoko, lees: tepeoko.
r. 10. v. o. Mongkambari of Mangkambari; het laatste is beter, zie bij bl. 2. r. 10. v. o.
r. 1. v. o. kâoponja, lees: ka'aoponja.
Bl. 4. r. 2. kâlimanja, lees: ka'alimanja.
r. 13. naowe, lees: kuowe.
r. 12. v. o. montima, beter mantima.
r. 8. v. o. Montompo, beter Mantompo.
r. 7. v. Montompi, beter Mantompi.
Bl. 5. r. 18. tepidje, lees: tepidji.
r. 5. v. o. mompamango, beter: mampamango.
r. 3. v. o. mewali, lees: mewalili.
Bl. 6. r. 20. v. o. wou, lees wo'u.
r. 2. v. o. kâonongkaninja, lees: ka'aonongkaninja.
Bl. 7. r. 1. naporongo, lees: napoporongo.
r. 10. narata manta'u-ntau, lees: naratamo nta'u-nta'u.
r. 13. ndapoapukaku, beter: ndipoapukaku.
r. 18. ndapalindokaku, beter: ndipalindokaku.
r. 10. v. o. tapangkoni, lees: ndapangkoni.
Bl. 8. r. 11. v. o. mongaru, beter mangaru.
r. 9. v. o. kâononja, lees: ka'aononja.
Bl. 9. r. 18. ndapoposompo, lees: napoposompo.
Bl. 10. r. 1. kâononja, lees: ka'aononja.
r. 10. nu manto'o, lees: nuto'o.
r. 16. marata, lees: merata.
Bl. 11. r. 4. kupokaeka, lees: kupokaca.

Bl. 14. r. 14. makurapa naintjani, lees: makura pangaintjani.
r. 15. penawa-nawa, beter ponawa-nawa.
r. 18. ronganja, lees: rongonja.
Bl. 15. r. 9. pondjaumo, lees: pondjaumu.
r. 10. se'i ma'i, lees: sima'i.
Bl. 16. r. 4. ntaloma'i, lees: ntja loma'i.
r. 9. napero'u, lees: napero'u.
r. 3. v. o. kapowia, lees: kupowia.
Bl. 12. r 14. v. o napasambuni, lees: napasamboni.
Bl. 13. r. 18. palemu, lees: palemo.
r. 20. siongkatu, lees: sio ngkotu.
r. 1. v o. kuntandai, lees: kutandai.
Bl. 17. r. 12. v. o. ana, drukfout voor anu.
r. 9. v. o. wuso-wuso, later door den verteller veranderd in wuntu-wuntu.
r. 7. v. o. Ja mokoro, lees: Djamo koro.
Bl. 18. r. 1. ndatima, duidelijker is tatima.
r. 16. jamo, lees: djamo.
Bl. 19. r. 2. malengimo, lees: malengemo.
Bl. 20. r. 1. om de maat te herstellen, leze men voor bale baleku, dat in den zin geen verandering brengt,
r. 8. v. o. ndate, beter is ndati, dat gelijk staat met ndate ri.
Bl. 21. r. 1. ntakaronja, lees: ntakaronga.
r. 14. ndekupoapuka, moet zijn dekipoapuka.
r. 8. v. o. napoiwo, lees: napapoiwo.
Bl. 22. r. 4. malengi, lees: malenge.
Bl. 23. r. 3. napakaroka, drukfout voor napakoroka.
r. 5. Re'i, lees: se'i; het woord se'i na pangkoni moet geschrapt worden.
r. 9. voor djondjo, lees: djamo da.
r. 12. Deze geheele regel moet vervallen, daar de beide coupletten waar zij tusschen staat, door Sese nTaola worden uitgesproken.
r. 14. montjongkoka, drukfout voor montjongkaka.
r. 15. v. o. In dit couplet kan de maat hersteld worden, indien men tau weglaat.
r. 9. v. o. mai, drukfout voor ma'i.
r. 7. v. o. komi, lees: kami.
Bl. 25. r. 8. balamba, drukfout voor balampa.
Bl. 26. r. 3. narabu, lees: ntarabu.
r. 3. malengi, beter: malenge.

Bl. 27. r. 1. en 2 tobambari als één woord te lezen.
Bl. 28. r. 8. wordt door Sese nToala uitgesproken, r. 9 door Datu mPajompo Jangi.
r. 7. v. o. mombeoasi, lees: mombepeoasi.
Bl. 29. r. 10. dale-dale, lees: dole-dole; voor sinkandjera lees singkandjera.
Bl. 30. r. 17. ndjo'uma, lees: ndjo'umo.
Bl. 34. r. 3. v. o. marata, lees: merata.
r. 1. v. o. maria mompalinga, lees: mariamo mpalinga.
Bl. 35. r. 6. rajamu? lees: rajaku, zonder vraagteeken.
r. 13. v. o. nuto'oka, lees: kuto'oka.
r. 11. v. o. pelaemo saeramu, lees: pelaemosa eramu!
Bl. 36. r. 1. era nu, lees: eramu.
r. 6 v. o. Dit couplet heeft twee lettergrepen te weinig, die kunnen ingevoegd worden aldus:
Dago nTjakodi eraku, i sikomo se'i jau.
r. 1. v. o. djanu, lees djamo.
Bl. 38. r. 14. v. o. kupanto'o da, lees: kupantonda.
r. 5. v. o. rembisaka, lees: rembesaka.
r. 2. v. o. wuju, lees: wujua.
Bl. 39. r. 4. v. o. napetondani, lees: napetondoni.
r. 3. v. o. ane rata, is door den verteller later verbeterd in meratamo.
Bl. 40. r. 18. nabuku, lees: nakaku.
Bl. 41. r. 8. maintjani is minder duidelijk dan ndaintjani, dat de verteller er later voor in de plaats heeft gesteld.
r. 12. ro, lees: io.
r. 2. v. o. mai'mo, drukfout voor ma'imo.
Bl. 43. r. 15. v. o. ndj'au, drukfout voor ndjau.
Bl. 48. r. 6. nato'o, beter is tato'o.
r. 6. v. o. moet vervallen, daar de twee volgende regels ook nog door Sese nTaola worden gezegd.
Bl. 50. r. 17. mpetatarapo, drukfout voor mpetataropo.
Bl. 51. r. 17. v. o. karaudja, drukfout voor karoudja.
r. 14. v. o. napakaroka, drukfout voor napakoroka.
Bl. 54. r. 6. v. o. Sandopa, drukfout voor Sandopo.
Bl. 55. r. 10. napaintjani, lees: nupaintjani.
Bl. 58. r. 14. nakato, drukfout voor nakanoto.
Bl. 59. r. 3. natolilini, drukfout voor natolilimi.
r. 16. v. o. ndatangara, liever met reduplicatie ndatatangara, tot herstel der maat.
Bl. 61. r. 14. zijn in den druk de woorden tete en to'o aaneengevoegd; zij moeten gescheiden worden.

Bl. 62. r. 1. ndito'o mpa, lees: nditompa.
Bl. 66. r. 4. naparato, lees: naporato.
Bl. 67. r. 4. eramu, lees: eraku; ne'e, lees: re'e.
r. 17. tewuso'i, lees: mpewuso'i.
Bl. 68. r. 14. ma'imo pakabe, lees ma'i mampakabe.
r. 9. v. o. nu potunda, lees napotunda.
Bl. 70. r. 4. montango, lees: mantanga.
r. 18. ndipekutana, lees: kupekutana.
r. 3. v. o. napesua moet van het volgende ri worden gescheiden.
Bl. 72. r. 12. v. o. kawengimo, lees: da wengimo.
r. 7. v. o. mosore, beter mesore.
Bl. 73. r. 18. se'imo mpakorokamo, lees: se'i mampakorokamo.
Bl. 74. r. 2. moradulamo, lees: moura dulamo.
Bl. 75. r. 3. v. o. voor naburesaka tau, lees: naseburaka jau.
Bl. 78. r. 5. mantagara, drukfout voor mantangara.
Bl. 79. r. 8. ngkaro-karonja, lees: ngkaro-ronja.
r. 9. v. o. pata, drukfout voor rata.
Bl. 80. r. 4. Jamo, lees: Djamo.
r. 7. nawali ntjusa, lees: pewali ntjusa.
r. 15. v. o. ndjaja, lees ndaja.
r. 4. v. o. aono, lees aopo; ambanja, lees bambanja.
Bl. 81. r. 3. nenenja, lees: remenja.
r. 9. nata'anaka, lees: nata'unaka.
r. 10. Rengko ngkaratu, lees: Ringko karatu.
r. 13. napokare'e potaro, lees: napokaré'e. Potaro.
r. 16. ngKakoe — loe, lees: ngKaloe-loe.
r. 7. v. o. peari, lees: pearai.
r. 4. v. o. basau, drukfout voor basa'u.
Bl. 82. r. 1. mearimo, lees: mearai; nâri, lees: nârai.
Bl. 83. r. 5. mpesampu'a, lees: ntesampu'a.
r. 7. mosu, lees: musu.
Bl. 84. r. 14. njawamo, lees: njawamu.
Bl. 85. r. 11. Ja, lees: Dja.
r. 13. pomata, lees: pobata.
r. 4. v. o. Ara, lees: Era.
Bl. 86. r. 10. montjomo nipombambami, lees: montjo muni pombambami.
r. 16. djai motunggai, lees: djamo tunggai.

AANTEEKENINGEN

OP HET

Verhaal van Sese nTaola.

Bl. 1.

Sese nTaola beteekent: Taola-bloem; een boom die taola heet, is mij nog niet bekend. Over dezen naam zie de Inleiding.

Maro-ro, „blijven, voor vast wonen, gevestigd zijn. De eerste zin luidt dus woordelijk: „T. D. en I. D. waren (als getrouwde lieden) gevestigd."

Napajoro, vertaald met „liet rammelen." De lobo, het groote gebouw in Toradja'sche moederdorpen, waarin voor een belangrijk deel de cultus der voorvaderen plaats vindt, heeft een vloer van planken, die los naast elkaar op de vloerbalken liggen. Om zijne lieden bijeen te roepen gaat het dorpshoofd wel eens naar de lobo en stampt met een stuk hout op een der planken. Op het gerammel komen de lieden af en verzamelen zich in de lobo, waar ook steeds de vergaderingen gehouden worden.

Nu anu; nu is een verkort anu; men begint dikwijls met dit aanloopje een zin, zooals wij met „wat ik zeggen wou."

Kupekitimasi komi, „ik heb u laten komen"; tima, „nemen, halen," mekitima „laten halen, ontbieden, laten komen."

Kabilasa masajasa ara mpa'a, eene aardigheid in gerijmd proza, woordelijk: „kerels ruig onder aan de dij."

Sindate, „daar boven", d. i. binnen in huis; het huis staat op palen; ons „binnengaan" is dus „naar boven gaan"; ndate is vaak te vertalen met „thuis."

Kapude, met ka- van pude, een nevenvorm van pue „heer", waarschijnlijk met de gevormd van pu, naast pue met e, vgl. Boengk. kude en munde, pers. v. n woorden, 1e 2e p. exc., tenzij het een verfraaide vorm is, te vergelijken met Sang. duda, buda, badu', naast dua, bua, bau'. Zie Sang. Sprkk. bl. 234. Titelwoorden nemen ook in 't Bar. wel 't voorv. ka-, bijv. kabui „vrouw", nggauma, „vader", nggaine, „moeder", nggabue, „grootmoeder", in het dialect der To Poe'oe m. Boto ten Z. van het Posso-meer. Dit laatste woord, nggabue, zou in het Bare'e kapue luiden.

Tapepali, 1e pers. mod. inclusief; er staat dus eig. „wij (zullen) zoeken". Over kita als beleefden vorm van den 2den pers. zie Meded. Ned. Zend. Gen. 42. bl. 145 en Tijdschr. Bat. Gen. 42, 475.

Katimba, Amomum album (?), draagt zeer zure vruchten schubsgewijze aan een vleezigen stengel.

Djongi, een gele, zure vrucht, aan een grooten boom met groote bladeren groeiende; Minah. talen rerer, leler, in Koorders' Verslag geen bot. naam opgegeven.

ajinja: da napakapeni kina'anja, „welnu, laat men dan vast maken zijne spijs", o. i. „laat hem vaste spijs eten."

Bl. 2.

udja mbamba eo „regen die een grap, een streek van de zon is", d. w. z. het zonnelicht verdwijnt of vermindert er niet door, zooals bij echten, zwaren regen. Deze regen is levenwekkend, want het zijn de tranen der gestorven voorouders, die zien dat een hunner nakomelingen is gestorven en hem beweenen. De tranen van den mensch bevatten tanoana, „levenskracht, levensfluide", evenals zijne urine, zijne faeces, zijn zweet, zijn haar, in één woord al wat van zijn lichaam komt, dat één complex van tanoana is; de tranen der vergoode voorvaderen zijn dus in hooge mate levenskrachtig.

bajore, „slaapkop", van jore, „slapen." De substantieven met ba- gevormd, hebben eene ongunstige beteekenis, bijv. batangi, „huilebalk", bagele, „lachebek", bangenge, „drein, zeurkous", barapi, „waagal", balima, „steler", basae, „treuzelaar", (masae, „langdurig"), enz.

Ine, se'i watu. . . . . . . bara ndapobobaki. Wanneer de foeja of geklopte boomschors ter verduurzaming met het sap van ula-vruchten is bestreken, of in een uitkooksel van boomschors is gedoopt en daarna gedroogd, wordt zij nog eens op een steen gelegd en met een knuppel geslagen (mebobaki), om slapper en buigzamer te worden. Voor dit gebruik biedt Sese nTaola zijne moeder den steen aan.

Bl. 3.

tesa'iru, „enkele scheppen"; de Toradja'sche lepel dient om groente of vleesch op te scheppen; de steel van dezen lepel is spadelvormig afgeplat en daarmee wordt de rijst uit den pot gespadeld en in de groote boombladeren of kokosdoppen gedaan, waaruit de Toradja zijne rijst eet.

Zeven broeken, zeven hoofddoeken, enz. De oneven getallen tusschen 1 en 10, vooral 7 en 9, duiden vaak een groot aantal of ontelbaar veel aan. In 't algemeen hebben onevene getallen eene gunstige beteekenis, maka mowo'o, „want ze hebben een hoofd," zegt de Toradja.

Kampu is in het Bar. de naam van een boschboom, welks vruchten bij gebrek aan pinang gekauwd worden. Hier is het 't Boeg. kampu, dat weder 't Mal. kĕmpuh, „reukdoosje", is (Matthes, Boeg. Wdkb.). De kampu's, die de Toradja's van vreemdelingen koopen, hebben den ovalen vorm van de pinang en de kampuvrucht.

Meruntjupaka potundanja, „hun zitten plofte naar beneden", d. i. zij kwamen met een plof neer te zitten.

alo, „jaarvogel," Buceros; wakia, een fraai gekleurde kleine duif, pune (Mal. punai), een grootere duifsoort, puti'a, vrij groote witte duif, met zwarte vlerken.

mowinti-winti buju, natitimpalu; mowinti (Mal. benteh) „kuitschoppen," de benaming van 't geheele spel, speciaal mowinti mbiti, „als degene die de kuit van

zijn medespeler moet treffen, zijn been gebruikt, motimpalu, als hij zijne vuist gebruikt.

Bl. 4.

bomba, Maranta dichotoma, Jav. bamban, Boeg. bampĕng, de gespleten stengel dient om atap te naaien en de palen van omheiningen aaneen te binden.

guma bet. in goed Bare'e „zwaardscheede" (vgl. Mal. rumah, enz.), maar wordt, door invloed van het Parigisch en 't Ampana'sch in het strand Bare'e voor „zwaard" gebruikt. Hier is de beteekenis onzeker, daar de boom, dien Sese nTaola op zijde droeg, noch een zwaard, noch eene scheede was.

sompoa, „aanlegplaats," d. i. de mond eener rivier in zee of in eene andere rivier. De vestigingen aan het strand liggen, zooals van zelf spreekt, altijd aan den mond eener rivier en heeten ook bijna altijd naar die rivier.

Mokonto is het onophoudelijk uitspuiten van bloed uit wonden; de naam zou dus met „Bloedvergieter" kunnen vertaald worden.

Saloko is een kooi, doorgaans van rotan gevlochten, die van onderen open is en als een stolp over hanen en kippen wordt gezet; vooral vecht- en lokhanen worden op deze wijze bewaard. Het woord is met al afgeleid van soko, „pakken."

Bl. 5.

Kalangka is de holte die ontstaat tusschen de verschillende stammen van den waringin, wanneer de boom, op welks stam zij eerst als parasieten geleefd hebben, gestorven en vergaan is.

Bare'e dosaki, waarop volgt dôlimporongo bare'e: de prijs, die de familie van den bruidegom aan die der bruid betaalt, heet zoowel oli mporongo, „huwelijksprijs", als saki mporongo, „huwelijksboete." Wie ooit eene Toradjasche huwelijkssluiting heeft bijgewoond, kan niet meer twijfelen aan 't karakter van vredesonderhandelingen, die de besprekingen en de daarmee verbonden gedeeltelijke afbetaling van den huwelijksprijs dragen en dan de beteekenis van vredesluiting, die de daarop volgende maaltijd heeft.

Bl. 6.

Reg. 8. voor patiwunga, patikondo, lees pati wunga, pati kondo. Reg. 12 v. o. id. Parallellen van het hiergenoemde geloof aan de betrekking tusschen plantenziel en menschenziel vindt men, behalve op de in de Inleiding genoemde plaats Tijdschr. Bat. Gen. 43, 175, 176, nog in het opstel van Dr. Wilken, Ind. Gids VI, 2, 608 en in dat van Dr. H. H. Juijnboll, „Sporen van Animisme in de Maleische letterkunde," Tijdschr. v. Ned. Indië, 1898, bl. 638.

Bl. 7.

Maka ungka lai'ria moto'omo, „sedert werden zij met een naam genoemd." Tot dusver zijn in den tekst de naam van broeder en zuster nog niet genoemd en zijn zij alleen met voornaamwoorden aangeduid. De naam Gili mPinebetu'e beteekent woordelijk: „schittering, blikkering van hetgeen gemaakt is tot plaats van sterren-onderzoek," d. i. „blikkering, glans van den sterrenhemel." Daar zij een

onbeteekenende persoon is in het verhaal, heldert hare rol de beteekenis van haren naam niet op.

In het 7de couplet kan het tekort van één lettergreep worden hersteld, als men voor ngkasungke leest ngkapasungke.

Kabû, „boe-roeper, boeman" is de wisselterm voor angga, „spook, ziel, geest," naar het boe-geluid der geesten en spoken. Singkangugu is „zacht met elkaar fluisterend," singka'û (beter dan singkaû, maar in dergelijke woorden is de uitspraak niet vast) is dan „tegen elkaar oe, oe! roepend.

Bl. 8.

Kotupa, door het Mak. (katupa') of, naar den vorm te oordeelen, regelrecht uit 't Mal. (kĕtupat) overgenomen door de Parigiers en zoo in het strand-Bare'e geraakt. De Toradja's, die geen enkele soort van gebak kunnen maken, kennen ook de kĕtupat niet.

ganda, trom, bij de Toradja's alleen in de lobo te vinden. Beschrijving en afbeelding „Mededeelingen v. w. het Ned.-Zendelinggenootschap," Dl. 41, bl. 45.

balombo, „suikeroven," dit heeft de verteller er althans mee bedoeld. In Meded. N. Z. G. Dl. 41, bl. 37 noemt de Hr. Kruijt terecht de hut, die boven den suikeroven wordt opgericht, balombo. Het woord, dat geen Bare'e is, beteekent in het Paloesch (walombo) „scheede," dus z. v. a. „huis, hut."

De stookplaats wordt t. a. p. aldus door den Hr. Kruijt beschreven: „In het midden van de balombo is een gat in den grond gegraven, meestal ¾ el middellijn en 1 el diepte. Naar dit gat loopt een breed schuin kanaal, welks mond uitkomt op den bodem van het ronde gat. Hierin schuift men het brandende hout; de rook ontsnapt door een kleiner kanaal daar tegenover."

Reg. 3 v. o. is de maat in de war. Door het schrappen van nu, dat niets in den zin doet, is de maat hersteld.

Bl. 9.

pamantja, uit 't Boeg. pĕntja, 't Mal. pentjaq, „dansende schermen"; palangka, evenmin Bar. als 't vorige woord, is te verstaan uit Mal. Jav. langkah en dus waarschijnlijk te vertalen met „springer, vluggert."

gajangi, „kris", het Boeg. gadjang; de Toradja'sche vorm is, de looze i buiten beschouwing gelaten, ouder dan de Boegineesche, zoodat men tot het vermoeden komt, dat dit woord vroeger de benaming van een inheemsch wapen moet geweest zijn. De kris, door de Toradja's ook wel keri genoemd, is bij hen ook thans nog niet in gebruik. Op reis en verder bij bijzondere gelegenheden, draagt de Toradja een zwaard, anders een hakmes.

Mesonomo anu tukaka, de oudere broeder van den gestorvene; d. i. degene op wien hij onmiddelijk volgde. Zijn er een aantal kinderen in een gezin, dan is degene, die onmiddelijk op een der kinderen volgt, diens speciale tua'i en die hem onmiddellijk voorafgaat meer bijzonder zijn tukaka.

Bl. 10.

In het 6e couplet is gasa ngkedje een scheldwoord, woordelijk „sperma penis", een zeer druk gebruikte term om ongenoegen over iemand te laten merken. Gasa nu ana ngkadi setu, „dat lamme kind", gasa nu asu setu, „die beroerde hond"; zelfs van voorwerpen, „gasa nu labu setu, „dat vervloekte hakmes."

Solora, kasolora, „ramp, ongeval", vooral een dat door onvertogen woorden is veroorzaakt. Zegt bijv. iemand: „Als ik ziek word of doodga. . .," dan valt een ander hem al spoedig in de rede met: ne'e mompau-mompau kasolora.

paratonda, dat geen Bar. is, moet wel het Jav. pratondâ zijn, daar het Boeg. of Mal. zulk een vorm niet kan geleverd hebben. Hoe dit woord in het strand-Bare'e gekomen is, heb ik nog niet kunnen nagaan.

iba is synoniem met bare'e; voor zoover ik weet gebruiken alleen de To Djaladja, tusschen Palopo en Watoe. in Loewoe dit ontkenningswoord, terwijl hunne taal verder overeenkomt met het Bare'e (are'e en ae'e er bij gerekend), dat ten Z. van de waterscheiding tusschen de Tomini-bocht en de Bone-golf wordt gesproken. De Todjoers noemen het Bare'e, dat ten W. van hun gebied wordt gesproken, steeds iba. Het woord moet dus vroeger wel een grootere verbreidheid hebben gehad dan thans. Van iba is ba de echte ontkenning, evenals van bare'e. Zie ook Meded. N. Z. G. 43. 19.

Voor den vorm wordt het verflensen der planten, die Sese nTaola had achtergelaten bij zijne vroegere gezellen, hier nog vermeld, maar het eigenlijke doel, waarmede die planten waren opgehangen in de huizen zijner makkers, is hier geheel uit het oog verloren.

Het laatste couplet geeft een voorbeeld van het gebruik van to'o als interjectie, zooals wij „wel," of „zeg" gebruiken.

Bl. 11.

In het 10de couplet beteekent molango mpa'a, „de dijen op elkaar leggen, op elkaar doen steunen"; het is hier gebruikt voor de wijze van zitten die in 't Jav. silâ heet en die den Toradja's onbekend is. De Toradja trekt zijn ééne been op en zet den voet er van plat op den vloer, het andere been vouwt hij zooals iemand die sila zit. Alleen de Mohammedaansch geworden strandbevolking kent het sila zitten, maar is er toch ook niet in geoefend het lang uit te houden.

Dja nâ di jau, natampunisi, moadi, „zij tooverde het te voorschijn, zij dekte (de schotels) toe en sprak een tooverspreuk uit." Moadi is adi, zeggen; gewoonlijk luidt de tooverspreuk aldus: „adi, adi sakurio, ane montjo ri adiku, of ane montjo adi mpapa, of wel, adi-adi mpapaku. adi-adi weneku, adi-adi ntu'aku, dat is: „hokus pokus, pas! indien het waar is wat mijn tooverspreuk zegt", of „indien de tooverspreuk mijns vaders waar is", of „hokus-pokus van mijn vader, van mijne moeder, van mijn grootvader, van mijne grootmoeder" en dan volgt gewoonlijk. „dan moet er dit of dat gebeuren", d. i. dus de eigenlijke wensch. Van

de woorden adi adi sakurio is mij het laatste verklaard als to'o hamoa ri tana ngkaloe-loe, „naam van een geest op het Hangende Land", een luchtgeest dus. Adi is id. met Mal., Jav., Mak., Boeg., Soend., Bat. adji, Bis. hadji, Sang. adi, Lamp. adi-adi (Tijdschr. Bat. Gen. XVII, 574) „tooverspreuk"; daar dit woord door de Mohammedanen in Indonesie gebruikt wordt om 't Koran-reciteeren mee aan te duiden, is het in 't strand-Bare'e uit het Boegineesch nog eens in den vorm mangadji opgenomen. Bij het moadi doet men de oogen dicht en als men ze een oogenblik daarna weer opendoet, staat het gewenschte reeds klaar. Dit sluiten der oogen is ook gebruikelijk bij de „priesteressen", die hare tanoana laten opstijgen, om die van een zieke te gaan halen. Waarschijnlijk is dus het sluiten der oogen een bewijs, dat men zich oorspronkelijk voorstelde het gewenschte bij de lamoa's daarboven te gaan halen.

Bl. 12.

Nia in het 4e couplet is uit Boeg. (Mal., Ar.) nia' overgenomen; voor „plan, voornemen" heeft het Bare'e panto'o ndaja, tuntu ndaja, „inspraak des harten", of au kupomata-matai, au kupomaimata, „'t geen ik mij voorstel".

Ue ntji papa in het 12de couplet, „het water van vader"; hierin is ntji een genasaleerde vorm van si, dat veel minder vaak dan i, en doorgaans in de „casus obliqui" gebruikt, hoewel men 't ook in den nominatief hoort. Ue ntji papa is beleefder dan ue i mpapa; nog hooger is siri papa, ntjiri papa, waarschijnlijk een locatief, si ri papa, gelijkwaardig met anu ri papa, „'t geen bij vader is, van vader."

Bl. 13.

1e couplet, gegesimo kaku, voor gegesikakumo „wrijf mij"; in proza hoort men ook wel -mo tusschen -ka en het woord, waaraan dit gehecht is, maar in 't algemeen is -ka onscheidbaar. Zooals men ziet aan dit voorbeeld, wordt -ka ook gehecht aan vormen die reeds van 't achtervoegsel -si zijn voorzien.

2e couplet „kom nu tegenover mij zitten en kam mijn haar." Als zij hun haar kammen of laten kammen, werpen de Toradja's het gewoonlijk naar voren, zoodat het voor hun gezicht hangt.

pala-pala, een der zéér weinige zelfst. n. woorden in het Bare'e, die een herhaalden vorm hebben. In 't algemeen kan men substantieven niet herhalen; op enkele klanknabootsingen na, die geen echte herhalingen zijn, hoort men in het Bare'e nimmer herhaalde substantieven. Op eene vraag naar den weg krijgt men wel eens ten antwoord: „koro-koronja", of „buju-bujunja" of „djaja-djajanja", maar dit zijn verkortingen voor koronja, koronja, „de rivier, de rivier", d. i. „altoos naar de rivier", of „steeds naar den berg", „aldoor maar het pad." Van pala-pala is geen niet-herhaalde vorm bekend; daar dit woord ook in 't Mal., Mak., Tag., Bis. Malag., Bat. een herhaalden vorm heeft (para-para, enz.), kan men gerust aannemen dat het dien in 't Bar. ook altijd heeft gehad. De vorm is onregelmatig, de typische klank der 1e v. d. Tuuksche wet verdwijnt doorgaans in 't Bare'e; voorbeelden, waarin zij r en g is, zijn ook aan te wijzen, doch van l is mij geen

ander voorbeeld bekend. De rookvliering heet in 't Bar. topo, onder pala-pala verstaat men een rek om kleeren enz. over te hangen of een rustbank om op te gaan zitten, bijv. om zich te laten drogen na het baden.

Het 10de en 11de couplet bestaan uit dezelfde woorden in andere volgorde; ook in die veranderde volgorde (rawali ngkoe) rijmen de coupletten; dergelijke versjes vallen bij de Toradja's zéér in den smaak.

In het 13de beteekent de uitdrukking sio ngkotu (niet siongkatu) tudu tana, „al hare negen gewrichten komen op den grond", zoo lenig en bevallig is haar gang. Die negen gewrichten zijn: twee ellebogen, twee heupen, twee knieën, twee enkels en de hals. Dit zelfde kunststuk wordt beschreven in het volgende versje:

leko-leko mpebambara, naengkomo ntudu tana.
mpebambare leko-leko, ntudu tanamo naengko.

d. i. „buigzaam tot op de borst toe, (de ledematen) beweegt zij, zoodat zij op den grond komen."

Evenzoo op bl. 38, reg. 4 v. o.:

leko-leko ntudu tana, ntjawi sipa mebambara, d. i. „buigzaam tot op den grond komens toe; hare schoonheid stijgt langs de borst opwaarts."

't Laatste gedeelte ook in couplet 14; sipa is uit 't Boeg. genomen en heeft hier de beteekenis van „schoonheid."

Ompa „mat" is geen echt Bar., daar luidt het ali, in het strand-Bare'e uit het Parigisch overgenomen: 't woord is id. met Mal., Jav., Soend., Daj. ampar, Mak. apara', Boeg. apa', Malag. ampatră. Mijn zegsman mocht daarenboven het woord ali niet uitspreken en zou er dus in ieder geval ompa voor gezegd hebben. In ompa kasoro (uit Boeg. kasoro', 't Jav. kasur) is kasoro' bepaling van ompa, de matras is hier dus „matras-mat" genoemd.

Bl. 14.

In het 7de couplet is de maat in de war. Indien men -mo van Se'imo afneemt en achter posompo zet, is de maat in orde.

Reg. 3. v. o. spreke men ne'emo als nemo uit, om de maat te herstellen. In poëzie is deze uitspraak niet ongewoon.

Bl. 15.

Toka of toka-toka is thans synoniem met purae of ganae „alles in voldoende hoeveelheid", in dit geval „al het noodige voor een sirih-pruim." De beteekenis die het thans nog in 't Bobongko'sch en Loinansch (toka), Saleyersch toka en Javaansch těkå heeft, n. l. „komen", is in 't Bar. nog over in to toka, wisselterm voor tau in den zin van „vreemdeling, gast, aangekomene."

In 't vierde couplet heeft de lange eigennaam in den 2den regel rijm en maat geheel in de war gebracht.

In 't 6e couplet is duidelijk te zien dat de lange o van mebo-bo voor twee lettergrepen telt, daar dit door 't rijm op kodjo en voor de maat vereischt wordt.

Bl. 16.

Op. reg. 11 is sindate later door den verteller in silau, „daar beneden", verbeterd.

Djarawata in het 4e couplet is het Boegineesche djarawĕta, volgens Dr. Matthes Oud-Boeg. voor salabŏta „soort porselein."

Bl. 17.

Widu is de naam van een oud waardigheidsteeken, dat in den ouden tijd is gedragen door hoofden in den oorlog. 't Is een soort pluim geweest, van vogelveeren, bijv. papegaai- of jaarvogel-veeren; de helden die zulk een widu dragen, kunnen met behulp daarvan in de lucht stijgen; een strijd tusschen twee widu-dragende helden wordt dan ook in de lucht gevoerd. Thans wordt de widu nog slechts bij doodenfeesten gebruikt, om de hoofden als zoodanig te eeren. Bij het groote doodenfeest (tengke) is de widu vastgemaakt aan de pemia, het masker dat aan het in foeja gewikkelde doodshoofd wordt gehecht; bij het gewone doodenfeest zijn aan de doodenhut widu's gebonden. Bij de Mories dragen bij 't doodenfeest de naaste familie-leden van den doode de widu op 't achterhoofd, hoog uitstekend en naar voren hellend, zoodat de punt den grond raakt, wanneer zij zich voorover buigen. Wáar de widu in den hoofddoek is gestoken, is door de slippen daarvan nog een koperen versiersel in krakeling-vorm (sánggori) gehaald, een achterhoofdversiersel, dat waarschijnlijk uit den tijd stamt, toen de hoofddoek nog onbekend was en een touw of reep boombast het lange haar in orde hield.

De widu is een stuk van den gespleten bamboe, aan het eind nog weer in drieën verdeeld; deze drie latjes worden uiteen gehouden door een vlechtsel van wintu, een fraai gele, glimmende bies, zoodat zij op een kleinen half geopenden waaier met langen steel gelijkt.

Dr. Hazeu spreekt op bl. 49 van zijn Proefschrift en verder op bl. 201 en 202 over Oud-Jav. widu als naam van bij shamanistische plechtigheden fungeerende priesters en leidt ook Mal. biduan daarvan af. Met dit laatste woord (als uit 't Sanskr. afkomstig beschouwd) vergelijkt Dr. Niemann in zijne „Ethnographische Mededeelingen omtrent de Tjams" (Bijdr. Kon. Inst. 1895, bl. 331) de naam der als zangers en muzikanten optredende aanroepers van geesten en gestorven voorouders, meduon of paduon. Indien het Bare'e de oorspronkelijke beteekenis van widu, z. v. a. „pluim" bewaard heeft, dan moet biduan „widu-drager" beteekend hebben en O.- Jav. widu van de pluim op den pluimdrager zijn overgegaan. Vgl. bijv. den titel padjunge ri Luwu van den Loewoeschen Vorst, aan diens zonnescherm ontleend.

Bl. 19.

Reg. 12 v. o. membuka tangoa, van wuka, „uittrekken," n. l. de stijlen van de tangoa, de hut, dien men heeft opgericht buiten het dorp, een eindweegs den weg op, die naar het land van den vijand voert. Daar beluistert men de vogels. Is deze hut afgebroken, dan is men ook werkelijk op reis.

Bl. 20.

Reg 6. nepa ri jae ndjaja, bare'epa djela ri wukunja; dit laatste is door den verteller ter verklaring bijgevoegd. Dat gedeelte van een weg, eene rivier, enz. dat tusschen het begin en het eind ligt, heet jae, Par. lae, la (ja) met het thans in 't Bar. verdwenen lidwoord e. Dit la is in 't Boengkoesch nog gebruikelijk, waar 't Bar. koro, wata, „lichaam, stam", zegt en dus ook in de bet. „rivier", die trouwens 't Mal. batang evenzoo heeft. De jae van een bamboekoker is dus het stuk dat tusschen de knoopen ligt, het eigenlijke lichaam ervan; in 't Mal. wordt bijv. in de uitdrukking badan surat het woord badan in dezelfde beteekenis gebruikt. Nu heeft de verteller, toen hij zeide: „pas op de jae van den weg, nog niet gekomen aan den knoop", een bamboe voor den geest gehad; met wuku is hier dus het eind van den weg bedoeld, doch dit is geen gebruikelijke uitdrukking in het Bare'e.

In het 11de couplet is de scheiding der woorden ndeku en kupago in den druk niet duidelijk.

Bl. 23.

In het 10de couplet kan de maat hersteld worden, wanneer tau geschrapt wordt, daar na in penã twee lettergrepen geldt.

Bl. 26.

In het 4de couplet, van onder af geteld, spreke men om de maat ntje'e uit: intje'e.

Datu mPajompo Jangi sambira. De Toradja's, als echte bergboeren, die nimmer op zee varen, onderscheiden van de vier hemelstreken alleen pebetenja, „de Opkomst", dus Oost, en kasojonja of kasojoanja „de Ondergang", West. Op het Meer onderscheidt men de richting door den naam van dorpen of landstreken te noemen, die in die richting liggen; voor een To Rano is dit duidelijk genoeg. Zoo noemt men daar bijv. het Zuiden en ook den Zuidewind, Tando ngKasa, het Noorden en den Noordewind Dongi, naar een stuk overstroomd land ten N. van het Meer. Wel is timboro (Mak. timboro') bekend, als de naam van een fellen Zuidewind, die in den drogen tijd waait, maar voor het Zuiden heeft men toch aan 't Meer geen andere benaming dan de bovengenoemde. In 't Makassaarsch van Bantaeng (Bonthain) is timboro Oost, vgl. Mal. timur, „Oost", Sang. timuhĕ, „Zuid". Het Bare'e nu heeft voor Noord en Zuid dezelfde benaming, n. l. pajompo jangi, „hemel-zijden", sudipi nu eo, „zijden der zon", d. i. der zonnebaan; jompo is in 't algemeen „zijde, kant". Zoo is dus pajompo jangi ntimali-mali „Noord en Zuid," pajompo jangi sambira óf „Noord" óf „Zuid".

Bl. 27.

Om het couplet op reg. 13 v. o. in de maat te krijgen, zou men den tweeden regel moeten lezen: sima'i mebo-bo, dus kudonge weglaten, of kudonge ma'i mebo, daar bo twee lettergrepen geldt.

Bl. 29.

In het 7e couplet v. o. wordt door het schrappen van mo achter mamongo de maat hersteld, terwijl in couplet 3 v. o. om dezelfde reden achter arambe'i mo kan gelezen worden.

Bl. 30.

Reg. 16, montjuwe manu, enz.; deze en de volgende termen vindt men uitgelegd in „Het Koppensnellen der Toradja's van Midden-Celebes en zijne beteekenis", door Alb. C. Kruyt, in de Verslagen en Mededeelingen der Kon. Academie v. W. Afd. Letterk. 4e Reeks, Deel III, bl. 152, vlgg.

Reg. 20 ewa mangkapa ogu mbetu'e papitu. De naam Mangkapa of Tamangkapa beteekent „Klapwieker" en wordt gegeven aan het Sterrebeeld „de Haan", waartoe o. a. de Pleiaden behooren; deze zijn hier bedoeld met ogu mbetu'e papitu, „het aantal der sterren zeven", dat is „met zijne zeven sterren." Torokuku is de naam van het geroffel op de trom (karatu) bij het doodenfeest. Daarom is zijn naam vertaald met „Bijeenroeper (bijeentrommelaar) der sterren." Blijkbaar is hij eene verpersoonlijking van het Zevengesternte. Misschien is met torokuku het gekraai of het geklapwiek van den Haan bedoeld, dien de Toradja's in het Zevengesternte (met andere sterren er bij) zien; in dat geval is de vertaling „de Sterren-Haan."

Bl. 34.

In couplet 3 behoort tobambari aaneen geschreven te worden. Bambari is id. met bamba, „monding", mbamba, „leugen, praatje, onzin", baraba „spreken, babbelen, praten" en verder met Samoa'sch wawa en de door Kern, Tidjitaal 234 genoemde verwanten; Codrington, Melanesian Langu., bl. 84, No. 44 en bl. 47 i. v. mouth; vgl. nog Bar. mebaba en Pakĕwa'sch mĕwawa, „een kind zachtjes op den mond kloppen om het te bedaren." Bambari nu bet. „tijding, bericht, vooral zulk een dat emotie wekt. Tebambari en tobambari kunnen worden weergegeven met ons „beroemd, berucht."

Gora, in couplet 6, beteekent „roover"; doorgaans is het „zeeroover", megora", „zeeroof bedrijven", daarnaast magumora, eveneens van den stam gora, „juichen, luidruchtig feestvertoon maken over een gesnelden kop." Dr. Matthes onderscheidt in zijne Makassaarsche en Boegineesche woordenboeken gora „luidruchtig zijn, hoera roepen" en gorra' „rooven." De Maleische woordenboeken geven gorap, naam van een soort vaartuig, als eene verbastering van 't Ar. غراب naar eene aanteekening van Roorda in „De Wajangverhalen van Pålåsårå, Paṇḍoe en Raden Pandji", bl. 482. De Clercq geeft op bl. 59 van zijne „Bijdragen tot de kennis der Residentie Ternate" orang gorap op als benaming van voormalige zeeroovers. In de „Berichten omtrent den zeeroof in den Ned.-Indischen Archipel" (Tijdschr. Bat. Gen. Dl. XX, 1873, bl. 306) wordt gezegd, dat „de rooversprauwen (van Solog) in de taal der roovers goenap (lees goerap) worden genaamd", ook in de „Aanteekeningen omtrent Sollok en de Solloksche zeeroovers" (Tijdschr. Bat.

Gen. Dl. VII, 1858, bl 219) wordt het zeerooven megoerap genoemd. Indien nu gorap of gurap de volle vorm is van Mak., Boeg. gora', Bar. gora, dan kan het niet uit 't Arabisch zijn afgeleid en moet men de beteekenis „rooven" als de meer oorspronkelijke beschouwen. In dat geval beteekent Mal. pĕrau gorap „rooversvaartuig", bij uitbreiding „snelvarend vaartuig" en orang gorap „roover"; het vaartuig heeft dus zijn naam naar de roovers gekregen, niet de roovers naar het vaartuig.

Bo da kuto'o impia, woordelijk „hoe zal ik het nog zeggen", impia en ri sâ, eig. „wanneer?" en „waar?", worden veel gebruikt in ironische vragen. Iemand heeft pas zijn mes geslepen en nu vraagt men hem: Matadjamo?" „Is het al scherp?", antw. be da matadja ri sâ? be da matadja impia? „hoe zou het niet scherp zijn?" Dja maria mompalinja, „een groot aantal zijn de verdachte teekenen." Pali is de bekende stam, waarmee men aanduidt 't geen onder een ban of verbodsbepaling ligt. Mompali is „verbieden, buiten het dagelijksch gebruik sluiten"; het is hier verbonden met -nja en moet dus opgevat worden als „hetgeen verbiedt, in den ban doet, waarschuwend teeken".

Bl. 35.

Tagara ntasi in de twee laatste coupletten, woordelijk „roest van de zee", is volgens den verteller van dit verhaal, eene omschrijving van pale, „hand", daar Datu nPoiri slechts met leege handen den vijand te lijf ging. Met deze beeldspraak is bedoeld iets dat niet scherp of hard is en dus niet snijdt; in plaats van met een zwaard, vecht D. P. slechts met zeeschuim, d. i. met leege handen.

Bl. 37.

In het 4e couplet v. o. is dajo ntjakodi synoniem met het gewoonlijk gebruikte sakadi ngkadago, „het is maar goed dat".

Bl. 39.

Se'i in herhaalden vorm wordt doorgaans gereduplicecerd uitgesproken, dus sese'i. De To Pebato redupliceeren met palataliseering; zij spreken de reduplicatielettergreep met i uit, dus daidago, luiluku, soisondo, koikodi, eiede, voor dago², luku², sondo², kodi², ede² en dus ook sei-se'i. De maat eischt in dit couplet eene uitspraak sese'i of seise'i, welk laatste woord 3 lettergrepen telt. De reduplicatie-lettergreep, wordt n. l. zoo geheel met de i samengetrokken tot ééne lettergreep, dat men dikwijls meent haar slechts met i uitgesproken te hooren, dus didago, kikodi, iede, wat echter onjuist is.

Bl. 40.

In couplet 10 is de maat te herstellen, als men vóór siko de interjectie e uitspreekt.

Reg. 8 v. o. peranga, een gouden ring in den vorm van een worm of slang.

Reg. 6. v. o. djo lene wawo ntau, vlak, d. i. zonder tusschenruimten of gapingen was het bovenvlak der menschen, die op den grond lagen, in zoo grooten getale lagen ze dicht opeen.

Bl. 41.

In het 8ste couplet is de maat in de war; de verteller heeft dit, al zingende, niet gevoeld. Men zou kunnen lezen: „Jo sikomo anaku, ma'i mampa tuwujaku.

Bl. 42.

In het laatste couplet leze men in plaats van kupekitima, kupekitimaka, om de maat te herstellen. Deze woorden worden door Sese nTaola uitgesproken.

Bl. 45.

Tabe in het 7de couplet, zooveel als ons „pardon, excuus" is onder de Toradja's nog niet bekend. Het wordt als een bijzonderheid van de vreemdelingen aan 't strand verteld, dat zij daarmee verlof vragen om te mogen voorbijgaan. De echte Toradja buigt zich een weinig en strekt één of beide armen schuins naar beneden; zegt hij dan ook nog moliumo jaku, „laat mij voorbijgaan", dan is hij bijzonder beleefd.

Bl. 47.

Reg. 16. Motanande pale taupuza•, ndahamimo palenja, „allen hielden de handen op en zeiden hami in hunne handen". Dit hami is het Boeg. aming (Ar. amin), met een forscher aspiratie aan 't begin, omdat men dit woord gewoonlijk luide uitspreekt, als refrein op het gefluister van dengene die de do'a opzegt. Daar men de holle handen dicht bij den mond ophoudt en er in kijkt, alsof men er uit leest, zoo galmt men zijn hami in die holle handen uit, van daar de uitdrukking, „zij ademden in hunne handen."

Bl. 48.

Reg. 11 v. o. Voor montompaka zou het beter zijn montompa te lezen, dat èn de maat herstelt èn het hier geheel onnoodige suffix -ka opruimt.

Reg. 2 v. o. rata ri resne madago. In het uitrekenen van goede en kwade dagen hebben de Toradja's het nog niet ver gebracht. Slechts voor verre reizen, sneltochten, feesten en vooral voor den veldarbeid wordt uit den stand der maan onmiddellijk vóór zonsopgang, waarnaar de dag zijn naam draagt, opgemaakt of hij gunstig is of niet. Hier is intusschen de berekening van den gunstigen dag door kotika's geschied, die de Boegineezen bij de strandbewoners hebben bekend gemaakt.

Bl. 49.

De naam van het schip Lapi Tambaga is waarschijnlijk uit het Boeg. lapi' tĕmbaga overgenomen. De Bare'e-sprekers noemen geel koper, toga (armring) of gala (het Boeg. gĕlang), rood koper meestal doi (duiten).

Bl. 50.

In 't eerste couplet worden de trommen en bekkens geslagen, om het schip te doen voortgaan. De voorstelling van dit gekoperde, vanzelf voortgaande schip is natuurlijk aan een stoomboot ontleend. Bekkens (gongs) kennen de To Radja's niet, tawa-tawa is aan het Boeg. tawa'-tawa' ontleend. Op de prauwen der Mohammedaansche handelaars hangt doorgaans een gong, die bij afvaart en aankomst

van het vaartuig geslagen wordt. Trommen (ganda) mogen bij echte To Radja's niet uit de lobo komen en alleen bij feesten worden geslagen.

Oloa, in het 9e couplet, is het Boeg. oloang „voorsteven". In het volgende is pesoba het Boeg. tjoba, taropo het Boeg. taropong.

Reg. 13 v. o. ponjomba, Mal., Jav. sĕmbah, enz. Bar. somba is een van de weinige voorbeelden waarin s genasaleerd en daarna nj wordt, met het tusschenstadium ntj, dat nog het gewone is in 't Bare'e zooals songka, montjongka; soko, montjoko. Andere voorbeelden zijn: monjangke van sangke „in de vlucht grijpen", panjebi, „stooter", wisselterm van tondu, „horen", van sebi; monjilo „visschen met een fakkel (silo); monjopu „schieten met een blaasroer (sopu)", monjube „vooruit schoppen" van sube; monjarapi „kleine vischjes, garnalen, enz. opscheppen" van sarapi. Meer voorbeelden heb ik tot nog toe niet aangetroffen. Dat van de nasaleering der s alleen n overblijft, heb ik nog slechts in 5 voorbeelden opgemerkt: menampa, „langs een bergkam (sampa) loopen"; manasa, „sagoebladeren afhakken", van sasa; mompanumpu „iets in een mand, doos of andere bergplaats stoppen; van sumpu; manana, „gaar", van sana en manisi, „ergens in of tusschen kruipen, indringen", van sisi. Zie verder „De Palatalen in het Bare'e", Bijdr. Kon. Inst. 1899, bl. 677 vlgg.

Bl. 51.

In couplet 2, dat ook verder nog voorkomt, zijn maat en rijm geheel verwaarloosd.

Samparadja in het 5e couplet is uit het Boegineesch overgenomen, waar het evenzoo luidt; het beteekent „anker."

In couplet 12 is oloanja tana Maka, „met den steven naar Mekka", een rijmregel op duanga Lapi Tambaga, die op zichzelf niets beteekent, maar alleen den naam van het schip nog wat opfraait.

Bl. 54.

In het 4de couplet moet het lidwoord i worden weggelaten, wil men de maat in orde hebben. Om dezelfde reden zou in het laatste couplet voor ponjombaka moeten gelezen worden ponjomba, dat meteen zuiverder gezegd is.

Bl. 55.

Reg. 13 v. o. boti patani, „een alleen loopende aap"; mompatani is „alleen laten, zich scheiden van", boti patani is een aap, die uit den troep verstooten is en alleen ronddwaalt; to ri wusu, „woudbewoner", is een wisselterm bij de To Ampana in gebruik voor boti.

Bl. 56.

Reg. 9, patesopu, „weggeblazen", is door den verteller later veranderd in patesupa, „uiteengespat."

Reg. 11, napesuaka kaba, „zij trokken hunne onkwetsbaar makende toovermiddelen aan. Kaba is 't Boeg. kĕbĕng, Mal. kebal, „onkwetsbaar".

In couplet 9 leze men voor 't herstel der maat banja jore voor banjamo jore.

In couplet 11 is kedo manasa het Boeg. kedo ma'nĕsa.

Kedo, Boeg. „bewegen, beweging", werd mij door den verteller uitgelegd als „het hanteeren der wapenen, de vechtkunst". Manasa is in 't strand-Bare'e zeer gewoon geworden; het wordt beschouwd als synoniem met manoto, „vast, zeker, bepaald". Kedo manasa is dus „de echte vechtkunst".

Bl. 57.

Reg. 4 v. o. sigadja is het Boeg. sigadjang, „elkaar met de kris bevechten; goed Bare'e hiervoor is mombegajangi, zooals eenige regels verder staat.

Bl. 59.

In couplet 8 v. o. herstelle men de maat, door ndatatangara te lezen voor ndatangara, een gereduplicеerde vorm, die iets sterker is dan de enkelvoudige.

In couplet 6. v. o. bamo ngkukoto morame, „ik kan u niet meer met heilmiddelen bijstaan", daar de voorteekenen die uwen dood aanduiden, al te zeker zijn. Wat marame is en welke toovermiddelen de achtergebleven verwanten aanwenden om iemand op reis voorspoedig te maken, vindt men in de reeds aangehaalde verhandeling van Alb. C. Kruyt over „Het koppensnellen der Toradja's", bl. 158.

Reg. 3 v. o. de komma na montangisi moet na rongonja staan.

Bl. 61.

Uit den eersten regel blijkt dat Datu mPoiri als kind door den wind is meegevoerd, waarna in het dorp zijner ouders alle leven tot stilstand is gekomen; eerst met de terugkomst van den verlorene leeft alles weer op.

In het 5e couplet noemt Sese nTaola de moeder van Datoe mPoiri „tante". Bij de To Lage spreekt men dikwijls eene vrije vrouw van eenigen leeftijd met tete, „tante", aan.

In couplet 4 v. o. wordt met adanja bedoeld de geschenken, die volgens den adat de schoonouders aan hunne schoondochter moeten geven, wanneer deze voor 't eerst bij hen komt. Het eerste wordt bij het bovenkomen, het tweede bij het gaan zitten, het derde bij het sirih-pruimen geschonken.

Bl. 63.

Reg. 2, sere is het Boeg, tjere, „ketel". Het echte Bare'e-woord voor „spuiten, uitspuiten" is djiri.

Bl. 64.

In het 8ste couplet drukt Sese nTaola zijne vrees uit voor ziek worden. Wanneer men den wal nadert, mag niemand slapen, opdat hij zijne tanoana niet verlieze; door op te staan nog eer men geland is, verzekert men zich ervan, dat men zijn tweede ik niet op zee of aan boord heeft verloren.

In het 3de couplet v. o. geldt ndintjani vier lettergrepen, daar het is samengetrokken uit ndiintjani.

Bl. 65.

In het tweede couplet voege men na setu nog dja in, dan is de maat in orde.

In het zevende couplet vraagt Sese nTaola met goud bestrooid te worden. Dit is eene verfraaiïng van het bestrooien met rijstkorrels, 't welk bij de Toradja's ten N. van het Meer alleen plaats heeft bij de terugkomst van een sneltocht, (Zie Kruyt, Het Koppensnellen, bl. 162) en bij de stammen om het Meer bij het lijk en later, op het doodenfeest, bij de beenderen van den laatst overledene van een gezin, maar nimmer bij eene andere gelegenheid. Men heeft hier dus weder met eene ingevoerde (Boegineesche), ofschoon geheel in het kader van 't animisme der Toradja's passende, gewoonte te doen. De gestrooide rijst dient om de tanoana der bestrooiden te versterken, evenals het besmeren met bloed, het behangen met kralen, het bespuwen met kruiden, enz., daar rijst onder de meest tanoana-houdende zaken behoort. Prof. Wilken geeft eene eenigszins andere verklaring, Ind. Gids 1884, I, bl. 943-945, maar deze past niet bij de wijze, waarop de Toradja's de hier besproken gewoonte volbrengen, daar zij nimmer het roepgeluid voor kippen maken bij het rijststrooien. De gewoonte der Meerbewoners om lijken en beenderen te bestrooien, is intusschen ook door de boven gegeven uitlegging niet verklaard.

Bl. 67.

In het 4de couplet zouden maat en rijm geheel in orde zijn, indien i Duru Walo werd weggelaten. De verteller zelf kon deze bijvoeging niet verklaren, maar een ander zeide terstond, dat er piluru, „kogel", mee bedoeld was. Deze uitlegging is zeer aannemelijk. Walo of wajo is o. a. „lood", duru is een aangeboren of overgeërfd iets, zooals bijv. stand, afkomst, een erfelijke waardigheid, een geërfde kwaal, hebbelijkheid, talent, enz. I Duru Walo is dus „het loodkind, de van lood afstammende." In den besproken zin is dus i Duru Walo de aanvulling van masandjata, dat aan het Boegineesch is ontleend, evenals het synonieme masadia, „gereed". De beteekenis is dus „de kogel is gereed", m. a. w „het geweer is geladen", wat hier dan wil zeggen: de sirihdoos is gevuld.

Couplet 10: pakoroka is wel in zinnen als deze de gebruikelijke vorm, maar de maat eischt hier pakoro.

In couplet 13 ontbreken twee lettergrepen aan het door de maat vereischte getal. Indien men achter wungka en ntamangkoni het enclitische mo plaats, is de maat in orde.

Bl. 68.

Reg. 1, napasilolongani is gevormd van silolonga, het Boeg. silolongĕn, „in orde, gereed". Echt Bare'e zou hier zijn: napakoroka.

Bl. 70.

In het eerste couplet noemt Sese nTaola's zoon den naam van zijn vader, wat naar Toradja'schen adat streng verboden is. 't Is hier echter om rijm en maat gedaan, zooals ook in andere versregels wel siko tot of -mu van vader, moeder of zwager is gebruikt, wat zeer ongemanierd is.

In couplet 6 leze men voor de maat: da masunamo.

Wil men anaku veranderen in anami, „uw kind", dan is het rijm gered en

is ook de zonderlinge uitdrukking „mijn kind", van een zoon tot zijne ouders door eene meer gepaste vervangen.

Bl. 71.

i Tarandâ mbalia; de bijvoeging balia is een titel, daar later van deze vrouw wordt verteld, dat zij op een feest fungeert. Balia is Paloesch, maar aan de kust der Tominibocht reeds goed bekend, daar de Islâm, via Paloe en Parigi hier gekomen, de reeds in shamanisme verloopen ceremoniën der Paloeërs ook heeft medegebracht. Zooals te verwachten was, hebben de dicht bij de kust wonende Toradja's deze shamanistische plechtigheden overgenomen, maar den Islâm tot nog toe niet. De Paloesche shamanen heeten balia.

Bl. 72.

In couplet 3 wordt met labe patuntu bedoeld, een koran-recitator, die zijn openbaar proefreciet (potama) niet heeft gehouden en niet anders kan voordragen dan wat hij uit het hoofd kent, zoodat hij dan ook geen koran vóór zich heeft. In couplet 7 wordt hij labe teasantongo, „een labe ten halve" genoemd.

Reg. 5, ndadjunu, Parigisch voor ndabubusi. Daar het besproeien hier eene Mohammedaansche plechtigheid is, wordt het met den Parigischen naam genoemd.

Reg. 4. Tua is het Maleische Tuan, de titel van Europeanen en Arabieren. Hier is er een Arabier mee bedoeld.

Bl. 73.

Kolontigi, Mak. karuntigi, is de Lawsonia alba, een gekweekte heester, rood bloeiend, waarvan de gekneusde bladeren op de nagels gebonden worden; na één nacht zijn deze geelrood geworden. Op Java heet deze plant patjar kuku, Mal. laka ponda, „iemand op den nek dragen, zoodat de beenen van den gedragene aan de voorzijde van den drager afhangen. Degenen, die zullen besneden worden, worden op deze wijze driemaal rondom het huis, waar 't feest plaats heeft, gedragen.

Ewanga, reg. 2 v. o., is het Boeg. ewangĕng, „geweer"; hoewel het Bar. ewa in den zin van „tegenstaan, tegenstand bieden" kent, gebruikt het voor „geweer" geen afleiding van ewa, zooals het Boegineesch.

Bl. 74.

Couplet 4; als men hierin kede weglaat, is de maat in orde.

Bl. 75.

In couplet 3 kan men de maat herstellen, door na depa in te voegen da.

Couplet 12: mpodandepe is mij verklaard met pakaliga; daarnaar heb ik het vertaald, hoewel ik de vertaling niet kan controleeren, daar het woord niet tot de levende taal behoort.

Bl. 77.

In het 12de couplet kan men de maat herstellen, door voor papa te lezen papaku.

Reg. 9 v. o. is door den verteller gedeeltelijk veranderd. De woorden nabira langka poturu[2] nja kunnen niet juist zijn; indien men nabira verandert in ndati ra, krijgt men den zin, „binnen op de bank waarop zij altijd sliep";' maar de verteller heeft den zin veranderd in: nasila wua ri palangka, „zij kloofden pinangnoten op de rustbank". Ik heb naar de eerste wijziging vertaald

Bl. 79.

In couplet 12 leest men den vorm dompakawurake, waarmede het groot-woerake-feest wordt bedoeld; de vorm mowurake of mewurake wordt gebruikt om het gewone, in het huis van den zieke plaats hebbende woerake-feest aan te duiden; het groot-woerake wordt op een afzonderlijk feestterrein voor een aantal zieken tegelijk gevierd.

Bl. 80.

Reg. 4 v. o. „korte en lange zijden". Dit wordt gezegd van de langka, een hut waarin de zieken verblijven, die door de hulp der wurake hunne gezondheid zullen herkrijgen.

Bl. 81.

Reg. 5, moabe, gekleed zijn in een abe, een baadje van primitieven vorm, een smalle lap geklopte boomschors, doorgaans versierd, op rug en borst afhangend, met een gat in 't midden om het hoofd door te steken. Beschreven in „Geklopte boombast als kleedingstof op Midden-Celebes", door N. Adriani en Alb. C. Kruyt, Intern. Arch. für Ethnographie, 1901.

Reg. 6 v. o. kajuku ndapongasi ri wo'onja; om te weten of de zieke spoedig beter zal worden, zet men twee kokosdoppen met de randen sluitend op elkaar, op het hoofd van den zieke en laat ze daarna los. Uit de wijze waarop zij vallen (beide met de holle zijde naar boven is ongunstig, beide met den bollen kant naar boven is het ook, één met den hollen, één met den bollen kant naar boven is gunstig) maakt men op, of de zieke spoedig zal genezen. Manu nddaô ngudjunja is eenigszins onjuist uitgedrukt. Niet aan den bek van den haan, maar aan zijn kam (lenda) wordt gezogen, dan wordt hij naar boven gegooid, zoodat hij terecht komt op de paladuru, de plank, die te halver dakhoogte als een lengte-as door de lobo loopt; gaat hij dan kraaien, dan zal de zieke spoedig herstellen; zwijgt hij, dan zal de ziekte eerst langzaam of in 't geheel niet wijken.

Met basa'u (reg. 4 v. o., niet basau) is hier de lap bedoeld die de vrouwen der strandbewoners omdoen, als zij menstrueeren. De Toradja'schen doen dit niet.

Bl. 84.

In couplet 5—7 wordt onderscheid gemaakt tusschen njawa en limbajo. 't Eerste is Boegineesch; of er inosa, „levensadem", of tanoana, „levenskracht, leven" mee bedoeld wordt, is niet duidelijk. Limbajo „schim, spiegelbeeld, weerkaatst beeld", in het populaire geloof der Toradja's de gedaante der ziel (angga), die naar de onderwereld (torate) gaat, moet hier zijn het reeds van 't leven beroofde lichaam,

dat nog slechts een schijnbestaan voert. Dat deze gedachte niet Toradja'sch is, behoeft geen betoog.

Bl. 85.

Reg. 10: „M. E. was een bidadari, want haar vader was een uali". Onder wali of uali verstaan de strandbewoners iemand die door een pongko (weerwolf) is gedood, doordat deze zijn lever heeft verslonden, waarna de weerwolf hem heeft gevraagd, in welk dier hij na zijn dood wenschte veranderd te worden. Zulk een wali, 't zij hij een hert, wild zwijn of wat dan ook is geworden, kan men herkennen aan de geslepen en zwart gemaakte tanden. Zie Alb. C Kruyt „De Weerwolf bij de Toradja's". Tijdschr. Bat. Gen. 41, bl. 556. Dat iemand die een wali tot vader heeft bidadari is, moet meer als een aardigheid van den verteller dan als eene eenigszins verbreide meening beschouwd worden. Wali is in 't algemeen „wederkeeren", de wali is een onder andere gedaante wedergekeerd slachtoffer van een pongko.

Couplet 9: „onze moeder is dezelfde, maar wij hebben elk een anderen vader", schijnt zich aan te sluiten bij M. E.'s gezegde: „mijn vader is een uali, terwijl op bl. 81 is gezegd dat M. E. is ontstaan uit het menstruale bloed van Lemo nTonda, toen deze voor 't eerst menstrueerde. Dit laatste zal dus wel niet de ware loop der geschiedenis zijn, daar juist het in poëzie medegedeelde het vaste bestanddeel is en de proza-gedeelten meer aan de willekeur van den verteller zijn overgelaten.

In couplet 12 noemt Tanda Eo zijne zuster a'i, hoewel zij zijne oudere zuster is; hij beschouwt haar n. l. reeds als zijne vrouw; de man beschouwt zijne vrouw als tua'i, ook al is zij ouder; de vrouw beschouwt haren man als tukaka, ook al is hij jonger.

Vóór het laatste couplet heeft de verteller later nog dit couplet ingevoegd:

A, mawo ntja rajaku, i Tarandâ eraku: „Ach, ik heb zoo'n verlangen naar u, schoonzuster T." en na het laatste nog dit:

Anu ngkupomawo ndaja, eraku i Tarandâ: „Naar wie ik verlang, dat is mijne schoonzuster T."

TJERIBONSCH WETBOEK

(PĚPAKĚM TJĚRBON)

van het jaar 1768,

in tekst en vertaling uitgegeven

DOOR

Dr. G. A. J. HAZEU.

VERHANDELINGEN

VAN HET

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

DEEL LV.

2e STUK.

ALBRECHT & Co., BATAVIA. | M. NIJHOFF, 's GRAVENHAGE.

1905

Inhoud.

AANTEEKENINGEN.

Voorbericht.

Niet dan na vele wederwaardigheden is de thans aangeboden uitgave van de Pĕpakĕm Tjĕrbon tot stand gekomen.

In de Directievergadering van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen van 3 April 1894 legde Dr. BRANDES eene nota over, waarin hij de aandacht vestigde op het »Wetboek van Cheribon", in 1850 gedeeltelijk uitgegeven in het derde deel van het tijdschrift »Het Regt in Nederlandsch Indië". Naar aanleiding van deze nota werd nog in diezelfde vergadering besloten »de Pĕpakĕm (d. w. z. den Hollandschen tekst daarvan) in zijn geheel in het Tijdschrift op te nemen", en den Resident van Cheribon te verzoeken om een onderzoek te willen instellen, of er misschien bij de afstammelingen der Cheribonsche Sultans of van hunne toemĕnggoengs en djaksa's nog oude wetboeken dan wel rechtskundige primbons gevonden werden (Not. Bat. Gen. XXXII, 1894, p. 47—56).

De kort daarop door genoemden Resident gezonden fragmenten van oude wetboeken waren, blijkens eene mededeeling van Dr. BRANDES, van weinig belang (Not. XXXII, 1894, p. 66—67).

Doch in 't volgende jaar, 1895, kwam Dr. BRANDES door bemiddeling van den Heer H. A. DE NOOIJ, destijds adjunct-inspecteur bij het Inlandsch Onderwijs, in het bezit van den, in het oud-archief alhier ontbrekenden, Javaanschen tekst van de Pĕpakĕm, zoodat hij thans het voorstel kon doen om naast den Hollandschen, ook dezen te publiceeren, waartoe besloten werd (Not. XXXIII, 1895, p. 20).

Was dus reeds in Februari 1895 tot de uitgave van het Tjeribonsch Wetboek, in Hollandschen èn Javaanschen tekst, besloten, gedurende een gansche reeks van jaren werd door allerlei omstandigheden — het handschrift is zelfs eenigen tijd zoek geweest — de uitvoering van dit besluit belemmerd en vertraagd. Men zie Not. XXXIII, 1895, p. 64, Not. XXXVII, 1899, p. 145, 159 en 166 en Not. XXXVIII, 1900, p. 114.

En toen eindelijk met het drukken een aanvang was gemaakt, toen volgde kort daarop Dr. BRANDES' benoeming tot President van de Commissie voor oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera, waardoor zijn werkkring zóó aanzienlijk werd uitgebreid, dat hij, ook in verband met de nu herhaaldelijk gevorderde reizen over Java, geen gelegenheid vond de uitgave van de Pĕpakĕm verder te leiden.

't Was om die reden, dat mij werd opgedragen het nauwelijks aangevangen werk voort te zetten en te voltooien.

Waar ik die opdracht heb aanvaard, wensch ik met nadruk er op te wijzen, dat ze, blijkens de in de Notulen van 1899, p. 166 gegeven omschrijving, niet meer omvatte dan »de Pĕpakĕm te publiceeren, namelijk den Javaanschen en den Hollandschen tekst naast elkander (te doen drukken) en daaraan toe te voegen een register (van de technische termen)".

Immers, men zou van den uitgever kunnen verlangen, dat hij tevens den inhoud juridisch, historisch, ethnographisch en linguistisch nader toelichtte, dat hij althans een poging deed tot beantwoording van de tallooze vragen, waartoe elke bladzijde, elk artikel van dit in zoo vele opzichten merkwaardige wetboek aanleiding geeft. Doch voor zulk een toelichting zou, behalve een zekere algemeene juridische kennis, waarover ik niet beschik, vereischt worden een uitgebreide bronnenstudie, voornamelijk van de onuitgegeven oud-Javaansche wetboeken, waartoe mij thans, te midden van ambtswerkzaamheden van geheel anderen aard, de tijd ontbreekt.

Dit ter verklaring, en zoo noodig ter verontschuldiging, dat ik de mij opgelegde taak niet ruimer heb opgevat.

De weinige aanteekeningen, achter den tekst gevoegd, bedoelen geenszins eene volledige toelichting tot dit wetboek te geven; ze kunnen slechts dienen om den lezer een overzicht van de in de Pĕpakĕm verwerkte stof te verschaffen, en den belangstellende den weg tot verder onderzoek te effenen. Hoezeer ook overtuigd dat daarmede in geen enkel opzicht wordt gegeven wat men zou kunnen eischen, meende ik toch deze aanteekeningen niet achter te mogen houden, al ware het alleen om aan anderen veel tijdroovend zoeken en naslaan te besparen.

In het Register zijn zooveel mogelijk al de technische termen opgenomen, die in den Hollandschen en in den Javaanschen tekst van de Pĕpakĕm gevonden worden.

Over de gebruikte handschriften valt weinig op te merken. De Hollandsche tekst is ontleend aan het in 't oud archief alhier berustende exemplaar, door de Regeering voor dit doel ten gebruike afgestaan (Not. Bat. Gen. XXXVIII, 1900, p. 114). Het krullige, maar fraaie schrift was zeer duidelijk, zoodat slechts zelden onzekerheid omtrent de juiste lezing ontstond. In die weinige gevallen moest ik, bij gebrek aan materiaal ter vergelijking, een vrij willekeurige keuze doen tusschen twee of drie mogelijke lezingen. Overigens is de spelling van het manuscript, ook waar die inconsequent was, zoo getrouw mogelijk gevolgd. Aangezien in het manuscript nu en dan naar andere plaatsen van den tekst verwezen wordt, moest de paginatuur van het handschrift in den gedrukten tekst worden aangegeven. Dit is geschied door middel van vette cijfers, tusschen haken ingevoegd; in de aanteekeningen en in het register is daarmede evenwel geen rekening gehouden. Van het in 't manuscript achter den tekst gevoegde register is bij de samenstelling van het gedrukte register geen gebruik gemaakt, omdat het voor mijn doel te beknopt en te weinig systematisch geordend was.

De Javaansche tekst is ontleend aan het manuscript, in 1895 door den Heer De Nooy aan Dr. Brandes geschonken. Dit folio-handschrift, groot 57½ pagina, is weinig geschonden, maar de inkt is zeer verbleekt. Het is geschreven met een fraaie staande letter in een schrift, dat wel als Tjeribonsch schrift wordt aangeduid en door enkele eigenaardigheden, den vorm van de *da*, *ta*, *dja* en vooral van de *nga*, en van eenige pasangan's (pasangan *da*, *ta*, *nja*, *ba* en *ṭa*), afwijkt van

het hedendaagsche Midden-Javaansche schrift. Voor den druk is de gewone cursieve Javaansche drukletter gebezigd. Een poging om, in overeenstemming met het handschrift, de pasangan-*ta* door de zgnd. pasangan *ta-moerda* weer te geven, moest weldra worden opgegeven, omdat ter drukkerij niet genoeg van deze letters voorhanden waren. Ook de spelling vertoont enkele, trouwens voor West-Java typische, eigenaardigheden, waarvan de meest opvallende zijn: het niet schrijven van den neusklank in de klankcombinaties van neusklank + klemletter, en het willekeurig weglaten of schrijven van de wignjan (dus bv. *aligi* in plaats van *alinggih*, *kali* in plaats van *kalih* enz.).

Ook dezen, Javaanschen, tekst heb ik zoo getrouw mogelijk doen afdrukken, alleen dáár een kleine wijziging aanbrengend, waar naar 't mij toescheen omtrent de juiste lezing geen vergissing mogelijk was. Waar ik slechts dit ééne handschrift ter beschikking had en bovendien de taal van dit boek eigenaardige moeilijkheden oplevert — er komen woorden in voor, die in geen der beschikbare woordenboeken worden gevonden —, meende ik mij van tekstkritiek te moeten onthouden. In hoeverre de in de Leidsche bibliotheek aanwezige handschriften van de Pĕpakĕm (1) voor de tekstkritiek eenig nut opleveren, zal eerst later kunnen blijken.

De verschillende Javaansche artikelen en passages zijn zooveel mogelijk parallel met de overeenkomstige Hollandsche geplaatst.

Terwijl over 't algemeen de inhoud van beide teksten volkomen overeenstemt, en de Hollandsche een getrouwe vertaling van den Javaanschen bedoelt te geven, is toch op enkele plaatsen de eerste, blijkbaar met opzet, uitvoeriger dan de laatste; dit geldt natuurlijk niet van die gevallen waarin, zooals bv. op p. 68, de Javaansche copiist bij vergissing eenige artikelen heeft overgeslagen.

Een nauwkeurige vergelijking van beide teksten zal leiden tot de erkenning, dat de Hollandsche vertaling — enkele vergissingen daargelaten — in hooge mate onzen lof verdient; met verbazing constateert men het feit, dat in de tweede helft der achttiende eeuw er menschen op Java gevonden werden, die genoeg Javaansch kenden om deze dikwijls moeilijk verstaanbare rechtsregels zóó juist in 't Hollandsch weer te geven: al moge ook de eigenlijke kracht van sommige woorden niet altijd gevoeld zijn, de zin, de bedoeling, werd zelden misverstaan. Tegenover het in vele opzichten baanbrekende werk door RAFFLES verricht, mag door ons met eenige voldoening op deze in 1768 tot stand gekomen Hollandsche vertaling van de Pĕpakĕm Tjĕrbon worden gewezen.

G. A. J. HAZEU.

WELTEVREDEN, December 1904.

---

(1) Zie Prof. VREEDE, Catalogus van de Javaansche en Madoereesche Handschriften, p. 353 tot 358 en Dr. H. H. JUYNBOLL, Catalogus van de Maleische en Soendaneesche Handschriften, p. 303.

VERBETERINGEN.

Pag. 2 regel 12: [illegible] lees: [illegible]
» 2 » 17: [illegible] lees: [illegible]
» 6 » 8 v. o.: [illegible] lees: [illegible]
» 9 » 12: [illegible] lees: [illegible]
» 9 » 2 v. o.: [illegible] lees: [illegible]
» 11 » 6 v. o.: [illegible] lees: [illegible]
» 12 » 17: [illegible] lees: [illegible]
» 13 » 5: [illegible] lees: [illegible]
» 17 » 3: [illegible] lees: [illegible]
» 20 » 7 v. o.: [illegible] lees: [illegible]
» 21 » 1 v. o.: [illegible] lees: [illegible]
» 33 » 1 v. o.: [illegible] lees: [illegible]
» 43 » 2: [illegible] lees: [illegible]
» 51 » 11: Trinmphant lees: Triumphant.
» 51 » 8 v. o.: [illegible] lees: [illegible]
» 52 » 9 v. o.: Phabeea, lees: Prabeea.
» 66 » 3: [illegible] lees: [illegible]
» 67 » 12: Pakalaan, lees: Pakataan.
» 69 » 6: [illegible] lees: [illegible]
» 69 » 7: Walad Saksa, lees: Walad Paksa.
» 69 » 9: [illegible] lees: [illegible]
». 74 » 6: [illegible] lees: [illegible]
» 74 » 8: [illegible] lees: [illegible]
» 76 » 10 en r. 5 v. o.: Ni Raba, lees: ni Rara.
» 88 » 8: [illegible] lees: [illegible]
» 93 » 14: [illegible] lees: [illegible]
» 93 » 14 v. o.: [illegible] lees: [illegible]

Pag. 95 regel 2 v. o.: [illegible] lees: [illegible]
» 95 » 1 v. o.: [illegible] lees: [illegible]
» 96 » 12: Bij »Ingevalle" nieuwe alinea.
» 97 » 1! v. o.: Brawara, lees: Biawara.
» 104 » 14 v. o.: Schuldaig en, lees: Schuldig aen.
» 104 » 9 v. o.: [illegible] lees: [illegible]
» 104 » 12 v. o.: Moengoeng lees: Moengpoeng.
» 104 » 4 v. o.: [illegible] lees: [illegible]
» 105 » 1: [illegible] lees: [illegible]
» 107 » 2 v. o.: [illegible] lees: [illegible]
» 114 » 5: [illegible] lees: [illegible]
» 126 » 7 v. o: 29 33, lees: 29 tot 33.
» 136 » 10: Jav. moetoeng, lees: Jav. mĕtokake moetoeng.
» 139 » 4: Art. 173, voeg bij: 174 en 178.
» 140 » 16: *Pangara* schijnt een schrijffout voor S a n g a r a, zie Jav. en Kawi-Bal. Wdbk. en vergelijke de geciteerde plaats p. 87 al. 1 en 2, lees: *Pangara* is misschien het Oud.-Jav. pangarah, oproeping; zie Kawi-Bal. Wdbk. s. v. arah II. Illustratie's van de hier bedoelde soort van boekti vindt men op p. 87—88.
» 140 » 22: art. 223, lees: 225.
» 140 » 28: p. 961, lees: p. 96.
» 142 » 1 v. o.: zeven, lees: vier.
» 143 » 1: djaksa's, lees: pangoeloe's.
» 143 » 1: de vier pangoeloe's, lees: de zeven Djaksa's.
» 144 » 19: knĕdel, lees: kĕndel.
» 153 » 7 v. o.: S. djanamala, voeg bij:? zie echter Kawi-Bal. Wdbk. s. v. djamala.
» 156 » 4 v. o., voeg bij: zie p. 97 (Titier Biawara) en cf. Jonker p. 190.
» 158 » 7, 10 en 15: strîsaṁgrâhaṇa, lees: strîsaṁgrahaṇa.
» 158 » 16: p. 43—44, lees: p. 33—34.
» 168 » 18: sangara, lees: pangara.
» 168 » 22, voeg bij: *Bjawara*, cf. p. 156 r. 4 v. o.
» 170 » 9 v. o.: Anibakĕn (?), voeg bij: lees anilibakĕn (?)

TEKST EN VERTALING.

MANIER VAN PROCEDEEREN TOT CHERIBON, TOT NARIGT VAN DE SEVEN JAKSA'S DER GEZAMENTLIJKE SULTHANS.

De vier Vorsten van 't Cheribonse Rijk hebben te saemen een Vierschaer Kadjaksan genaemt, dewelke gehouden word op den Grooten Aloen-Aloen, voor den Tempel, onder een Wringien boom. In deese Vierschaer zitten seeven Jaksas off Regters, als 2 van Sulthan Sepoe, 2 van Sulthan Anom, 1 van Sulthan Cheribon en 2 van Panembahan, die tot hun dienst hebben vier Boden off Paliwara, te weeten van weegens ieder vorst een. Als de onderdaenen van Twee der Princen teegens den anderen procedeeren, ageeren de Jaksas van de andere Twee Princen die buijten 't geschil zijn, als Regters, andersints beregt ieder Sulthan zijn eijgen onderdaanen.

Alle Feilen van Dieft, Rooff, Moord, Quetsing, etc. moeten in kennis gelegd werden bij den Regter; alsmede, in cas van Land-disputen, als den Eijgenaar de Persoonen attrapeert en vleugeld, die zijn land of grond zijn komen b'arbeijden, off de vrugten inoogsten off plukken of het gewasch etc. beschaedigen of ruineeren, off dat hij haar daartoe gebruijkte gereedschappen in zijn magt krijgt. Alles binnen zeekeren bepaelden tijd, na dat het verre weg, of nabij voorvald, te weeten: Binnen de stad Cheribon en daerbuijten tot aen Mondoe, Cali tan-

djong, Pleered en Astana, in den tijd van 3 daegen, en zoo het ontvreemde goed, 't zij geheel of een deel daervan agterhaald word (dat meede in kennis moet gelegd worden) in twee dagen. Van Plaetsen verder afgeleegen, tot aen Japoera, Palimanan en Singanagara: in den tijd van 5 dagen, en van de agterhaeling van 't ontvreemde Goed, in 3 dagen. Nog verder aff te weeten tot aan Lossarij, Kadongdong en Soka Oeriep: in 8 dagen en van de ontdekking van 't verloorene in 4 dagen; van Bangawan, dat is de negorijen aen de Rivier van Indramaijoe gelegen, in 10 dagen en zoo het ontvreemde goed gevonden werd, in 5 dagen; uijt de Parakoewoe in 5 dagen en van de agterhaling in 3 dagen; uijt de Cheribonse of Sulthan's Preangerlanden in 15 dagen en van de agterhaeling in 7 dagen. De geene die de eerste inkennislegging versuijmt, verbeurde zijn actie in zoo verre dat hij in cas van diefte, niets meer eijsschen mag dan het geene hij mogt komen te agterhaelen. Zoo hij de agterhaeling ook nalaet in kennis te leggen, verbeurt hij niet alleen geheelijk zijn regt, maer moet boven de restitutie van 't agterhaelde goed een Boete Papalang, dat is 4 reaelen, betaelen. Bij voorval van Diefte, Moord, Roof off eenig ander geweld in off bij iemands huijs off Erff, als den dader gegrepen off omgebragt off de dievegereedschappen, geweer en klederen van den dieff off het bloed uit de hem toegebragte wonden binnens huis off Erff gevonden werd, item het vinden van Lijken, Beesten 't zij levend off dood, en goederen moet Titier (in de rijstblokken geslagen) en vervolgens de zaak in kennis gelegd worden bij de Jaksas Dog

het laeste is des noods alleen voldoende zonder Titier, maar Titier zonder kennisgeeving werdt genaemt Sidem, dat is Verduistring, Verswijging, waarop een boete Octama, dat is 16 reaelen staet, te weeten zoo er geen Mensch bij dood gebleeven is, maer wanneer er Menschen gesneuveld zijn, dan daerenboven een Boete van een Menschen prijs, dat is 33 reaelen voor ieder man, en 22 reaelen voor ieder vrouw.

Het in kennis leggen van een Zaek geschied schriftelijk, werdende zoodanig schriftuur genaemd Pisaid, dat is kennisoff getuigenisbrief. De Pisaid waarbij een Diefstal de eerste mael in kennis gelegd werd, werd genaemt Pisaid Wara wara waerbij slegts verzogt werd de zaek in getuigenis off kennis te houden off te onderzoeken, moetende den klager zijn naem, woonplaets en Heer bij dat Papier duijdelijk melden. Bij de tweede Pisaid, als er van 't ontvreemde goed eenig gedeelte agterhaeld is, werd Regt versogt teegens den geenen bij wien hetzelve gevonden is, en werd dit schriftuur genaemt Pisaid Pagoegattan, moetende den eijsscher zijn naam, en die van zijn Partij, hun beider woonplaets en Vorst of Heer meede duijdelijk bij dit Papier melden, gelijk den verweerder, bijaldien hij een Contra Pisaid indient, mede in agt moet neemen. Wijders moet den eijsscher bij de Pisaid Pagoegattan, nauwkeurig en in de vereijschte ordre, dog eenvondig ternederstellen en noteeren zijn bewijsen 't zij dezelve genomen zijn uit de 13 Articulen genaemt Andiandian (bij de Papakkum op Pag. 13 vermeld) off nadat de zaek is, uit Sasandan, Kawal, off Watang (drie Soorten van getuigen

waerop men zig beroept, bij onderscheiding zoo genaemt), alsmeede, zoo het geschil is over eenig goed, beesten, etc. de soord, de naem, teekens en waerdij; zo men zig op Saksie (getuijgen die een volkomen wetenschap van de zaak hebben) beroept, moet zulks meede genoteerd werden, mits het geschiedde in de termen dat er menschen kennis van hebben, sonder haar namen uit te drukken off haer Persoonen bij den Regter te brengen, tot dat hij zulks requireerd. In voegen alleen de staet der Zaak en de questie werd verhaeld, en uijt wat kragte de betigting off beschuldiging geschied, en zulks zoo wel in de volgende Kendeel- en Toetoerbrieven als in deeze Pisaid-brieven. De Jaksa's maken de Pisaid-brieven, een ieder voor de onderdaanen zijns Vorst, genietende daervoor ½ reael.

Ingevalle Partijen malkaer over en weer accuseeren, en bij Pisaid aan den Regter aenklaegen, word degeene die het eerste komt, dan wel die de tweede Pisaid Pagoegattan genaemt, waerbij om regt verzogt werd, 't eerste indiend, voor den Eijsscher gehouden.

De Aanlegger, de Pisaid goegat ingedient hebbende, laet vervolgens door den Jaksa zijns Vorst, een Sereggan of Citatiebrief maken, van inhoud, dat den Jaksa van den Aanlegger van den Jaksa van de Persoon die gedaegd staet te werden, requireerd, dat hij op den naestvolgenden Regtdag (zijnde er twee Regtdagen in de week, namentlijk Zondag en Woensdag) den beschuldigde persoon, als onder zijn vorst sorteerende, zal voorbrengen. Waeromtrend (evenals in de Pisaid-brieven) nauwkeurig gelet werd, dat de naem der Jaksas en der gedaegde, mits-

gaders des laesten's woonplaets, en de datum van de citatie, duidelijk geschreeven worden, dewijl bij faute van dien de Sereggan niet werd aangenomen, en den aanlegger van zijn Eijsch moet afzien, vallende in Lebon (gat off breuke) Asaroe denta d. i. duisterheid (vide Papakkum Pag. 8). Den gedaegde werd niettegenstaande hij op den naestvolgende regtdag geciteerd is, egter gelaeten den tijd van drie maanden, mits hij present en niet van huijs off op reijs is, andersints werd die tijd gereekend na zijn thuijskomst. Bijaldien den Aanlegger off gedaegde ziek off anders wettig belet zijn, mogen ze een gemagtigde aanstellen die uit hun naam, voor die tijd hun zaak waarneemt, dog zulks moet geschieden met voorkennisse der Jaksas, dewijl andersints dengeene die zulks versuijmt het proces verliest (vide Papakkum Pag. 10 art: 3).

Na gedaene dagvaard verschijnt den aenlegger op alle regtdagen gedurende gem. tijd, dog die tijd verloopen zijnde, werd op zijn off zijn Jaksa's verzoek aenteekening gehouden van de defautten bij nonverschijning van den gedaegde; op de eerste regtdag na gem. drie maenden, werd den gedaegde verweesen in de boete Papalang doende 4 reaelen, omdat binnen de drie maanden niet verscheenen is; zoo den gedaegde op de daeraen volgende regtdag compareert, neemt het Proces zijn voortgang; dog de tweede regtdag mede defailleerende werd hij op de derde regtdag, 't zij hij verschijnd of niet, schuldig verklaerd, en het Proces teegens hem uitgesproken, krijgende den aenlegger als Triumphant daervan een Soerat Koekoedong off Appoinctement. Bijaldien het gebeurd dat den aenlegger zelfs niet

compareerd, 't zij in gem. drie maenden of in de daeraenvolgende drie regtdagen, zoo werd die tijd weder van nieuw aan geteld en zulks tot twee mael toe, maer werd ten derden maele van zijn regt verstoken en den gedaegde ontslaegen.

Als den aenlegger behoorlijk gecompareert is, en den gedaegde mede verschijnt, werd de Pisaid van den aenlegger den gedaegde voorgeleezen. Bij aldien hij de klagte bekent off in cas van dieffstal, het Boekti (de agtergehaelde goederen) off Tjina (de agtergebleevene dievegereedschappen, off kleederen van den dieff) erkent; werd hij (zoo hij niet aen den lijve werd gestraft) verweesen in de vergoeding en boete daertoe staande, als volgd: D' Aenklagte is Tidarsa of Lokika.

Tidarsa is bij Exempel aldus: Den eijsscher iets ontstolen zijnde, suspecteert den gedaegde, omdat niemand als hij, kort voor het goed uijt zijn huijs verlooren is geraekt, in sijn campong geweest is. Indien den gedaegde nu bekend in het huijs van den eijsscher ter dier tijd geweest te zijn, schoon hij ontkennen mogt de daed gepleegt te hebben, so werd hij verweesen in de vergoeding van 't ontvreemde goed en een boete van 4 reaelen, dog hij heeft 40 dagen tijd, om zoo hij zig onschuldig kent, natevorschen off ook iemand anders de diefstal heeft gepleegd, off na hem en voor de ontvreemding van het goed in 't huijs is geweest, off ook off hij het Boekti mogt konnen vinden. Bij aldien den Gedaegde ontkent in het huijs van den Aanlegger geweest te zijn, zoo moet den Eijsscher hetzelve bewijsen door Saksie off getuigen, en in welk geval er trein van Proces volgd en de aenklagte de kragt heeft van Lokika.

[illegible]

[illegible]

Lokika is bij voorbeeld aldus: Als iemand een Paerd voor zijn deur laet graesen of eenig ander goed buiten heeft gelegt en daer komt een ander Persoon, die den eigenaar waerschouwd het zelve daer niet te betrouwen, opdat het niet somtijds mogt gestolen werden, en het zelve daerop gestolen werd, zonder dat er iemand anders dan hij gezien is, zoo dat hij niet alleen het laeste daer ter plaetse gezien is, maer ook tegens den eijgenaer gesprooken heeft, in schijn van welmeenentheid, maar dat hem in dit geval zoo veel te suspecter maekt; als den gedaegde dit bekend, valt hij in een dubbelde vergoeding en 4 reaelen boete, dog heeft even als in Tidarsa 40 dagen tijd om te ontdekken, zoo hij kan, wie de waere daeder is, als hij het niet is. Dog bij ontkenning van den gedaegde volgt er trein van Proces, en moet den Aanlegger hem met Saksie off getuigen overtuijgen.

Als den Eijsscher Boekti off Tjina kan verthoonen, zo is zijn beschuldiging Lokika, en den gedaegde het Boekti of Tjina erkennende, werd hem vergoeding en boete opgelegd in Lokika, dat is dubbeld. En al bekende hij slegts Tidarsa en de aauklagte was Lokika, zoo werd hij gestraft in Lokika. Bij aldien ook iemand bestolen werd, en het Tjina off Boekti in handen heeft, en daer komt een ander die dat Tjina off Boekti, off een deel of stuk daervan, voor het zijne erkent, die valt in Lokika en werd een dubbeld vergoeding opgelegd.

Maar is 't dat den gedaegde, na het voorlesen der Pisaid van den Eijsscher, de aenklagte off betigting ontkend, zoo moet hij een contra Pisaid inleveren, van in-

houd dat hij een Sereggan of citatie ontvangen heeft, verscheenen is, de klagte gehoort heeft en zig onschuldig houd. Deese Pisaid moet hij drie dagen na gem. zijne verschijning, ter teekening bij de gezamentlijke Jaksa's rondbrengen, op poene van schuldig gehouden te zullen werden. Bij aldien de een off ander der Jaksa's weigert, zoo wel in dit als andere gevallen, de Pisaid te teekenen, zoo valt hij in een boete van 4 reael, mits de Pisaid binnen de gestipuleerde tijd ter teekening gepresenteerd werd. Ook kan zoo wel den eijsscher als verweerder zig schuldig maken aan het gemelde bij de Papakkum op Pag. 3 Articul 7: Angrasa wadie, en Articul 8: Anna wadie, en Pag. 9 Articul 7: Anganninie; het welk plaets begint te neemen na 't voorleesen der Pisaid, en duurt tot het eijnde van 't Proces.

Weederzijds Pisaid brieven dan ingedient zijnde, leezen de Jaksa's dezelve aen Partijen voor en vraegen daer op off zij de Proceduure derven onderneemen. Het geen met Ja beantwoord zijnde, waerschouwen zij partijen weegens de swarigheeden die de processen aenkleeven, in deese termen: De Rijken worden arm, de Armen sterven (dat is, zij worden door de onkosten der processen zoo dood arm, dat zij somtijds wel haer vrijheid verliezen, en dienstbaer worden). Zij moeten betaelen Beea (salaris voor de Jaksa's, bedraegende $1^3/_4$ reaelen van ieder Partij off $3^1/_2$ reael van den Eijsscher en Verweerder te saemen), en Toombok (een namptissement van penningen, genomen na de waerdije van 't geen waerover men procedeert, 't welk verdubbeld en door beijde Partijen ingezet werd) en die het

Proces verliest valt in boeten. Zoo Partijen dit b'antwoorden met te zeggen, dat zij des onaengezien het Proces ongevreest onderneemen, dan neemt het geding zijn voortgang. Maar bijaldien den gedaegde het Proces niet durft onderneemen, is hij gehouden den Aenlegger te contenteeren na den inhoud van zijn Pisaid; en zoo het gebeurd dat den aenlegger terugge treed, moet hij aen den gedaegde uitkeeren het geene hij van hem bij zijn eigen Pisaid gevorderd had. Als den inhoud van de Pisaid van den Aanlegger den gedaegde is voorgeleezen en den gedaegde bij die gelegendheid eenig gedeelte daarvan heeft bekend (dog niet zoo veel dat daarop een Decisie kan vallen), zoo werd hij door de Jaksa's gelast meede een Pisaid in te dienen. Bijaldien hij nu bij deeze Pisaid weder ontkent het geen hij bij het voorleezen van de Pisaid van den Eijscher bekend had, zoo maakt hij zig schuldig aan Amoengpang Anna Bakwa (zie de Papakkum Pag. 3 Art. 12).

Als een van beide Partijen, voor de Jaksa's verscheenen zijnde, 't zij in Poerwa, het begin, Madia, het midden, off Wasana, op 't einde van 't Proces, terwijl zij in de Paglaran of vergaderplaats in tegenwoordigheid der Jaksa's zig bevinden, van daer opstaet en weggaet, zonder de Jaksa's te waerschouwen, zoo is hij schuldig aen Andia Kalangan (vide Papakkum Pag. 4 Art. 13).

En indien een van beide tegenstrevig is in 't obedieeren van d'ordres en beveelen der Jaksa's, die verliest zijn Proces, en valt in een boete van 4 reaelen, alzoo hij zig schuldig maekt aen Amoengpang kara (zie Papakkum Pag. 4 Art. 12.)

Bijaldien nu Partijen als bovengem.

[illegible]

standvastig blijven om de Procedure aen te gaen, zoo werd haer door de Jaksa's belast op den naestkomende Regtdag, de Kendeel-brieff met de Prabeea over te leveren. De Kendeel is van den zelfden inhoud als de Pisaid en heeft daermede geen ander onderscheijd als de naem van Kendeel, dat is Teeken off Bewijs dat het geding werd getenteerd. Als een van beide partijen op de gestelde regtdag niet verschijnd off verschijnende de Prabeea niet medebrengd, off niet ten vollen betaald, moet als vooren 'den' Eijsch der aenklagte bij de Pisaid van den aenlegger gedaen, 't zij hij zelfs of den gedaegde zig hier aen schuldig maekt, voldoen, en valt in een boete Papalang, doende 4 reaelen, zie hiervan Papakkum Pag. 3 Art. 11: Anilat Kara, en Pag. 8 Art. 6: Awi Rokta.

Maer als de Kendeel met de Prabeea behoorlijk ingeleverd werd, zoo stellen partijen hunne handteekeningen op malkanders Kendeel-brieven, off als zij geen apparte Kendeel overgeven, maar zig refereren aen hun Pisaid (gelijk gemeenlijk geschied en in haar keuse staat), dan geschied de teekening op malkanders Pisaid-brieven, waerop zulks genoteerd en vervolgens Kendeel genaemd werd. De Zack dus verre aengelegd zijnde en een der Partijen zig als dan van 't pleijdoij willende onttrekken, valt in een boete van 8 reaelen (vide Papakk. Pag. 10 Art. 1 uijt de Oendang-Oendang Mataram), en maekt zig schuldig aen Ametjat Rakitan (Vide Papakkum Pag. 4 Art. '6).

De Kendeel ingedient zijnde, neemt den Jaksa Malakarta (dat is, de Jaksa's, die in de zaek als Regters ageeren), dezelve na huis, en ontbied aldaer de overige

Jaksa's om te onderzoeken, off de zaek ook duister is en behoord geteld te worden onder Assaroedenta (vide Papakkum Pag. 8 Art. 2) in welk geval het Proces verlooren werd in Lokika; dan off de vereijschte bewijsen wel bijgebragt zijn, 't zij uit Andiandian (dat is de 13 Articulen bij de Papakkum op Pag. 13 vermeld) off dat den eijsscher off verweerder zig beroepen op Watang, Sasandan off Kawal (getuigen bij onderscheiding zoo genaamd). In geval van 't laatste, zoo requireert den Jaksa Malakarta van de Jaksa wiens Vorsten onderdaen in Proces is, dat hij dezelve op den naest komende Regtdag in de Paglaran zal voortbrengen; dezelve aldaar verscheenen zijnde, werden g'examineert off haer getuigenis overeenkomt, met het voorgeeven van den Eijsscher off Verweerder bij hun Kendeel vermeld staende. Zoo Ja, dan werd het Proces vervolgd; maer als er verschil bevonden werd, word het Proces verlooren, alzoo hij zig schuldig maakt aen Watang Boeboeken, Watang Tjatjad en Watang Poetong (vide Papakkum Pag. 4 Art. 7, 8 en 9).

Na het Teekenen van de Kendeel werd Partijen belast op naest komende Regtdag in te dienen de Toetoer-brieff en Toombok. De Toetoer-Brief behelst almede niet anders als de Pisaid- en Kendeel Brieven, maar moet door den Eijsscher off Verweerder zelve, en niet door de Jaksa's ingesteld werden, zie de reden hiervan bij Papakk. pag. 23 Kontara manawa. De zaak dus verre aangelegd, en deeze beveelen om de Toetoer-brieff en Toombok in te leveren gegeeven zijnde, en een van beijde partijen zig als dan nog van 't geding zou willen ontrekken, die verliest het Proces

met een boete van 4 reaelen. Ook kunnen zij zig schuldig maken aan Wang abieksoeka (vide Papakk. pag. 3 Art. 3) en Wang anjiroet jara (Vide Papakk. pag. 4 Art. 4), namentlijk als een van beide zig teegens de Jaksa's of Jejeneng aenkant, wijzer wil zijn en dezelve als wil leeren, bij voorbeeld de Regter te willen voorschrijven dat het Proces wel op de Kendeel alleen kan affgemaekt worden, begeerende van het indienen van de Toetoer en de Toombok bevrijd te weezen.

Die ook op den gestipuleerden dag niet compareert, maakt zig schuldig aen Ataja marta (Vide Papakk. Pag. 2 Art. 9) enverliest hetProces met een boete van 4 reaelen.

Die nadat de Jaksa's reeds bij den anderen gekomen en vergaedert zijn, eerst verschijnt, verliest mede het Proces, valt in een boete van 4 reaelen, en maekt zig schuldig aan Ang oengan kara (vide Papakk. pag. 4 Art. 10).

Die door de Jaksa's gelast zijnde zijn Toetoer-brief op den door haer daertoe bepaelden dag mede te brengen en dezelve niet brengt, die verliest het Proces, en valt in een boete van 4 reaelen, als makende zig schuldig aan Angenoek Pringa (vide Papakk. Pag. 4 Art. 11).

Die als even gelast zijnde de Toetoerbrief te brengen, dezelve vergeet en nae huis terug wil keeren om dezelve te haelen, die verliest het Proces met 4 reaelen boete, alsoo hij zig schuldig maekt aen Anoekma Watjana (zie Papakkum Pag. 2 Art. 3 onderaen).

Die de Toombok niet overleverd off ten vollen niet overgeeft, verliest het Proces met een boete van 4 reaelen als zig schuldig makende aen Amrat Kara (vide Papakkum Pag. 5 Art. 15.)

Maer de Toetoer-brief en Toombok na behooren ingedient zijnde, zoo is het Proces daermede voldongen, en werd het goed waerover geprocedeert werd, bewaerd in handen van den Jaksa Malakarta, gelijk mede de Pisaid-, Kendeel- en Toetoer-brieven, dog de Toombok werd onder de Seven Jaksa's ter bewaering verdeelt. En werd Partijen aangezegd, dat zij hangende het Proces, met de Jaksa's off Boden niet moogen spreecken over haer Procedure, en van 't goed dat in geschil is, geen gebruijk mogen neemen, nog daeraen eeniger wijse de handen slaen, op poene van 't Proces te verliesen, vide Papakkum pag. 9 Art. 8, Moerba Gierie, dat is: zig te verheffen boven de Overigheid, off ongehoorsaem zijn aen de Wet en de ordre der Jaksa's. Zie ook Papakk. Pag. 26, de laeste periode uit de Oendang-Oendang Mattaram.

Hier na vergaederen de Seven Jaksa's ten huijse van den Jaksa Malakarta (dat is, die in de Zaek waerover gehandelt werd als Regter ageerd), leezen en vergeleecken de Kendeel tegens de Toetoer, eerst van den Eijsscher, daerna van den Verweerder, off er geen verschil, tegenstrijdigheden of variatien in gevonden worden. Zoo ja, dan worden de gebreecken van de eene partij vergeleecken tegens die van de andere partij, en die bevonden werd de meeste Tjatjad off Salla, fouten en gebreecken, te hebben, verliest het Proces; off is 't dat bij de eene Partij veel Salla Koeliet, ligte gebreecken, bevonden werden, en dat daerentegen bij de andere partij een Salla daging, verschil off tegenstrijdigheid van gewigt, off een Salla Toelang, gebrek van 't grootste gewigt, bevonden was: zoo verliest die geene het

Proces die een Salla daging off Toelang bevonden werd te hebben. Die bij de Kendeel en Toetoer bevonden werd Salla Daging te hebben, maekt zig schuldig aan Watang dawa Sinamboengan en Watang Tjindik Tinuttikan (vide Papakk. Pag. 7 Art. 1 en 2) en verliest het Proces bijaldien de Kendeel en Toetoer van partij even gelijk zijn. Zie verder hiervan de Papakk. Pag. 21: Angas Karta Basa.

Bijaldien de Kendeel en Toetoer tegens malkaar zuijver bevonden zijn, zoo vergaederen de Jaksa's op de Paglaran, en zenden in cas van Landdisputen, haer Paliwara off Boden uit, om te neemen oculaire inspectie en onderzoekt te doen, ingeval den gedaegde bij zijn Kendeel en Toetoer voorgeeft te hebben Jomana (verjaering) off Jomana Satmata (confirmatie van Jomana voor menschen bij en omtrent het land in questie wonende), off dat den Eijsscher voorgeeft te hebben Satmata contra Jomana. Welke boden van hunne bevinding gedient hebbende van berigt, en dat het voorgeeven van den gedaegde van Jomana off Jomana Satmata, off anders van den eijsscher van Satmata contra Jomana, vals bevonden werd, zoo wert het Proces verlooren. Maer de gemelde aengevingen aenneemlijk off waerheid bevonden zijnde, zoo werd in geval van Jomana, den geenen die zulks voorgeeft, en in geval van Jomana Satmata de geene die Jomana confirmeeren; item ingeval van Satmata contra Jomana, de geene die tegens Jomana getuigen, door de Jaksa's gebragt in den Tempel bij de Priester, en laeten haer aldaar ter bevestiging van hun getuigenis een ligte eed, Ipat-ipat genaemt, presteeren. In

[illegible]

cas van verschillen over Land, waervan geen Jomana voorgewend word, alsmede van andere Goederen die bezigtigd moeten werden, werden de Paliwara off Booden insgelijks afgezonden om oculaire Inspectie te neemen, en gedient hebbende van berigt, werd hetzelve geconfronteerd teegens de Kendeel en Toetoer; bijaldien er verschil bevonden werd in de groote van 't Land, de belendingen, het gebouwde op 't zelve van huijsen etc., idem in het getal en soort der Boomen en andere Gewassen off Plantagien, alsmede in geval van questie over andere goederen (geen landerijen zijnde), in de kenteekenen van dien, zoo werd het proces verlooren. Maer als het zelve met den inhoud van de Kendeel en Toetoer accoord bevonden werd, zoo werd het laetste middel ter hand genomen, te weten het hooren van getuigen; en werd den Eijsscher alsdan gevraegd wie de Persoonen zijn die hij in zijn Kendeel en Toetoer zegt, kennis van de zaek te hebben. Gebeurt het dat hij de naam niet kan noemen nog de woonplaets, en zijn vorst off Heer aenwijsen, off in 't geheel geen getuijgen kan voortbrengen, en nogtans zig in zijn gem. papieren daerop beroepen heeft, zoo werdt het Proces ten zijnen nadeele gedecideert. Maar als hij zijn getuigen behoorlijk kan aanwijzen, dan werden de vier Booden der Jaksa's na dezelve toegezonden, om haer te hooren, en schriftelijk Rapport te doen, werdende haer wel expresselijk gelast zig geduurende deeze commissie niet van den anderen te scheijden, het zij om te eeten, drinken, slapen, ja zelvs niet om hun geheim gevoeg te doen, op poene van een boete Oetama off 16 reaelen, indien dit door

de Booden dier Jaksa's, die in qualiteit als Regters ageeren, overtreeden werd; en 32 real off een dubbelde boete Oetama, indien het gedaen word door de Booden dier Jaksa's, wiens Vorsten onderdaenen het Proces voeren; alzo zij zig schuldig maken aan Amoetoeng Rakitan (vide Papakk. Pag. 4 Art. 5).

Bijaldien de getuigen bevonden werden niet aennemelijk te zijn volgens de Wet bij de Papakk. (Pag. 16—19) off gebrekkige kennis van de zaek hebben (Pag. 3 Art.10 en pag. 13 Art. 3), zoo werd het Proces verlooren. Maer wettig zijnde brengen de Jaksa's dezelve in den Tempel bij de Priester, om haer Eed ter bevestiging van hun getuigenis te laeten afneemen, namelijk een groote Eed met den Alcoran boven 't hoofd, waerin zij sweeren, dat bijaldien zij de Waerheid niet getuigen, zij nooit geen zeegen mogen hebben in dit en het toekomende Leven, en dat de vloek van God haer mag treffen als meede de vloek van Kang djung Sinoehoen van Goenoeng D'Jati en de vorsten zijn Successeurs mitsgaders hunne (der getuigen) voorouders. Daerna vergaederen de Jaksa's weder in de Paglaran en maken het vonnis op, waer in zij alle zeeven moeten overeenstemmen, en werd de uitspraak gedaen uit naeme der Seven Jaksa's: den verliezer werd verweezen in een vergoeding in Lokika, dat is dubbeld, dewijl alle zaaken, schoon in Tidarsa aangeklaagd, als er trein van Proces op volgd, in Lokika vergoed werden met een Boete Papalang off 4 reaelen daerenboven, het een en ander tot een straffe omdat den verliezer g'oordeelt word het proces aengedaen te hebben uit vexatie off andere stratwaerdige inzigten.

De Toombok, die de dubbelde waerde van 't goed waerover de questie is uitmaekt, werd dien volgens door de Jaksa's terhand gestelt van den Triumphant.

Ondertusschen kan een Proces, zoo lange het nog ongedecideert is, bij toeval verlooren werden, door het overlijden van den Vorst, Pepattij, Jaksa, en den Eijsscher off Verweerder zelve (vide Papakk. Pagina 24).

Het Proces dan als vooren uitgeweezen zijnde, werd uit naeme der zeven Jaksa's en onder hunne handteekening een Salaran aen den verliezer verleend, daerbij het geding ten zijnen nadeele werd uitgesprooken, met bijvoeging egter, dat het hem vrijstaet, Advisen, over de wettig- off onwettigheid van 't gewijsde, bij andere off nabuurige Regters als Gabang, Indramajoe en de Preangerlanden te vragen, gevende hem daer toe den tijd van 15 dagen. Bijaldien hij in gem. tijd van 15 dagen daerop geen antwoord geeft, werd aen de Triumphant de Koekoedong afgegeeven, waerbij het vonnis in zijn faveur uitgeweesen werd. Maer ingevalle deese nabuurige Jaksa's eenige erreur aenwijzen, waerop den Verliezer met goed fondament Rivisie zoude kunnen verzoeken; zoo moet hij zig ten dien eijnde addresseeren aen zijn Tommogong Pati, die het zelve aen de Gezamentlijke vier Tommogongs communiceerd, dewelke, 't zij in eigene Persoon off door Mantries die zij mogten goedvinden daertoe te committeeren, het aengeweezen erreur tegens de Papakkum confronteeren en gefundeert bevonden werdende, werd de Koekoedong weder opgeeijscht, het Proces herzien en op Nieuw gevonnist. En werden in zulk geval de Jaksa's gedimoveert van hun Regter-

[illegible]

[illegible]

Ampten; en andere in hun plaets weder aengesteld. Dog bij aldien voorsz. Adviesen der Nabuurige Jaksa's ongegrond bevonden werden, valt den verliezer in een Boete van 8 realen.

Als een Proces, weegens gebrek en duijsterheid der bewijzen, door de Jaksa's niet kan gedecideert werden, zoo treed men op tot de vier Tommongons, Patis en den Resident, off verder tot de Sulthans en den Resident, die de questie dan decideeren door den Eed, off het Duijken (zie van 't laeste de Papakk. Pag. 20). Bestaende de zaeken die door de Sulthans en den Resident gedecideert werden voornaementlijk in disputen over Land en Volk. Ten laesten adresseert men zig aen Haer Hoog Edelheedens, de Hooge Regeering van Neerlands India.

Finis

[illegible]

PAPAKKUM OF WETBOEK VAN CHERIBON G'EXTRAHEERT EN 'T SAMENGESTELD UIT DIVERSE PAPAKKUMS, ALS MET NAEMEN RADJA NISTJAJA, OENDANG-OENDANG MATARAM, DJAJA LANKARA, KONTARA MANAWA EN ADILLOELA.

Articulen op het Procedeeren, waeraen een der Procedeerende Partijen zig schuldig maekende, het Proces komt te verliezen, met een enkelde of dubbelde Vergoeding, en een Boete van 4 reaelen. Namenlijk: zoo 't verlooren werd in Poerwa off het begin, een enkelde vergoeding indien de aenklagte Tidarsa is, en zoo de aenklagte Lokika is, een dubbelde Vergoeding. Als het Proces verlooren werd in Madia off het midden off in Wasana off op 't einde, zoo is de Vergoeding, 't zij de aenklagte Tidarsa of Lokika is, dubbeld. De Taxatie der Goederen bij een dubbelde Vergoeding geschied Eerstelijk in Tribaga: dat is, als de ontvreemde goederen door den Eijscher bij zijn Pisaid of Klaegschrift zelve getaxeert zijn, de Jaksas dan $^{1}/_{3}$ van die getaxeerde waerde aftrekken, en 't overschot verdubbelen; Ten anderen in Samaijta: dat als het goed agterhaeld of aenwezig is, de Jaksa's zelfs de Taxatie doen en zonder affkorting verdubbelen, zoodat in 't laeste geval den Triumphant zijn goederen terug krijgt, en daerenboven dies waerde in gelde eenmael.

. UIT DE PAPAKKUM RADJA NISTJAJA

9 *Articulen die een Proces decideeren.*

1. Anja Wadie: verschil in den inhoud van den Kendeel- en Toetoer-Brieven. [2]

2. Anjala Wadie: die de Jaksa's voorkomt, ongevordert compareert en ongevergt spreekt.

3. Akarja deessie: na 't indienen der Kendeel, dingen te zeggen die ter zaek niet dienen en geen overeenkomst hebben met de Pisaid en Kendeel.

4. Anno Peksie: die een Zaek weet en nogtans ontkent te weeten: dat is als iemand 't Boekti vind bij een ander en de Laeste zulks loogent, alsook dat het goed hem toebehoord, nietteegenstaande degeene die het Boekti gevonden heeft, zig beroept op Sasandan off Kawal (zeekere getuigen bij onderscheiding zoo ge naemd).

5. Annier Joektiara: duistere *menjanka* of betigting, zonder Tjina of Boekti.

6. Anier Baija: Versuim om in de Pisaid-, Kendeel- en Toetoerbrieven, te melden dat hij getuigen heeft, dat is, dat er menschen kennis van hebben.

7. Pantja Baka: varieerende en tegenstrijdige bekentenissen tusschen den Eijsscher off Verweerder, en zijn Sasandan off Kawal daer hij zig op beroepen heeft.

8. Maha Pralaja: die zig op Sasandan, Kawal, Watang off Saksie beroepen heeft, en dezelve worden bevonden dood te zijn.

9. Ataja Marta: nalatigheid om op den gestipuleerden dag te verschijnen.

13 *Artikulen die een Proces decideeren.*

1. **Awie Roeta:** Als iemand iets na zig neemt en voorgeeft hem toe te behooren, zonder zulks te kunnen bewijsen.

2. **Akar Jantakka:** Dooding van Letters in de Toetoerbrief, 't zij een off meer Letters haer klank te beneemen off door te haelen (van de manier van doode Letters te macken kan in onze letters D en G een gelijkenis gegeeven werden; te weeten aldus [illegible], 't welke bij de Javaanen in gemeene Geschriften geschied in plaets van doorhaelen).

3. **Anoekma Watjana:** iemand gelast zijnde om op zeekere bestemde dag zijn Toetoer-Brief meede te brengen, dezelve vergeet, en uit zijn huis wil gaen haelen. [**3**]

4. **Ambirat Saksie:** die in zijn Kendeel zig op getuigen beroept, en in zijn Toetoer daerna daer geen gewag van maekt.

5. **Anggandong Saksie:** die ongevorderd zijn getuigen meede brengt.

6. **Ina Saksie:** Zoo iemand in de Kendeel en Toetoer geen mentie maekt off hij getuigen heeft en naderhand, op de vraeg der Jaksa's, zegt, wel getuigen te hebben.

7 **Angrassa Wadi:** die van agter zijn Jaksa (daer het gebruijkelijk is dat hij zitten moet) zig vervoegt agter een ander Jaksa off ook zoo hij zijn handen vrijft, als iemand die zig prepaereert om iemand te slaen (zijnde er wel voorbeelden dat zij iemand dood gestooken hebben) werden gezegt *angreuckkaken ati ing Jaksa:* de Jaksa's een Schrik en Vrees op het hart te jaegen.

8. **Anna Wadie:** die hevig tegens zijn partij twist in praesentie der Jaksa's,

die men toepast *Sabda poeroesa*: woorden van dwang.

9. Anglienga Pandaija: die zig beroept op Persoonen die niet present off nabij, maer absent en verre weg in een vreemd Land zijn.

10. Angreeka Pandaija: getuigen die geen genoegzaam off gebrekkige kennisse van de Zack hebben.

11. Anilat Kara: die de Prabeea off Salaris voor de Jaksa's te swaer agt off wil affdingen.

12. Amoengpang Annabakwa: die bevoorens eenigsints bekent en daerna ontkent.

13. Awak Poeroesa: die Toornigheid in zijn antwoorden tegens de Jaksa's betoond.

UIT DE OENDANG-OENDANG MATARAM.

15 *Articulen die een Proces decideeren.*

1. Wang Akira deesti en Goena Paranti: die de Jaksa's tragt te corrumpeeren.

2. Wang Ajoeja: die terwijl de Jaksa's raedpleegen, zijn oordeel en gevoelen mede verklaerd.

3. Wang Abiek Soeka: die zig tegens het gevoelen der Jaksa's aankanten, en dezelve als willen leeren. [4]

4. Wang Anjiroet Jara: die zig tegens de *Jejening* (Gecommitteerdens van wegens den Vorst om bij de Regts-pleegingen te adsisteeren) aenkanten.

5. Wang Amoetoeng Rakitan: die het gelid breekt: dat is die op de weg een der Boden of Paliwara (die te saemen als in een gelid moeten gaen zonder zig te mogen afscheiden) van zijn makkers aftrekt en aenspreekt ten eijnde uit de-

zelve de gesteldheid van haer Zack te verneemen off om onderrigting te vraegen.

6. Metjat Rakitan: die nadat hij de Kendeel en Prabeea reeds ingeleverd en overgegeeven heeft, het Proces niet durft onderneemen off vervolgen.

[illegible]

7. Wang Anamboeng Watang Boeboeken: Een vermolmde Piekstok te willen aenlassen, dat is: als de Watang (dat is zeekere getuigen bij onderscheiding zoo genaemd) daer men zig op beroepen heeft, verscheiden off te veel off te weinig en niet overeenkomstig met hem, die zig op hem beroepen heeft, gesprooken heeft; en de Laeste zulks zouwde willen verbeteren, vervullen en herstellen, off de Jaksa's als aenneemelijk opdringen.

[illegible]

8. Wang Anamboeng Watang Tjatjad: die zig beroept op een Persoon die een dienstboode, quaeddoende, Blinde, Doove, Stomme enz. is en dezelve voor goed zouw willen doen doorgaen.

[illegible]

9. Wang Anamboeng Watang Poetong: Een gebrooken Stok te willen aenlassen: als degeen daer men zig op beroepen heeft, ontkent van de Zack te weeten, en met het tegendeel zou willen doordringen.

[illegible]

10. Ang Oengang Kara: die met zijn Jaksa (gelijk gebruijkelijk is) niet te samen verschijnd, maer na hem, en na de Seven Jaksa's eerst compareert, en dit zonder Exceptie, zoodat als zijn Jaksa ziek is, hij met desselfs Bode moet compareeren.

[illegible]

11. Anggenoek Pringa: die nalatig is in 'tmeede brengen van zijn Toetoer.

[illegible]

12. Amoengpang Kara: tegenstrevig in de observantie van de beveelen der Jaksa's, zoo ten opsigte van het overleveren

[illegible]

der Kendeel en Prabeea, als Toetoer en Toombok.

13. Andia Kalangan: die terwijl hij agter de Jaksa's zit en de Jaksa's [**5**] over zijn Zaek besoigneeren, opstaet en zonder iets te zeggen off te waerschouwen, na buiten off van haer aff gaat, evenveel tot wat eijnde.

14. Soedra Watjana: mancquement van Letters in de woorden in de Toetoer, vergeleeken tegens de Kendeel.

15. Amrat Kara: nalatigheid in 't Leeveren van den Toombok, geheel off ten deelen, off ook zoo hij reeds, zonder dezelve, voor de Jaksa's verscheenen is, dezelve vergeeten heeft en wil gaen haelen.

UIT DE PAPAKKUM ADIELLOELA

1 *Articul die een Proces decideert.*

1. Akarja deesti: Versuim omtrend de Toetoer, dat is: die zijn Toetoer aen de Jaksa's zullende overleeveren, dezelve daer zoo maer neerlegt en heen gaet, zonder de Jaksa's aen te spreeken.

9 *Articulen van misslagen die een Proces decideeren.*

1. Djamoer amet Katjang: die betigt werdende van Malieng off dieverij 't zelve ontkent en zijn beschuldiger weder betigd.

2. Santa Praijlaija: de geene die op de gewoone vraeg der Jaksa's aen Partijen off zij het geding durven onderneemen zegt, niet te durven, terwijl de andere wel durft.

3. Amoek Kapoenggoeng: die in cas van questie over grond off Land, nadat de Pisaid is ingedient, de Plantagien, boomen etc. bederft, uitroeijt off om-

verre trekt, off andersints ook de tuijnen off velden bearbeijdt en beplant, zal in een boete vallen van 16 reaelen. Dog als hetzelve gepleegd word na het voldingen van 't Proces, werd hetzelve verlooren, alzoo men zig schuldig maekt aen Moerba Gierie (vide Pag. 9).

Thans is overeengekomen, dat voortaan de Velden off Thuinen etc., die in Proces komen, zullen mogen werden verhuurd door de Jaksa's zoo lange deselve in Proces hangen, dog zullen de in geschil zijnde Persoonen daer geen huurder van mogen zijn. De huurpenningen zullen verdeelt worden, d'eene helft voor de vier Tommongongs en Seven Jaksa's, namenlijk de Tommongons een quart, en de [**6**] Jaksa's een quart, en de andere helft voor den Triumphant.

4. Simbar Toemrat Ping Kajon: Als Grooten Procedeerende haer bedienden tot Watang nemen (dat is bij voorbeeld als een Groote iemand betigtende van een Paerd van hem gestolen te hebben, zulks doet alleen op fundament van 't getuigenis van zijn Dienaar); alsook wanneer de onderdaenen van den eenen, tegens die van den anderen Sultan in Proces zijnde, tot Watang gebruijken persoonen die haer meede onderdaanen off met haar aan een dezelfde Sulthan onderhoorig zijn, 't welk niet wezen mag.

5. Saroe Basa: die Tweederleij zeggingen gebruikt, bij voorbeeld als hij bij de Kendeel off Toetoer in 't begin zegt van één, en in het midden of op 't eijnde van 2 Buffels.

6. Poenang meet Loenas: die de Jaksa's ordonneeren wil bij Exempel, als hij uit ongedult off assurantie zegt, off ook maer verzoekt, dat zij zijn Zaak spoedig

willen decideeren en afmaken.

7. Amateeni Dammar moerok: die door de Jaksa's nog niet ondervraegd zijnde, uit zig zelfs, zonder dat de Jaksa's het hem vergen, tot verklaering van zijn Zaak spreekt.

8. Amateni Damar Prasanda: als den aenlegger gevraegd word na zijn getuigen, en hij dezelve opnoemd, den Verweerder dan daerop invalt en zegt (mogelijk wel met waerheid, dog ongeoorloofd) dat het niet waar is, off dat die getuigen dood, off door de Rovers genomen off niet wettig zijn.

9. Massang Damar: diens Sasandan off getuigen bevonden werd niet geloofwaerdig te zijn na de Wet.

UIT DE PAPAKKUM SOLOKANTARA

1 *Articul die een Proces doet verliesen.*

1. Sragala Loemoempat ing Papalang teboe toewoe ing Sotjanee toemanem ing Wockoenee: die nadat hij bij de Jaksa's reeds om regt heeft verzogt en verklaerd [7] het Proces te onderneemen, zig alsdan nog van haer Regtbank wil onttrekken, en tragten zijn Zack door de Tommongongs off Priesters beregt te krijgen.

UIT DE PAPAKKUM RADJA NISTJAJA

2 *Articulen die een Proces decideeren.*

1. Watang dawa Sinamboengan: een Lange Piekstok aengelast om langer te maken. De Kendeel lang genoeg zijnde, vermeerdert hij de Toetoer.

2. Watang Tjindik Tinuttikan: een korte Piekstok af te korten. De Kendeel kort zijnde, bij de Toetoer korter te maken. Deze verliezen het Proces, als partij's Kendeel en Toetoer evengelijk zijn.

Nog 3 Articulen als vooren.

1. Een Proces werd verlooren **Poerwa**, in 't begin: het begin werd gerekent van na 't ontfangen en accepteren van de Sergan off Citatie bij den gedaegde tot het indienen der Kendeel en Prabeea. Dus werd het Proces verlooren eerstelijk, wanneer den gedaegde niets inbrengt tegens de Pisaid van den Eijsscher, dezelve niet ontkent nog zig defendeert, en voorts al het geene in gem. termijn zoude kunnen voorvallen, waerdoor een Proces verlooren werd.

2. **Madia**, in het midden: 't welk gereekend werd van na 't indienen der Kendeel en Prabeea tot het indienen der Toetoer en Toombok. In 't midden word het Proces verlooren door Watang Sasandan en Kawal, als namentlijk hun getuigenis verschild met het voorgeeven van de geene die zig op dezelve beroepen heeft, off anders door al het geene in dit termijn zoude kunnen voorkomen daerdoor een Proces zoude kunnen verlooren werden.

3. **Wasana**: op 't eijnde, 't welk gereekend werd van na 't indienen van de Toetoer en Toombok, tot de afgave van de Koekoedoeng. Op 't einde werd het Proces verlooren off gewonnen door 't nemen van oculaire inspectie, het Examineeren van Jomana en Satmata valsch bevonden werden, en de getuigen geen off gebrekkige wetenschap van de Zaek hebben, overeenkomstig met de Wet; en aen de andere kant, als 't een en 't andere na vereijsch bevonden werd. [8]

Nog 3 Articulen als vooren.

1. **Tirta Karta**: als een Zaek aen

de zijde van den een off andere Partij suijvere bevonden werd, zoo werd het Proces gewonnen vergeleeke zijnde teegens

2. Doega dopara: diens Kendeel- en Toetoer-brieven verschillig bevonden werden en

3. Sangara: die duidelijk liegt.

UIT DE PAPAKKUM JAJA LANKARA

8 *Articulen die een Proces decideeren.*

1. Sasra Bauwt: die ten halven bekent, maekt zig suspect voor 't geheel; bij voorbeelt, van 100 reaelen bekennende 10 off meer schuldig te weezen, werd gehouden als off hij 100 bekend had.

2. Asaroe denta: duijsterheid in de beschrijving van de goederen enz; bij Exempel als bij de Proces Papieren slegts genoemd werd een Paerd, zonder te noteeren een merrij paard off hengst off hoe van Couleur, item goud, zonder de Swaerte te melden; off ook fouten in woorden, bij voorbeeld, als men in plaets van Koeda, schreeff Koedie, item abuisen in 't schrijven van de naem van den Eijsscher of Verweerder, en wien hun Vorst off Heer is, de naemen der Jaksa's en de datum; en zulks zoo wel in de Sergan, als Pisaid, Kendeel en Toetoer.

3. Anguptoena: te Procedeeren zonder een tegen-Partij te hebben off dezelve bij de Kendeel- en Toetoer-Brieven niet uit te drukken off te noemen.

4. Apus Linga; die het Tjina van den dieff verwisseld, om het regte te vervreemden.

5. Ina badra: die de Tjina off Boekti niet aenbrengd, maer verborgen off voor zigzelven houd.

6. Awe Rokta: anders off contrarie dan hij aen off op zig genomen had te doen; dat is: als iemand op de vraeg der Jaksa's aengenomen heeft het Proces te tenteeren, en naderhand zig daervan wil onttrekken. [9]

7. Anga Nini: als d'een der partijen den andere aen 't Lichaam quest geduurende ten tijde van de geheele Proceduure.

8. Moerba Giric: tegenstrevigheid off ongehoorsaamheid aan de Wet; dat is, dat als het Proces voldingen is, een der Partijen gebruijk neemt van de Boekti, Land off goed, zoo lang het in Proces hangt.

UIT DE PAPAKKUM RADJA NISTJAJA

1 *Articul.*

1. Die op een stuk grond off Land vier Jaeren heeft gewoont, off het zelve zoo lang in Possessie heeft gehad, zonder Eehriek-Eehriek, dat is zonder dat den eigenaar off pretendent hem eenige voorwaerde in gem. tijd heeft afgevordert, off order gegeeven diensten gepretendeert off genoten off eenige andere gewone blijk of teken dat hij eigendom daerop hadde, die heeft het bewijs van Jomana (bij ons genoemd Verjaering), en werd de geene die daerop Pretentie maekt zijn cisch ontzegt om reden zijn regt (want hier word verondersteld, dat hij daar Eigendom aan gehad heeft, maer dat het Land woest of ledig geweest zijnde, hij 't zelve, zonder Eehriek-Eehriek door den anderen heeft laten bebouwen) gezegd werd Karoeban Roenga (begraven en de wortels der boomen reeds daerover heengegroeijd te zijn). Dog dengeenen die voorwend te hebben het bewijs van Jomana, werd een ligte Eed ipat-ipat

genoemd afgevorderd, dat hij de grond in questie vier Jaaren zonder Eebrik-Eebrik in possessie heeft gehad; off bijaldien hij zulks bewijst door andere menschen ('t welk egter geen persoonen mogen zijn die met hem in dezelve Campong woonen off met hem aen een en dezelfde Sultan onderhevig zijn), zoo moeten die persoonen den gem. Eed presteeren, werdende dat getuigenis op zig zelfs genaemt Satmata, en te samen met het voorgaande Jomanie Jomana Satmata. Ingeval de Verweerder eenvoudig voorwend te hebben het bewijs van Jomana, en den Eijsscher voorgeeft te hebben persoonen die het contrarie kunnen getuigen, zoo moeten dezelve [10] hun getuigenis mede met den Eed ipat-ipat bevestigen, en werd dit getuigenis insgelijks genaemt Satmata.

UIT DE OENDANG-OENDANG MATARAM

3 Articulen, waervan de Twee Laeste een Proces dicideeren.

1. Wanneer beide partijen, het eerste en tweede geschrift, Pisaid en Kendeel genaemt, hebben ingedient, en de Prabeea off Salaris voor de Jaksa's betaeld, een van beijde alsdan nog wil terugtreeden, verseld in een boete van 8 reaelen, binnen 40 daegen te betaelen en werd bij gebreeke van dien opgesloten tot de volle betaeling toe, waerna het Proces zijn voortgang neemt; en die het komt te verliesen valt in een Boete van 4 reaelen.

2. Bij aldien de Pisaid- en Kendeel-Brieven, en de Prabeea off Salaris ingedient is, mitsgaders Partijen hunne handteekeningen op malkanders Kendeel-Brief gesteld hebben, en dan de Jaksa's een dag stipuleeren, waerop de partijen moeten

verschijnen, ten eijnde haer Toetoer-Brief (zijnde het derde off laetste geschrift, dat ingedient word) neevens de Toombok off namptissement van penningen in te leveren, en een van beide Partijen in plaets van te compareeren zig alsdan nog tragt te onttrekken, verliest het Proces.

3. Wanneer iemand procedeert en niet zelfs verschijnt maer een ander in zijn plaets voor de Regter komt buijten haer voorkennis, verliest het Proces.

UIT DE PAPAKKUM JAJA LANKARA

5 *Articulen van overtuigend en decideerend Bewijs.*

1. **Wattang Patti ing Angniwat:** als veele menschen (drie het minste getal zijnde) zeggen gezien te hebben dat zeekere Persoon Vrouwen off Beesten off goederen, heeft vervoerd en gerooffd, zoo is dien persoon overtuigd, en mag bij teweerstelling off tegenstand, als men hem vervolgd, dood gestoken werden. Indien iemand aangenomen heeft aanwijzing te doen van de plaets daer zig den dieff met de gerooffde off verloorene Vrouwen, beesten off goederen onthoud en daervoor [11] Loon aengenomen en ontfangen heeft, doch zijn belofte niet komt te volbrengen, die werd verweezen in de vergoeding van 't geroofde of verloorne, off een menschen Prijs, dat is 22 reaelen voor ieder weggevoerde Vrouw.

2. **Tjina Jomana Patti ing Malieng:** de agter gelaten geweer en kleederen, die veele menschen weeten dat den dieff toebehooren, overtuijgen den dieff, die als hij zig niet wil overgeeven dood gestooken mag worden.

3. **Waton Patti ing aglu:** zoo verscheijden menschen (drie het minste

getal zijnde) gezien hebben, het zij weezentlijk off in verbeelding off bij manier van het zien van Spook, dat zekeren Persoon tovermiddelen teegens haerlieden of andere menschen heeft gebruikt als Slaen, houwen, Steeken off rauw Vleesch te Eeten geeven, enz., zoo werd hij daer op voor een Tovenaer gehouden, en mag dood gestooken werden; aengeklaegt werdende, en bekennende, off anders door verscheijden menschen als vooren beschuldigt werdende, werd ter dood gestraft, en zal zijn goederen in zee geworpen.

4. **Boekti Pati ing Beegal**: het gestoolen off geroofde goed bij en aen het Lijff van den dieff gevonden werdende, overtuigd denzelven, en mag bij teegenstaande dood gestooken werden.

5. **Pangpang poengpoeng Patti ing Bauwt**: er is geen regt voor iemand die op het Bed off in het Slaepvertrek van een ander man die een vrouw of huwbaere dogter heeft, doodgestooken is, off uit het gemelde vertrek ontkoomend, en door den man off verder vervolgd zijnde, op de weg doodgestooken is; en niet doodgestooken, maar bij zulken geleegendheid g'apprehendeert werdende, zoo werd hij schuldig gehouden. [12]

UIT DE PAPAKKUM RADJA NISTJAJA

2 *Articulen als vooren.*

1. **Tjina Patti ing Papougeen**: een kleed off iets anders door een mans persoon, aen een anders Vrouw of dogter gegeeven, overtuigd van hoererij, 't zij dan als reeds begaen off als voorgenoomen om te doen.

2. **Sagelar Sajakti Patti ing moetil**: die op de markt off uit de winkels steelt, werd overtuigd door het

zien van die daed door het volk op de markt. En zoo hij bij zulken geleegentheid door het ontstaen van een oploop onder de menschen mogt dood gestooken werden, is er geen regt voor hem.

[illegible]

UIT DE PAPAKKUM JAJA LANKARA

7 Articulen van onteering van vrouwen.

[illegible]

1. **Bauwd Tjampoer**: als een man zig vervoegd bij een Vrouw op heijmelijke off ongevoeglijke Plaetsen, bij voorbeeld te samen met haer te wasschen off in het Secreet daer zij haer gevoeg doet te gaan, off te kijken.

[illegible]

2. **Bauwd Andaniskara**: vermenging met een Bloedverwant; op een Vermenging van vader off moeder, met hun kinderen off stiefkinderen, off schoonzoon off schoondogter, staet een doodstraff, en behoort tot de Regtbank der Priester. En op een Vermenging tusschen verdere magen, een Lijfstraff naast de dood, dat is geesselen, Brandmerken, en verzenden in de Ketting.

[illegible]

De Bloedschande word gereekend in op- en nedergaende magen zonder eijnde; in zijdmagen, tusschen Broeder en Suster, item alle die van één borst gezoogen hebben, zoodat zelvs het eijgen kind van de minnemoeders met het kind dat zij voor een ander gezoogen heeft, niet mogen trouwen; voorts tusschen Oom en Neeff en niet verder, als zijnde 't huwelijk tusschen broeder- en Susterskinderen g' oorloofd. In Swagerschap heeft geen plaets, mogende een man met zijn overleden vrouws Suster trouwen. [**13**]

3. **Bauwd Moeng Poeng**: die een Vrouws-mensch uijt haer zelfs tot hem komende, aenneemt en niet afwijst gelijk zijn pligt was te doen.

[illegible]

4. **Bauwd ang rarangien**: zoo een man met oneerlijke woorden een Vrouw off dogter aenspreekt, en daerover door die Vrouws man off zoon, off dogters vader off broeder (die niet verre van haer aff was, en het aanhoord, zonder dat den eerstgenoemde wiste het haer man enz. te zijn) dood gestoken werd, daer is geen regt voor.

[illegible]

5. **Bauwd Angas**: die op een Vrouwspersoon verliefd zijnde, voorgeeft haer tot zijn wil te hebben gehad.

[illegible]

6. **Bauwd Angeries**: zoo een man, een Vrouwspersoon tot zijn wil tragt te dwingen, door het trekken van zijn kris.

[illegible]

7. **Bauwd Wisa**: die het een off ander goed, als Kleedjes off Vrugten etc., tot een present geeft en daer Olij enz. in doet die als het aen het Lijff komt, off genuttigd word, verlieft maakt.

[illegible]

UIT DE PAPAKKUM JAJA LANKARA EN ADILLOELA

13 *Articulen van bewijsen genaemd Andiandian.*

[illegible]

1. **Tarka** off **Menjanka**; betigting, beschuldiging, aenklagte door den aenlegger off Eijsscher gedaen werdende.

[illegible]

2. **Patra**: g. geschrift off Procespapieren, als Pisaid, Kendeel- en Toetoerbrieven.

[illegible]

3. **Saksie**: getuigen, waertoe behoord:

1. Dat zij kennen degeen voor wie, en tegen wie zij getuigen.
2. Het goed en de Koopsprijs.
3. De datum: zij moeten haer getuigenis met een Eed ipat-ipat genaemt bevestigen bij de Priester, en moegen niet getuigen in faveur van degeene

[illegible]

die met haar aen een en dezelfde Sultan onderhoorig zijn. [14]

[illegible]

4. Boekti 't welk Tweederleij is, als:

[illegible]

1. Boekti roepa: het ontvreemde off gestolene Goed 't welk 'tzij geheel off ten deele weder gevonden word en aen de regter word vertoond tot overtuiging van den dieff, alsmede het goed, off het Land en volk waerover geprocedeerd word.

[illegible]

2. Boekti anjaoelonni ing Pangara: uit bekentenissen, als het aangeven van den Eijsscher door den Gedaegde, 't zij geheel off gedeeltelijk toegestemd of bekend word (zie hiervan eenige voorbeelden op Pag. 56 en 57).

[illegible]

5. Tjina: het dieve gereedschap, geweer, en de Kleederen van den dieff door hem agtergelaten, off hem afhandig gemaakt. Alsmede in Cas van Land-disputen, het gereedschap off de Instrumenten, waermede d'een des anderen Velden beploegd en b' arbeid heeft, en hem bij die gelegenheid afhandig gemaakt werd om ter zijner overtuijging aen den Regter te vertoonen.

[illegible]

6. Jomana: is een Bewijs dat iemand zeekere Grond off stuk Lands, off het een of ander goed 4 Jaeren heeft gepossideert: ook werd Jomana genoemt een getuigenis van menschen die verklaeren iemand iets ten zijnen eijgen Lasten te hebben hooren bekennen.

[illegible]

7. Satmata: de Wetenschap weegens een Zaak bij veel menschen door hooren en zien.

[illegible]

8. Pramana: een geschrift te hebben van dengeene die men beschuldigt heeft; off ook als hij aan de Jaksa's, toen hij op de Klagte van den Eijsscher ge-

[illegible]

hoord is, zeekere dingen heeft bekent en toegestemt.

9. Oebaija: Accoord bij wisseling van geschriften.

10. Oetara: als de Zaek zoo rugtbaar en bekent is, dat men op andere negorijen en regentschappen, daar reets kennis van heeft.

11. Bawana: het bewijs uit een Pisaid van vroegere tijd waarbij men bij voorbeeld het vinden van een Lijk op 't Land onder zijn bestier staande, heeft aangegeeven en in kennis gelegd en over welk Land nu questie is.

12. Poeroesa: Dwang; dat is, dat als de Jaksa's overeengekomen zijn [15] het Proces te decideeren, dengeenen die het komt te verliesen daer tegens opposeert, en de Jaksa's hem dwingen zig te onderwerpen.

13. Njata: eijgen Confessie, 't zij aen den Vorst off Heer, off aen den Regter gedaen.

UIT DE PAPAKKUM JAJA LANKARA

2 *Articulen aengaende de Vrijheid om iemand als een een dieff op te vatten.*

1. Een Malieng is geen malieng: dat is: Schoon iemand over de weg gaende, dieve gereedschappen bij zig gedraegd, is daarom niet als een dieff te apprehendeeren, zoo er daaromtrend off daer bij vandaen komt geen gat in de pagger gevonden werd.

2. Maar al was 't een Priester, en wierd bevonden heimelijk binnen iemands plaets, bij nagt gekomen te zijn, die word voor een dieff gehouden en mag werden opgevat.

3 *Articulen weegens het schuldig off onschuldig houden van een dieff.*

1. Een dieff werd onschuldig gehouden

bijaldien den beschuldiger hem opgevat heefft zonder het slaen van Titier, en zonder de Zaak in kennis te leggen bij de Jaksa's mitsgaders er geen menschen opkomen die hem daarvoor kennen.

2. Dog den beschuldiger het slaen van Titier etc. in agt genoomen hebbende, werd den opgevatten persoon voor een dieff gehouden.

3. Malieng ikanja: een man gegrepen op de gesuspecteerde daad van Malieng, bij een Vrouw van wien eenig gerugt is dat hij daar wel verkeert heeft, werd niet gehouden voor een dieff, zoo er nog geen goed in zijn handen gevonden wierd, maar voor een pol van de Vrouw; en zoo die vrouw hoog swanger bevonden werd, zoodat men het ontwijffelijk aen haer zien kan, worden die van dezelve Campoṅg, off wel die op een derzelve baleij zitten, en uit een en dezelve Put Water scheppen, verweesen [16] in een Boete van 4 reaelen ieder, dewijl zij zulks hadden behooren bekent te maeken.

UIT DE PAPAKKUM OENDANG-OENDANG MATARAM

Anak-Annak malieng: dat is, als in mijn huis een dieffstal is begaan, en een gat in de muur tusschen mij en mijn buurman gevonden werd, zonder dat er blijken zijn, dat de dieff uit het huijs off erff van mijn buurman na buiten is geraekt, 't zij mede door een Gat te maaken off de deur te openen, zoo is mijn Buurman gehouden in de vergoeding van 't mij ontstolene goed.

UIT DE PAPAKKUM RADJA NISTJAJA

Larie: Voetspoor; als bij voorbeeld 10 Buffels gestolen zijn en het spoor nagevolgd, mitsgaders de Buffels off maar

een daarvan gevonden werd ter plaetse off in de Campong daar het spoor ophoud, al is de buffel geslagt, indien maar nog de kop ongevilt gevonden word, zoo is degeen bij wien dit bevonden werd schuldig aen de Vergoeding der 10 Buffels.

Die bevonden word zijn Zaek met de volgende getuigen te beweeren off te defendeeren komt zijn Proces te verliesen.

UIT DE PAPAKKUM JAJA LANKARA

Akoeta Saksie: Zoo men een Bloedvriend, off een Papatti tot getuigen neemt.

Amboeta Saksie: Zoo men voor een Lebe off Modien, kleine Priesters op de Negorijen, een quaeddoender tot getuige heeft verkooren.

Ambauw Sabda: Zoo men de ğetuigen leert wat zij zeggen moeten.

Asiembar Raksa: Familiaire vrinden tot getuigen genomen te hebben. [17]

UIT DE PAPAKKUM RADJA NISTJAJA

Sirna Tjatja: die aen beide oogen blind zijn.

Sirna Pamiarsa: dooven aen beide ooren.

Sirna Pang Oetjap: Stommen.

Saksi ambau Tanda: die Jaksa's tot getuigen neemt.

Saksi amboeal Tanda: Verre familie, schoon zij ook verre weg woonen.

Ang Umban Saksi: onmondige, off die beneeden de 14 Jaaren oud zijn.

Pantja doa: gebuuren off die op een en dezelfde Baleij zitten en uit een en dezelve Put water scheppen.

Pantja Wati: die zig op een Vrouw beroept.

Saksi Walad: als twee off drie getuigen tegens malkaar varieeren.

UIT DE PAPAKKUM JAJA LANKARA

Sawala Saksi: Zoo het getuigenis van de getuijgen strijd teegens het te kennen geven van dengeenen in wiens faveur hij spreekt.

Angandong Saksi: getuigen met zig draegen. Zoo iemand in zijn Kendeel- of Toetoerbrieven de getuigen noemt, dat niet weesen mag.

Volgens het Raedsbesluijt genomen op het Voorstel en Advis van Ki demang Radja Gondala mogen Vrouwen geen getuigen weezen, bijaldien (zegt hij) dat er heeden off morgen gevonden werden Toija Natja: een Rivier zonder bogten, Marga Natja: een weg zonder bogten, Lata Natja: wortels van Boomen en opschietende Ranken zonder bogten, dan zullen er ook gevonden worden Vrouwen die opregt zijn, en de waerheid spreeken.

Een man die Kedi is, mag geen getuige weesen. „Kedi" beteekent gemeenlijk vrouwen, die nog geen vuijl kleed hebben gehad, [18] hetgeen hier verstaen word niet van jonge Vrouws-persoonen maer van zulke die zoodanig geschapen zijn, dat schoon zij rijpe Jaeren hebben en bijslapen egter geen maendstonden krijgen

en geen kinderen teelen. En werd dit mede toegepast op Mannen die zoo geschaapen zijn, dat zij zig geheel met geen Vrouwen vermengen, en omtrend dezelve onverschillig zijn, maer integendeel gaerne hebben de Streelingen der Mannen.

Wang Boboto: de Meesters van Haene- en Poeijoet- off Kemphaenen- Vegterijen, van Hartdraeven en diergelijken, item dobbelaers en Speelders.

Wang atjoekit: Verkoopers van Trassie of Blattjan.

Wang adoeliet: Verkoopers van Pinangkalk.

Wang akoemba:Asschers van Kleeden tot schilderen.

Wang amoentrang off Wang akraka — Swartverwers

Wang amellereng: Verkoopers van houtskoolen.

Wang abibiman: die zoo arm zijn dat ze geen Kris, Parrang off mes kunnen koopen, om hun fatsoen te houden.

Doedoekoen: Medicijnmeester.

Wang agamboe: Ronggeengs, Toppeeng- en Waijangspeelders en hunne kinderen.

Wang dadalang: Meesters van gem. Speelen.

Wang atjakkee: Kramers van Javaense Specerijen en Kruijden.

Wang agendieng: gongsmeders.

Wang agentjet: Koperslager.

NOG UIT DE PAPAKKUM

RADJA NISTJAJA

Pring Sadapoer: Kinderen en Kindskinderen off die van één familie zijn.

Bata Sariempakg: familiare Vrienden [19].

Toeroes Saheedjo: die van ons afhankelijk zijn, boven en behalven degeene die Boedaks off Dienstknechten en -meijden zijn.

Karbo Sakandang: volk van één Buurt off Campong.

Durjana: een kwaed-doender off ondeugend man, die sterk liegt, en wiens woorden zoo variabel zijn, dat men op hem geen staet kan maaken.

Balantik: Krissenverkooper.

Kamassan: goud- en zilversmits.

Kapetengan off **goelang-goelang:** Stadswagter.

Kawoela Saksie Gusti: Een Knegt zijn Heer.

Gusti Saksie Kawoela: Een Heer zijn Knegt.

Sisian Saksie Goeroe: Een Dicipel zijn Meester.

Goeroe Saksie Sian: Een Meester zijn Dicipel.

Geloofwaerdige getuigen.

[illegible]

UIT DE PAPAKKUM DJAJALANKARA

Danawaton: Lebe en Moedien, off eerste en Tweede Priesters op dessas off Dorpen.

[illegible]

Koeli Natja: voornaamste des volks.

[illegible]

Para Sikara nitjee: Rijke off wel gegoede Luijden.

[illegible]

Darsa Solok sana: die van een goed en zeedig voorkomen zijn, en een stigtelijk Leeven leijden.

[illegible]

Taksoe Boejangem: Priesters die door Vorsten geraedpleegd worden.

[illegible]

Sati Kapti: Mantrie off Minister die door Vorsten geraedpleegd worden.

[illegible]

Doernitam Malembonem: Pepatis off eerste Ministers die door Vorsten geraedpleegd worden.

[illegible]

UIT DE PAPAKKUM RADJA NISTJAJA

[illegible]

Mahakoela: die Kinderen en Kindskinderen van mantries zijn.

[illegible]

Saksie Maha tjirie: ontslagene off geweesene Mantries.

[illegible]

Saksie Maha teedja: Koewoes van Dessas off Dorpen. [20]

[illegible]

Saksie Tjampaija: de Beehi off Tweede van de dessas off dorpen.

[illegible]

Saksie Noertjaja: Mantries van dessas off dorpen.

[illegible]

UIT DE PAPAKKUM JAJA LANKARA

Driederleij Regts-oeffeningen.

Drigama: Weereldlijk off Burgerlijke Regt, g'oeffent werdende bij de Seven Jaksas.

Agama: Goddelijk Regt bij de vier Hoofd-Priesters off Pangoeloe.

Toija Gama: Silem off duijken, met een brieffje daar een Eed op geschreven staet, om de hals. Hiertoe behoord wijders het volgende:

1. Wanneer een van beijde de Partijen, nadat het besluit om te duijken, gevallen, en den bestemden dag daar toe verscheenen is, een dag Uitstel begeert, verliest het Proces.

2. Die op de plaets gekomen zijnde daer men duijken zal, zig begeeft aen de kant der rivier, en daer in staet te kijken, off een stille wensch off beede te doen, verliest 't Proces.

3. Die met zijn handen Water schept uit de rivier om te drinken, off zijn aangezigt off mond te wasschen, verliest het Proces.

4. De Staken die in de Rivier in de Grond gestoken werden, om daar bij neer te duiken, moeten van hout en twee vadem lang wezen.

5. Als de Schaduw van deeze staken drie voet groot is, te weeten in de Namiddag: Zoo is het tijd om te duiken.

6. Die duijkende zijn hand off handen van de Staaken loslaat, als of hij na een stuk Thin (dat men heimelijk daar ter plaatse in 't water mogt hebben laten

zinken) wilde zoeken, verliest 't Proces.

7. Ingeval de Duijkers beide onder water doodblijven, dog den eenen met de handen aen de Staak vast, en den anderen met de handen van de Staak aff zoo verliest de laeste, en wint d' eerste het Proces.

8. De Duikers duijken tegelijk onder, en moeten zoo lange onder water blijven, totdat zekere batok off klapperdop, daar een gat in is, en die op het water drijft, vol water is; die eerder boven komt verliest het Proces. [21]

9. Maer beide lang genoeg onder water blijvende, moeten zij opgehaeld worden, zodra de Klapperdop vol water is, en een behoorlijke tijd gelaaten worden tot Ademtogt, en dan voor de tweede maal weder laten duijken en geen van beide te vroeg boven komende, als vooren weder ophalen, tijd tot Ademhaling laten, en ten derden maele laten duijken.

10. Als in drie keeren duijken, geen van beiden komt te verliezen, word het Land off goed waerover het verschil is in tweën verdeelt, en ieder Partij de helft toegeweesen.

REGULEN UIT DE PAPAKUMS, GENAEMT JOEGOEL MOEDA, ANGAS KARTA BASA, RADJA NITI EN KONTARAMANAWA

Joegoel Moeda: een opregte die niet variabel in zijn woorden is. Joegoel moeda doet regt, zonder aanzien van persoonen, 't zij Armen, 't zij van een middelmatig vermogen off Rijken; off van rang en aenzien geringe, middelstandige off Grooten. Als in cas van Proces

een van beide partijn, bij de Pisaid, Kendeel, en Toetoer, in den aanvang, midden, en eijnde, geen verschillen off tegenstrijdigheden bevonden werden te hebben, maar alles met malkaer overeenkomt, zoo werden die papieren gezegd, zuijver en conform te zijn met Joegoel moeda.

[illegible]

Angas Karta Basa: doet regt in de Leugen; de Leugen dat is, de misslagen, verschillen en tegenstrijdigheden, die in de Proces-papieren gevonden off anders begaan werden, werden in drie trappen verdeelt, en affgebeelt bij een wonde, als: Een wonde slegts in de huid, een wonde door de huid heen in 't vleesch, en een wonde door de huid en 't vleesch heen tot op 't been; off kortelijk Salla Koeliet, Salla Daging, en Salla Toelang. En werd hier geleerd, dat den Regter de Trap der Leugen, misslagen, etc. van weder-zijde moet ondersoeken en bepaalen, en die [22] daeraen het meest schuldig is, verwijsen: Invoegen degeene het Proces verliest, die een Salla Toelang heeft, al is 't, dat de andere daarentegen verscheijde Salla daging en Salla koeliet haeft; als ook degeene die een Salla Daging heeft schoon de andere verscheide Salla Koeliet mogt hebben. Als den Eijsscher en Verweerder misslagen van gelijke trap of soort hebben, verliest die geene het Proces, die de meeste heeft. Bij aldien zij evengelijke misslagen hebben, 't zij van de Eerste, Tweede off Derde soort, zo verliest den Eijsscher het Proces.

[illegible]

De misslagen van de Eerste soort, off *Sala jang Koeliet*, zijn: Saroe Basa op Pag. 6 Art. 5, en Asaroedenta op Pag. 8 het 2e Art. van de daer vermeld staande 8 Articulen.

[illegible]

Van de Tweede soort off *Sala jang dagieng*, zijn: de 9 Art. op Pag. 1, en vervolgens, namentlijk: Anja Wadie, Anjala Wadie, Akarja deessie, Anno Peksi, Annier Joektiara, Anier Baja, Pantja Baka, Maha Pralaja en Ataja Marta; de 13 Art. op Pag. 2 en vervolgens, te weeten: Awie Roeta, Akar Jantakka, Anoekma Watjana, Ambirat Saksie, Anggandong Saksie, Ina Saksie, Angrasa Wadie, Anna Wadie, Anglienga Pandaija, Angreeka Pandaja, Anilat Kara, Amoengpang Anna bakwa, en Awak Poeroesa; de 15 Art. op Pag. 3 en vervolgens, als: Wang Akira deesti en Goena Paranti, Wang Ajoeja, Wang Abiek Soeka, Wang Anjiroet Jara, Wang Amoetoeng Rakitan, Metjat Rakitan, Wang Anamboeng Watang Boeboeken, Wang Anamboeng Watang Tjatjad, Wang Anamboeng Watang Poetoeng, Ang Oengang Kara, Anggenoek Pringa, Amoengpang Kara, Andia Kalangan, Soedra Watjana, en Amrat Kara; 1 Art., Namentlijk [23] Akarja deesti op Pag. 5; de 9 Art. op Pag. 5 vervolgens (Excepto Saroebasa bovengemeld), namentlijk: Djamoer amet Katjang, Santa Pralaija, Amoek Kapoenggoeng (namelijk 't eerste gedeelte), Siembar Toemrat Ping Kajon, Poenang meet Loenas, Amateeni Damar moeroek, Amateeni Damar Prasanda en Masang Damar; 1 Art. op Pag. 6, te weeten: Sragala Loemoempat ing Papalang teboe toewoe ing Sotjanee toemanem ing Woekoenee; de 2 Art. op Pag. 7 als: Watang dawa Sinamboengan en Watang Tjindik Tinutikan; de 8 Art. op Pag. 8 uitgenomen Asaroedenta voormeld namentlijk: Sasra bauw, Anguptoena, Apus Linga, Ina badra, Awi Rok-

ta, Anga Nini, en Moerba Gierie; voorts Art. 2 en 3 op Pag. 10, en alle de articulen van onwettige getuigen, op Pag. 16-19.

Van de Derde Soort off *Salla jang Toelang,* zijnde 4 articulen op Pag. 24 namentlijk: Kanata Leena, Kalinga nata, Kali napoera, en Surasa Moertjaja.

Radjaniti. Volgens den Regul van Radja niti word geleert, dat de Jaksas moeten onderzoeken off de betigting is Tidarsa off Lokika, mitsgaders off de Confessie valt onder 't eerste off onder 't Laetste; Staende op het eerste een enkelde Vergoeding en Boete, te weeten als den Gedaegde bij het overleesen van Pisaid van den aanlegger de betigting bekent, maar als hij dezelve ontkent en er dus train van Proces volgt, zoo werd hij gestraft in Lokika, daar een dubbelde vergoeding en boete op staat.

Kontara manawa: onderzoek op avontuur, en werd de Jaksa's geleerd zulks wel in agt te neemen, dewijl het somtijds en bij geval komt te gebeuren dat er iets ontdekt word, en den beschuldigde zig zelfs beklapte, om welke reden er ook drie geschriften genaamd Pisaid, Kendeel en Toetoer, die een en hetzelve vervatten, gemaakt werden en waervan de eerste en tweede, off de Pisaid en Kendeel, wel door de Jaksa's mogen gemaakt, maar het derde off de Toetoer door partijen zelfs moeten geformeerd worden. [**24**]

UIT DE PAPAKKUM RADJA NISTJAJA

4 Articulen genaemt Sarasa Moertjaja

Twee Haenen vogten, den eenen met Twee en den andere zonder Tadji off

Vlijmen, en de Haen die met twee vlijmen vogt verloor het gevegt. Dit werd toegepast op Twee persoonen die tegens den anderen procedeeren, waervan den eenen zijn behoorlijke Pakakas, dat is geweeren heeft, Namentlijk de Kendeel- en Toetoerbrieven na behooren, en wettige getuigen; en den andere daerin gebreekende, nogtans den eersten het Proces komt te verliesen als volgd:

1. Kanata Leena: diens Tommongong Pati komt te overlijden, terwijl zijn Zaak nog in Pleijdooij hangt, verliest het Proces.

2. Kalinga Nata: diens Vorst sterft, terwijl zijn Proces nog voor den regter hangt, verliest hetzelve, waarop toegepast word *iena poegeran:* de stut gebrooken off omverre gevallen.

3. Kali napoera: diens Jaksa geduurende het Proces komt te sterven verliest hetzelve.

4. Sarasa Moertjaja: De Partij die te overlijden komt terwijl zijn zaak nog in Pleijdooij hangt verliest hetzelve.

Het gemelde is nogtans onder deeze bepaeling te verstaan, dat als den Tommongong Pati en Jaksa gevaerlijk ziek zijn, den Vorst andere, die hij tot die Ampten zouw verkiesen, in haer plaats, eer zij sterven mag aanstellen, dog in volle functie, zoodat ingevalle deeze nieuw aangestelde persoonen subit kwamen te overlijden terwijl den zieken Tommongong Pati en Jaksa nog leefden, evenwel het Proces verlooren werd, dewijl de Laeste die Ampten niet meer bekleeden. Insgelijks mag de Persoon,

[illegible]

die in Proces is, als hij zig ziek bevind, een Volmagt in zijn plaats aanstellen, 't zij slegts voor een tijd tot dat hij weder gezond werd off, indien hij gevaarlijk ziek is, om ook na zijn dood in zijn zaak ten vollen te ageeren, moetende daarin dan ook continueeren, schoon zijn Magtgeever niet [25] van die ziekte mogt komen te sterven. De voorsz. Sterffgevallen en nieuwe aenstellingen beginnen effect te hebben, als het Proces voldongen, dat is, de Toetoerbrieff met de Tombok ingedient is, en duuren tot de tijdstip dat de Triumphant de Koekoedong is ter hand gesteld.

Tot onderwijs.

UIT DE PAPAKKUM OENDANG OENDANG MATARAM

Onderscheijd tusschen Pradata en Padoe.

Tot een Proces Pradata behooren alle zaaken bij Menjanka off betigting, namelijk van Moord, Rooff, Wonden of Anniengar, diefte bij nagt off Malieng, diefte bij dag Nanajab, en wijders alle andere zaaken van Menjanka off betigting. Een geschil over Land, daarvan den Vorst als Eijgenaar gemeld word, behoord tot Pradata.

Tot een Proces Padoe behoord: quetsiën over een stuk Bosch off woest Land door het gemeene volk tot bouwland bekwaam gemaakt, wanneer in cas van wonden off Anningar en diefte bij nagt off Maling, 't Boekti bij den beschuldigde gevonden werd, dat is, in geval van wonden, zoo er bloed in de Kris off Golok off ook aen de kleederen off aen het bloote Lijff van den Dieff, en in

cas van diefte bij nagt, zoo het gestolene goed bij den Dieff gevonden word, dog hij verklaard hetzelve te weeten: het bloed door het slagten van een Hoen off andere beest aan gemeld geweer gekreegen, en het goed van langen tijd herwaards bezeeten en gebruijkt te hebben: zulks behoord tot Padoe.

Alle dood-misdaden behooren onder Pradata. Alle zaaken waarin den Vorst als Eijgenaar werd benoemd, behooren tot Pradata. Als bij het gemeene volk een woest stuk Land werd bebouwd en daerover questie ontstaet, mitsgaders zij daerover komen te vegten, en één off meer menschen daerbij dood blijft, die zaek is Pradata.

[illegible]

Alle zaeken buiten Last van den Vorst, dat is, die hem in 't bijsonder niet aangaan, en dus geen ordre geeft om dezelve in Proces aan te leggen, behooren tot Padoe. Een zaek waerin een Schuldenaar [**26**] en Schuldeijsscher, over het inmaenen der Penningen in questie raeken, malkander schelden en slaen, en kleederen van 't lijff halen, behoord tot Padoe. Een geval waarin twee Persoonen een en 't zelve Goed eigenen, behoord tot Padoe. Het verrukken van Limieten van Landen, behoord tot Padoe. Dog zoo bij geleegendheid van dusdanige questie gevegten ontstaan, namelijk over 't verrukken van Limieten, en daerbij iemand dood blijft, zoo is de zaak Pradata.

De drie volgende Articulen behooren tot Padoe als: **Kria Wikria**, koopen en Verkoopen, **Toeawa Tantoeawa**, in bewaaring geeven en in bewaaring neemen, **Weetanja tan Weetana**, over Werkloon. En werden deeze drie zaaken genaamt *Parwala*, Twisten. Die het Proces

[illegible]

verliest, valt in een boete van 4 reaelen off van 4 Laxa, en een dubbelde vergoeding.

Die van een zaak die Padoe is, Pradata maakt, off van een zaak die Pradata is, Padoe maakt, valt in een boete van 4 Laxa off 4 reaelen.

Alle goederen in Proces hangende, moeten worden bewaard in handen van die Jaksa's die in de Zaak als Regters ageeren; Bij de uitspraak van 't Proces moet den Triumphant aen dezelve Regters voor moeijten betaelen, zoo de waerdije van 't goed een Keti off 10 reaelen monteerd, 5000 of $1/2$ reael.

UIT DE PAPAKKUM RADJA NISTJAJA

Die een geschil met zijn naasten heeft, en daarover regt begeert van d'Jaksa's, moet volgens de costumen, Pisaid-, Kendeel- en Toetoer-Brieven maaken. En zoo iemand daartoe onwillig is die werd in 't ongelijk gesteld, als off hij 't Proces hadde verlooren.

Een Proces uitgewesen zijnde, werd aan den Triumphant een Koekoedoeng (ten blijke dat 't Proces in zijn faveur uitgeweesen is) en aan den verliezer een Salaran (waerbij hij in 't ongelijk werd gesteld) verleend, kunnende de laatste zig daar mede vervoegen [27] bij de Jaksa's van een ander district, bij voorbeeld Gabang, Indramajoe en de Preangerlanden, om derzelver Advis te vraegen over de wettig- of onwettigheid van het vonnis, waertoe den tijd van 15 dagen staet. Indien hij binnen dien tijd geen antwoord brengt, werd de voorsz. Koekoedoeng, en niet eerder, aen den Triumphant afgegeeven. Dog zoo het

gebeurd dat de vreemde Jaksa's binnen den tijd van 15 dagen, eenig erreur in het gewijsde vinden, waerop den verlieser op goede gronden Revisie zouw kunnen verzoeken, zoo moet hij zig ten dien einde vervoegen bij zijn Tommongong Pati, die het hetzelve vervolgens aan de gezamentlijke vier Tommongongs communiceert, dewelke het aengeweesen erreur, 't zij in eigener Persoon off door gecommitteerde Mantries, tegens de Papakkum confronteeren, en gefundeert hebbende bevonden de Koekoedoeng ophouden, het Proces laaten herzien en op nieuw vonnissen door nieuw aangestelde Jaksa's, alzoo de Jaksa's die zodaanig vonnis geweesen hebben, van hunne Regter-ampten werden gedimoveert. Maar ingeval voorsz. advisen der nabuurige Jaksa's ongegrond bevonden wierden, zoo werd den Verliezer een boete van 8 reael opgelegd, en aan den Triumph. de Koekoedoeng ter hand gesteld.

Een Regul der Jaksa's.

Gij moet in Processen agt geven, off Partijen van 't begin tot het eijnde standvastig bij een en het zelve blijven, zonder te varieeren: in de vereijschte ordre, en niet het agterste voor, in bedaerdheid en zonder fors off hard te spreeken, mitsgaders off zij tijd en plaats behoorlijk in agt nemen, en de Phabeea off salaris en Toombok off namptissement van penningen goedwillig en naer vereijsch leveren. Jaksa's moeten zijn *Tjandra Tirta Sarie Tjakra*, dat is: *Tjandra*, als een volle maan, die een ligt is in duijsternisse; **[28]** *Tierta*, als water zuiverende het vuile en onreijne van 't Rijk; *Sarie*, als een Bloem, die een aengenaeme Reuk ver-

spreid, *Tjakra* off *Deewa* (weleer een Affgod der Javaenen), als God met verstand en in regtveerdigheid regt doen.

UIT DE PAPAKKUM JAJA LANKARA

Een andere Regul.

Koesoema Witjitra, gierba Sadjie, Awee Trinaragina, Madja rawa, Seewassa, waer van de verklaaring is, dat de Regters moeten ervaaren zijn, op de kunstgreepen der Durjana en Duratmaka: Boosdoender en Dieven; want zij zijn aangenaam van voorkomen als een Bloem; hun practijquen zijn zoo fijn als Water, dat altijd nog eenige weg vind, en dat men niet vatten kan; als de Wind, zoo subtiel om ergens in te koomen; als Mati Raga off Tapa: dat is, als een arme devote Cluisenaar, die om een almoes komt bidden, zijnde haer intentie intusschen de geleegendheid van iemands huis te bespieden; als Wolken off Rook op de Bergen, zoo groots en stout. Dit zijn de Practijquen der Durjana en Duratmaka. Dezulke zijn met regt onderworpen aan Jara en Koekoet: berooving van goed, en van vrouw en kinderen.

Nog een Regul.

Bij pleging van Malieng off dieffte bij nagt moet Titier geslaegen en openbaar gerugt gemaekt, mitsgaders vervolgens de zaak in kennis gelegd worden bij de Jaksa's. Als dit in agt genomen, en 't Boekti, het ontvreemde goed, off een stuk daarvan daarna bij iemand gevonden en deeze zijn ontschuldiging off voorgeven duister bevonden word, bij voor-

[illegible]

beeld, als hij zegt het van iemand gekogt te hebben maer den voorgewende Verkoper het ontkent, en hij hem Contrarie niet kan bewijsen, zoo werd hij schuldig gehouden; dog als 't door den voorgegeven Verkooper [**29**] bekent word, 't zij in den eersten Persoon off verder als hij zig op een ander beroept, zoo is hij onschuldig, en moet den laesten Verkoper zig verdedigen off schuldig gehouden werden. Dog als de voorm. Kennisgeving versuimt word en den bestolene naderhand evenwel het goed off een stuk daer van vind en daervan kennis geeft aen den Regter, verkrijgd hij wel dat goed maar geen dubbelde vergoeding, zoo als anderzins plaets heeft, en als hij van de wedervinding van 't gemelde goed geen kennis geeft aan den Regter, zoo werd hij daervan geheel ontzet en valt in een boete van 4 reael.

[illegible]

Doodmisdaden, behoorende tot de Vierschaar der Priesters.

[illegible]

UIT DE PAPAKKUM RADJA NISTJAJA

Awe Sada: Vergiffgever.

Anga Nida: Brandstigter.

Eehkawarna: Toverkunst.

[illegible]

Paladara ing dia: Vervoerders off Rovers van Vrouwen, de Oosterse off andere vreemde, die zig aan Cheribonders verpand mogten hebben, daeronder begreepen; zijnde dit namentlijk een doodmisdaad, wanneer de wegvoering geschied tot buiten de grensen van Cheribon, want binnen dezelve is 't geen misdaed ter dood, maer werd gestraft met een swaare Geesseling en Prada off Slavernij in den dalm van den Vorst.

[illegible]

Radja Wisoena: Twiststokers tusschen Vorsten.

Awod Akara: Amoekspeelders.

Samboeni Teliek: Verbergers van Spions; werden na geelegendheid ook wel met een Lijfstraff naest de dood gestrafft.

Die ongeoorloft in 's Konings Dalm off Hof komt; staat aan 't welbehaagen van den Vorst, dezelve te straffen off te pardonneeren, mits 't beide geschiedde met kennis van d'andere [30] Sultans en den Resident.

Raraton: Een Rebel, die zig voor een Bloed-vriend des Konings uitgeeft om daerdoor aanhang te maken, tegens het Rijk en het Leven des Konings.

Lijfstraffelijke Zaeken naast de dood, behoorende mede tot de Vierschaar der Priesters.

Van **Drigama**: Regtsoeffening der Jaksa's treed men somtijds tot **Agama**: Regtsoeffening der Priesters, te weeten in zaeken van **Jaja Praijaija**, dat is in zaeken van Doodwonden en andere swaere Quetsuuren, die gestraft werden **Kisas**: met de dood off het afhakken van de hand. En in zulk geval werd Jomana vervuld door Agama, te weeten: Bij aldien verscheijde Persoonen verklaeren gehoord te hebben, dat den delinquant bekent heeft zeekere wonden aan iemand te hebben toegebragt (hoedanig getuigenis Jomana genaamd word), zoo is den delinquant daardoor in Drigama niet straff-baar, als met geld-Boeten; maar in Agama wel, namelijk met het

afhakken van de hand, omdat de Priesters het gemelde getuigenis laeten sterken met Eeden. Dog deeze straffe werd in deese tijden niet off zelden g'appliceert, maar in dies plaats gemeenlijk een Geesseling, Brandmerk, en Verzending in de Ketting.

Een Articul die thans in de Papakkun werd ingelijfd, om voortaan tot een Wet te dienen.

De geschillen tusschen de Priesters, als met namen de Pangoeloe, Katib, Modien, Marebot en Madana, zullen 't zij wat zaak het ook zij, voor de Regtbank der Priesters zelvs afgemaakt; en zoo een ander haar of zij een ander accusceren, zo zullen die voor haar Regtbank betrokken werden. En zullen voortaen den Eijsscher en Verweerder de zaak schriftelijk, bij een Soerat Prateela off Memorie aen de Priesters moeten aengeven. [31] Het voorz. voorregt, is egter niet verder te betrekken als tot de Persoonen der voornoemde Priesters alleen, en niet tot haar bediendens, alzoo die voor de Regtbank der Jaksa's betrokken moeten worden. Maar het voorschreevene zal in zelver voegen nog plaats hebben omtrent de volgende geestelijke persoonen, namentlijk: Said (Een hoger titul dan Pangoeloe, en werd in Mecca verkreegen, en is Erffelijk van vader op zoon); Sarief (een trap minder als Said, een Saids dogters zoon verkrijgd deese titul); Chadji (die hier van daan na Mecca gaen om te studeeren, en na geleerd te zijn terug komen); Padrie Jang Adiel (Priesters die groot nog kleine zonden begaen, en geen Godsdienst off Bedestonden versuimen

maar devoot zijn); Padrie Jang Salieh (die alle Godsordonnantiën onderhoud grooten en kleinen: de groote zijn Sambaijang, Poeassa, Hadjie te zijn, de Huwelijks-wet te leesen, en tienden te geeven, de kleine zien op onreine Spijzen); Padrie Jang Waraing (die niets onreijns eet off doet, en niet alleen 't Quaad, maer ook den Schijn des kwaads vermijt).

[illegible]

Mindere Lijfstraffelijke en Geldbreukige Zacken.

UIT DE PAPAKKUM OENDANG OENDANG MATARAM

[illegible]

• Onderscheid in de Boeten, tusschen gemeene en groote Lieden, na Proportie van hunne rang, als: Een gemeene man, 4 reaelen; Een Bopatie (subalterne Regenten, gelijk de Pangerangs van Talaga), 15 reaelen. Een Prijeij Besaar (Tommongongs) die het ornament van een Lampiet off rotting-mat, en Kandaga off doos voert, 10 reaelen; Een Prijeij oemboel (Hoofden van Negorijen, die wadana's off Hoofden over andere mindere negorijen zijn en den Rang en Titul van een Mantries hebben), 8 reael. Prijeij Leloera (die in de Stad resideerende, 't Bewind heeft over een off meer negorijen), 5 realen; Alle Bediendens off Knegten, 4 reaelen.

• Die iemand leijd in Pringa, dat is Perijkel: Plaetsen van Perijkel zijn, de Hoven en Lustplaetsen der Vorsten en ook een ieders eigen wooning; zoo men daer niets wettigs **[32]** te verrigten heeft, die valt in een gel.boete van 10 reaelen, zoo het een Prijeij off Mantrie doet; en bovendien voor ieder Jaksa 4 reaelen.

[illegible]

Over een Quetsure, met eenig ijser geweer aen 't Lighaam boven de gorgelknop toegebragt, 10 reaelen en den Gequesten daarenboven mede 10 reaelen; en ingeval van twee wonden, dubbeld voor den gequesten.

[illegible]

Over toegebragte slagen, beneden de gorgelknop schoon nog gequest nog gebuild, zoo er bij menschen kennis van gedraegen word, tot vergoeding van schanden, 3 reaelen aen den geslagenen; zoo de huid gequest off het vleesch gebuijld is, 5 reaelen.

[illegible]

Zoo de Quetsure van dat effect is, dat iemand daerdoor buiten staat is, als bevoorens zijn werk te doen, off kost te winnen, 10 reaelen en een vergoeding van een halve menschen-prijs off $16^{1}/_{2}$ reaelen.

[illegible]

Zoo iemand geslagen werd boven de gorgelknop verzeld met scheld-woorden, dog zonder de huijd gequest, off het vleesch gebuild is, maar menschen daer kennis van dragen, verkrijgt 10 reaelen.

[illegible]

Bij aldien een weduw off gescheidene vrouw, kinderen hebbende, door een gehuwd man tot onkuisheid gedwongen word, verkrijgd tot Pakolie off vergoeding van schande, 10 reaelen. Een Weduw off gescheidene vrouw geen kinderen hebbende, verkrijgd in 't zelfde geval tot Pakolie 4 reaelen behalven dat den dader in alle drie voorsz. gevallen verweesen werd in een Boete van 10 reaelen. Een Maagd als voren gedwongen werdende door een weduwnaer verkrijgd tot Pakolie 4 reael, en den dader valt in een boete van 8 reael. Zoo een Maagd door een vrijer tot gemeld oogmerk gedwongen word, verkrijgt tot Pakolie 4 reael en vald den dader daarenboven in een boete van 5 reaelen.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Twee Persoonen met den anderen vegtende, en den een den ander een quetsuur met het een off andere ijser geweer toegebragt hebbende, vervalt in een boete van 10 reaelen en een vergoeding van 17 reaelen. Die iemand in een gelijk geval quest met een steen [**33**] off hout, en de wonde doorgaat tot op het been, betaeld een vergoeding van 17 reaelen en een boete van 10 reaelen als even. Zoo er twee wonden zijn werd de Pakolie verdubbeld; ook verkrijgen de Lijders betaeling voor de medicijnen tot genecsing der wonden.

De Bloedvrienden van een Neloe off Tovenaar met hem in één Campong woonende vallen in een boete van 10 reaelen ieder (werdende verondersteld dat zij kennis hebben van hun bloedvriends Tooverkunst, waarvan zij hadden behooren kennis te geeven). Bij ontkenning werd de boete tweemaal verdubbeld, en dus 30 reaelen betaald, en zo er menschen die daar mede woonen kennis van hebben, vallen deselve mede in boeten, namentlijk 20 realen ieder.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

UIT DE PAPAKKUM DJAJALANKARA

[illegible]

Angroesak Maniek: bederven en uitrukken van Limiet-tekens, een boete van 16 reaelen.

[illegible]

Die iemands Sankoel off verpandeling verbergd en tragt te vervreemden, valt in een boete van 4 reaelen.

[illegible]

Die zijn Sankoel off Boedak, zijnde een Maegd tegens haer wil bederft off beslaept, valt in een boete van 4 reaelen, en verkrijgd verligting van haer schuld 5 reaelen.

[illegible]

Die zijn Sankoel slaet, dat de huijd en 't vleesch gequest worden off dat het boven matige kastijding gaet, als boven een boete van 4 reael., en verl'gting van Schuld, 5 reaelen.

De Boeten zijn:

Nista off laegste van 4 reaelen.
Madia „ middelste „ 8 „
Oetama „ hoogste „ 16 „

Pakolie off vergoeding voor d'oneer van 't slaen en schelden.

Gemeene luiden den een den anderen slaende off scheldende, een vergoeding van. . . . 8 reaelen
Hun vrouwen, den een den ander scheldende off slaende. . 4 „ [34]

Kertini: Een Bakkelan in de stad, rang hebbende naest een mantrie, en Boeijoet, Bakkelan, en Koewoe: alle hoofden van Negorijen, ieder 10 reaelen.
Hunne vrouwen ieder. . . 5 „

Juragan des Konings. . . 12 „
Hunne vrouwen. . . . . 6 „

Juragans gemeene . . . . 8 „
Hun vrouwen. . . . . . 4 „

Kabaijan op de Negorijen. . 4 „
Hun vrouwen. . . . . . 2 „

Kabaijan Oendoesara. . . . 6 „
Hun vrouwen. . . . . . 3 „

Kapalla Boedjang: hoofd off Mandadoor over vrije werkluijden . . . . 4 „
Hun vrouwen. . . . . . 2 „
Panakawan: Lijfknegten des Konings. . . . . 8 „
Hun vrouwen. . . . . . 4 „

Pakolie off vergoeding voor Mantries.

[illegible]

Pepatie.	30 reaelen.		[illegible]
Hun vrouwen.	15	„	
Tommongongs geen Pepati zijnde	20	„	[illegible]
Hun vrouwen.	10	„	
Demangs-bebauw off eerste demangs	16	„	[illegible]
Hun vrouwen.	8	„	
Demangs-ordinaire	12	„	
Hun vrouwen.	6	„	
Jaksa's.	16	„	[illegible]
Hun vrouwen.	8	„	
Ranga's.	12	„	[illegible]
Hun vrouwen.	6	„	
Jngebeijs	10	„	[illegible]
Hun vrouwen.	5	„	

Radja Peeni: Tweelingen, gebog-gelden, en andere wanschapenen; voor 't schelden en slaen van dezelve, een boete van 15 reael., en voor hun dood 66 reaelen off Twee maal een menschen-prijs, 't welk genaemt word Bewat Kaprabon, een Koningsboete.

[illegible]

Pakolie off vergoeding voor beesten en vogels des Konings gestolen werdende.

[illegible]

Een Koebeest.	16 reaelen.		[illegible]
Een Buffel.	16	„	[illegible]
Een Bok	$2^1/_2$	„	[illegible]
Een Kust-schaep.	5	„ [35]	[illegible]
Een Harte-beest.	6	„	[illegible]
Een Gans	2	„	[illegible]

Een Eend-vogel	1	reael.	
Een Kidang	4	„	[illegible]
Een Steekel-verken off Landak	4	„	[illegible]
Een Tanggieling.	1	„	[illegible]
Een Kantjiel	4	„	[illegible]
Een Tangaloeng.	1	„	[illegible]

Vogels.

Een Pauw.	4	„	[illegible]
Een Pauwin	2	„	[illegible]
Een Boshaen.	4	„	[illegible]
Een Boshen	2	„	[illegible]
Een Tortelduyf	5	„	
Een Koetilang	1/2	„	[illegible]
Een Geele Loerie	1/4	„	[illegible]
Een gemeene Loerie	4	„	[illegible]
Een Kakatoea			[illegible]
Een Atatcambang (overwalse duijven)			[illegible]
Een Atatwoelan (overwalse duijven)			[illegible]
De wijfjes.	2	„	[illegible]

UIT DE PAPAKKUM RADJA NISTJAJA

Pakolie off vergoeding voor gestolene Bomen.

[illegible]

Een Clappus-boom	1	reael.	[illegible]
nog geen vrugt draegende.	1/4	„	[illegible]
Een Pinangs-boom	1/2	„	[illegible]
nog geen vrugt dragende .	1/4	„	[illegible]

Doereen-boom	1/2 „
nog geen vrugt dragende .	1/4 „
Een Madja off Kawista boom	1/4 „
nog geen vrugt dragende .	1/4 „
Teboe, Lacs (een vrugt als Coenjier) Pisang, Oebi off Patatter, elk	1/4 „ [36]

UIT DE PAPAKKUM JAJA LANKARA

7 Articulen van Rooff.

1. **Ambeegal:** Rooff op afgesonderde weegen, off in Bosschagie bij-dag.

2. **Ambapang:** Rooff in de Stad.

3. **Annajab:** dieffte bij dag uit de Campongs off buurten en uit de huijsen.

4. **Angotiel:** Basaer- off markt-diefte.

5. **Barak:** Rooff-partijen bij dag om Buffels en Paerden uit de velden weg te haelen.

6. **Amer Kunung:** Die dreigementen en geweer gebruijkt in het kopen.

7. **Ang Oetjoerie:** Die door zoete woorden iemand verleijd, om een ander die goed kopen wil te vertrouwen en te crediteeren.

Deeze 7 feijten worden aan den Lijve gestraft na Bevinding van zaeken, dog ontkent werdende, en niet genoegsaam blijkende, in ordinair Proces afgemaakt.

Nog 6 Articulen van Malieng, behelsende diverse misdaden.

1. **Malieng Atma**: die iemand van 't leeven beroofd.

2. **Malieng Raras**: die een vrouw verleid tot hoererеij.

3. **Malieng Kaboenan**: Een dieff bij nagt die nog niet binnen de pagger geraekt is, en nog niets bekomen heeft.

4. **Malieng arp**: Die iemands goed ter leen genomen hebbende hetzelve niet restitueerd maar den leender geheel tragt te ontvreemden.

5. **Malieng atiempo**: Een goudsmit die goud of silver vervalst.

6. **Malieng Kanja**: Een dieff bij nagt, een vrouw zijnde.

Op het eerste staet een doodstraf, en behoord tot de vierschaar der Priesters; op het tweede een geesseling; [37] op het derde een boete van 8 realen; op het vierde het geleende terug, en een boete van 4 reaelen; op het vijfde, een geesseling, op het sesde mede een geesseling.

Nog 3 Articulen van Malieng off dieffstallen.

1. **Malieng Karoeroe**: Dieven bij nagt, die reeds binnen de Campong geraekt dog nog niets bekomen hebben, worden gestraft met een geesseling.

2. **Malieng Parie ing Sawa**: Een Padij-dieff in 't veld:

1e. Als hij de Padij nog op 't veld staende steeld, werd gestraft met een ligte geesseling.

2e. Maar gesneeden en gebonden zijnde tot bossen, en op 't veld, onder een Tentje gebragt, en daar uit steeld, mag dood gestooken, dog het hoofd niet afgesneeden worden, maar daarvan moet kennis gegeven worden aan de Negorij, en behoorlijk Titier (allarm in de rijst-blokken) geslagen worden, op peene van een boete van 16 reaelen. Den dieff levendig bekomen werdende werd gestraft met een strenge Geesseling.

3. Malieng Loeka: Een gevleugelde gequeste dieff, onaengesien de quetsure, als een andere dieff te geesselen.

UIT DE PAPAKKUM JAJA LANKARA

Nog 21 Articulen van medepligtige in 't quaad doen.

1. Teeta: Die een Durjana, dat is een quaad-doender last geeft, geesselen, brandmerken, en verzending in de ketting.

2. Nisakka: Die verblijf verleend aan een Durjana, werd gestraft met een Geesseling, en daerna losgelaeten.

3. Gotra: Die Goed aanneemt van den Durjana, mede te straffen met een Geesseling, en daerna loslaeten.

4. Tatra: die Geweer aan hem geeft, te geesselen, brandmerken en in de ketting te verzenden. [38]

5. Bojakka: die met hem eet en drinkt, werd gestraft met een geesseling, en daerna loslaeten.

6. **Tjoraka**: die hem verbergd, word gegeesseld en losgelaeten.

7. **Satjaraka**: die te samen met een Durjana dezelfde Cours, Spoor off weg gaat (schoon onweetende nogtans op presumtie), werd gestraft met een boete van 8 realen voor 't Rijk en 4 voor de Jaksa's, werdende die zaak volgens ordinair Proces afgedaen.

8. **Saeeka Nanda**: een meedegenoot in een gepleegde daad van Durjana, dog in een minder graad schuldig, werd gegeesseld, en voor eenige Jaeren in de ketting verzonden.

9. **Saroepa Praija**: die niet ten vollen bekent, maar het op zijn makker schuijfd, te straffen met geesselen en daerna loslaeten.

10. **Saroepa Krama**: die een kwaaddoender eere aandoet, te straffen met een geesseling, en daerna los te laeten.

11. **Saroepa Prana**: die een verbintenis met een Durjana maekt, en hem beloofd in Cas van nood te beschermen, te straffen met een geesseling en voor eenige Jaeren in de ketting.

12. **Saroepa Wastra**: die zijn kleederen aen een Durjana geeft om te dragen off zig daermede te kleeden, een boete van 8 reaelen voor 't rijk en 4 reaelen voor de Jaksa's.

13. **Saroepa Tirta**: die een voorbijgaende Durjana te drinken geeft, een boete als even.

14. **Samargananda**: die een quaed-doender de weg wijst, te straffen met een strenge geesseling en daerna loslaeten.

15. **Sawi Sada**: als een bediende

off andere huijsgenoot, de deur opend voor een dieff om te steelen, werd gestraft als even.

16. **Akeerda:** die opvolgd hetgeen een Durjana hem beveelt te doen, meede straffen als even.

17. **Atierdja:** die als een knegt een Durjana volgd, mede straffen als even.

18. **Saeeka Tjipta:** in 't maleijds *Satoe-ati*, eensgezind met een Durjana.[**39**]

19. **Saeeka Watjana:** in 't maleijds *satoe Pakalaan*, eveneens spreekende met een Durjana.

20. **Sakra-eijta:** in 't maleijds *sama tinka*, eender-leijmanieren met een Durjana.

Deeze drie laeste werden gestraft met een ligte boete van 2 reaelen, en zijn niet onderworpen aen Jara off Verbeurte van goederen.

21. **Saeeka Prana:** die medegenoten off van 't Complot zijn dog niet werkelijk iets gedaen hebben; deese zijn aen Jara (verbeurte van goederen) subject en werden gegeesseeld.

4 *Articulen van overlast en moetwil.*

1. **Nista Mang Angsa-angsa:** die uit wraak en baldadigheid gewelt off overlast aen iemands goed pleegd, 't welk Nista off eerste trap genaemt word, als hij bij de deur gekomen zijn opset laet voeren en weder henen gaet.

2. **Madia Mang angsa-angsa:** als men, ten einde als boven, binnen de deur off op de plaets gekomen zijnde, zijn opset laet vaeren, en weder heenen gaet, werd genaemd Madia off middeltrap.

3. **Oetama Mang angsa-angsa:** als men de daad volbrengd, de Pagger

uitrukt, op de Padijschuur klimd, en de Padij uitwerpt, enz., werd genaamd Oetama off derde off hoogste trap.

Op 't eerste staat een boete van 2, op 't tweede van 4, en op 't derde van 8 reaelen. Behalven dat in 't derde geval 2 reaelen moeten betaald worden aan ieder persoon van 't huisgezin en Campong, voor de aangebragte ontsteltenis.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

4. Amoek Kapoengoeng: die uit ongedult over eenig aangedaan ongelijk als een dolleman zijn kris uittrekt en zijn eigen off een anders goed beschadigt, aen stukken slaat en ruineerd, valt in een boete van 8 reaelen en voor de aangebragte ontsteltenis 2 reaelen. **[40]**

[illegible]

5 *Articulen van slaen en schelden tusschen vrouwen, die gestraft worden met boeten na de rang der persoonen.*

[illegible]

1. Sabda Tjandala: Scheldwoorden tusschen vrouwen.

2. Asta Tjandala: vrouwen malkander slaende.

3. Sabda Poeroesa: dreigementen van een man tegens een vrouw.

4. Istrie Sangraha: Een man met een anders mans vrouw buiten zijn kennis 't saemen spreekende.

5. Asta Sangraha: Een man een vrouw slaande.

UIT DE PAPAKKUM RADJA NISTJAJA

Persoonen bevonden werdende in hoererej te leven vallen in een boete van 16 reaelen.

UIT DE PAPAKKUM JAJA LANKARA

7 *Articulen van privatelijk en op eigen authoriteit regt te oeffenen.*

1. Walad Kara: die als eigen Regters iemand strengelijk slaan off quetsen.

2. Walad Boekti: gebruik van eenig goed te neemen voor en aleer er bij den Regter over gedisponeerd is.

3. Walad Saksa: Jara te doen, off iemands goed off inboedel als verbeurd weg te nemen voor en aleer hij daartoe veroordeelt is.

4. Walad Leeka: opschrijving en verzeegeling van goederen buijten qualificatie van den Regter.

5. Walad Pattia: die iemand gevleugeld in zijn magt hebbende, evenwel komt te dooden.

6. Walad Denda: in Boeten slaan op eigen authoriteit.

7. Walad Talie: iemand te binden en vleugelen zonder qualificatie en blijk van misdaad.

Op ieder dezer misdaden staat een boete van 4 reaelen, excepto Walad Pattia, daar een menschen-prijs op staat, namelijk 33 reaelen voor een man, en 22 voor een vrouw. [41]

UIT DE PAPAKKUM OENDANG OENDANG MATARAM

1 *Articul, Namentlijk:*

Dengeenen die een Persoon die aen misdaed ter dood schuldig is, gevleugeld in zijn magt heeft en onderweege, voor hij hem ter behoorlijke plaetse heeft overgeleevert, weder laet ontsnappen, valt in een boete van één Joeta off 100 reaelen,

en de geene die hebben helpen oppassen 5 reaelen.

UIT DE PAPAKKUM DJAJA LANKARA

1 *Articul te weeten:*

Als een gevangene uijt het Blok los komt te raeken en Amok speeld, vallen de cipiers in Prada, maar zonder Amok alleen wegloopende, een boete van 16 reaelen.

6 *Articulen van Sangraha, off overlast te pleegen, te straffen met de boeten vermeld op Pag.* 31.

1. **Sangraha Tana:** die bouwen, planten, off dooden begraven wil, zonder verlof off toestemming van den eijgenaar van de grond.

2. **Sangraha Atapa:** die een Cluisenaar off Pelgrim overlast doet, 't zij aen zijn verblijffplaats, plantagie off eenige dwinglandij tegens de regelen van zijn devotie.

3. **Sangraha Pattia:** die de doodgraeven beschadigt.

4. **Sangraha Weroda:** die in iemands Campong dat is, een buurt binnen een pagger komt, en zig niet ontziet de Bewoonder te schelden, slaan off andere overlast te doen, off ook dat twee Persoonen daer ter plaetse met den anderen woorden maken, vegten off andere onbeboorlijke vrijheid te pleegen.

5. **Sangraha Lokika:** als de voornoemde bedrijven ontkend worden en er egter waarschijnelijker blijken zijn, als bij voorbeeld dat de graven beschadigt zijn en een off meer menschen getuigen daer den persoon die 't ontkent, 's daegs te vooren te hebben gezien.

6. **Sangraha Tidarsa**: als iemand alleen bekent daar geweest te zijn. [42]

UIT DE PAPAKKUM RADJA NISTJAJA

1 *Articul.*

1. **Mila**: het steelen van de Kris uit de schee, werd gestraft met een boete van 4 reaelen.

DIVERSE UITBEELDINGEN VAN PROCESSEN, NEEVENS VERSCHEIDENE WETTEN, GETROKKEN UIT DE PAPAKKUM JAJA LANKARA.

1. Daar was een man genaemt Ki Angas, diens vrouw zeer schoon was van gedaente, genaemt Ni Prana. Een teeckenmeester Ki Panoekma verzogt haar te mogen zien, begeerig zijnde haar gedaente te mogen zien; haar gezien hebbende teekende hij haar aff, en terwijl hij daar mede bezig was, viel door haestigheijd een drup inkt uit zijn pen, op een der borsten, en juist was een der borsten van Ni Prana zwart gevlekt, hetgeen Panoekma zeer vermaakte. Voorts wierd Ki Angas vermoord gevonden in 't huijs van Ki Panoekma. Dit voorval kwam ter kennis van Patti Mandana Staja, die Ki Panoekma verwees in een boete van 8 reaelen en de vergoeding van een dubbelde Menschen-prijs, dat is 66 reaelen.

2. Een man genaemt Ki Lokika gebeurde 't dat Ni Prana bij hem kwam, mede brengende een Pakje, 't welk zij zonder iets te zeggen, neder lag op de

Baleeh daar Ki Lokika zat; in 't Pakje, zijnde een kleedje, waeren goude ringen. Zij ging na de river, en terug gekomen zijnde, bevond zij dat haar goed weg was, ging daarop bij de ouden van de dessa, haar de weet doende dat een [43] Pakje goed van haar verlooren was geraakt op de Baleeh van Ki Lokika, waarop de ouden lieten Titier slaan. Ki Lokika voegde zig niet bij de geenen die na 't goed zogten. Ni Prana te ontvreeden, begeerde regt, Ki Lokika bragt men bij den Regter, die daarover raadpleegden, en Ki Lokika verweezen in een boete van 8 reaelen, buijten een vergoeding in Lokika.

8. Ki Briantara gaff aen Ki Babber een Sierie-pinang, voor zijn Jonger Suster Ni Tidem. Toen Ki Briantara derwaards ging nam hij alle Mantrie-dessa met zig, men zat op de baleeh van Ki Babber. Ki Babber zeijde, uw dogter is ziek; dog Ki Briantara hield egter aan. Ki Babber gaff zijn toestemming, wanneer zij tot gezontheijd hersteld zoude zijn, waarop Ki Briantara met zijn gezelschap na huijs keerde. Hij was geparenteerd aen een mantriër vrouw, genaemt Ni Rangda Tamboe, die kwam ten huijse van Ki Babber. Ki Babber zeijde, het is deste beter dat gij komt, want uwe dogter geduurende haar ziekte noemt dikwijls uwe naem; daerna ging Ni Tamboe weder na huijs, mede nemende het Sierie-pinang geld van Ki Briantara, want Ki Babber zeijde, ik wil het huwelijk van Ki Briantara uwen bloedvriend niet toestaen; Ni Tamboe het gezegde van Ki Babber voor een verwijt van Toverij opvattende, gaff kennis aan de dessa, sloeg Titier en ging vervolgens na de stad,

en versogt om Regt, dog de Regters vonnisden dat Ni Tamboe in Prada viel.

4. Een vrouw genaemt Ni Prana, was geparenteert aan Ki Saeeka; zij ging zonder genood te worden slapen ten huijse van Ni Larie, en keerde 's morgens weder na huijs. 's Nagts daeraan [44] wierd Ni Larie bestolen van al haar Goed; zij niet wel bij zig zelven voldaen dat er iemand 's nagts te vooren bij haer in huijs geslapen had, viel klagtig bij den Regter. Den Regter raadpleegde daerover en beswaerden Ni Prana ter vergoeding van 't verloorne goed van Ni Larie. Belangende Ki Saeeka, die werd verweesen in een boete van 8 reaelen.

NB: de gemelde vergoeding enkeld zijnde, werd genaemd vergoeding in Tidarsa.

5. Een man genaemd Ki Saeeka, had een Bloedvriendin genaemt Ni Basa, welken hij beval Pinang te koopen ten huijse van Ni Wani, 't geen zij gaende en komende volbragt zonder te zitten. Ni Wani zeijde, ik heb geen Pinang, ik wil zelfs na de Basaer gaen om te kopen. Haer dogter genaemt Ni Semi was niet binnens huijs, maer agter in de thuin, maer 't huijs komende vond zij al haer goed uijt den huijse gestolen en zeijde, niemand is omtrent mijn huijs geweest dan de bloedvriend van Ki Saeeka. Ni Semi betrok Ki Saeeka in Proces Pradəta: Ki Saeeka ontschuldigde zig zeggende, dat niet hij, maer Ni Praija, Ni Basa uitgesonden had. Ni Praija belachte hem en ontkende; Ki Saeeka wierd verweesen in een boete van 8 reaelen, en vergoeding in Tidarsa.

6. Een man genaemt Ki Sabda, thuis komende van den Regter ontmoetede op de weg Ni Angas en Ni Sari, die bij

bij haer kleedjes vattede; de vrouwen vlugtede, verlaetende haer goed dat zij bij zig hadden op de plaats, schreeuwden en maekten 't een iegelijk bekent op de weg, liepen vervolgens na haeren bloedvriend Wani, die zij de zaak mede te kennen gaven. Ki Wani daerover te ontvreeden, vervoegde zig bij den Regter en procedeerde Pradata; Ki Sabda wierd verweezen in een boete van 4 reaelen, en een vergoeding van 4 reaelen voor ieder der voorsz. twee vrouwen. [**45**]

7. Een vrouw genaemd Ni Prana, had een Broeder genaemt Ki Sabda, die kogt een kleed van Ni Doossa, ter waerde van 15000 off 15 reaelen, dog betaalde niet terstond. Ni Doossa zeijde, Adee (broeder), gij geeft nog geen geld; hij zeijde morgen zal ik 't uw geven, daerop ging een ieder na huijs. Een vrouw genaemt Ni Maleetja zeijde, het kleed van Ni Doossa heb ik willen koopen, maer men gaf het aan Ki Sabda. Ki Sabda zeijde, Ni Maleetja, het kleed waerop gij spreekt heb ik gekogt; Ni Maleetja zeijde teegens Ki Patti, dat Ni Doossa een kleed gegeeven had aan Ki Sabda. Men raadpleegde daerover en Ki Sabda wierd verweezen in een boete van 8 reaelen, en Ni Doossa meede in dezelve Boete.

8. Een Padij-planter, Ki Tani Waktja, leende zijn Buffel uit aen Ki Angas, die deselve verkogt aen Ki Ina, 't stuk voor 4 reaelen; na verloop van tijd vroeg Ki Tani Waktja zijn Buffel terug, dog Ki Angas ontkende dezelve geleend off gekogt te hebben. Ki Tani Waktja daer mede niet voldaen, ging bij de Karta (Regter) en procedeerde Naijakka (bestaande uit Patti, Mantrie en Jaksa, off

een groote en volleedige Vergaedering). Ki Angas wierd verweesen in een Boete van 8 reaelen, en Ki Tani Waktja 3 reaelen, omdat hij het gebruijk versuijmd had van daer getuigen bij te roepen, dog zijn Buffel wierd hem dubbeld vergoed door Ki Angas.

9. Een man genaemt Ki Maragang, voerde weg de dogter van Ki Tidarsa, terwijl zij water haalde, genaemt Njoemana. Ki Tidarsa maekte het bekend in 't publieq op de Negorij dat zijn dogter weggevoerd was; Ki Pramana vervolgde den menschen-rover, agterhaalde hem en nam hem de dogter weder aff. Ki Pramana en Ki Tidarsa gaven daervan kennis aen Ki Patti in de stad, zeggende de weggevoerde dogter wederom te hebben bekomen; den Regter raedpleegden, [46] Ki Maragang bekende zijn bedrijf, en werd verweesen in een boete van 16 reaelen. Ki Tidarsa (omdat hij versuimt had, de Zaak aenvankelijk bij den Regter in kennis te leggen) viel in een boete van 4 reaelen, en moest zijn dogter van Ki Pramana inlossen voor een 's menschen-prijs. Thans is op zulken misdaad vastgesteld een straffe van een strenge geesseling en loslaeten, dewijl in deese Uitbeelding vooronderstelD word, dat de dogter nog niet uit het Land was gevoert, zijnde 't anders een doodstraffe. Indien zulken vervoering als deese door den dader ontkend word, is vastgesteld een boete van 16 reaelen.

10. Een Thuijnman Ki Mangoen ᐣ die, ging verre van huijs om werk te vinden, en zijn kost te winnen; zijn vrouw Ni

Lampa bleeff thuis, om 't huis te bewaeren. Een ondeugend man Wisa Wigena stelde zig toe als off hij ware Ki Mangoen Adie, hij kwam des nagts, en versogt de opening der deur. Ni Lampa liet hem binnen, meenende het haer man te zijn, zoodat hij haer besliep; vervolgens kwam ook Ki Mangoen Adie, en vond Ki Wisa Wigena zitten bij zijn vrouw, en vroeg hem zeggende, wat doet gij daer, Ki Wisa Wigena, te zitten bij mijn vrouw. Hij antwoorde, ik zit niet bij uwe, maer bij mijn eigen vrouw; Ki Mangoen Adie zeijde neen, zij is mijn vrouw. Daerop gingen zij beide het bekent maeken aan Ki Patti; men procedeerde bij de Karta, de Karta deeden regt, zeggende dat Ni Lampa zouw verkogt werden voor een 's menschen prijs, en verdeelt, ieder de helft. De Karta sprak teegens Ki Wisa Wigena; hij antwoorde, het is wel zoo als uwe het goed vind; Ki Mangoen Adie zeijde teegens de Karta, als Ni Lampa moet verkogt worden, men verkoope mij dan met eenen. Daerover verloor Ki Wisa Wigena het proces en viel in een boete van 8 reaelen.

11. Een man genaemt Ki Walang, was een Plantagie gaen aanleggen [47] tot Tagal Paijngan, te saemen met Ki Warangan. Ieder had een dogter, de eene genaemt Ni Andee, en de andere Ni Raba, beijde deze kinderen leefden in Pelgrimagie. Eenen Ki Aria Balikan en Ki Walagar, die een Jager was, gingen ter Jagt; terwijl zij in de daelen na hartebeesten zogten, ontmoetede zij Ni Andee en Ni Raba, die zij mede namen en dreven na derzelver vaders huijsen, daer zij vervolgens, behalven gemelde kinderen, ook de vrouwen en het goed weg naemen en met zig

voerden. Ki Walang en Ki Warangan gaven daervan kennis aen Ki Patti Mandana Sraja, zeggende dat zij geruineerd, en van hun vrouwen, kinderen en goed beroofd waeren, door Ki Aria Balikan en Ki Walagar, 't geen verder bekend werd gemaekt aen den Koning, die beval dat Patti Mandana Sraja daer over vonnissen zoude: hij vonnisde, dat Kie Aria gezet wierd buiten zijn waerdigheid, en verweesen in een boete van 28 reaelen, en Ki Walagar viel met de zijne (dat is vrouw, kinderen, en verdere bloedvrienden die tot zijn Huishouding behoorden) in Prada, daer verbeurte van goederen bij gehoord.

12. Een man genaemt Ki Galoega, ontmoetede zijnen bloedvriend Ki Soewarna, nam hem bij de hand, en bragt hem in zijn huis. Ki Galoega had drie vrouwen Ni Sari, Ni Patjar, Ni Rasmi, dewelke toen niet thuijs maer te saemen na de Basaer gegaen waeren. Na zij een Poos tijds met den anderen gesproken hadden, zeide Ki Galoega, uit opregte bloedvriendschap, alwaar het dat gij op 't midden der Basaer een vrouw aenpakte, zoude ik uw getrouw beschermen, al mogt 't mijn leven kosten. Ki Soewarna deese betuiging hoorende was zeer in zijn schik, groette vervolgens zijnen vriend en ging heen; hij begaf zig na de Basaer om te kuijeren, de vrouwen op de Basaer traden bijeen om Ki Soewarna te zien (die schoon was). [48] Ni Sarie lonkte tegens hem, dog Ki Soewarna wist niet dat het een vrouw waere van Ki Galoega; daerna ging Ni Sarie met de 2 andere na huijs en Ki Soewarna volgde haer. Digt aen het Huis van Ni Sarie gekomen weezende, vatte hij haer op en droeg haer in zijn

Armen; Ni Patjar en Ni Rasmi vlugteden en zeijde 't aen haer man, dat zijn vrouw Ni Sarie weggevoerd was. Ki Soesoer (een Buurman) zag het spoedig, liep toe, en stak Ki Soewarna dood; Ki Galoega kwam mede buiten, zag Ki Soewarna dood gestoken door Ki Soesoer, waarom hij Ki Soesoer mede stak, welke laeste zig gequest vindende Ki Galoega insgelijks stak zoo dat beide stierven. Ni Sari haer man dood ziende, liep toe en viel om het Lijff, vallende door onbedagtsaemheid in de kris van Ki Soesoer, waervan zij stierf. Ni Patjar kwam 't zelfde over, dus bleeff Ni Rasmi over, zij vervoegde zig bij den Regter. Den Regter vonnisde dat het volk der deessa in Boeten vervielen, de hoofden 8, en de mindere 4 en 2 reaelen, ter oorzaake dat zij nalatig waeren geweest in 't bewijsen van tijdige hulp ter voorkoming van zooveel moorden; Ni Rasmi viel in Prada, om de begaene doodslag door haer man.

13. Een Man genaemt Ki Awas, wierd bestolen van Twee zijner buffels genaemt Dammer Woelan en Soeloe Lientang; dezelve waeren een Jaer absent geweest, en vondse toen bij Ki Samar, die verklaerde dat het buffels waeren die hij lange gehad, en ook al Jongen, terwijl het de zijne waeren geweest, geworpen hadden. Ki Awas bragt Ki Samar voor den Regter, den Regter ontbood de mantrier van de deessa, en de gebuuren van Ki Samar die alle meede zeijden dat 't een Carbo Pawetan was van Ki Samar. Den Regter ondervraegde Ki Samar, wat teeken de buffels hadden, hij antwoorde dat ze geen teekens hadden. Ki Awas [49] mede gevraegd zijnde, zeijde dat zij een teeken van een quetsure hadden op de Linkerwang, en

11 tanden, waerop Ki Samar 't proces verloor en verweesen wierd in de boete van 8 reaelen; de mantries en gebuuren vielen in een boete van 5 reaelen ieder.

14. Een Man genaemt Ki Ina Paksa, hoofd van een negorij, beval het volk een Put te graven, dewelke eenig goud vonden ter quantiteit van Sagegoring (een Potje zoo genaemd). Ki Ina Paksa belooffde aen 't volk dit goud aen haer te zullen uitdeelen, Een Manteri genaemt Ki Amoeng Raga mede tot die negorij behoorende, zeijde dat 't best waere, dat dit goud gegeeven wierd aen den Koning als iets zeldzaams; Ina Paksa was daer over zeer gestoort op Ki Amoeng Raga, zoodat hij hem in een boete verwees, wegjoeg, en zijn Pagger uitrukte. Amoeng Raga vervoegde zig bij Ki Patti Mandana Sraja, zeggende, Ina Paksa heeft een Gegoring goud gevonden en aen 't volk uitgedeelt, ik heb hem geraeden hetzelve aen den Koning te geeven, maer hij condemneerde mij daerover in een boete van 4 reaelen etc. Patti Mandana Sraja ontbood al het volk van Tagal Temoe; evengemelde Patti en Patti Carta Basa raadpleegden daerover, Ina Paksa bekende een gegoring goud gevonden te hebben. De hoofden en 't volk vielen in boeten, te weeten, de hoofden onder Ina Paksa rang hebbende ieder 8 reaelen, de mindere hoofden 4 en de gemeene 2 reaelen ieder. Ki Ina Paksa wierd gedimoveerd, en mede in een boete verweezen van 16 reaelen, Ki Amoeng Raga wierd voor het hem aangedaene ongelijk een vergoeding toegelegt van 8 reaelen, en wierd aengesteld tot hoofd van de campong Tegal Timoe, verkrijgende tot des te meerder ontsag,

[illegible]

[illegible]

daervan een Acte.

15. Twee goelang-goelangs, off knegten des Konings van Meddang Kamoelan, genaemt Ki Soma en Ki Raditee, kwaemen van Madja Paijt; op de Campong Tagal Paijong, geleegen nabij de zee, hielden zij stille, als 't avond wierd [**50**], en overleijden met malkander wat zij doen zouwden met 't goud dat zij opgedaen hadden. Ki Soma zeijde, broeder, deese bol goude is best wij het hier begraeven bij dese boom kandaal growoong, morgen zullen wij 't haelen en brengen bij den Koning, maer wat belangt deze 3 corgier Salimoet, die zal 't best zijn, dat wij medeneemen na Pangan Wangie. Thuis gekomen zijnde deelden zij de drie Corgier Salimoet in drie deelen, Ki Raditee gaf 't derde deel aen Ki Soma; Ki Soma hadde twee vrouwen Ni Angara en Ni Assian, Swagerinnen van Ki Radite; Ni Angara had een voorkind genaemd Ki Laçana die zij zeer lieff had, en veel gaven gaff, zijn vrouw was genaemd Ni Pramana. Ni Angara kennis hebbende van het gedoente van haer man, wilde hetzelve bekent maken aen haer zoon Laçana, en nam van de Salimoet mede. Toen zij bij hem kwam was haer dogter (haer zoons vrouw) niet thuis, maer aen de Bassaer gegaen; zij verhaelde aen Ki Laçana, dat Ki Soma goud begraven had aen de zeekant bij de boom kandaal Growoong; daerop ging Ki Laçana 's nagts, en nam het goud weg. Ki Raditee ging 's morgens om het goud te haelen, dog bevond dat het weg was, waerover Ki Raditee zeer ontroert was, en hij hieuw den boom omverre en droeg hem bij Ki Soma, en zeijde, het goud heb ik niet gevonden maer is weg, maer daer is de boom. Daerop gaevense kennis

van de Zaak aen den Koning, bij wien alle de Mantries present waeren; de Mantries zeijden, Ki Radite heeft niet genoeg te doen (een schimp op het ombakken en wegdraegen van de Boom). Ki Patti Karta Bassa sprak tegens Patti Mandana Sraja [51] zeggende, wij moeten daerover raedplegen, waerop men haer ondervraegde, en zij zeijden goud bekomen te hebben en 't zelve aen den Koning te hebben willen geven. Patti Karta Basa beschonk Ki Soma en Ki Raditee met de Balsem Ganda Jajang katon, en zeide, ik zal over uw zaak raedplegen, maar gij moet intusschen uw pligt niet nalaeten. Daerop gingen zij naer huis, en Ki Patti ordonneerde, dat alle de goelang-goelangs op den Aloen-Aloen vergaederen moesten. Ki Soma en Ki Raditee overleijden met malkander, zeggende den laasten, broeder, wat is de intentie van Ki Patti met deze gifte van Jajang katon, laten wij 't geven aen mijn Swagerin, de oudste, en zeggen dat 't een gifte is van Ki Patti; en men gaff 't aen Ni Angara zeggende Ni, neemt dit aen, dit is een gifte van gusti Patti, waarna Ni Angara uitging onder voorgeeven dat zij na de Bassaer zouden gaan, maar zij ging na haar zoon Laçana, aen wien zij de Balsem Jajang katon schonk. Ni Pramana was toen niet present, Ki Patti ordonneerde verder aen alle de goelang-goelangs, zoo bijaldien iemand de Balsem Jajang katon draegd, dien moet gij opvatten, dog ingeval het een vrouwspersoon is, geleijd die slegts; 's morgens liet men de goelang-goelangs op alle wegen en ook op den Aloen-Aloen oppassen, en de Bandee (Bekken) sterk slaan in de stad, waerop een menigte volk verscheen en Ki Laçana vervoegde

zig mede na de stad, om te zien wat er te doen waeren met den Bekkenslag, en hij droeg den balsem Jajang katon; hij aen de deur der stad gekomen, wierd door de goelang-goelangs opgevat, en gebragt bij Ki Patti, waerop Ki Patti afzond na 't huis van Ki Laçana om zijn goed weg te haelen, als wanneer men 't goud vond. Ki Laçana werd in Prada verweesen; en Ni Pramana in eigendom gegeeven aen Soma, en alle die van de familie of het huisgezin van Ki Laçana waeren, vielen in een Boete van 8 reaelen ieder. [**52**]

16. Twee Woeloe Tjoemboe (geboggelden), genaemt Si Boga en Si Andra Wina, wierden uitgesonden om Padjag (Contributie) in te vorderen, zoo van de Zeekant als de Rivierkant, en van de campong Pagoetan en Argamoentjar, en vergaderden 1 Keti en 5 Laça. Op laestgemelde plaets raekten zij in disput over haere reekening, wegens een verschil van 2 Laça, en zij vogten tot Pagoetan, juist op den middag, en zulks hoe langer hoe heviger, totdat zij malkanderen staken en beijde dood bleeven. Het volk van Pagoetan, uijt vreese om dat het volk van den Koning was, dorsten geen kennis geeven van de zaek, nog dezelve rugtbaer maeken, en die van Argamoentjar insgelijks. Een Patiengie off een der hooffden van de tweede rang, van de Negorij Pagoetan, gaff kennis hiervan aen den Koning van Meddang Kammoelan, dat Boga en Andra Wina gevogten en malkanderen gedood hadden, op de Campong Pagoetan, en dat het volk van gemelde Negorij daervan geen kennis voornemens waeren te geeven. Daerop zond Ki Pattij na Pagoetan en Argamoentjar, om alle het volk, vrouwen en kinderen niet uitgezondert, te ontbieden. Dezelve

verscheenen en Ki Patti Karta Basa, vonnisde daerover en veroordeelde hun in boeten, te weeten den Koewoe 12 reaelen, Beij 8 reaelen, Lambang 6 reaelen, Tjap gawee 4 reaelen, en de gemeen ieder huis 2 reaelen, den Patiengie wierd beschonken met den eijgendom van de Negorij Pagoetan zijn Leeven lang.

[illegible]

17. Een man genaemt Ki Toeranga, woonde op Karang Wedoerie, in één Buurt met Ki Pang Ammer; Ki Pang Ammer had een zoon genaamt Ki Rawie Sringa, die ging in 't huis van Ki Toeranga bij nagt. Ki Toeranga bemerkte dit en bevond, dat hij daer binnen gekomen was zonder de Pagger gebrooken off eenig goed absent was, [53] hij vattede hem op. Ki Rawi Sringa bekende dat hij daer gekomen was zonder eenig kwaed oogmerk, maer Ki Toeranga had gezien dat hij zijne schoondogter Ni Lolita ontmoet hadde, sloeg daerop Titier, en bragt hem voor de Karta die daerover raedpleegde en Rawi Sringa verweezen in een boete van 16 reaelen, en een Vergoeding aan Ki Toeranga van 8 reaelen.

[illegible]

18. Een Man genaemt Ki Samar waeren Twee Buffels verlooren, genaemt Dammer Woelan en Soeloe Lientang; na dezelve een Jaer verlooren waeren geweest vond hij ze bij Ki Rambat. Ki Rambat zeijde dezelve gekogt te hebben van Ki Tjatjad die weederom zeijde dezelve verkreegen te hebben van Ki Woetoe, in voldoening van schuld; deze zeijde dezelve gekogt te hebben van Ki Awas. Men bragt Ki Awas, Ki Woetoe, Ki Tjatjad, Ki Rambat, voor den Regter, die dezelve ondervraegde. Ki Rambat antwoorde dezelve bekoomen te hebben met een spleet in de lippen van de eene buffel, en een spleet

[illegible]

in een der ooren en het andere afgesneeden van de andere Buffel. Ki Tjatjad zeijde, ik heb de sneede gedaen in de Lippe en in 't Oor en het andere oor afgesneeden; Ki Woetoe zeijde, toen ik de Buffel hadde waerense nog zonder die teekens in de Lippen enz. Ki Awas getuigde als den Laesten, Ki Samar had zig dezelve toege-eijgent zoo als si waeren met spleeten. Ki Samar wierd in het ongelijk gesteld, viel in een Boete van 4 reaelen en een enkelde betaeling van de waerde der door hem valschelijk gepretendeerde Buffels.

19. Een Man genaamt Ki Sikap zoon van Ki Doernite woonde tot Karang Baija. Ki Sikap stak met een stok een Malieng bij nagt in zijn huis genaemt Ki Dinda; [54] hij voelende dat zijn wonde doodelijk was maekt zijn gordel los en bond dien om zijn hals; Ki Doerniti sloeg Titier, en veele menschen kwaemen zien. Een man genaemt Ki Samaja weetende dat zijn zoon uitgegaan was zond zijn Broeder Ki Wisaja uit om zijnen Neef te zoeken; hem gevonden hebbende zeijde hij Publicq dat hij de zoon van Ki Samaja gevonden had, dood en gebonden, met bijvoeging dat zijn neef 's avonds bevoorens geroepen was bij Ki Doernite; vervolgens gingen Ki Samaja en Ki Wisaja zulks bekent maeken aen den Koning, Ki Doernite wierd verweezen in een boete van 8 reaelen.

20. Een man genaemt Poela Karti, had tot zijn vermaek een Langarangan Poeti (een dier als een Badjieng, dog grooter) verstaande het geene hem een mensch belast. Een vrouw genaemt Bramani, leende dit dier om haer huis te bewaeren, zij zeide teegens hem, past op mijn Huis en op mijn kind, dat daer in de wieg ligt, ik

gaa eens na de rivier. Een vogel Doeratmakka Banas Pati (een Roofvogel die men Kuijkendieff noemt) wetende dat Bramani niet thuijs was, wilde het kind weg haelen. Langarangen Poeti dit bemerkende, beet hem in de hals, het geen Banas Pati hem weederom deed, dog Banas Pati stierff voor de deur. Langarangan Poeti ging na de Rivier om zig te wasschen van 't bloed, waermeede besmet was, en om daerdoor Ni Bramani kennis te geeven van de zaek; Ni Bramani ziende dat Langarangan Poeti met veel bloed besmet was presumeerde dat het haar kind gegeeten had, en sloeg het dood, loopende voorts schreeuwende na huijs, maer bevond dat haer kind wel was, en dat Banas Pati voor haer deur dood lag, ging weeder na de Rivier en schreide over de dood van Langarangan Poeti, liep wijders na Poela Karti, gaff hem kennis dat Langarangan Poeti [**55**] dood was en zeide, Poela Karti, wat begeert gij dat ik doen zal over het dood slaan van uw Langaran Poeti, ik heb hem gedood omdat ik presumeerde dat hij mijn kind gegeeten had, want hij was seer besmet met bloed, maar hij had Banas Pati gedood. Daerop antwoorde Poela Karti, wat het Regt is en hij bragt haer voor den Regter; alle Naijakka vergaederden en de Karta spraken Regt, Ni Bramani verweesen in een boete van 8 reael en bovendien een dubbelde vergoeding aen Poela Karti voor Langarangan Poeti.

Eenige uitbeeldingen van Processen, na de wijze van Kontara Manawa.

21. Dit is Kontara Manawa: Een Kikvors woonende in een gat, ging uit het gat, en zeijde teegens het gat, gat, past

wel op; de kikvors antwoorde zig zelfs, zeggende, 't is wel gaet maer heen. Een slang zig daar in het gras verscholen hebbende, zag dit gedoente van den kikvors, en ging in het gat terwijl de kikvors weg was. Toen de kikvors weder terug kwam, vroeg hij, gat zijt gij 't huijs, waer op de slang antwoorde, ja, ik ben 't huijs, waerop de kikvors schielijk wegsprong, zeggende, gat gij liegt, 't is niet gewoon dat een gat spreekt; daarna ging de slang het gat weder uijt.

[illegible]

22. Een man genaemt Sang Tani had kennis aen een man genaemt Sang Nitjaer; Sang Nitjaer stelde een list in 't werk: Sang Nitjaer nam eenig geld op Sang Tani ter somma van 1000, beloovende te betaelen na verschijning van twee maenden. Na verloop van twee maenden vorderde Sang Tani de Penningen dog Sang Nitjaer wilde nog niet betaelen, zeggende ik zal gelijk ik beloofd hebbe betaelen, als twee maanden is, en dit Antwoord gaff hij telkens Sang Tani 't zelfde. Sang Tani was over dit Antwoord [56] bedroeft en ging klagtig vallen bij den Regter, dog de Jaksas en Mantries wisten daerop geen regt te doen. Het gerugt hiervan ging uit door het gantsche Land, en men hoorde ervan spreeken op de openbaere weegen. Een dier dat spreeken konde genaemt Kantjil hoorde mede deze tijding en zeijde teegens de geene die hij ontmoete, ik neem aen in het geschil van Sang Tani en Sang Nitjaer regt te doen, mits dat ik met Sang Tani en Sang Nitjaer zitten mag op een Baleeh Cambang, dat is een speelhuisje boven het waeter in een Rivier staende. Dit zeggen van Kantjil ging per gerugt voort en kwam terooren van de Regters en van

[illegible]

Ki Pati, die ordonneerde aan de Mantrier, een Baleeh Cambang gereed te maaken, 't welk volbragt zijnde, wierd Sang Tani en Sang Nitjaer geroepen, en veele Mantrier Naijakka volgden na de Baleeh Cambang, en Ki Pati beval aen Kantjil de zack nu te beslissen; hij antwoorde, 't is wel. Kantjil zeide tot Nitjaer, gij moet nu spoedig betaelen, want 't is nu twee maenden; Sang Tani en Sang Nitjaer, en alle de mantries zaegen nu omhoog en omlaeg, en zaegen 2 Maenden. Sang Nitjaer verloor 't proces, en moet zijn schuld betaelen, en aen Sang Tani geven een gantsch kleed. Kantjil wierd na huis gezonden en beschonken met lekkernijen.

Een schoon man wierd betigd van Bauwd (Hoererij of eigenlijk daden die na hoererij ruijken) zonder Tjina (dat is in dit geval, zonder dat de Kris, of een stuk van de kleedeeren, etc. van den man bij de vrouw gevonden werd) of Saksi (getuigen), dog hij bekende haer op de weg eenvoudig ontmoet te hebben; zulken bekentenis is 't Boekti in handen van den betigter, en vald den betigte onder Manawa, in een boete van 4 reaelen buiten de verbeetering van schande daertoe staande.

Een vrouw wierd aangevat door een man, de vrouw liep op de vlugt, en gaf kennis aen den Regter, zonder Saksie (getuigen) doch de man zeijde bij ondervraging, **[57]** haer simpelijk op de weg ontmoet te hebben. Zulks is het Boekti in handen van den betigter en is Manawa.

Een vrouw vegtende met een man zonder Tjina Saksie, de vrouw vlugtede, en versogt om regt bij de Karta; de man wierd ondervraegd van den Regter, en bekende haer simpel ontmoet te hebben; met regt

mag dien man in 't ongelijk gesteld worden en is 't Boekti in handen van den betigter.

Een man twistende met een man waer van den eenen scheldwoorden had gebruikt, zonder Tjina Saksi, dog den geenen die gescholden had, en door den anderen aengeklaegd was, bekende den anderen uitgedaegd (dog niet gevogten nog gescholden) te hebben, die behoord in 't ongelijk gesteld te worden, en is deze bekentenis gelijk 't Boekti in handen van den betigter, en behoord mede onder Manawa.

Imand een kind aenneemende, die de moeder gewillig afstaat ter onderdom van 4 off 5 maenden, en de moeder begeerde na verloop van tijd haer kind weederom te hebben; moet zulks toegestaan werden, en zij het zelve inlossen voor de kosten, dog moet het gemelde kind twee vaeders en twee moeders neemen. Zoo dat kind rijk word off middelen verkrijgt, koomen beijde moeders voor de Erffenis op, en verantwoorden ook beijde voor de schulden.

Imand een kind adopteerende welke ziek is, dog zoo erg niet dat men verwagt, dat het eenig gebrek zal behouden, en de moeder hetzelve vrijwillig verlaet dog daerna, als 't kind zoo groot is dat het een kleed draegt, het weederom zouw willen neemen, mag niet weezen, maer zij moet het inlossen voor $^1/_3$ van een menschen-Prijs.

Imand een kind aenneemende dat swaer ziek is, als groote Schurft en Pissen, welk kind door de moeder gewillig afgestaan werd, en dat kind hersteld werd, en de Moeder het weder terug zouw **[58]** willen hebben en inlossen, mag niet weezen; egter mag de geene die het aengenomen

heeft, ook niet verkopen; zoo hij 't egter kwam te doen, valt in boete van 4 reaelen, en verkrijgd de moeder 8 reaelen, en 't kind keert vrij na zijn moeder terug; dit is mede Manawa.

Zoo het kind zonder voorkennis weggaet van haer aengenomen Ouders, moet men daerna zoeken den tijd van een Jaer, zoo 't in een Jaer gevonden werd off terug komt mag het verpand worden voor een 's menschen prijs van 33 reaelen zoo 't een Jonge, en 22 reaelen zoo het een meijd is.

Imand goed leenende, zonder het te rug te geeven, en den Leender het vergeet, dog zig naderhand herinnerd, en den geenen die het geleend had het niet terug wilde geeven, valt in een boete van 4 reaelen, en werd genaemd Malieng arp; is bovendien gehouden een dubbelde vergoeding te doen.

Een man zijn vrouw slaende, zoodat zij vlugt in een ander mans huijs, en hij haar vervolgd, en in dien mans huis nog slaet, valt in een boete van 4 reaelen, en voor den eijgenaar van dat huijs 2 reaelen.

Imand twee vegtende Persoonen willende scheiden en 't ongeluk wil dat hij omkomt, word geen regt, nog vergoeding gedaen, maer is Bongan: verstoken van het regt.

Imand verpanding van goed gedaen hebbende met belofte van in 10 dagen hetzelve in te lossen met kennis van veel menschen, en komt die verbintenis te overtreden, zoo mag het goed verkogt worden.

Imand beschuldigende een ander van Malieng (dieffte bij nagt) en geen Tjina kunnende verthoonen, word zelve daermede beswaerd, en valt in een boete van 4 reaelen, en aen den beschuldigde het geene hij van hem gepretendeerd had.

Imand beschuldigende van Neloe off Toverij op duistere voorgevingen [59] off zonder de vereijschte blijken volgens de Wet, valt in een boete van 8 reaelen, en voor Pakolie off verbeetering van Eer, 33 reaelen voor een man, en 22 reaelen voor een vrouw, zijnde dit de Prijs voor een man en vrouw; voorts als zij kinderen hebben, voor een zoon een vergoeding van 16 en voor een dogter van 8 reaelen.

Die iemands heining om een Thuin off Erff staende, bederfd off schend, valt in een boete van 2 reaelen, en tot vergoeding mede 2 reaelen, en werd deze daed genaemt Amoek Kapoengoeng.

Die met iemand questie hebbende, uit een buitenspoorige Toorn zijn eigene goederen ruineerd, valt in een boete van 4 reaelen en werd dit meede genaemd Amoek Kapoengoeng.

Die zijn Buurmans huijs off daken beschaedigt en bederft, een boete van 8 reaelen, en een vergoeding van 4 reaelen, almede Amoek Kapoengoeng genaemd.

Die te samen met iemand in 't water zijnde uit Baldadigheid off Spell, als den anderen duijkt na hem hakt met een Parrang off ander Geweer, valt in een boete van 4 reaelen, en vergoeding meede van 4 reaelen, te weeten, als het niet getroffen is; maer treffende, voor een ligte wonde 8 reaelen, voor een middelmatige, 12 en voor een diepe wonde 16 reaelen en een vergoeding na proportie.

Die iemands naem bedriegelijk gebruijkt, om daer iets te bekomen, viel in een boete, thans is vastgesteld een geesseling.

[illegible]

Die door 't branden van Vuilnis, bij de huisen, een groot vuur maakt en daardoor veroorzaakt dat de menschen verschrikken met ontstellen (zonder dat 't nog schade komt te doen), valt in boete van 8 reaelen.

[illegible]

Die uit Quaeddaerdigheid off Roofflust een Huis aanvallen, de menschen ombrengen off quetsen en 't huijs plunderen, en verbranden, vastgesteld te straffen met de Dood.

[illegible]

Die dooden op de weg, off in Negorijen vindende, verbergd off verduisterd, en niet aan 't Geregt aangeeft, valt in een boete van 28 reaelen. [**60**]

[illegible]

Die op de afgelegen weegen roofd, thans vastgesteld te straffen met een Geesseling.

[illegible]

Die op de stads weegen roofd, thans vastgesteld meede te straffen met een Geesseling.

[illegible]

Die van een vrouw Penningen invorderd, anders dan ter behoorlijke plaets, als op de Weegen, Basaer en een anders huis off niet van haer man als zij er een heeft, valt in een boete van 4 reaelen.

[illegible]

Die met een anders vrouw off dogter gevonden word van agter off uit eenige hoeken off begroeide plaatsen te komen, valt in een boete ieder van 4 reaelen, en werd dit genaemt Sangraha Lokika.

[illegible]

Die zijn Buurvrouw door off over de Pagger tusschen hun beijder huis staende, bloemen toerijkt, valt in een boete van 4 reaelen, en als die vrouw zig daer mede onteert agt off anders de man of vrienden, moet daer boven een vergoeding van 2 reaelen betaelen en werd genaemt Sangraha.

[illegible]

Die een Dogter uittrouwd, zonder voorkennis van 't hoofd der Campong in de stad, en der Dessa buiten de stad, valt in een boete in 't eerste geval van 4, en in 't tweede geval van 2 reaelen.

[illegible]

Imand die een Malieng reizende herbergt, een boete van 16 reaelen tot straffe daer op gesteld.

[illegible]

Die trouwen willende het Sierie-pienang Geschenk reeds gegeeven hebbende, weederom eijscht om het aen een ander te geeven is 't zelve kwijt en valt daerenboven in een boete van 2 reaelen.

[illegible]

Zoo een vrouw na het gemelde geschenk aengenomen te hebben verandert van genegentheid trouwende met een ander, moet 't zelve dubbeld wederom geeven, en een boete van 4 reaelen.

[illegible]

Die iemands waterloop tot Padij velden schend off bederft, valt in een boete van 8 reaelen. [61]

[illegible]

Die iemands graven ontramponeerd, valt in een boete van 8 reaelen.

[illegible]

Die in presentie van menschen bedrijgingen doet dat hij zijn vijand bij geleegenheid vinden zal, en menschen daar kennis van dragen en dien bedreigde komt daerop gequest off omgebragt te worden; zoo valt den bedreiger onder 't regt van Manawa: dat is, geldboeten en vergoeding.

Die beschuldigt word van zijn kris te hebben getrokken, maer bij Examinatie slegts bekend denzelven na agter verschoven te hebben, en er geen getuigen zijn, valt op dat soort van bekentenis in een boete van 8 reaelen, en vergoeding van 4 reaelen, en is dit mede Manawa.

23. Daar was een groote Boom staende op een groote weg, waeronder de rijsende menschen gewoon waeren stil te houden om te rusten. Daer kwam iemand met een groote Hond aen een keten, die hij wel vast hield, een ander had een Piek en stak dien in de aerde, [ ] een ander had een Sombreel, die hij mede wel vast hield. Een Orcaen begon er te waeijen, waerdoor de Sombreel uit de hand van die hem vast hield, viel tegens de Piek; die Piek viel op 't keeten dat in stukken brak, waerop de Bok door de hond dood gebeeten werd. Hierover procedeerde men voor den Regter, zeggende den Eigenaer van de bok tegens de Karta, mijn bok is gedood door den hond; deneigenaar van de hond ondervraagd zijnde zeide, de keeten van mijn hond brak aff doordat er de Piek op viel; den Eigenaar van de Piek, zeide, mijn Piek viel door dat de sombreel daar tegens aen viel; den Eigenaar, van de sombreel zeide, een Orcaen waeijde er waardoor mijn sombreel uit de handen viel. Den Eigenaar van de Sombreel viel in een boete van

4 reaelen, en wierd verwoesen om de waerde van de Bok te betaelen: dit is mede Manawa. [**62**]

Die een Dieff geleegentheid aenwijst om goederen te steelen valt in een Boete van 8 reaelen.

[illegible]

Een Persoon die een bekend quaed doender is, de deessa's passeerende, en bevonden word omgebragt te zijn en 't lijk op de weg leggende, daer op geschied geen onderzoek.

[illegible]

Een vrouw bevonden werdende een Rover op de weegen te verzellen terwijl hij roofd, valt in Prada, dat is word Lijff-eijgenen aen den Vorst.

[illegible]

Een Tani off Boer, die bevoorens altijd wel geleeft heeft, tot misdaed van Malieng komende te vervallen, voor de eerste mael, en in zijn dieffstal komt doodgestoken te werden, is 't niet billijk dat hem de haere afgesneden werd, maar wel zoo hij bevonden werd zulks voor de tweede maal te doen. Bij aldien iemand egter zulks in 't eerste geval komt te doen, valt in een Boete van 4 reaelen.

[illegible]

Een Maliëng Padij van 't veld willende steelen en dood gestooken werdende, voor hij nog de Padij gestoolen heeft, mag den hals niet afgesneeden werden op Poene van 4 reaelen.

Imand doorns of voetangels rond omme zijn Padij velden gesteld hebbende, en een dieff daer in komt te treden, en daer op zijn voorneemen verlaet, mitsgaders

[illegible]

den Eijgenaar bloed aen de voetangels bevind, zoo moet gezogd werden na den geenen, die zodanige Wonden heeft; gevonden werdende, valt hij in een Boete van 8 reaelen en den Eijgenaer der velden verkrijgt 2 reaelen; dog die voetangels legt, moet daervan kennis geeven aen de Negorij off valt anders in de boete van 4 reaelen.

[illegible]

Die een ander dan hij van intentie was vermoord is een misdaed, die de vierschaar der Priesters aengaet.

[illegible]

Die imand in 't water versmoord, is strafbaer als voorm.; zoo die van de deessa geen kennis daervan geeven aen de stad, vallen zij [63] in een boete van 33 reaelen.

[illegible]

Die iemand in 't Bosch en in de ruigte versmoord, is als even voor de vierschaer der Priesters strafbaer.

[illegible]

Die iemand ombrengd door hem levendig te begraven is een zaak behoorende insgelijks tot de vierschaer der Priesters.

[illegible]

Die iemand vermoord hebbende brengt in de plaets daer bruiloft gehouden werd, is straffbaer voor de Priesters als boven.

[illegible]

Een man willende trouwen, en ten dien eijnde de Trouwgifte reeds aen de vrouw ter hand gesteld en hij haer reeds opgewagt hebbende, en het gebeurd dat hij vermoord word, zoo behoort het geld terug gegeeven te worden. Zoo zij dit weigerd, valt ze in een Boete van 4 reaelen en dubbeld de waerde.

[illegible]

Maer als een vrouw, de zaek als vooren gesteld zijnde, omgebragt word, behoort het niet terug gegeeven te worden.

Die een andermans Boedak (Knegt of Meijd) slaet, en dezelve de vlugt neemt en absent blijven, valt in de Boete van 4 reaelen off meer na maete van de wonde, en een vergoeding van 't geene dezelve aen hun meester schuldig waeren; zoo den geslagene niet wegloopt, verkrijgt de zelve 2 reaelen off meer na maete van de wonde. Ingevalle dezelve dood geslaegen werd behoort hetzelve aen de regtbank der Priesters.

Als een Nanajab off dieff bij dag, na de gepleegde daed de vlugt neemt, en nagezet word en het gestolene goed van zig werpt, dat veele menschen (drie het minste getal zijnde) zien, dog de vervolgers hem nog na zitten, en nabij gekomen zijnde dood steeken, moeten zij het weg. geworpen goed brengen bij het Lijk, zijn andersints straffbaer, dat is, een Boete onderworpen van 8 reaelen.

Twee vrouwen wasschende, en beijde haer kleed op de wal op [64] den anderen hebben gelegt, en een van dezelve eerst gedaen hebbende, beijde kleeden weg neemt, die valt in een Boete van 4 reaelen, het Kleed terug, en 2 reaelen tot vergoeding van schaemte.

Imand goed bij een ander in bewaering hebbende gegeeven en die komt te zondigen en zijn goed te verbeuren, zoo behoord het gemelde goed tot 't verbeurde,

en heeft den in bewaering gever geen regt daerop, uitgezondert in een geval als 't goed vermelt mogt staen in den Pisaid die den in bewaering gever tegens desen Persoon mogt hebben ingedient.

Goed in Bewaering gegeeven, en den geenen die het in Bewaering heeft, zijn huijs en goet komt door een Banjier of swaere overstroming van een Rivier, weggevoerd te worden off door Brand verteerd, werd niet vergoed, ten waere het bleek dat dit in bewaering gegeeven goed niet weggevoerd, of verbrand was, maer overgebleeven.

Een vrouw (een Hoer) uit eige wil aen het huijs van een man komende, en gequest of vermoord raekt, is Bongan: verstoken van 't regt, en werd genaemt Mati Sambawa (gestorven als een beest).

Eenig volk van een Dorp Plundering pleegende aen een ander gedeelte van 't zelve dorp, en eenige overblijven die de daders kennen en kennis geeven aen den Koewoe, en de Koewoe daerop, op eigen authoriteit Jara doet (goed van de beschuldigde verbeurt verklaert en weghaelt) zonder Titier Brawara, en Pisaid (dat is 't slaen in rijstblokken, Publieque bekentmakinge, en in kennis legging bij den Regter), zoo werd den Koewoe in een Boete verweesen van 16 reaelen, en de verbeurtverklaering vernietigd.

Twee Jongens op een Bloeme-Boom klimmende om bloeme te plukken, en een daervan valt dat hij sterft, daer is geen regt op [65].

Twee mans beesten te saemen gras eetende, en den een den ander met hoorns stotende, zo dat hij off swaer gequest off

dood raekt, daerover is geen regt; doch zoo er een Jongen off de hoeder op zit, moet dezelve vergoed worden door de geene die er op zit, en een boete van 4 reaelen; zoo den geenen die op de stotende Buffel zit, daer af en dood valt, daer is ook geen regt op.

Een stotige of wilde Buffel uit iemands hok raekende en beschaedigt des Buurmans Padijschuur, Huis off Pagger, off menschen en beesten quest off dood, moet den Eijgenaer van den stotende Buffel, zoo hij geweeten heeft dat zijn Buffel stotig was, vergoeden (de menschen mede op Prijs gesteld zijnde).

[illegible]

Die een Buffel dood steekt die wat stotig is, maer terwijl hij hem dood steekt niets doed maer stil graesd, moet de helft der Prijs vergoeden.

Een man met een vrouw eenen weg gaande, zoo nabij de vrouw dat een hair uit zijn hoofd door de wind op de borst van de vrouw vald, en zij dat kwalijk neemt, valt hij in een boete van 4 reaelen.

Een Buffel stotende een Paerd, verkrijgd den Eigenaer van 't paerd de Buffel, en zoo het Paerd niet doodelijk gequest is, moet den Eijgenaer van de Buffel de kosten van de medicijnen betaelen. Bijaldien het Paerd weder volkomen hersteld werd, moet den Buffel gerestitueerd werden, mits den Eijgenaer dezelve inlosse voor de helft van de waardije van den Buffel, en ingeval den Eigenaer zulks weigert moet hij een Boete van 4 reaelen betaelen.

Een Buffel daer een Jongen op zit, stotende een Paerd den Vorst toekomende, werd den eijgenaer verweesen in een [**66**] Boete van 4 reaelen, en den Jongen valt in Prada.

Zoo een Jonge een grasende Buffel tergd, en den Buffel den Jongen daer op aenvalt, quest off dood, word daerover geen regt gedaen.

Een Jongen op een Buffel zittende, en een ander den Buffel verschrikt, en die er op zit gequest off dood raekt, werd dien anderen verweesen in de boeten op quetsing en dood staende.

Een Jongen een Buffel voortdrijvende en slaende, zoodat den Buffel quaedaerdig word, iemand aendoet en quest off dood, werd den drijver verweesen in de Boeten en vergoeding op dood, quetsing etc. staende.

Een Buffel in een anders veld de jong uitgeschoten Padij-plantjes eetende, moet den Eijgenaer een ring van gemelde Plantjes om de hals van de Buffel maeken, off met modder bespatten en dezelve voorts navolgen tot 't huis van den eigenaer die 2 hoenders, en een boejoeng met Javaanse Soopjes aen den eigenaer der velden uitkeeren moet.

Een Buffel die bijna in de airen geschooten Padij affeetende, mag den Eigenaer der velden den Buffel aanhouden wanneer dies Meester dezelve moet inlossen voor 2 reaelen.

Een Troep Buffels de Padij eetende van de velden, off dezelve bedervende en vertredende tot een Lierie in quantiteit, mag den Eijgenaer der velden de grootste off beste Buffel na zig neemen. Dog zoo dit geschied op een veld dat na aan de weg legt zonder dat er een Pagger om is, zoo heeft hij geen regt.

Karba Jara off Buffels die nagt en dag in 't veld in de Bosschen loopen, van iemands Padij-velden off Gaga's willende

eeten en zig koomen te quetsen in de voetangels, is de Eijgenaer der gemelde velden off Gaga's tot geen verbeetering verpligt, maer den Eijgenaer der Buffels [67] mag zijn Buffels na zig neemen. Zoo de Buffels egter bij nagt de Padij komen af te eeten off te beschaedigen, worde den Eijgenaer der Buffels in een boete van 4 reaelen verweesen.

Buffels off Koebeesten de Tjabeethuijnen beschadigende, moet den Eijgenaar dier Thuijnen een Band off Ring, van de wortels dier Boompjes gevlogten, om den hals van het beest binden en aenhouden, wanneer den Eigenaar van 't beest hetzelve voor 2 reaelen mag inlossen.

Imands Buffels gehuurd hebbende om velden te beploegen en de huur en tijd bepaeld, mitsgaders de Huurpenningen voldaen zijnde, en de Buffels voordat de velden beploegd zijn komen verlooren te raeken, is den huurder in de vergoeding schuldig, dog krijgt de huurpenningen terug; ingeval den huurder, nadat de velden beploegt zijn, de Buffels ter bestemder tijd wil terug brengen, en dezelve op weg komen geroofd off gestolen te werden, is hij mede in de vergoeding verschuldigt, zonder dat den verhuurder de huurpenningen behoeft te restitueeren; en zoo hij de Buffels aanhoudt na de expiratie van de huurtijd, en dezelve alsdan komen verlooren te raeken, valt hij daerenboven in een boete van 4 reaelen.

Bij aldien iemand een anders kinderen tegens den anderen aanzet om te vegten, en een of beide raeken gebuijlt, valt hij in de Boete van 4 reaelen, en de kosten der medicijnen.

Bij aldien eenige Persoonen hun Canoa van de wal in 't water brengen, ter plaetse daer de vrouwen gewoon zijn water te haelen, en de Boejoeng (off aerde Pot) van d'een off ander in stukken raekt, moet den geenen die de Canoa heeft afgezet dezelve vergoeden.

Zoo de vrouwen zelfs daerdoor beschaedigt, 't zij gebuilt off [**68**] gequest raeken, de vergoeding van 't geene daertoe staat en een Boete van 4 reaelen.

Zoo die Persoonen in 't waeter een vrouw aenraeken, 't zij met voordagt off zonder dat, die mogen werden geslaegen; zoo zij zig daer tegens opstellen en haer kris trekken, moet er Titier geslaegen worden, en als zij zig nog niet willen laeten dwingen maer verweeren met de kris, mogen ze door de meenigte doodgestooken worden; dog als de Persoonen die de Canoa afzetten de vrouwen waerschouwen, en zij niet wijken, hebben zij geen regt.

Bij aldien Jongens na vogelen of iets anders werpen, en menschen komen te treffen, off zoo het in dier voegen treft, dat iemand een oog, oor, off de neus verliest, een verbeetering van 8 reaelen voor schade, een een boete meede van 8 reaelen.

In alle diergelijke gevallen zonder voordagt, zoo iemand daerdoor zodaenig getroffen word, dat hij sterft, de verbeetering van een Menschenprijs.

Die Samanka off waterliemoenen eet op de weg, en de schel voor iemands deur werpt, en iemand uit dat huis voor komt, daerop trapt en valt, en een buijl off quetsuur krijgt, moet den geenen die 't

gedaen heeft, werden opgezogt, en de verbeetering tot zulke quetsinge staende opgelegt werden.

Een Jonge zig verhuurd hebbende, om iemands Buffels te hoeden, en hij er mede in 't Bosch gaet, en de Buffel gestolen werden, zonder dat de Jonge daervan kennis geeft aen zijn Vader off aen den Eigenaer, zoo is hij schuldig aen de vergoeding; zoo hij de dieren in 't Bosch laet loopen, en een of meerder daervan door een Tijger of Slang gequest off gedood werd, off deselve in een Rivier laet gaen, en door een Kaijeman gequest off gedood werd, zoo is hij mede schuldig aen vergoeding. Bijaldien hij dezelve laet te saemen vegten en dezelve daerdoor beschaedigt en zoo [69] kragteloos worden, dat zij niet meer bruikbaar zijn, moet hij dezelve mede vergoeden, en valt in een boete van 4 reaelen.

Imand een ander bepratende met hem ergens heen te gaan, en zij beide gaen, mitsgaders een daervan verlooren blijft, moet den wedergekomene 't zij hij bij zijn terugkomst kennis geeft off niet, een Menschen-prijs vergoeden en 4 reaelen tot een boete betaelen, al was 't ook dat hij 't kleed off iets anders van den verloorene aen de bloedvrienden tot een teken dat hij door struikrovers was omgebragt vertoonde, zoo hij geen Titier geslaegen, off op de plaets daer 't geschied is, geen publieque bekendmaking gedaen heeft.

Imand een Boedjang off vrijgezel in huis hebbende en met dezelve uitgaande, de Boedjang door Struikrovers omgebragt word, die is daervoor niet aenspraekelijk, mits daervan kennis geevende aen des Boedjangs familje.

Een Krismaker iemands krisscheede makende, en daervoor 't Loon ontfangen hebbende, en komt het hout der kris te breeken, is gehouden in de vergoeding, dog 't Loon nog niet ontfangen hebbende, dan niet.

Wanneer een vrouw na een hevige woordenstrijd en slaen van haer man, zig in iemands huijs heeft begeeven, en terwijl zij daer is komt te steelen, is den man van den huijse daervoor niet aansprekelijk, dewijl zij niet aangemerkt wordt als een Boedjang waervoor den Huisheer verandwoordelijk, en aan Jara onderworpen is.

Wanneer iemand versuimd kennis te geeven aen de man van een vrouw, die omdat ze met haer man gevogten heeft, bij hem is ingekomen, en den man haer zoekt en vindt, haer laet roepen, en zij onwillig is, andermael haer roept, en zij refuseert, en hij dan in Persoon komt en zegt dat hij haar Persoon en bedrijven voor den aenstaende aen den man van den huijze overlaet, zoo is den [70] man van den huijse, bijaldien hij dit aenneemt, gehouden haer buiten den deur te zetten.

Imand van een ander schuld eijsschende, met intrest, zoo de obligatie de dag en datum niet behoorlijk aanwijst, behoefd er niet betaeld te worden, en valt den Schuldeisscher in de Boete van 't geëischte.

Imand schuld invorderende zonder Geschrift, Getuigen, en Boekti ('t verpand goed) gaet niet aen. Dog Getuigen en Boekti vertoonende, en den Schulde-

naer nog ontkennende, werd verweesen in een dubbelde vergoeding en een Boete van 8 realen.

[illegible]

Een Persoon op een Dessa van een ander Schuld eijsschende zonder bewijsen te vertoonen, en de schuld al vier Jaren oud is, zonder in die tijd gemaend te hebben, bestaet niet, en moet het g'eijschte uitkeeren aen dengeenen van wien hij het g'eijscht had, en valt in Boete van 4 reaelen.

[illegible]

Bij aldien een vrouw uit haer zelven buiten kennis van haer vrienden bij een man komt vrijen om met hem te trouwen, en den man haer tot drie̅mael toe behoorlijk afgeweezen heeft, zo vermag hij, als zij ten vierdemael komt haer aenneemen en trouwen, zonder dat de famillie regt heeft om zulks te beletten: dit moet opgevat worden in die zin, dat de famillie de man bevoorens hebben afgeweesen.

[illegible]

Als een vrouw ten eijnde als even bij een man komt, en hij haer ten eersten aenneemt, zoo maekt hij zig schuldaig en een Boete van 4 reaelen en werd dat genaemd Bauwd Moengoeng.

[illegible]

Die een Put dempt, die gegraeven is in een Bosch off op de weg voor de reijsigers, oft aen de zijde der Padij-velden, valt in een Boete van 4 reaelen.

[illegible]

Die uit een Vijvertje dat aen de Boorden der rivieren gemaekt is, om Vis daerin te bewaeren en voort te teelen, het water **[71]** laat uitloopen en d' Vis uit te neemen, valt in een Boete van 4 reaelen; die het bij avond doet, werd gelijk gesteld met een Malieng, en aen den Lijve gestraft.

[illegible]

Zoo 't gedaen word aen een Vijver van een Grooten (als Tommogong), een Boete van 8 reaelen, en bij nagt als boven.

Imand een Sedeekka-mael gevende, en een Boode uitzend om zeekere zijne Vrienden te nodigen, en deesen Boode in plaets van die, andere persoonen noodigt en dezelve komen en eeten, is dien Boode gehouden in de vergoeding van 't geene door dezelve gegeeten is.

Een Knegt van een Heer, bij de diensmeid van dezelve off een ander Heer leggende, is hij gehouden haer te trouwen off anders te betaelen de Boete van een Menschenprijs.

Imand een Knegt weg jaegende om zijn schuld te zoeken en hij 't geld bekomt en aen den Heer betaeld, dog den Heer naderhand ontkent het zelve te ontfangen hebben, en geraeken daerover in een tweegevegt met Piek off Kris, zo iemand gequest of gedood raekt, werd den quetser off moorder aen den Lijve gestraft. Dog beide gequest raekende, ieder een boete van 16 reaelen. Bijaldien het alleen een woordenstrijd is, gepaerd met een toornig slaen op de Bank off Baleij daer men op zit, een Boete voor degeen die 't doet van 4 reaelen; zoo den Schuldeijsscher getuigen brengt dat den schuldenaer toen hij bij hem gekomen is geen geld betaelt heeft en zijn getuigen zijn Ambauw Raksa (familiaire vrienden) off Ang reeka Pandaija (die geleerd zijn wat zij zeggen moeten) off Saeeka saksie (bloedvrienden) off Saksi Tanwat gata (getuigen van

ongenoegsaeme wetenschap in de zaek) off Ang lienga Tjaja (getuigen van wien voorgeeven zijnde dat ze welgehuijst en ordentlijke luijden waeren, bevonden werden quaed-doenders te zijn); in alle deze gevallen werd 4 reaelen aan Boete verbeurt. [**72**]

Bij aldien een Vlugteling, het zij Straff off Verpandeling off ook quaeddoender, die niet uit last van den Vorst vervolgd nog op verscher daed nagespoort word, te saemen komt te gaen met een ander man, mag den laetsten hem niet dooden maer maekt zig schuldig zulks doende aen Doodslag.

Wanneer eenige Persoonen iemand opvatten, hij zo gaauw en sterk is, dat hij zig haer handen ontwringt en komt te ontslippen en in zijn eigen, of een anders huis loopt, en een Piek off Kris neemt en daermede Amok speelt, zoo zijn de geene die hem willen apprehendeeren niet aensprekelijk, maer hij strafbaer als een Amok-speelder en krijgen de gemelde Apprehendeerders, zijn Kris en dies scheede off zijn Piek, en voorts al wat hij aen zijn Lijff heeft, maer niet zijn goederen, binnen off buijten 's Huis te vinden, alsoo die behooren onder Jara: verbeurte zijner goederen.

Imand een Dieff off Malieng afgemaakt hebbende mag hem het hoofd niet afgesneeden werden, tenzij er vooraff de publieque Bekendmaking en Titier-slag gedaen zij op poene van een 's menschen prijs.

Die een opgeregt teeken, dienende ten bewijse dat men daer niet gaen mag omdat er den Vorst off een Ratoe zig bevind,

off ook op de weegen om aen te wijsen dat het daer een diepe weg is, uitrukt of wegneemt, valt in Boete van 4 reaelen.

Wanneer een Man en Vrouw malkaer ontmoeten op een smalle weg, behoord den Mans-Persoon ter zijde te wijken.

Die een dronken mensch ontmoet, moet mede wijken, ook voor een Paerd en Oliphant.

Mans-Persoonen Picolansen dragende, en hem kleedje (zoo als men dikwils ziet) tusschen de beenen opgebonden off een stukkend kleed aenhebbende, in zulken voegen dat] de Schaemte bijna ontdekt is, mogen werden opgevat als zij zoodaanig] over de Bassaer en [**73**] in de Stad [gaen en moeten ingelost werden, voor de helft van de waerdije van 't geen hij picold.

Imand over de Basaer gaende met een ontbloote Piek, mag de Piek werden afgenomen en moet voor de helft van dies waarde ingelost werden.

Imand op de Bassaer bij een Kraempje zig neder zettende en zijn Kris ontbloot en bij zig neder legt, mag hem mede afgenomen, en voor de helft der waerde weder ingelost werden.

Imand een ander besoekende en stil weder weg gaende, zonder afscheid te neemen off te groeten, werd bij klagte verweesen in een Boete van 4 reaelen.

Twee mannen malkaer op de weg ontmoetende, en den een voor den ander niet willende wijken, en daerover in Piekwisseling raekende, en een daervan gequest word, off omkomt, is den dader straffbaar aen den Lijve, en zoo het geen doodwonden zijn, valt den gequesten in

een Boete van 4 reaelen, maar beide gequest raekende, ieder een Boete van 16 reaelen.

[illegible]

Een Man met zijn vrouw off dogter over weg gaende en een ander man, in plaets van ter zijde te wijken, die vrouw Pakataen Siendier (een oneerlijk woord) toevoegd, en den man off vader van dat vrouwspersoon zoo eenen doodsteekt, is ontstrafbaar, bij aldien er veel (ten minsten drie) menschen kennis van hebben, dat is Bauwd Angrarangien.

[illegible]

Een vrouw van een Boose mond, die een vreemd man scheld met de woorden Lobok Tjorot (afgang sonder uitscheijden), Matie kabadak (dat gij schielijk van een Tijger moogt dood gevreeten worden), wierd verweesen in een Boete van 4 reaelen, en de man verkrijgd 2 reaelen.

[illegible]

Een jong Vrouwspersoon schimpende op een bedaegde en op deszelfs voorouders, word in een Boete van 4 reaelen verweezen en een verbeetering van 2 reaelen. [74]

[illegible]

Imand een ander in 't gezigt spuwende, valt in een Boete van 4 reaelen, en een verbeetering van 2 reaelen.

[illegible]

Een Man tegens een vrouw in 't geheim 's avonds nadat het stil en 't gewoel van menschen voorbij is, zeggende dat dees off geene een kwaed of slegt Persoon is, off eenig hoonend woord, en deze vrouw zulks gaet bekend maeken, word voorsz. man verweezen in een Boete van 4 reaelen en een verbeetering van 2 reaelen.

[illegible]

Een Man reise makende met een andermans vrouw valt in Boete van 4 reaelen, en een verbetering van 2 reaelen.

Een Man spreekende oneerbaer teegens een vrouw aen de Rivierkant, off in 't gras off digt bij een Bosch, werd verweesen in Boete van 4 reaelen, en een verbetering van 2 reaelen.

Een Vrouw aengevat door een man, zonder te kunnen toonen Tjina Saksie, werd geen regt gedaen, dog zoo de vrouw aenneemt ter bevestiging van haer klagt te duijken, en den man zulks weigerd omdat hij het voor den Regter gewonnen had, verliest hij het Proces omdat hij tegens de vrouw niet heeft durven duijken.

24. Sang Kidang (Steenbok) maekte vriendschap met Sang Adjakg (Boshond): haer vriendschap was zeer groot. Sang Kidang gedroeg zig onderdanig en onderworpen, erkende Adjakg als zijn meerder, en zeijde, ik stelle mijne ziele in uw magt; zoo gij mij opeeten wilt, het staet in uw welbehaegen. Adjakg was verblijd in zijn herte over het vertrouwen dat Kidang in hem stelde, en wilde hem wel terstond opeeten, dog schaemde zig om de deugd en onderwerping van Kidang, en wilde niet schijnen ontrouw te zijn in zijn vriendschap. Eveneens behoord een Koning te handelen met zijn Mantries en gemeene volk: hij zal hun geen Boete opleggen zonder zij gezondigt hebben, en zoo de Koning het [75] doet is zulks Aniaja, dat is zoo veel als onderdrukken en uitmergelen. En al waere het dat een onderdaen gezondigt had (namelijk in een zaek die het algemeen belang niet

betreft, maer den Koning in 't bijsonder aengaet) en die onderdaen steld zijn ziele, en de ziele der zijnen, in de hand des Konings, door een vrijwillege bekentenis en overgaaff van zijn Persoon, zoo is 't niet Edelmoedig dat de Koning hem zoude straffen. Als ook de Jaksa's Boeten opleggen teegens den Reegel der Papakkum, dat is Kwaed Boven alle Kwaed. Het volgende is een bedrijf van Sang Nitjaer (een arglistige kwaeddoender) tegens Satja toehoe (een opregte diens hert en woorden overeenstemmen). Adjakg had groote vriendschap met Kidang gemaekt, dog ziende dat Kidang dik en vet was, wierd hij zeer belust om hem te eeten, maer was beschaemd, om dat hij zig verbonden had aen Kidang. Hij zogt dan listen opdat Kidang sterven mogt. Hij zeide dan teegens Kidang, zoo gij sterk en wel gevoed wilt worden, daer is een Plantagie van Sang Tani (Akkerman), die zeer schoon en vol bladeren staet, gaat daar eten. Sang Kidang opregt zijnde, zeijde, het is goed, geleid mij derwaards; dit geschiedde, en gekomen zijnde aen de Plaets van Sang Tani, daer strikken laegen, zeide Adjakg teegens Kidang, gaet gij vooruit. Kidang ging vooruit, en geraekte in de strik; bemerkte toen dat Adjakg hem bedroogen had, en was zeer benauwd. Adjagk verschuilde zig agter eenige ruijgte, daer nabij geleegen, en was belust om Sang Kidang op te eeten, dog schaemden zig dewijl hij nog leefde, maar zeijde in zijn herte, als Sang Tani [76] komt en hem slagt, zal ik zijn bloed eeten. Daer was een vogel Tjietjie, die zag het benauwde spartelen van Sang Kidang, en had medelijden met hem, en zeijde, wilt gij leeven.

Kidang antwoorde, zeer gaerne wil ik van dit zeekere gevaer des doods verlost weesen; Tjitjie zeijde, als Sang Tanie komt doet dan uwe oogen toe, ik zal in uwe oogen mijn drek laeten vallen, houd dan uwe aessem in, laet uw buijk opswellen en uw tong uithangen. Niet lang daerna kwam Sang Tani met een korte Piek en bevond dat er een Kidang in zijn strik was; hij zag toe, en meende dat de Kidang dood was. Hij kwaed zijnde sneed zijn strikken in stukken, waerop Sang Kidang opsprong en weg liep; Sang Tani opgetogen zeijde bij zig zelven, deze Piek is een slegte en ongelukkige Piek, en toornig zijnde wierp hij hem weg in de dikke ruijgte en trof in de buijk van Adjakg die daar agter lag.

De vogel Tjitjie maekte zijn nest in de Gaga van Sang Tani; de Jongen van Tjitjie waeren haere vleugelen al uit maer konden nog niet vliegen. Sang Tanij zijn Padij rijp zijnde nam voor dezelve te snijden; daer over was Tjitjie zeer bedroefft en schreidde, maer ontmoete Kidang aan wien zij de zaak verhaelde. Kidang zeide, het doet mij Leet, gij zijt met regt bedroeft, ik zoude ook zoo zijn over mijne kinderen, maer weest gerust, ik weet een middel. Toen Sang Tanij kwam om de Padij te snijden, ging Kidang derwaerds, en maekte dat hij onder 't oog kwam van Sang Tani en ging toen kreupel; Sang Tani dit bemerkende joeg hem agter na, denkende de kreupele Kidang wel te zullen agterhalen, en hiermeede wierd hij door Kidang opgehouden den tijd van vijf daegen agter den anderen, in welken tijd de [77] Jongen van Tjitjie haer vlerken groot werden, en dus wegvlogen en Sang

Tani zijn Padij Sneed, en haer nest ontdekte.

25. Een Mier stierff door dat den Oliphant op hem trad: de Koning der mieren viel klagtig bij den Koning der Menschen. Den Koning der menschen ondervraegde den Koning der mieren zeggende, hoeveel quetsuren heeft de mier bekomen, op wat plaetsen is hij gewond en hoe groot zijn zijne wonden; de Koning der mieren zeide, hij heeft een quetsure op de borst, een span groot. De Koning der Menschen zeide, zeer groot is uwe Leugen, gij zijt over 't geheel geen span groot; den Koning der mieren zeijde, ik spreek niet van een span als de uwe der menschen, maer van een span als der mieren. Gij moet, Heer Koning, geen vermenging maken, maer groot met groot vergelijken, en klein met klein. Dit is mede Manawa.

26. Sang Gadja (Oliphant) ging door een Rivier en trad een Garnael op de Buik dat de drek hem in 't hoofd schoot zoo dat hij meende te sterven. De vader Garnael dit ziende, was daerover te onvreeden, en onbevreesd voor de dood ging hij heennen en gaf den Oliphant een slag tegens het teellid dat de ballen hem agter de ooren schooten. De Oliphant was daerover zeer toornig; hij zogt na den vader Garnael, maar vond hem niet. Daerop ging den Oliphant klagtig vallen bij den Koning, dat de vader Garnael hem onschuldig geslagen hadde. Den Koning ondervraegde den vader Garnael, die zeide, ja, ik heb den Oliphant geslagen, omdat hij mijn kind getreeden heeft, en hij toonde zijn kind aan den Koning.

Den Oliphant en Garnael wierden evengelijk in Boete verweesen.

[illegible]

27. Een Koning gaf bevel aen alle zijne onderdaenen en alle spreekende dieren, dat niemand in den tijd van 20 dagen bij zijn wijff [78] mogt leggen. De Kat alleen zag dat de Hond binnen gemelde tijd bij zijn wijf geleegen hadde, en bevreest zoo hij 't mogt verswijgen, maekte het aen de Koning bekent. De Koning onderzogt de zaek, maer de hond ontkende; de Kat wierd dierhalven ongelijk gegeeven, en viel in Lebon (gat of breuke) Annier Joekti (duistere beschuldiging), en wierd verweesen in de Boete anders op den betigte — zoo 't beweesen waere geweest — staende, nevens de Pakolie off verbetering van schande aen den betigte. De Kat zeer bedroeft in zijn herte zijnde kon niet slapen en schreidde, biddende Toean Dewa, dat hij de waarheid van zijn gedaene beschuldiging wilde openbaer maken. De Hond was verheugd in zijn herte over 't verkreegene geld en 's nagts na elk in slaep was, lag hij weder bij zijn wijff en bleef aen haer vast tot den dag; de Koning ontbood den Hond die bij den Koning geleid wierd door al de spreekende dieren, en was zoo beschaemd, viel in Lebon Biawara (publieque bekentmaking), Oetara (zoo rugtbaer als een sterke wind), Bawana (wolken van getuigen), Njata (eijgen bekentenis), Satmata (ooggetuigen). De Hond schreidde zeer en wilde niet eeten, en bad Toean Dewa dat de kat als hij bij zijn wijff lag mogte mouwen. De Kat lag bij zijn wijff en maauwde zeer duijdelijk, viel onder Manawa.

[illegible]

Madoe (hoonig) en Madon (honingsaem)

[illegible]

zijn zoet, maer zoeter is een Vrouw; geen moeijte en smerte is gelijk, die de man van zijn vrouw kan werden aengedaen. Daar is geen Angadoni (in 't maleids, mengadoe-adoe) meerder als die der vrouwen, dat is, daer is geen ophitsing, aenporring off opstoking zoo kragtig om tot wraek aen te zetten, als die der vrouwen: zij zijn Poerbaning Soeka ('t eerste in [**79**] de begeerlijkheid), Poerba Ning Wirang ('t eerste in de schaemte), Poerbaning Wiroda ('t eerste in gevegten), duijsend bergen zijn niet zoo zwaer, als eene vrouw. Dat is de Tinka (manier) van Manawa.

Imand steelende Goederen van den Koning, werd na het Welbehaegen des Konings, aen den Lijve, off anders met geldboeten gestrafft, en wel in cas van 't laetste op volgende maniere. Bij aldien het dieffstal gepleegd word in de Dalm oft Hoff van de Sulthans ter plaetse daer de tweede Passeebaen staet en de Capel, moet voor één, tien vergoed worden, met een boete Kaprabon, dat is 24 reaelen; zoo het goed gestolen werd van de plaets daer de eerste Passeeban staar, moet voor één, seeven ve goed werden, meede met gemelde Boete; en wanneer er goederen des Konings gestolen werden, die onder het opzigt en bewaering der Mantries off op de Negorijen zijn, moet voor één, vijff vergoed werden insgelijks met de voorz. Boete.

FINIS.

[illegible]

[illegible]

[illegible] 16-1.

AANTEEKENINGEN.

INLEIDING.

Ontstaan van de Pĕpakĕm.

Toen de Compagnie zich met »de zaaken van Cheribon" begon in te laten, vond zij daar een zeer verwarden, onordelijken toestand. De verschillende onderling onafhankelijke prinsen — eerst twee, later (sedert 1681) drie, en sedert 1697 zelfs vier — oefenden elk in zijn gebied een vrijwel despotisch gezag uit; naijverig op elkaar, twistten zij bij iedere voorkomende gelegenheid om den voorrang en trachtten tot in allerlei kleinigheden zich de een boven den ander te verheffen, waardoor gemeenschappelijk overleg of samenwerking in zaken, het algemeen belang betreffende, geheel en al was uitgesloten. Niet 't minst in de rechtsbedeeling deden zich de nadeelen van zulk een bestuur gevoelen: van een eigenlijk gezegde jurisdictie was geen sprake; elk der prinsen placht »uijt eigen hoofden zijn volk te richten en ter doodt te verwijsen", geheel naar eigen willekeur dus recht te spreken, zonder zich veel te bekommeren om de bestaande (Javaansche) wetboeken of de uitspraken der volgens oud gebruik met de rechtspraak belaste mantri's. Daar zulk een ongeregelde toestand de voor een profijtelijken handel onmisbare rechtszekerheid onmogelijk maakte, is het alleszins verklaarbaar dat de Compagnie, zoodra zij hare aandacht aan Cheribon ging wijden, reeds dadelijk en bij voortduring er naar streefde daar meer geregelde verhoudingen in 't leven te roepen en de willekeur der prinsen te beperken, door hen, zoowel wat 't bestuur in 't algemeen als de rechtsbedeeling in 't bijzonder betrof, aan zekere voor hen allen gelijkelijk geldende vaste regels te binden.

Dat streven vond uitdrukking in een reeks van contracten, door of onder invloed van den vertegenwoordiger der Compagnie met of tusschen de Cheribonsche vorsten en prinsen gesloten. De residenten (petor's), onder wier invloed of leiding die contracten tot stand kwamen, gingen daarbij uit van het ongetwijfeld juiste standpunt, dat de oude (d. i. dus de oud-Javaansche), doch destijds door de despotische willekeur der onderling onafhankelijke prinsen verwaarloosde, rechtsgebruiken den grondslag voor hunne regeling moesten vormen; zij beoogden geenszins ingrijpende hervormingen of Hollandsche rechtsgewoonten in te voeren, doch beperkten zich er toe orde, éénheid en vastheid in het Cheribonsche rechtswezen te brengen, de verschillende prinsen te noodzaken om in rechtszaken zekere regelen als voor hen allen bindend te erkennen. Herhaaldelijk wordt dan ook in

die contracten bepaald, dat volgens de Javaansche wetboeken door de van oudsher daartoe aangewezen ambtenaren (mantri's of djaksa's) zal worden rechtgesproken (1).

Reeds in het contract TAK van 4 Dec. 1685 (2) werd bepaald, dat er tweemaal 's weeks, Woensdag en Zondag, zal worden rechtgesproken door de zeven mantri's (drie van sultan Sĕpoeh, twee van Ratoe anom en twee van pangeran Tohpati), en dat wel op de plaats die van oudsher daarvoor bestemd was, nl. vlak vóór de groote moskee; dat hunne uitspraak beslissend zal zijn, doch dat zij, bij gewichtige kwesties, eerst elk aan zijn eigen heer (d. i. dus elk zijn sultan of pangeran) daarvan zullen moeten rapport doen; zulke zaken zullen dan door de hoofden (sultan Sĕpoeh, Ratoe anom en pangeran Tohpati) zelf na gemeenschappelijk overleg beslist worden.

In het contract DE HERTOG van 8 Sept. 1688 wordt nagenoeg hetzelfde gezegd, en bovendien nog uitdrukkelijk bepaald, »dat voortaen niemand (der princen gebroeders) uijt eigen hoofden zijn volk zal mogen richten, veel min terdoodt verwijzen, maer zal zulks in den raedt en volle vergaderingh van de voorgestelde zeeven mantrijs der drie Princen gebroeders moete geschieden en dat op de daertoe gestelde .... regtsdagen," terwijl verder artikel 12 luidt: »In welke vergaderinghe oock voorts na de Javaensche wetten affgehandelt, vergeleeken en beslegt zullen moeten werden alle differenten twisten schulden en wes meer tusschen cooplujjden en den gemeenen man van dit Vorstendom onder malkander komt voorte vallen, idem ook alle brandstigtingen, diefstallen, beroovingen der weegen, en andere misdaden meer, welke zaeken bij deesen raad naeukeurigh onderzoght de kwaeddoenders zonder wagten, na de Javaense wetten gestrafft, de goede beschut, en hare schade vergoed zal moeten worden."

In het contract van 4 Aug. 1699, verklaren de prinsen te vernieuwen de contracten van 1681 en 1688, en »daarna in alle deelen en articulen, soo wegens het gemeen als bijsonder bestier van alle saken en regtsoeffeningen als anders daarinne vervat (haar) te zullen gedragen."

Behelsden de boven besproken contracten niet veel meer dan eenige algemeene verordeningen tot vaststelling van de voor de rechtspraak bestemde dagen, aanwijzing van de rechters en dergelijke, een ander, onvolledig gedagteekend stuk of besluit (waarschijnlijk van 1714 of 1715, misschien ook van 1698 of 1699) bevat een reeks bepalingen omtrent wat de Hollanders van dien tijd »de manier van procedeeren" noemden. Daarin wordt o. a. vastgesteld: de straf voor een klager, die op zes achtereenvolgende rechtsdagen niet verschenen is; tot wien der zeven djaksa's (de boven *mantri* genoemde rechters heeten hier *djaksa*) de onderdanen der respectievelijke prinsen zich in geval van aanklacht hebben te wenden; binnen hoeveel tijd na een ontdekte misdaad een klacht moet zijn ingediend (waarbij de termijn afhankelijk wordt gesteld van den afstand van de plaats waar 't feit werd gepleegd

(1) Het volgende is hoofdzakelijk ontleend aan „Eenige officieele stukken met betrekking tot Tjĕrbon", door Dr. BRANDES gepubliceerd in Tijdschr. Bat. Gen. XXXVII p. 449.

(2) In 't contract VAN DIJK, van 4 Jan. 1681, wordt over de rechtsbedeeling nog niet gesproken.

tot de hoofdplaats), terwijl eventueele overtreding van die bepalingen met nauwkeurig aangegeven boeten zal worden gestraft.

Maar nog veel uitgebreider en uitvoeriger is een ander verdrag of besluit, dat tot stand kwam tijdens en onder invloed van den bekenden WILLEM TERSMITTEN, die van 1720 tot 1726 in Tjeribon *petor* (= resident) was. Het stuk begint met de uitdrukkelijke verklaring, dat de thans vastgestelde verordeningen voor goed en voor altijd onveranderd in 't rijk van Tjeribon zullen van kracht blijven, en dat wel, zooals uitdrukkelijk vermeld wordt, in 't belang van de kleine luiden (*dados kasalamĕtan datĕng titijang alit sĕdaja*). Daarop volgt de mededeeling, dat de »zeven djaksa's" voor den toewan petor de belofte aflegden zich bij hun rechtspraak, zonder aanzien des persoons, uitsluitend aan hun wetboek(en). (*pĕpakĕme*), te zullen houden. En dan volgen een groot aantal verordeningen en bepalingen van soortgelijken aard als in het zooeven genoemde stuk, maar minutieuzer en uitvoeriger, veel meer tot in bijzonderheden allerlei mogelijke gevallen regelend. In hoeverre hier, betreffende de rechten en verplichtingen van rechters en procedeerenden, bestaande gebruiken vastgelegd dan wel nieuwe bepalingen ingevoerd werden, is vooralsnog niet te beslissen: voor het eerste pleit het feit, dat vele der gebezigde technische termen, als *kĕ(n)del, toetoer, koekoedoeng, parada(h), sangkoel, djarah*, ook in andere Javaansche en oud-Javaansche juridische werken worden gevonden.

't Blijkt uit dit stuk, dat TERSMITTEN meer dan oppervlakkig, en zeker meer dan zijn voorgangers, van het Tjeribonsche rechtswezen moet hebben kennis genomen. En zoo kan men zich voorstellen hoe de overlevering ontstond, die hem noemt als den man onder wiens leiding „het Tjeribonsche wetboek", d. i. de hier afgedrukte Pĕpakĕm, werd samengesteld, van welke overlevering de kolophoon achter het Javaansche handschrift van dat boek (zie pag. 115) als een reflex is te beschouwen; dat deze traditie inderdaad met de feiten in strijd is, heeft Dr. BRANDES afdoende aangetoond.

Hoewel ongetwijfeld TERSMITTEN's vrij minutieuse regeling van de „manier van procedeeren", d. i. van het procesrecht, de willekeur der groote heeren beperkte en den kleinen luiden eenige meerdere rechtszekerheid waarborgde, het moest op den duur den vertegenwoordigers van de Compagnie duidelijk worden, dat aan een ander onderdeel van het rechtswezen nog te weinig aandacht was geschonken: immers de onmisbare basis van een goede rechtspraak, een algemeen aangenomen en voor allen geldig wetboek, ontbrak hier nog ten eenenmale. Wel was in 1688 overeengekomen, dat door de prinsen volgens de Javaansche wetten zou worden rechtgesproken, maar men had zich destijds nog geen rekenschap ervan gegeven, wat onder het begrip „Javaansche wetten" eigenlijk te verstaan was. En nu bleek het, dat ieder der Cheribonsche prinsen zijn eigen papakĕm's, wetboeken of compilaties uit verschillende wetboeken, gebruikte. Welke die wetboeken waren, wordt niet vermeld, doch men kan gereedelijk met den Heer ROUFFAER (Bijdr. Kon. Inst. 6, X, p. 137) veronderstellen, dat dit de oudere Javaansche wetten als Djaja Lĕngkara, Radja Nistjaja, Koeṇṭara-Mānawa en dergelijke waren. Daar nu die rechtsboeken,

hoewel dezelfde onderwerpen op eenzelfde wijze behandelend, in de bepaling der straffen of boeten niet weinig uiteenliepen, was ook bij de voorgeschreven rechtspraak „volgens de Javaansche wetten" de mogelijkheid tot willekeur en twist nog geenszins uitgesloten: ieder der partijen beriep zich op zijn (of zijns vorsten) wetboek, evenals dat, volgens Van Bloemen Waanders, niet lang geleden nog op Bali zoo dikwijls voorkwam.

Het was Mr. Pieter Cornelis Hasselaar, resident te Tjeribon van 1757 tot 1765, die deze leemte in de regeling van het rechtswezen inzag en trachtte aan te vullen. Hij deed een voorstel (1) „om al hunne pepakkums of wetboeken tot één boek te brengen," en zoodra hij er in geslaagd was de betrokken Tjeribonsche prinsen voor dit plan gunstig te stemmen, werd nog onder zijn bewind met de uitvoering een aanvang gemaakt. Doch aangezien de daartoe vereischte voorbereidende werkzaamheden „om de kortheid des tijds en de omslag van het werk nog tot geen volkomenheid (hadden) kunnen gebracht worden", recommandeerde hij het in zijne memorie van overgave in de aandacht van zijn opvolger, Robbert Hendrik Armenault, onder wiens bestuur dan ook inderdaad de P ĕ p a k ĕ m T j ĕ r b o n officieel als het nieuwe Cheribonsche wetboek werd erkend en in gebruik gesteld. Dit geschiedde bij resolutie van den 18den April 1768, die hieronder wordt afgedrukt zooals zij gevonden wordt vóór in het thans gepubliceerde handschrift van de Hollandsche Papakkum.

EXTRACT RESOLUTIE,

genomen door de Sulthans en den Resident tot Cheribon,

op Maendag den 18ten April 1768.

Door den Resident in Vergaedering gebracht zijnde het Nieuwe Cheribonse Wetboek (Papakkum), dat na voorstel van den Weledelen Gestr. Heer Mr. Pieter Cornelis Hasselaar, bevoorens Resident alhier, vermeld bij Resolutiën deser Taeffel de dato 17 December 1764 en 4 Februari 1765, en door de Hooge Regeering goedgekeurd, bij hoogst derzelver g'eerd schrijven de dato 18 April daeraen, g'extraheerd en te saemengesteld is, door de vier Tommongongs Karta di Ridja, Anga di Ridja, Raksa di Ningrat en Satja di Poera, item de seven Jaksas der gezamentlijke Sulthans, uit diverse oude Papakkums, met naeme Radja Nistjaja, Oendang-Oendang Mattaram, Djaja Lankara, Kontara Manawa en Adilloela:

Ten einde door Haer Hoogheedens de Sulthans Pespoe, Anom, Cheribon en Panembahan goedgekeurd, en ten bewijze van dien, met derzelver gewoone cachetten gezeegeld te werden:

Hebbende Haer Hoogheedens dezelve ten dien eynde ter Lectuure aen haere huijsen gehad, en aen de eerst ondergeteekende terug gezonden;

En door den Resident Haer Hoogheedens gevraegd zijnde off Hoog deselve na dictame van opgemd voorstel deze Papakkum off Wetboek nu voortaen alleen

(1) De Jonge. De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië, deel XI p. 41. geciteerd door Dr. Brandes in Not. Bat. Gen., deel XXXII, 1894, p. 49.

zullen gebruijken en door haere Jaksas laeten gebruijken om in 't vervolg na dies inhoude, een ieder haerer onderdaenen regt te doen, met weg- off verwerping der voorige en oude aparte Papakkums voor ieder Sulthan in 't bijzonder, ten minsten dat op deese Laetsgem[de] geen reflectie meerder zal geslagen werden:

Zoo declareerden de gezamentlijke Heeren Princen ieder afzonderlijk, zig met dies inhoud te conformeeren en dus volkomen te approbeeren, willende en begeerende dat van nu aff aan, voorsz. Nieuwe Cheribonse Pappakkum zal gehouden werden tot een vaste regel en rigtsnoer om in 't vervolg daerna regt te doen:

Reserveerende nogtans Haer Hoogheedens het regt dat bij aldien er na deezen mogte bevonden en g'oordeeld werden, iets bij die Papakkums bekent gesteld te zijn, omtrent wetten off straffen die nadeelig voor hun Rijk, off te streng voor de misdaedigers, g'agt werden, het zelve zal mogen werden g'altereerd off verbeeterd:

Wijders door den Resident meede ter goedkeuring gepresenteerd zijnde, de Manier van Procedeeren te Cheribon, tot narigt van de 7 Jaksas der gesaementlijke Sulthans, almeede door Bovengenoemde Tommongongs en Jaksas ingesteld, en die Haar Hooghedens ook ter resumptie hebben gehad:

Zoo hebben Haar Hooghedens deselve insgelijks g'approbeert en staende vergaedering hare Jaksas g'ordonneert om haar daerna te reguleeren en stiptelijk op te volgen;

Vervolgens is voornoemde Papakkum off wetboek, en de Manier van Procedeeren, door de gezaementlijke vorsten verzeegeld met haere gewoonelijke zeeguls;

Van welke beide origineele Papieren, die onder den Resident tot narigt zullen blijven berusten, aen ieder Prins een afschrift in 't Javaens, staende vergaedering is ter hand gesteld, die allen ook met de Cachetten van Haer Hooghedens zijn bekragtigd;

Zullende daerbij gevoegd werden Copia dezer resolutie in 't Hollands en Javaans geschreeven, ten blijke dat dit nuttig werk een gewenscht eijnde gekreegen heeft, waervan door den Resident zal kennis gegeeven werden aan Haer Hoog Edelheedens te Batavia 1).

't Is dit wetboek dat thans, voorafgegaan door de mede in de resolutie genoemde »manier van procedeeren tot Cheribon", voor 't eerst in zijn geheel, zoowel in Javaanschen tekst als in Hollandsche vertaling, in druk is uitgegeven.

Bronnen.

De Pĕpakĕm Tjĕrbon is, volgens de geciteerde resolutie, »door de vier toemĕnggoengs en de zeven djaksa's, g'extraheerd en te saemengesteld uit diverse

---

(1) Volledigheidshalve zij hier nog aangehaald dat ARMENAULT in 1771, in zijne memorie van overdragt zeide: „De uijttreksels der vorige oude papakkums zijn verzameld en tot één wetboek gebracht, mitsgaders door Haar Hoogheedens met derzelver cachetten bekragtigd." Zie DE JONGE XI p. 188.

oude Papakkums, met naeme Radja Nistjaja, Oendang-oendang Mattaram, Djaja Lankara, Koentara Manawa en Adilloela". Daar in het boek zelf van elke reeks artikelen getrouw de bron wordt aangegeven, is het gemakkelijk, zich een overzicht te vormen van de verhouding, waarin die verschillende wetboeken, en ook nog eenige andere, respectievelijk tot de Pĕpakĕm hebben bijgedragen. Men vindt dan, dat ontleend zijn:

aan de Radja Nistjaja: p. 20—22, 26—28, 29—30, 32—33, 37—38, 38—39, 41, 42, 47—49, 51—53, 54—57, 62—63, 68 en 71;

aan de Djaja Lĕngkara: p. 28—29, 31—32, 33—34, 34—36 (gedeeltelijk), 36—37, 38, 39—40, 42, 43—44, 53—54, 59—62, 63—68, 69, 70 en 71—85;

aan de Kontara Manawa: p. 47 en 85—114;

aan de Oeṇḍang-Oeṇḍang Mataram: p. 22—24, 30—31, 37, 49—51, 57—59 en 69;

aan de Adilloelah: p. 24 en 34—36 (gedeeltelijk);

aan de Salokantara: p. 26;

aan de Joegoel Moeḍa: p. 44—45;

aan de Angaskartabasa: p. 45—47;

aan de Radjaniti: p. 47.

Verreweg 't grootste aandeel in de compilatie had dus de Djajalĕngkara, nl. ongeveer 38 %; daarop volgen de Kontara Manawa met 30 %, de Radja Nistjaja met 15 % en de Oeṇḍang-oeṇḍang Mataram met 8 %, terwijl de overige der genoemde werken slechts onbeduidende bijdragen leverden. (1)

Van de genoemde wetboeken weet men tot nu toe weinig meer dan juist de Pĕpakĕm Tjĕrbon ons te zien geeft. Wel worden er in de handschriftenverzamelingen te Leiden en te Batavia wetboeken aangetroffen, die dezelfde namen dragen als sommige der hier genoemde, maar 't bleek reeds dat daarmede niet altijd volkomen overeenkomst van inhoud en vorm gepaard gaat: er schijnen onderling sterk verschillende redacties of eigenlijk teksten te bestaan of bestaan te hebben, die toch onder één en denzelfden naam bekend zijn; in 't bijzonder dient opgemerkt, dat sommige titels nu eens een zedekundig, dan weer een rechtskundig geschrift aanduiden. Dit laatste is ongetwijfeld hieruit te verklaren, dat op Java de zedekundige, de didactische literatuur eenerzijds en de rechtsliteratuur anderzijds in hunne ontwikkeling op elkaar ingewerkt en wederkeerig aan elkaar ontleend hebben (zie beneden p. 126).

De oudere nieuw-Javaansche wetboeken zijn ons nog slechts gedeeltelijk bekend; uitgegeven, en dat wel alleen in Hollandsche vertaling, werden twee zeer

(1) Anders wordt evenwel die verhouding, wanneer men alleen rekening houdt met de eigenlijke compilatie (p. 19 tot p. 71); daartoe heeft de Djaja-Lĕngkara voor 45 %, de Radja Nistjaja voor 29 % en de Oeṇḍang-oeṇḍang Mataram voor 16 % bijgedragen.

verschillende redactie's van de Soerja alam, n.l. een door RAFFLES (History of Java, Appendix C), een andere door den Heer VAN DER HOUT (in Bijdr. Kon. Inst. 2, VI); hierover zie men de belangrijke opmerkingen van Dr. BRANDES in Not. Bat. Gen. 1894 p. 51. Overigens is, daargelaten enkele losse aanteekeningen, voornamelijk van Dr. BRANDES, hier en daar verspreid, onze eenige bron van informatie de Catalogus der Javaansche en Madoereesche handschriften enz. van Prof. VREEDE, p. 332 sqq. Den belangstellenden lezer voor bijzonderheden daarheen verwijzende, wil ik hier slechts op eenige eigenaardigheden de aandacht vestigen, die ook met 't oog op onze Pépakĕm van belang zijn.

In 't algemeen gesproken, vertoonen de bedoelde rechtsboeken, ze mogen dan Soerja alam, Djaja Lĕngkara, Radjaniti of nog anders betiteld zijn, wat hun inhoud betreft, groote overeenkomst; ze blijken alle compilaties, of compilaties van compilaties, van dezelfde of nauw-verwante oudere rechtsboeken. 't Verschil ligt meer in de kwantiteit, of ook in den vorm. Dit valt vooral dan op, wanneer men een of meer dier werken vergelijkt bv. met het door Dr. JONKER uitgegeven oud-Javaansche wetboek; tal van artikelen, daar aangetroffen, vindt men hier terug, soms nagenoeg volkomen gelijkluidend, soms blijkbaar naar de eischen der praktijk gewijzigd.

't Grootste deel van den inhoud dezer wetboeken wordt ingenomen door de verklaring van zekere oude rechtstermen, onder bepaalde hoofden vereenigd. Die oude technische termen zijn gedeeltelijk oorspronkelijk aan de Sanskṛt-wetboeken ontleend, gedeeltelijk ook op Java zelf gefabriceerd (evenals zoovele eigennamen en staande uitdrukkingen in de nieuw-Javaansche lakons en sĕrat-kaṇḍa's voorkomend), waaruit volgt dat pogingen om ze direct etymologisch te verklaren, meestal schipbreuk zullen lijden.

Naast die technische rechtstermen vindt men ook andere, doch van deze soms moeilijk te onderscheiden, vaste, staande uitdrukkingen, die s l o k a genoemd, en dikwijls gebezigd worden ter kenschetsing van zekere misdrijven of vergrijpen, of ook van den toestand waarin iemand door eigen of anderer misdaad komt te verkeeren. Deze uitdrukkingen — de naam geeft het reeds aan — zijn in oorsprong niet anders dan sterk verbasterde en bedorven fragmenten van *çloka's* (verzen) uit de Indische wetboeken, die immers in het *çloka*-metrum waren opgesteld. Hoe die Sanskṛt-çloka's op Java konden blijven voortleven, is zeer begrijpelijk indien men bedenkt, dat de alleroudste Javaansche wetboeken niet anders waren dan zulke Sanskṛt-çloka's met oud-Javaansche paraphrase. Intusschen, in later tijd schijnen ook zuiver-Javaansche verzen — niet alleen aan wetboeken doch ook aan zedekundige en didactische geschriften ontleend — op eenzelfde wijze en met dezelfde bedoeling als de eigenlijke [Sanskṛt] çloka's gebezigd, en daarom ook çloka's genoemd te zijn (1).

Vele dier wetboeken bevatten een aantal casusposities, verhaaltjes of fabels

(1) De nieuw-Javaansche beteekenis van *sloka* behoeft na het bovengezegde geen toelichting. De meeste sloka's in WINTER's Samenspraken II voorkomend, zijn naar zijn eigen opgave ontleend aan de Soerja ngalam, de Salokantara en de Djoegoel-Moeḍa (zie aldaar p. 143).

ter illustratie of verduidelijking van bepaalde rechtsregels of -termen. Sommige dier verhaaltjes zijn ongetwijfeld »pour le besoin de la cause" expresselijk gemaakt (wat dikwijls blijkt uit de eigennamen), andere zijn ontleend aan bekende fabelboeken, waaronder vooral de Tantri-literatuur een voorname plaats schijnt te bekleeden, of ook aan andere zedekundige geschriften (1).

Eindelijk zij nog opgemerkt, dat sommige wetboeken den vorm van een historisch verhaal vertoonen: een vorst uit Java's oude geschiedenis wordt voorgesteld met zijn voornaamste ambtenaren te beraadslagen over verschillende misdrijven of kwesties, door zijne onderdanen voorgebracht. Elk dier raadslieden geeft zijn advies in den vorm van een *sloka* en ten slotte wordt òf door den vorst zelf òf door zijn patih een beslissing genomen. Dikwijls zijn de te beslechten kwesties dezelfde of soortgelijke casuspositie's als boven genoemd werden. 't Merkwaardigste van de in dezen vorm opgestelde rechtsboeken is, dat die raadslieden van den vorst in den regel namen dragen, welke ook bekend zijn als titels van boeken, en wel van wetboeken of zedekuntige geschriften (2).

Wat nu de verhouding van de nieuw-Javaansche wetboeken tot de oud-Javaansche rechtsliteratuur betreft, die moet, *mutatis mutandis*, ongeveer een soort-

---

(1) Bij de Hindoe's werden dierfabels gebezigd om prinsen levens- en staatmanswijsheid te leeren; men denke slechts aan de bekende fabelboeken Pañcatantra en Hitopadeça. Dit laatste werk, eigenlijk „de nuttige onderwijzing" geheeten, wordt ook wel Râjaniti, d. i. „vorstenbeleid" genoemd. Een groot aantal der fabelen van beide genoemde Indische fabelboeken vindt men terug in de Balineesche Tantri, waarvan Dr. JUYNBOLL kort geleden een overzicht gaf in de Encyclopaedie van Ned.-Indië s. v. Van die Tantri nu bestaan verschillende redacties: eene daarvan heet Tantri-Kamandaka. De laatste titel houdt ongetwijfeld verband met 't Sanskrt Kâmandaki, den naam van den bekenden Indischen politicus, leerling van Cânakya, aan wien o. a. het Nitisâra genoemde werk over politiek wordt toegeschreven, waarvan het oud-Jav. Nitiçâstra, op Bali ook Kamandaki-niti geheeten (zie FRIEDERICH's verslag p. 23) een min of meer vrije bewerking of althans een reflex is. Bovendien is op Bali ook nog een tootoer Kâmandaka bekend, die ook Radjaniti heet, èn ook een Kâmandaka genaamd geschrift, bevattende eenige fabelen, waarin dieren als rechters en litiganten optreden, en dat meestal achter exemplaren van de Dharmawitjara, d. i. het wetboek Dewadanda, gevonden wordt (zie VAN DER TUUK, Kawi-Bal. Wdbk. sv. *tantri*, *kâmandaka*, *niti* en *tjdankja*, en BRANDES, Catalogus der HSS. VAN DER TUUK. II p. 44). Reeds uit deze losse opmerkingen blijkt afdoende, dat in den ouden tijd op Java — gedeeltelijk in navolging van Indische voorbeelden — de spreukenliteratuur (handelende over levens- en staatsmanswijsheid of wil men, moraal), de fabelliteratuur en de rechtsliteratuur wederkeerig op elkaar ingewerkt en aan elkaar ontleend hebben. In verband hiermede verdient het ook de aandacht, dat, volgens de Djayalĕngkara, onder de personen aan 't hof van Djayalĕngkara ook Titiswara (= Nitiswara = Nitisâra) en Nitisastra voorkomen (BRANDES, T. B. G. XXXII p. 426). En eindelijk kan men in het kort geleden verschenen eerste deel van de „Rapporten van de Commissie in Ned.-Indië voor oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera" p. 14 lezen, hoe ook de tableaux op de oude tempels getuigen van het hooge aanzien, dat de fabels bij de Hindoe-Javanen genoten, daar ze in dienst gesteld waren van moraal en recht.

(2) Zie Dr. BRANDES in Tijdschr. Bat. Gen. XXXII p. 426–430 en de daar geciteerde literatuur. Ook de namen der bedoelde vorsten zijn merkwaardig. Zoo is het bv. zeker geen toeval dat in het boek Djoegoel-Moeḍa, de vorst Sri Ma(ha)poenggoeng en zijn patih Djoegoel-Moeḍa heet. Immers tot opzekere hoogte is poenggoeng = djoegoel = moeḍa. Men vergelijke wat de Adji Saka (proza) op p. 29 33 van Djoegoel-Moeḍa vertelt en herinnere zich de Djaka Boḍo-verhalen. Ook Kaṇḍiawan, in de Dj. M. opvolger van Mahapoenggoeng, is een zeer bijzondere figuur in de Javaansche literatuur (zie BRANDES in Tijdschr. Bat Gen. XXXII p. 375 noot 2 en p. 429-430). Mĕḍang of Mĕḍangkamolan, de rijkszetel van Djajalĕngkara, is feitelijk = Poerwatjarita, de residentie van Sri Mahapoenggoeng. Men ziet, ook hier blijft nog veel op te helderen. Intusschen voortzetting van de bestudeering der Jav. literatuur in 't algemeen, volgens de door Dr. BRANDES met zoo verrassende resultaten toegepaste methode, zal zeker op den duur het inzicht verruimen.

gelijke zijn als die van de sĕrat-kaṇḍa's en de lakon-verzamelingen tot de oud-Javaansche gedichten, waaraan deze in laatste instantie hun stof ontleenden. Dezelfde invloeden, die daar reeds voor een deel werden nagespeurd, en aangewezen als oorzaken van de latere verwording en verwarring, moeten ook hier, in de rechtsliteratuur, werkzaam geweest zijn. Maar een ruim opgezette, minutieuse en — vooral omdat het materiaal nog slechts in handschriften voorhanden is — zeer langdurige studie zou noodig zijn om het hier in algemeene termen terloops opgemerkte, in bijzonderheden te bewijzen en met voorbeelden toe te lichten.

Kortom, de Javaansche rechtsliteratuur is een nog bijna geheel braakliggend studieveld, waarvan de ontginning nog nauwelijks is aangevangen. 't Is dan ook niet mogelijk, thans reeds iets naders te zeggen over de onderlinge verhouding van de wetboeken, die als bronnen van de Pĕpakĕm genoemd worden; zelfs de enkele losse opmerkingen van Dr. BRANDES daaromtrent (in Tijdschr. Bat. Gen. XXXII p. 139 noot 2) zullen waarschijnlijk hier en daar aanvulling of verbetering behoeven. Overigens verwijs ik naar de op p. 130 afgedrukte literatuuropgave, waar ik getracht heb bijeen te brengen, wat er tot op heden belangrijks met betrekking tot de oudere Javaansche rechtsliteratuur verschenen is.

Waardeering.

Voor een juiste waardeering van de Pĕpakĕm Tjĕrbon dient men vooral te letten op den tijd waarin en de omstandigheden waaronder dit bijzondere wetboek tot stand kwam.

Naar men weet zijn de meeste nieuw-Javaansche literatuurproducten niet ouder dan de tweede helft der 18[de] eeuw, het tijdstip van de bekende herleving der Javaansche letteren (1); uit het daaraan voorafgaande tijdperk is ons bijna niets bewaard gebleven. Daar nu de Pĕpakĕm in 1768 is gereed gekomen, mag men veilig aannemen dat de wetboeken, waaruit zij werd gecompileerd, minstens uit de eerste helft der 18[de] eeuw, waarschijnlijk zelfs van nog vroeger, dateeren, zoodat men hier fragmenten aantreft uit een literatuur, ouder dan die welke op Midden-Java wordt gevonden.

De Pĕpakĕm Tjĕrbon heeft voor ons eenige brokstukken literatuur gered uit de overigens algeheele verwoesting van dien woeligen tijd (van na Madjapait tot Soerakarta), waarin zooveel kostbaars, ook op 't gebied der letteren, verloren ging. Die fragmenten vergunnen ons een zeldzaam kijkje op den vorm, die de traditie had aangenomen in een stadium harer ontwikkeling, waarvan overigens nagenoeg niets bekend is (2). 't Kan dan ook niet verwonderen dat, zooals Dr. BRANDES (in Not. Bat. Gen. XXXII, 1894, p. 49) opmerkte, de Pĕpakĕm »in 't oogloopend onderwetsch is en zich kenmerkt door een zekere gaafheid in

---

(1) Zie Dr. BRANDES, Pararaton p. 179 sqq. en in Tijdschr. Bat. Gen. XXXII p. 379.

(2) 't Kan zijn, dat de te Londen bewaarde juridische werken eveneens tot zulk een vroegere periode behooren. Zie Bijdr. Kon. Inst. II (1854) p. 331 sqq. no. 12277, 12303, 12321, 12323, 12332, 12336 enz.

de onderdeelen", welke zeker vooral is toe te schrijven aan de omstandigheid, »dat de bronnen destijds nog in goeden staat verkeerden, de oude traditie vrij zuiver weergaven."

Is dus de periode, waarin de Pépakĕm tot stand kwam, voor hare waardeering van groot gewicht, dat wordt nog verhoogd door de omstandigheden, die haar in 't leven riepen. De bedoeling waarmede dit wetboek — eigenlijk, naar de beteekenis van pĕpakĕm, [rechtskundig] handboek — werd opgesteld, was een zuiver practische. De vertegenwoordigers der Compagnie lieten zich bij hunne daden allerminst leiden door wetenschappelijke belangstelling of overwegingen van speculatieven aard, hun streven was alleen een einde te maken aan de twisten tusschen de verschillende Tjeribonsche potentaten, waartoe ook de rechtspraak dikwijls aanleiding gaf. Met dat doel liet resident HASSELAAR een handboek voor de rechtspraak samenstellen, waaraan nu voortaan die vorstjes en prinsen gelijkelijk gebonden zouden zijn.

Deze omstandigheid is voor ons een waarborg, dat de toemĕnggoengs en djaksa's, die uit de vele voorhanden wetboeken fragmenten moesten compileeren, bij voorkeur zulke gedeelten zullen gekozen hebben, die, althans naar hunne meening, voor de rechtspraak van hun tijd nog van actueel belang waren. En aangezien, vooral ook op historische gronden, een zeer nauwe samenhang en overeenkomst mag worden verondersteld tusschen het rechtswezen van Tjĕrbon in die dagen en de rechtsgebruiken welke in de rijken van Midden-Java (Mataram en Kartasoera) in zwang geweest zijn, kan de Tjeribonsche Pĕpakĕm ook goede diensten bewijzen bij de bestadeering van Midden-Javaansche, zelfs van de latere Solosche en Jogjasche, wetboeken.

Hier dient evenwel tegen overschatting en te haastige conclusies gewaarschuwd. Men bedenke, dat de Javaansche wetboeken, waaruit ook de Tjeribonsche Pépakém is samengesteld, op hunne beurt uittreksels en compilaties zijn van Sanskṛtwetboeken, hier ingevoerd door vreemde overheerschers. En hoezeer nu ook in een bepaald tijdperk de Javaansche maatschappij gehindoeïseerd moge geweest zijn, naast het van oorsprong Hindoesche *geschreven* recht moet een *ongeschreven* Javaansch gewoonterecht geleefd hebben. Ongetwijfeld heeft die ongeschreven adat de latere Javaansche wetboeken beïnvloed en gedeeltelijk daarin uitdrukking gevonden, maar desniettegenstaande blijft het de vraag, in hoeverre de geschreven Hindoe-Javaansche wetten de rechtspraak op Java beheerschten, en in hoeverre daarnaast de ongeschreven adat van kracht bleef (1). Die vraag zou voor elke periode en voor elk rijk afzonderlijk, alleen met behulp van historische documenten zijn op te lossen, doch een onderzoek naar zulke bronnen voor Tjeribon is mij niet mogelijk. Ik kan slechts herinneren, dat op Bali nog in 't laatst der vorige eeuw de rechtspraak in hoofdzaken overeenstemde met de in de Pĕpakĕm gegeven regels, doch meen ook daaruit geen beslissende gevolgtrekkingen te mogen maken.

(1) Men leze wat Dr. SNOUCK HURGRONJE opmerkt over ongeschreven en geschreven wetten in De Atjèhers I p. 9 sqq.

Zal men dus, zoolang de gewenschte historische gegevens nog niet gevonden of gepubliceerd zijn, eenige reserve moeten in acht nemen bij de waardeering van de Pĕpakĕm Tjĕrbon als kenbron van de actueele Tjeribonsche rechtsprak in de 18de eeuw, in vele andere opzichten blijft dit boek voor ons beslist van zeer bijzondere waarde. Geheel en al afgescheiden van de zooeven aangeroerde vraag, zien we in de Pĕpakĕm Tjĕrbon een uniek monument uit een overigens aan gedenkstukken zeldzaam arm verleden, een schatkamer van gegevens, belangwekkend zoowel voor historicus en literator, als voor jurist en ethnograaf. En 't mag voorzeker tot de eigenaardige spelingen van het grillige lot gerekend worden, dat juist een dienaar van de voor wetenschappelijk onderzoek weinig ontvankelijke Compagnie het was, die door zijn initiatief deze compilatie in het leven riep en daardoor onbewust een zóó bijzonder boek voor ons redde.

Inhoud.

Om 't overzicht te vergemakkelijken, kan men de Pĕpakĕm als volgt indeelen.

Hoofdstuk I (p. 71—85) is een excerpt uit (een redactie van) het wetboek Djaja-Lĕngkara, en bevat twintig uitbeeldingen van processen *(koedja ning titiyang apabĕn*, zegt de Javaansche tekst), verhaaltjes of fabels ter illustratie van bepaalde rechtsregels of rechtstermen (çloka's als boven p. 124 bedoeld) . . . . p. 71—85;

Hoofdstuk II (p. 85—114) is een excerpt uit (een redactie van) het wetboek Kontara-Manawa. Men vindt hier een bonte reeks van strafbepalingen tegen de meest verschillende misdrijven en vergrijpen, nu en dan afgewisseld door een verhaaltje of een fabel ter illustratie, op een zelfde wijze als in de ons bekende oudere Javaansche wetboeken geregeld wordt aangetroffen. Hoewel hier en daar een streven merkbaar is om gelijksoortige zaken bijeen te plaatsen, is toch van een consequent doorgevoerd systeem, van een systematisch rangschikken van de heterogene stof, geen sprake. p. 85--114;

Literatuur.

Volgt een lijst van de boeken en artikelen, die bij de bestudeering van de oudere Javaansche rechtsliteratuur zijn te raadplegen.

Th. S. Raffles. The History of Java, London 1817, deel I p. 277 sqq. en 391 sqq.; deel II Appendix C (Translation of a modern version of the Suria Alem).

Dr. J. J. de Hollander. Handleiding bij de beoefening der Javaansche Taal- en Letterkunde, Breda, 1848, p. 243—248.

Cheribonsch Wetboek (Papakkum), medegedeeld uit de archieven der algemeene secretarie, in Het Regt in Nederlandsch Indië, 2de jaargang, deel III (1850), p. 71—99, 143—174 en 217—234.

P. L. van Bloemen Waanders. Aanteekeningen omtrent de zeden en gebruiken der Balineezen, inzonderheid die van Boeleleng, hoofdstuk XXIX, Regtspleging. Tijdschr. Bat. Gen. VIII 1859, p. 201—220.

Mr. van der Hout. Soerjo Alam (Hollandsche vertaling van de —). Bijdr. Kon. Inst., Nieuwe volgr. VI, 1863 p. 1.

K. F. Holle. Bijdragen tot de Geschiedenis der Preanger-Regentschappen. Tijdschr. Bat. Gen. XVII, 1869, p. 349.

A. H. G. Blokzeijl. Hollandsche Vertaling van het Kawi-wetboek Dewadanda. Tijdschr. Bat. Gen. XVIII, 1868—1872, p. 295—309.

T. Roorda. Kitab Toehpah, tweede verbeterde uitgaaf door —. Leiden, Brill 1874, het voorbericht.

Dr. H. N. van der Tuuk. Brieven betreffende het Lampongsch, Tijdschr. Bat. Gen. XIX, 1870, p. 373. sqq.

J. C. G. Jonker. Over Javaansch Strafrecht. Amsterdam 1882.

G. A. Wilken. Het Strafrecht bij de volken van het Maleische Ras, in den Feestbundel der Bijdr. Kon. Inst. 1883, p. 85.

J. C. G. Jonker. Een oud-Javaansch Wetboek vergeleken met Indische Rechtsbronnen, Leiden 1885.

Dr. J. Brandes. Een Jayapattra of acte van eene rechterlijke uitspraak van Çaka 849. Tijdschr. Bat. Gen. XXXII, 1889. Vooral p. 102—104 en p. 139—142.

Dr. J. Brandes. Opmerkingen in Tijdschr. Bat. Gen. XXXII p. 426—430.

Dr. A. C. Vreede. Catalogus van de Javaansche en Madoereesche Handschriften der Leidsche Universiteits-Bibliotheek, Leiden 1892, p. 332—360.

Dr. J. Brandes. Nota over de Pĕpakĕm Tjĕrbon. in Not. Bat. Gen. XXXII, 1894 p. 47—56 en 66—67.

Dr. J. Brandes. Eenige officieele stukken met betrekking tot Tjĕrbon. Tijdschr. Bat. Gen. XXXVII, 1894, p. 449.

G. P. Rouffaer. Noten 56, 57 en 58 bij de „Beknopte Beschrijving van het Hof Soerakarta in 1824 door J. W. Winter". Bijdr. Kon. Inst. 6 X, 1902 p. 109—161.

Dr. J. Brandes. Beschrijving der Javaansche, Balineesche en Sasaksche Handschriften, aangetroffen in de nalatenschap van Dr. H. N. van der Tuuk, Batavia, Landsdrukkerij, 1e stuk 1901, 2e stuk 1903. Zie onder Adigama, Kuṭâramânawa en Kamandaka.

Voor de technische termen en de sloka's raadplege men, naast het Javaansche Woordenboek, vooral ook het Kawi—Balineesche Woordenboek van Dr. Van der Tuuk en Winter's Samenspraken, deel II, p. 143 sqq.

Van de Hindoewetboeken noem ik hier slechts als 't meest belangrijk:

Mânava Dharma-S'âstra, the Code of Manu, original Sanskrittext, critically edited by J. Jolly. London, Trübner 1887.

G. Bühler, The Laws of Manu, translated with extracts from seven commentaries, by —. Oxford 1886 (The sacred books of the East, vol. XXV).

De Manier van Procedeeren tot Cheribon, tot narigt van de seven Jaksa's der gezamentlijke Sulthans.

Deze handleiding voor de djaksa's is, vooral in de Hollandsche redactie, zeer duidelijk gesteld en legt een allergunstigst getuigenis af van de bekwaamheid en het inzicht van haar ontwerper. Ons geeft zij niet alleen een heldere voorstelling van den loop van een Tjeribonsch proces in den tijd waarin de Pĕpakĕm tot stand kwam, maar tevens ongetwijfeld een, althans in de hoofdlijnen, getrouw beeld van de wijze van procedure, die in den ouden tijd op Java algemeen gebruikelijk was. Immers — het werd boven reeds gezegd — de bemoeienis van 's Compagnie's vertegenwoordigers met het Tjeribonsche rechtswezen beperkte zich van den beginne af aan tot het regelen van bestaande toestanden, tot vastleggen en algemeen bindend verklaren van bestaande gebruiken, en de manier van procedeeren zelf bevat verscheidene aanwijzingen, dat ook daarin geen of weinig nieuws werd opgenomen, doch eenvoudig het oude werd geschift en geordend. De meeste bepalingen van deze handleiding zijn gebaseerd op artikelen van de oudere Javaansche wetboeken die in de Pĕpakĕm zijn verwerkt, wat blijkt uit de verwijzingen. Verder lette men er op, dat een aantal, en zelfs de belangrijkste der hier opgenomen bepalingen, reeds gevonden worden in de boven (p. 120 sqq.) besproken oudere tractaten, tusschen 1685 en 1722 onder invloed der Compagnie tot stand gekomen (men leze vooral Tijdschr. Bat. Gen. XXXVII p. 469, 464—466 en 456—457) (1).

Maar het meest afdoende bewijs voor de meening, dat de ons hier beschreven wijze van procedeeren in het algemeen *de* (oude) Javaansche is, wordt geleverd door het feit van de merkwaardige overeenkomst, geconstateerd tusschen onze Cheribonsche »manier van procedeeren" en den gang van een Balisch proces, zooals de heer Van Bloemen Waanders dien schilderde in zijn »Aanteekeningen omtrent de zeden en gebruiken der Balineezen" in Tijdschr. Bat. Gen. VIII (1859) p. 201—208. Het was Dr. Brandes (2) die daarop de aandacht vestigde, en ik meen den lezer een dienst te bewijzen door diens — door Rouffaer terecht suggestief genoemde — opmerkingen hier nagenoeg woordelijk over te nemen.

---

(1) Vergelijk ook de fragmenten uit de Radja-Nistjaja op p. 51—52 en de Jaja-Lankara op p. 53-54.
(2) Zie Tijdschr. Bat. Gen. XXXII p. 140—142.

»Uit deze beide stukken (nl. de Pĕpakĕm Tjĕrbon en het artikel van VAN BLOEMEN WAANDERS) blijkt dat, terwijl men menige zaak door tusschenkomst van hoofden in der minne schikken kon, de behandeling van een proces, als het werkelijk aanhangig was gemaakt, een vasten loop had. In den loop van het proces moesten er verschillende acten worden gemaakt, en wel:

	Bali:	Cheribon:
1.	Soerat sĕngkĕr tĕtagihan	soerat pisaid warawara soerat pisaid pagoegatan
2.	Soerat sĕngkĕr pamicara	soerat sĕrĕgan soerat kĕndel
3.	Soerat kaṇḍa	soerat toetoer
4.	Soerat pĕpĕgatan	soerat salaran soerat kukuḍung.

»No. 1 is de aanklacht, no. 2 de uiteenzetting van de zaak, no. 3 het pleidooi, en no. 4 het vonnis. Ten opzichte van no. 2 en no. 3 moet worden opgemerkt, dat zij hetzelfde bevatten, en van elkander in geen enkel opzicht mogen verschillen, zal men zijn zaak kunnen handhaven, en dat zij door de beide partijen dienen te worden ingeleverd. Na het pleidooi wordt er naar de wetboeken rechtgesproken, en aan den winner (of aan beide partijen) een afschrift van het vonnis uitgereikt, dat in 't Sanskr. *jayapattra* d. i. »overwinningsblad" heet.

»Bij het procesvoeren komt het menigwerf niet aan op de deugdelijkheid van de zaak. Het is de vraag of acte No. 3 in alle deelen overeenkomt met acte No. 2. Is dat het geval, dan wordt onderzocht in welk der beide stukken de meeste of de gewichtigste stelfouten, zou men haast zeggen, worden aangetroffen; het aantal getuigen wordt van weerszijden vergeleken, daarna het aantal borgen of goedsprekers, en weegt ten slotte dit alles even zwaar, dan blijft wel beschouwd de zaak onbeslist, want alsdan wordt het, daar de eed van weerskanten moet worden afgelegd, aan de goden overgelaten hem te straffen die zich aan meineed zou hebben schuldig gemaakt.

»Men kan echter een proces, hoe deugdelijk zijn zaak ook zij, door nog andere omstandigheden verliezen . . . . . zoo o. a. doordat men de formaliteiten niet alle in acht neemt. Deze formaliteiten vindt men beschreven in de beide genoemde stukken, waarnaar ik ook voor nadere bijzonderheden verwijs. Daaronder behoort dat men zorge zijn pleidooi, zijn *soerat kaṇḍa*, op den zittingsdag bij zich te hebben, en vooral op te komen . . . .

»Ik voeg hier slechts nog bij, dat men steeds een proces voert met behulp van een procureur-advocaat en zelf een lijdelijke rol moet spelen, en dat de procureurs, op Bali *kañca*, officieele personen zijn . . . . . Op Bali heeft men *kĕrta's* (rechters) en *kañca's* (procureurs). In Tjeribon had men feitelijk hetzelfde, hoewel daar het rechtersambt en het procureurschap door dezelfde persoon kon worden vervuld, doch nooit tegelijkertijd. Van de zeven jaksa's, die èn als rechter èn als

procureur kunnen optreden, waren in dezelfde zaak steeds anderen rechters dan zij die als procureurs optraden, en omgekeerd".

Tot zoover Dr. BRANDES. 't Is duidelijk dat deze in 't oog springende analogie slechts is te verklaren door aan te nemen, dat zoowel op Bali in de 19de als in Tjĕrbon in de 18de eeuw nog volgens de van oudsher, tijdens Madjapaït, op Java gebruikelijke manier werd geprocedeerd. In hoeverre die oude wijze van rechtsbedeeling aan de Hindoe's ontleend, in hoever ze oorspronkelijk Javaansch was, dat is een kwestie die een afzonderlijke studie vereischt. Ieder die het aan het procesrecht gewijde hoofdstuk in de Indische Smṛti's (bv. Nârada-smṛti) leest, zal getroffen worden door de vele punten van overeenkomst met de hier beschreven Javaansche procedure; doch ook te dezen opzichte zal men zich moeten wachten voor conclusie's, uitsluitend gebaseerd op oppervlakkig waargenomen overeenkomsten.

Over het strafrecht bij de volken van onzen archipel verschaft prof. WILKEN's mooie studie: »Het Strafrecht bij de volken van het Maleische ras", de beste inlichting: vooral zijne algemeene opmerkingen over bewijsmiddelen, waarde van het getuigenis, eed en godsoordeelen zijn in verband met onze Pĕpakĕm zeer leerzaam.

De Tjeribonsche procedure is uitvoeriger, ingewikkelder dan de Balische: er moeten daar tijdens den loop van het proces bijna tweemaal zooveel stukken ingediend worden. Ook de namen dier acten verschillen. Wat de Tjeribonsche namen betreft, merke men op dat ze, met een enkele uitzondering, alle Javaansch en wel grootendeels oud-Javaansch zijn.

Alleen p i s a i d, afgeleid van het Arabische woord voor »getuige" (شاهد) is blijkbaar nieuwerwetsch, en een van de weinige in de Pĕpakĕm voorkomende aan 't Arabisch ontleende woorden. Een andere afleiding van *said* is n a i d, hier gebruikt in den zin van: [een zaak] aangeven, »in kennis leggen bij den Regter".

P a l i w a r a is 't Sanskṛt *pariwâra*, omgeving, gevolg. A m a l a k a r t a is afgeleid van S. *prakṛta*, voleindigd, afgedaan.

W a r a w a r a is *wara(h)warah*, mededeeling.

K ĕ n d e l luidt op Midden-Java *pĕndel* (ik trof het o. a. aan in de Djoegoel-Moeḍa), en beteekent eigenlijk: het elkaar pikken van vechtende hanen.

T o e t o e r is in beteekenis volkomen gelijk *kaṇḍa*. Terwijl de verliezer van het proces een s o e r a t s a l a r a n (zie Jav. Wdbk. en Kawi-Bal. Wdbk.) ontvangt, wordt aan den winner een s o e r a t k o e ḳ o e ḍ o e n g uitgereikt, d. i. een schriftelijke waarborg tegen gerechtelijke vervolging (van *koeḍoeng* = sluier); in ouden tijd werd dit stuk ook met den Sanskṛt-naam *jayapattra* aangeduid.

Omtrent de overige hier gebezigde technische termen geven het Javaansche en het Kawi-Balin. Woordenboek voldoende inlichting. Over *Salla* (salah) *daging*, *koelit* enz. zie p. 45—46.

Niet duidelijk is mij t i ḍ a r s a (p. 6), dat hier tegenover l o k i k a gesteld

wordt. Het wordt noch door VAN DER TUUK, noch door 't Jav. Wdbk. voldoende verklaard. *Lokika*, waarschijnlijk het Sanskṛt *alaukika* = »niet in het gewone leven voorkomend, ongewoon", verklaart VAN DER TUUK met: »verdenking tegen iemand, omdat hij den schijn tegen zich heeft, gissing naar iemands gedrag of karakter bij het beslissen van een zaak, bv. waar geen getuige of schriftelijk bewijs aanwezig is". Practisch schijnen beide termen verschillende graden van verdenking of bewijs volgens de inlandsche opvatting aan te duiden, evenals volgens de Menangkabauwsche wetten drie soorten van kenteekenen en aanwijzingen worden aangenomen 1). *Tiḍarsa* heet het bewijs, geput uit een vermoeden, een eenvoudige verdenking tegen iemand, op grond bv. dat hij kort te voren op de plaats waar de misdaad gepleegd werd, is geweest. *Lokika* daarentegen noemt men het, wanneer een zware verdenking tegen iemand wordt gekoesterd, steunende op voor hem zeer bezwarende omstandigheden, ook in verband met zijn levenswijze en karakter. 't Blijkt dat in geval van tiḍarsa (dat hier, evenals de Menangkabouwsche tandô tjèmõ, wel degelijk kracht van bewijs heeft), slechts een enkele, ingeval van lokika een dubbele schadevergoeding wordt geëischt. Men vergelijke verder p. 16, 19, 47 (vooral de Javaansche redactie is leerzaam), p. 70 onder en 71 boven (sanggraha lokika en sanggraha tiḍarsa), en de »uitbeeldingen" No. 2 (p. 72) en No. 4 en 5 (p. 73), en ook nog p. 91 en 93.

Een andere mij duistere term is j o m a n a (p. 14). Over de kwestie der verjaring vergelijke men het artikel op p. 29—30 en JONKER, art. 268 met de aantt. *Jomana* komt ook voor, in een andere beteekenis (?), op p. 31 (tjina jomana pati ing maling), 35, 55 en 75. Kan het woord uit 't Sanskṛt *yauvana* ontstaan zijn?

I p a t - i p a t schijnt hier den ouden, heidenschen of Hindoe-Javaanschen eed (eigenlijk zelfvervloeking) aan te duiden, in de Hollandsche vertaling »ligte eed" genoemd, tegenover den »groote(n) eed met den Alcoran boven 't hoofd," die hier *sapata* (S. çapatha) geheeten wordt (cf. p. 55) 2).

De drie gelegenheden tot hooger beroep, op p. 18 aangegeven, zijn waarschijnlijk, geheel of gedeeltelijk, onder Hollandschen invloed ingesteld. Men vergelijke wat ROUFFAER zegt over den Soesoehoenan's Raad, in Bijdr. Kon. Inst. 6 X p. 111. Over duiken, zie p. 43.

---

1) Zie de boven geciteerde studie van Prof. WILKEN p. 129.

2) Dit onderscheid tusschen *ipat-ipat* en *sapata* blijkt evenwel niet constant te zijn, zie bv. p. 34, tegenover p. 29.

De Papakkum of Wetboek van Cheribon.

EERSTE GEDEELTE.

HOOFDSTUK I (p. 19—31). Formaliteiten bij de procedure in acht te nemen.

De Hollandsche tekst noemt dit hoofdstuk: »Articulen op het Procedeeren, waeraen een der Procedeerende Partijen zig schuldig maekende, het Proces komt te verliezen;" in 't Javaansch heet het: »Poenika poepoetoesaning tiyang ngapabĕn".

Vooraf gaan eenige bepalingen over vergoeding d.i. schadevergoeding (schadeloosstelling) en boete. Over het tweeledige beginsel van schadeloosstelling ėn boete zal later, bij p. 57, gesproken worden.

De verdeeling van een procedure in begin, midden en einde wordt reeds op p. 9 aangetroffen; men zie daarvoor p. 27. Wie — door een formeele fout te begaan — zijn zaak verliest tijdens het midden of op 't einde van het proces, is per se tot een dubbele schadeloosstelling (Jav. *moetoeng* of *poetoengan*) veroordeeld; geschiedt het in 't begin van het proces, dan komt voor de bepaling der vergoeding in aanmerking of de aanklacht was *tidarsa* dan wel *lokika*, dat is dus ook hier (cf. p. 135) of de aanklacht op een lichte verdenking dan wel op voor den beschuldigde zeer bezwarende omstandigheden berustte. »Enkel vergoeden" heet *mĕtokake saka wit*.

De termen, bij de taxatie gebezigd, zijn duidelijk. T r i b a g a is het Sanskṛt *tribhâga*, het derde deel; s a m a h i t a is het S. *samâhita*, bijeengelegd, alles bij elkaar gelegd.

Bij p. 20 begint de opsomming van de zaken, die »een Proces decideeren", d.w.z. van formaliteiten, die partijen tijdens het proces hebben in acht te nemen, op straffe van hun zaak te verliezen, hoe eerlijk die ook overigens zijn mocht. Terwijl de »manier van procedeeren" de voornaamste daarvan reeds terloops noemde, zijn hier een veel grooter aantal, aan verschillende wetboeken ontleend, bijeengebracht. Een kleine fout in den vorm, het niet verschijnen of het vergeten van een der acten op een zittingsdag (1), het doorhalen van een letter in een dier

(1) Op Bali verloor nog niet lang geleden iemand zijne overigens rechtvaardige zaak, omdat hij op den zittingdag, even vóór het begin van de zitting, zijn surat kaḍa in handen van zijn tegenpartij had gegeven. Dit staaltje werd reeds door Dr. BRANDES aangehaald (Tijdschr. Bat. Gen. deel XXXII. p. 142 noot 1).

stukken, het zich niet behoorlijk gedragen tegenover de Jaksa's, een lichte vergissing in woorden of op schrift, al zulke formeele fouten of vergrijpen hebben per se het verlies van het proces tengevolge. Vooral aan de Radja-Nistjaja en de Oeṇḍang-oeṇḍang Mataram, hoewel voor een minder deel ook aan andere wetboeken, zijn deze bepalingen ontleend. Trouwens, men vindt ze ook in de Djoegoel-Moeḍa en in de Soerja-Alam, zij 't ook dat ze nergens volkomen eensluidend zijn en dikwijls dezelfde artikelen in een ander verband, een andere combinatie zijn opgenomen. Men vergelijke bv. de 9 artt. op p. 20 met VAN DER HOUT's vertaling van de Soerja-Alam p. 30; daaruit zal blijken, zooals trouwens in 't algemeen geldt (ook o.a. bij vergelijking van de 21 artt. op p. 65—66 met VAN DER HOUT p. 18, 29 en 45, de 5 artt. op p. 68 met v. D. H. p. 29, de 6 artt. op p. 64 met v. D. H. p. 21 en 29), dat de Pĕpakĕm nog 't meest gaaf is, de oude traditie het best heeft bewaard.

Ook bij de Hiṇḍoe's hadden partijen zich bij het proces streng te houden aan dergelijke formaliteiten. In 't Mânavadharmaçâstra VIII 53—60 vindt men er eenige opgesomd.

De meestal korte technische termen, waarmede de verschillende vergrijpen worden aangeduid, zijn gedeeltelijk bedorven Sanskṛt, gedeeltelijk oud-Javaansch. Sommige, vrij zuiver overgeleverd, zijn gemakkelijk te verstaan en behoeven dus geen verklaring, van andere is de eigenlijke beteekenis, zonder gebruikmaking van uit de oudere en oudste wetboeken te putten vergelijkingsmateriaal, òf niet òf slechts naar gissing — met vrij groote kans op *vergissing* — aan te geven (vergl. het boven p. 125 opgemerkte). Moeilijkheid baart niet alleen de dikwijls hopeloos verbasterde vorm waarin wij ze hier leeren kennen, maar vooral ook de omstandigheid dat vele van die termen min of meer verbloemde of spreekwoordelijke uitdrukkingen, korte uit hun verband gerukte vergelijkingen zijn, aan wier ontstaan vooral ook de bekende neiging tot Spielerei met woorden en klanken, den Javanen in 't bijzonder eigen (men denke aan de wangsalan's) zeer zeker een niet gering aandeel heeft. Kortom, zulke termen moeten zoowel historisch als etymologisch verklaard worden, en aangezien mij dit voorloopig onmogelijk is, zal ik mij van pogingen daartoe onthouden, enkele bijzondere gevallen uitgezonderd. Het Kawi-Balineesche woordenboek van VAN DER TUUK zal, wanneer het weldra geheel zal zijn afgedrukt, bij onderzoekingen als hier bedoeld een rijke bron van inlichting blijken.

Op p. 20 en ook verder wordt meermalen gesproken van *sĕsaṇḍan*, *watang* en *kawal*, evenals ook reeds op p. 3 en 11. De vertaling voegt daarbij: »drie soorten van getuigen, waarop men zich beroept, bij onderscheiding zoo genaemt". Deze soorten van getuigen worden onderscheiden van *saksi* (zie p. 20 art. 8). Terwijl de namen op zich zelf begrijpelijk zijn (*sĕsaṇḍan* = *sĕseren* = steunsel, *watang* = piekstok en *kawal* = schutsmuur), is het onderscheid tusschen deze drie soorten van getuigen en *saksi* mij niet duidelijk (zie nog p. 27). De Balische *pĕtabah* (VAN BLOEMEN WAANDERS p. 207) hebben een andere functie.

Onder Akarjantaka (te lezen: akṣarântaka?) wordt bedoeld het op Javaansche wijze »doorhalen" van een letter, wat zooals bekend is geschiedt door die aksara zoowel van een oeloe als van een soekoe te voorzien. De Hollandsche vertaler heeft getracht dit gebruik aanschouwelijk voor te stellen door boven een letter *g* de bovenkrul van een [oud-Hollandsche] *d* te schrijven.

Op p. 27 wordt voldoende duidelijk uiteengezet wat men onder 't begin, het midden en het einde te verstaan heeft. Men leze ook den Javaanschen tekst.

Op p. 29 een zeker voor juristen belangrijk artikel over verjaring. Vgl. boven p. 14 en ook p. 35, p. 104 alin. 1, en vooral JONKER art. 268 met aantt.

De 3 Artikelen uit de Oeṇḍang-oeṇḍang Mataram vindt men als bijdrage F onder HOLLE's »Bijdragen tot de Geschiedenis der Preanger-Regentschappen" (Tijdschr. Bat. Gen. XVII p. 349). De Heer HOLLE had dit stukje ten geschenke ontvangen van den pangeran Radja Kaprabon te Tjeribon (1). Indien nog bewijs noodig ware, zou dit feit ten bewijze kunnen strekken dat dit wetboek werkelijk in Tjeribon in gebruik is geweest. Cf. Dr. BRANDES in Tijdschr. Bat. Gen. XXXII p. 140, noot en ROUFFAER in Bijdr. Kon. Inst. 6, X p. 136 noot. De Heer ROUFFAER is van oordeel dat de Oeṇḍang-oeṇḍang Mataram niet vóór 1680 kan ontstaan zijn, maar zijne argumenten daarvoor schijnen mij niet overtuigend.

HOOFDSTUK II (p. 31 — 38) Het Bewijs.

Hier zijn, alweer uit verschillende bronnen, eenige gegevens bijeengebracht over wat als bewijs geldt, bewijsmiddelen dus. Men vindt hier een mooie illustratie van de algemeene opmerkingen van WILKEN over dit onderwerp in zijn reeds genoemde verhandeling over het strafrecht in den archipel. Zie ook JONKER, over Javaansch strafrecht, p. 27—29.

't Hoofdstuk begint met 7 (5 + 2) »articulen van overtuigend en decideerend bewijs", waarin eenige zaken en omstandigheden genoemd worden die ingeval van bepaalde, zeer ernstige misdaden, niet alleen als afdoend bewijs gelden, maar ook veroorloven den aldus als den dader aangewezene of op heeterdaad betrapte onmiddellijk, zonder vorm van proces, te dooden (meestal evenwel met de beperkende bepaling: indien hij zich verzet). De gebezigde technische uitdrukkingen zijn alle op een zelfde wijze samengesteld: *watang pati ning angiwat*, *boekti pati ning ambegal*, enz. d. i. watang (ooggetuigen) zijn de dood voor dengene die [een meisje, vee of goederen] ontvoert, 't geroofde goed is de dood voor den roover enz., wat in dit verband volkomen duidelijk is. Zulk een persoon is namelijk *bonggan*, in 't Hollandsch weergegeven met: verstoken van recht. Cf. p. 89, 95 en 97. Over de beteekenis, zie Jav. Wdbk. s. v. (en misschien ook Kawi-Bal. Wdbk. s. v. *wogan?* cf. Jav. tekst p. 96 r. 1).

---

(1) In 't laatste gedeelte van HOLLE's uitgave is de zinsafdeeling verkeerd. Ook leest hij verkeerdelijk *kĕndĕl* in plaats van *kĕndel*.

Jomana heeft hier, naar 't schijnt, een andere beteekenis dan boven (p. 14 en p. 29), doch is mij ook hier niet duidelijk.

Anggĕlĕ (Holl. aglu) zal wel *a(ng)gĕlĕh* moeten zijn. Het komt voor in dezelfde bet. als *anĕlueh* (Jav. tekst p. 32, regel 1). cf. JONKER, art. 173 met aant., waar *aglĕh anluh* besproken wordt. Vgl. verder de Pĕp. p. 54 en 90. Voor ethnologen is dit artikel over tooveren niet zonder belang.

Over pangpang-poengpoeng leze men WINTER's Jav. Samenspraken II p. 216, No. 389 en vergelijke JONKER art. 136—138.

Papaoegen beteekent: geschenk om liefde te winnen, zie JONKER aant. bij art. 250 en Kawi-Bal. Wdbk. s. v. *pahoegi*.

De „7 Articulen van onteering van vrouwen", handelende over verboden omgang tusschen mannen en vrouwen, die in de Indische wetboeken onder 't hoofd *strisaṁgrahana* worden besproken (zie beneden bij p. 68 en 108 en JONKER art. 134—142 en 246—253) (1), schijnen alleen daarom hier een plaats gevonden te hebben, omdat ook deze vergrijpen zonder verder onderzoek gestraft mogen worden, daarvoor dus het wraakrecht nog geldt.

Baoed is mij niet anders bekend dan in de beteekenis »slim, bedreven", wat ook hier wel de bedoeling aangeeft.

Andaniskara begrijp ik niet. Dit artikel 2 vergelijke men met JONKER art. 249 en de aant. Wat bloedschande is, wordt hier verklaard blijkbaar onder Moslimschen invloed: er heeft wijziging in moslimschen zin plaats gehad. Vandaar ook dat hier wordt gesproken van de Regtbank der Priesters (*parapangoeloe sĕkawan*, waarover men zie p. 43 en 54).

Angas beteekent bluffen, renommieren, zeggen dat men iets kan doen of gedaan heeft, terwijl het inderdaad niet waar is. In 't Jav. Wdbk. is *wani angas* niet voldoende duidelijk verklaard.

Nu volgen „13 Articulen van bewijzen genaemd Andiandian" (p. 34). Deze Aṇḍiaṇḍian, eigenlijk ĕṇḍihĕṇḍihan, komen in vele wetboeken voor. Een citaat uit een mij toebehoorend Solo'sch fragment van de Soerja-alam zal dadelijk zoowel den oorsprong als de bedoeling van dezen term ophelderen. In het bedoelde Hs. leest men: *Koenĕng malih kang winoewoes, ĕṇḍihĕṇḍihan* tĕrka, *ikoe ta ingkang kaliṇḍih, dene patrap* patra *kaṇḍih ing* boektinja, *boekti kaṇḍih ing* satmata, *satmata ing'kang angĕṇḍih, panikoe ta dening* tjihna, *tjihna* pramana *kang ngĕṇḍih, pramana ikoe kaṇḍih dening bang*-oebaja *nipoen oebaja kaṇḍih marang*(?), *dening* antara *kang ngĕṇḍih, antarekoe apan kaṇḍih ing* sang nata." Hieruit blijkt dat de term *ĕṇḍihĕṇḍihan* is op te vatten als »de elkaar van hun plaats verdringende [bewijzen]", waarvan telkens een volgend van nog meer kracht is dan het voorafgaande. En 't is alweer JONKER die, in zijne aanteekening bij art. 74 van zijn reeds meermalen aangehaald oud-Javaansch wetboek, ons een nadere verklaring

(1) Tot deze rubriek behooren, wat hun inhoud betreft, ook de artikelen 5 (pangpang-poengpoeng) en 1 (tjihna pati ing papaoegen) op p. 32.

suggereert in verband met de Hindoewetboeken. Hij vermeldt, dat in het Indische recht, waar het civiele zaken betreft, drie zaken als bewijs gelden, nl. een geschrift (written proof, documents), getuigen en genot (of bezit, *bhoekti*); doch dat in verschillende wetboeken de onderlinge verhouding dier bewijsmiddelen verschillend wordt opgegeven, zoodat men b.v. in 't eene wetboek leest: »Witnesses are overruled bij documents," en in een ander: »documents are overruled by witnesses". Zoo leest men dan ook bij JONKER in art. 74: »sâksi alah dening pasoesoeratan, pasoesoeratan alah dening bhoekti," d. i. getuigen gelden minder dan (doen onder voor) het schriftelijk bewijs, en dit weer minder dan het rentegenot". Deze drie bewijzen noemt men *pramâṇatraya*, het drietal bewijsmiddelen (zie Kawi-Bal. Wdbk. sv. pramana).

Naar 't schijnt hebben de latere Javanen deze 3 bewijsmiddelen aanzienlijk uitgebreid. Hier zijn ze tot 13 geworden en ook in de Soerja-alam van v. D. HOUT (p. 36) wordt een vrij groot aantal opgesomd. Zeer helder wordt hier uiteengezet het verschil tusschen *boekti* (bhoekti) en *tjina* (tjihna). De meeste termen zijn duidelijk. *Pangara* schijnt een schrijffout voor S a n g a r a, zie Jav. en Kawi. Bal. Wdbk. en vergelijke de geciteerde plaats p. 87 al. 1 en 2. O e t a r a zal wel in verband staan met *kitara*; zie p. 86 (Jav. tekst r. 18) en p. 113. B a w a n a (= boewana?) is mij niet duidelijk: de Jav. tekst had *banawa*, wat wel verkeerd moet zijn. Op p. 113 heeft de Jav. tekst *pawana* (de Holl. echter *bawana*), wat in 't Sanskṛt »wind" beteekent. P o e r o e s a is het Sanskṛt *pároesya* = ruwheid, zie p. 22 en p. 68, cf. JONKER p. 10 en art. 223.

Daarna volgt de vermelding van eenige omstandigheden, die al of niet het recht geven iemand als dief op te vatten. Uit art. 2 op p. 36 blijkt het aanzien dat l ĕ b é en m o d i n genieten, welke termen hier waarschijnlijk in de plaats zijn gesteld voor andere of een anderen, die een niet-moslimschen geestelijke aanduidde(n). Art. 3 op p. 37 geeft een staaltje van solidaire aansprakelijkstelling, waarover men zie WILKEN strafrecht enz. p. 961. Den term m a l i e n g - i k a n j a versta ik niet; 't kan toch niet maling(i)kanja zijn? (zie p. 64).

Op p. 37 één artikel, een geval noemend waarin des bestolenen buurman voor den diefstal verantwoordelijk gesteld wordt — eigenaardig, typisch Javaansch is de daarvoor gekozen titel *anak-anakan maling* —, terwijl dit hoofdstuk besloten wordt met een geval, waarin het s p o o r (*lari*) [van gestolen buffels] als bewijs geldt.

HOOFDSTUK III (p. 38—42) G e t u i g e n.

»In twijfelachtige gevallen" — zoo leest men in de Indische wetboeken — »moet men trachten achter de waarheid te komen door middel van getuigen, wier kennis is gegrond op wat zij gezien, gehoord of begrepen hebben." En dan worden in een reeks artikelen de personen genoemd die *wèl*, en die *niet* als getuigen

mogen optreden. Zoo in 't Mânavadharmaçâstra VIII 61—77, en veel uitvoeriger o. a. in de Nâradasmṛti I 147—234. Op het aantal getuigen komt het aan, evenals zulks bij de meeste volken van den archipel gebruikelijk is, zie WILKEN, Het strafrecht enz. p. 127 sqq. In de Tjeribonsche rechtspraak was het niet anders, en zoo geeft dan ook onze Pĕpakĕm een lange lijst van wettige en onwettige getuigen (p. 38—41 en p. 42). Een groot aantal van de hier opgenomen artikelen zijn ongetwijfeld aan de Hindoewetboeken ontleend, wat onmiddellijk blijkt als men ze vergelijkt met over dit onderwerp handelende hoofdstukken van de dharmaçâstra's. Vele der gebezigde technische termen zijn min of meer verbasterd Sanskṛt, waarvan evenwel de beteekenis zich menigmaal heeft gewijzigd: een sterk voorbeeld daarvan levert de eerstgenoemde term *akoeta saksi*, waarin men zonder moeite het Sanskṛt *kûṭasâkṣi(n)*, d. i. valsche getuige, herkent, doch dat hier in een gansch anderen zin is opgevat (ter verklaring leze men Nâradasmṛti I 177). Vrouwen kunnen ook volgens sommige Hindoewetboeken niet als getuigen optreden, volgens andere daarentegen wel, zij het ook met zekere restrictie's. Het skeptische oordeel van Radja Goṇḍala over de geloofwaardigheid der vrouwen vindt men, ongeveer in dezelfde bewoordigen, in sommige Javaansche zedekundige geschriften. Radja Goṇḍala is in de Djoegoel-Moeḍa een der raadslieden aan 't hof van Sri Mahapoenggoeng te Poerwatjarita, die beurt voor beurt in den vorm van een sloka hun advies geven over aanhangige rechtskwestie's (zie p. 126) Cf. ook WINTER, Samenspr. II p. 159 No. 60.

De op p. 40 en 41 opgesomde ambachten, die blijkbaar tot de min geëerde of verachte behooren, vindt men nagenoeg alle vermeld in de oud-Javaansche oorkonde van Çaka 782, waarover Prof. KERN zulke belangrijke bijzonderheden heeft meegedeeld (Versl. en Meded. der Kon. Akd. v. Wetensch. afd. Letterk., 2e Reeks, deel X 1880 p. 77 sqq.).

't Is opmerkelijk, dat zoowel hier in de Pĕpakĕm als in de genoemde oorkonde, zekere ambachten als weinig geëerd of veracht worden voorgesteld, die in een zuiver-Javaansche maatschappij zeer zeker niet zoo laag aangeslagen worden, noch ook in vroeger tijd kunnen geweest zijn. Daar nu in Indische wetboeken ongeveer dezelfde categorieën van ambachtslieden als »valsche getuigen" worden uitgesloten, zal men aan deze en dergelijke Javaansche lijsten wel niet meer dan theoretische waarde kunnen hechten: ze zijn eenvoudig uit Indische wetboeken overgenomen. Zoo zal men bv. uit de vermelding van *dalang* en *doekoen* in deze lijsten nog niet mogen afleiden, dat de door deze personen uitgeoefende ambachten geminacht zouden geweest zijn, uitgezonderd dan onder invloed van de Hindoe-heerschappij, in de periode toen de Hindoe-invloed zich het sterkst deed gelden (1).

De termen zijn voor een deel erg ouderwetsch: enkele worden in de woorden-

(1) De hier als onwettige getuigen vermelde ambachtslieden moeten tijdens de Hindoe-overheersching behoord hebben tot de verachte kaste der tjaṇḍala. Zie Kawi-Bal. Wdbk. p. 213 eerste kolom.

boeken niet of onvoldoende verklaard. Zoo bv. *akraka(h)* [= djagal?], *atjako* (of *atjake?*) en *agĕntjet*. *Bibriman* herinnert aan het hedendaagsche *pĕpriman*. De overige zijn bekend. *Sisian* op p. 41 is uit Sanskṛt *çiṣya* (leerling) ontstaan.

In de lijst der geloofwaardige getuigen op p. 42 komen weer eenige aan çloka's ontleende uitdrukkingen voor. Ook hier weer *lèbe modin* in de plaats gesteld voor een meer onderwetschen term (brâhmaṇa, padanda of iets dergelijks). *Taksoe* zijn nog thans op Bali bekend. In *mahatjiri* en *mahatedja*, is *maha* = *ma* = hebbende. voorzien van. Vgl. nog het groote citaat in Kawi-Bal. Wdbk. s.v. *sākṣi*.

HOOFDSTUK IV (p. 43—54) Rechtspleging, Rechtbanken en Rechters.

Een zeer belangwekkend hoofdstuk, rijk aan interessante gegevens, doch helaas voorloopig nog wel niet voldoende op te helderen.

Allereerst de »Driederleij Regtsoeffeningen" (p. 43—44) respectievelijk aangeduid met de termen Drigama, Agama en Toyagama.

't Woord »Regtsoeffening", hier gebezigd, kan tot verwarring aanleiding geven; de Javaansche tekst zegt: *Panganggé tigang prakawis, drigama kaṇṭi dening agama kaṇṭi dening tojagama*. En daarna: *drigama panganggé ning djaksa pipitoe, agama panganggé ning parapangoeloe sĕkawan, tojagama poenika silĕm*. Panganggé, eigenlijk »gebruik, wat men gebruikt of aanwendt", moet hier wel vertaald worden door: [rechts]middel, waarvan [door de respectievelijke rechters bij hun rechtspraak] wordt gebruik gemaakt.

Agama ('t Sanskṛt *āgama*) heeft de beteekenis van overgeleverde leer, in 't bijzonder de rechtsleer: vandaar kan het ook beteekenen: verzameling van wetten, steunend op de Indische rechtsleer, Indisch wetboek (Jonker p. 5). Terwijl dus in 't algemeen elk wetboek, dat zich baseert op de Indische rechtsleer, een *agama* kan genoemd worden, is er bovendien een bepaald wetboek (of een bepaalde groep van wetboeken), die *Agama* heet (Friederich, voorloopig Verslag van het eiland Bali, Verh. Bat. Gen. XXII p. 23).

Minder gemakkelijk is de verklaring van Drigama (ook *dirgama*). De nieuw-Javaansche beteekenis van dit woord kan eerst in den nieuweren tijd ontstaan zijn, komt dus hier niet in aanmerking. Van der Tuuk meent dat *dirgama* uit *adhigama* moet ontstaan zijn (Kawi. Bal. Wdbk. s. v. *adhigama*, cf. Brandes Catalogus der Hss. uit 't legaat Van der Tuuk p. 1); *adhigama* ('t Sanskṛt *adhigama* = verkrijging, ervaring, het leeren, studie) nu is op Bali de naam van een oud-Javaansch wetboek (zie Friederich l. c.), dat in 't Boelelengsche kracht van wet heeft. Indien deze verklaring juist is — en zij schijnt zeer aannemelijk — dan ontleenen de beide bedoelde »regtsoeffeningen" hun naam aan het wetboek, dat daarbij gebruikt werd: de Agama was het wetboek, het rechtsmiddel van de zeven

djaksa's, en evenzoo de Drigama (= Adhigama) dat van de vier pangoeloe's; en dan is ook het gebruik van het woord *panganggo* volkomen duidelijk (1). Hoewel de overgang van adhigama in drigama etymologisch niet verklaard is, indien men let op de wonderlijke verbasteringen van vorm zoowel als van beteekenis, die Sanskṛt en oud-Jav. woorden in later tijden, ten gevolge van de onkunde en betweterij der »uitleggers" van de oude teksten (poedjangga's), hebben ondergaan, dan mag à priori een verandering van *(a)dhigama* in *drigama* (door invloed van het bekende *doergama?*) mogelijk geacht worden. Tot staving van VAN DER TUUK's verklaring kan nog worden opgemerkt, dat de boven reeds genoemde raadslieden aan het hof van Sri Mahapoenggoeng (waarvan sommigen den titel van *mantri* of *djĕksa* hebben), hunne adviezen geven in den vorm van een *saloka drigama*, terwijl verder nog herinnerd kan worden aan een passage, voorkomend in de Lampoengsche K o e n t a r a (een wetboek, Koentara Manawa), waarvan Dr. VAN DER TUUK in zijn Brieven betreffende het Lampoengsch (Tijdschr. Bat Gen. XIX p. 373) een staaltje bekend maakte. Daar wordt (men zie het uittreksel in den genoemden Catalogus II p. 102) gezegd: *hukum papatih tiga pĕrkara iku, kang karihin* i g a m a, *kapindu* d ĕ r i g a m a, *kaping tiga* k a r i n a h. *Anapun hukum igama iku kang njata kang din-hukumakĕn, lan hukum drigama iku poerba wisisa tgsing araknjana* (?) *ni hati, anapun karinah iku papatuttan ing pangganini lan ja iku ktmu ing rarasani* (2). En eindelijk is het opmerkelijk, dat vele van de volgens onze Pĕpakĕm p. 63—71 door de djaksa's te berechten misdaden, juist in het Balineesche wetboek Adhigama gevonden worden, zooals blijkt uit VAN DER TUUK's Wdbk.

Wanneer noch de Drigama, noch de Agama de gewenschte belissing hebben aan de hand gedaan, dan gaat men over tot het derde en laatste middel: t o j a g a m a.

T o y a g a m a is blijkbaar naar analogie van agama en drigama *gemaakt*: men wilde drie *gama's* hebben. De beoogde beteekenis is duidelijk: in het water gaan, d.i. duiken (*silĕm* zegt de Jav. tekst), zich aan de duikproef onderwerpen. In de Balineesche wetboeken heet dit *dewâgama*. In de Indische wetboeken is de duikproef een der vormen van het godsoordeel *(daiva anumâna)*, dat, naast den eed *(çapatha)*, in bepaalde gevallen ter ontdekking van den schuldige mag worden aangewend, indien geen vertrouwbare getuigen zijn te vinden. Zoo o.a. Mânavadharmaçâstra VIII 109—115 (duiken heet hier *apsu nimajjati*): men vergelijke JONKER's opmerkingen over eed en godsoordeel (waartusschen dikwijls niet duidelijk wordt onderscheid gemaakt) in de aantt. bij art. 204 en 210 van zijn oud-Javaansch Wetboek, voorts Pĕpakĕm p. 109, derde alin., en de »manier van procedeeren" p. 18. De uitvoerige beschrijving, hier op p. 43—44 van de duikproef gegeven, is voor ethnologen niet onbelangrijk: men vergelijke WILKEN, Strafrecht op 141 sqq.

---

(1) Op Bali mogen thans nog zekere wetboeken alleen door de brahmanen geraadpleegd worden (VAN BLOEMEN WAANDERS, p. 265).

(2) Wat daar verder volgt over printah kuntara, radjaniti en djoegoelmoeda is eveneens de aandacht waard.

De Balineezen schijnen alleen eedwater (wijwater) te drinken, wat trouwens in het Indische recht als een godsoordeel beschouwd wordt (zie VAN BLOEMEN WAANDERS, p. 211).

Toyagama is blijkbaar het laatste, min of meer buitengewone, middel om een zaak te beslechten. Wie daarvan volgens onze Pépakĕm gebruik maakt, wordt medegedeeld in de »manier van procedeeren", p. 18. De twee gewone Rechtbanken — om dezen Hollandschen term nu maar eens te bezigen — zijn: de D r i g a m a en de A g a m a: de Drigama genaamde »rechtsoeffening" gaat vooraf aan de Agama, m. a. w. het rechtscollege van de Agama is hooger, spreekt in hooger instantie recht dan dat van de Drigama, zooals ten overvloede blijkt uit p. 55, laatste alinea. Dat hier twee rechtscolleges, waarvan het laatste in hooger instantie rechtspreekt dan het eerste, worden onderscheiden, is op zichzelf niets vreemds. Op Bali onderscheidt men evenzoo de k a n t j a 's, dat zijn de djaksa's, en de k ĕ r t a 's, dat zijn de met de raadpleging der wetboeken belaste padanda's (priesters), de »priesterlijke rechters" dus, zooals VAN DER TUUK het uitdrukt. »Alleen zaken van schuldvordering — zoo leest men bij VAN BLOEMEN WAANDERS p. 208 — kunnen door de kantja's behandeld en uitgemaakt worden; al de overige, zoowel burgerlijke als crimineele, komen in hoogste beroep voor den raad van padanda's. Deze vangen dus aan met eene soerat panitjara" (= Jav. knĕdel: de soerat sĕngkĕr tĕtagihan = Jav. pisaid is dan niet meer noodig). Deze dubbele rechtspraak, een lagere door wereldlijke rechters (djaksa, kantja of mantri geheeten), en een in hoogere instantie door priesters, is blijkbaar d e oude [Hindoe-] Javaansche. En wat onze Pĕpakĕm hier meedeelt zou dan ook in 't geheel geen moeilijkheid opleveren, indien niet van p a r a - p a n g o e l o e s ĕ k a w a n gesproken werd. Hoewel *pangoeloe* in 't algemeen »hoofd, eerste" beteekent, ook in 't oud-Javaansch, kan er toch, naar ik meen, niet aan getwijfeld worden, of hier wordt dit woord gebezigd in de speciale beteekenis die het na de komst van den Islâm op Java gekregen heeft en thans nagenoeg uitsluitend heeft (op p. 56 is trouwens de »Regtbank der Priesters" vertaling van *koekoem*), en welke men — zij het dan ook ten onrechte — door »Moslimsch priester" of Moslimsch geestelijke pleegt weer te geven. Met andere woorden, dit fragment uit het minstens uit de 17de eeuw dateerende wetboek getuigt van een in dien tijd zich geldig makenden moslimschen invloed op de oude Javaansche rechtspraak. Wanneer die invloed begonnen is, hoe hij in bijzonderheden heeft gewerkt, of hij zich inderdaad in de praktijk deed gelden dan wel meer theoretisch was, wij weten het nog niet. Maar waar het vaststaat dat de rechtbank, die volgens de Agama rechtsprak, in oorsprong de rechtbank der Hindoe-priesters, de Balineesche kĕrta was, daar ligt de veronderstelling voor de hand, dat later, na de komst van den Islâm op Java, deze rechtbank onder invloed zal zijn gekomen van die »pĕngoeloe" genaamde personen, welke, eigenlijk imâms, d. i. voorgangers in de moslimsche godsdienstoefeningen, hier op Java, door den loop en den drang der omstandigheden, als onwillekeurig genoopt werden zich ook met de rechtspraak

in te laten 1). En 't spreekt vanzelf dat die bemoeienis, eenmaal begonnen, langzamerhand, tegelijk met het dieper doordringen van den Islâm in het dagelijksch leven van vorst en volk, zich meer en meer uitbreidde. Waartoe dit ten slotte leidde, dat leert de geschiedenis van de Hoekoem of Soerambi genaamde rechtbank in de Vorstenlanden, waarover ROUFFAER ons niet lang geleden veel belangrijks meedeelde 2). Hoeveel daarmee ook nog onverklaard blijft, hieraan valt toch wel niet te twijfelen, dat de »Regtbank der vier Hoofd-Priesters", zooals die hier (men zie vooral ook p. 54) beschreven wordt, ons een stadium te zien geeft van het hervormingsproces, dat de oude rechtbank der (Hindoe)priesters onder den langzaam dóórdringenden invloed van den Islâm in alle vorstenzetels van Java heeft moeten doormaken, hetzelfde proces dus waarvan de Solo'sche Soerambi (meer officieel genaamd Hoekoem) van ± 1820 ons een later stadium vertoont. De pĕngoeloe'(s) kwam(en) — althans volgens de wetboeken — de plaats van de oude heidensche priesters (de Balineesche padanda's) innemen. Intusschen, ook hier blijft het de vraag, in hoeverre de praktijk aan de in de wetboeken neergelegde theorie beantwoordde, doch daarop kan thans niet worden ingegaan. Slechts wil ik nog eraan herinneren, dat ook de door Dr. BRANDES besproken nieuw-Javaansche redacties van de Soerja-Alam ons verschillende stadiën van Moslimschen invloed te zien geven: eerst wordt aan den ouden, heidenschen tekst eenvoudig een groep uit de fiqhboeken getrokken rechtsregels toegevoegd, zóó dat dit moslimsche gedeelte een afzonderlijk, een soort tweede deel van het boek vormt; later worden de oudere Javaansche en de moslimsche rechtsregels dooreengemengd (Not. April 1894. p. 51—54).

De vraag doet zich voor, waarom juist v i e r pĕngoeloe's de rechtbank vormen? Kan dit in verband staan met de omstandigheid dat er 4 Cheribonsche vorsten zijn? Moet verondersteld worden, dat elk der 4 prinsen zijn eigen rechtsprekenden hofimâm (= pĕngoeloe) gehad heeft (cf. ROUFFAER Bijdr. Kon. Inst. 6 X, p. 161)? Of is ook dit getal slechts theoretisch, en de keuze daarvan slechts te verklaren uit zijn mystieke beteekenis? 3)

Thans volgen (p. 44—49) eenige b e p a l i n g e n m e t b e t r e k k i n g t o t d e p r o c e d u r e, benevens w e n k e n v o o r d e d j a k s a's, waarvan de aard en de strekking in verband gebracht wordt met het karakter (en den naam?) van bepaalde wetboeken, en wel met de D j o e g o e l-M o e ḍ a, A n g a s-k a r t a b a s a, R a d j a n i t i en K o e n t a r a-m a n a w a. Zonder voldoende bekendheid met den inhoud van die geschriften en de bijzondere beteekenis, aan elk afzonderlijk toegekend, valt daarover niets te zeggen.

't Blijkt dat de vele formeele fouten of vergrijpen, welke bij een proces kunnen voorkomen (zie boven p. 20 sqq. en p. 13) en een beslissenden invloed

1) Men leze vooral wat Dr. SNOUCK HURGRONJE daarover zegt in Indische Gids 1884 p. 416—417.
2) Ik bedoel zijne aanteekeningen bij het stuk van WINTER in Bijdr. Kon. Inst. 6. X p. 189 sqq.
3) VAN BLOEMEN WAANDERS (o. c. p. 204) spreekt van drie padanda's.

hebben op den uitslag, in drie categorieën worden verdeeld, al naar gelang van het gewicht van het vergrijp. Zoo onderscheidt men salah koelit, salah daging en salah toelang, waarvan de laatste de meest ernstige zijn (de Javaansche tekst noemt ze: *patjatjadan angoelit, — andaging* en — *ambaloeng*). De termen zijn duidelijk.

Over de termen tiḍarsa en lokika werd reeds gesproken, cf. p. 134—135.

Onder Kontara-Manawa wordt de reden opgegeven waarom de sĕrat toetoer door procedeerende partijen zelf moet worden opgemaakt, in tegenstelling tot s. pisaid en s. kĕndel.

De vier Sarasamoertjaja genoemde artikelen (men weet dat Sârasamuccaya de naam van een oud-Javaansch wetboek is, door Dr. Brandes met de Radja Nistjaja geïdentificeerd) bepalen, dat wie van beide partijen tijdens het proces zijn patih, zijn vorst of zijn djaksa door den dood komt te verliezen, daarmede ook van zelf zijn zaak verliest: immers zoo iemand is »zijn steun kwijt" (*hina poegĕran*, waarin *hina* het Sanskṛt *hina* in de bet. »missend, ontberend, verloren hebbend, zonder" is). En wie tijdens het proces sterft, wordt gerekend het verloren te hebben. De termen *kanatalena, kalinggamata* en *kalina poera* zijn alle met 't praefix *ka* (tegenwoordig Jav. *kĕ*) gevormd. *Lena* of *lina* heeft hier de bet. van het Sanskṛt *pralina* = verdwenen, gestorven.

De genoemde, vrij draconische bepalingen, worden aanmerkelijk verzacht door de (eerst thans, bij de samenstelling van de Pĕpakĕm opgenomen?) faciliteiten, vermeld p. 48 laatste alin. tot p. 49.

Pag. 49—51. Hierna volgt het artikel uit de Oendang-oendang Mataram over het »Onderscheid" (*pisah* = scheiding, afzondering, volgens den Jav. tekst) tusschen Pradata en Padoe, waarover de Heer Rouffaer in Bijdr. Kon. Inst. 6 X p. 113 en 138 sqq. uitvoerig gesproken heeft. De termen schijnen duidelijk: padoe is: het tegenover elkaar staan, vandaar twist, geschil; in pradata (het Sanskṛt *pradatta*?) ligt wel het begrip van: overgeven, meedeelen, bekend maken; in 't oud-Javaansch wordt het volgens Van der Tuuk gebezigd in de beteekenis van „vertellen". Als rechtsterm kon het dus aanduiden: [bij den Vorst of den Rechter] een zaak voorbrengen of aangeven (cf. in v. d. Tuuk's Wdbk. *angaturakĕn papradatan*, bij een vorst om Z. M.'s beslissing te hooren; de vorst vraagt: padu paran dènta wwat).

In verband nu met den door Van Bloemen Waanders beschreven toestand op Bali (o. c. p. 201—202), zal men wel mogen aannemen dat de hier bedoelde padoe-zaken die kwesties zijn, welke hetzij door minnelijke schikking, hetzij door de mindere hoofden (desahoofden) mogen beslecht worden, terwijl dan met pradatazaken dezulke worden bedoeld, die bij een hoogere rechtbank in de hoofdplaats (welke dan ook) moeten worden aangegeven (1).

(1) Men vergelijke Rouffaer o. c. p. 152 en de manier van procedeeren p. 1. In sommige nieuwere Javaansche wetboeken, bv. in een mij toebehoorende Soerja-Alam, worden dertig padoe- en dertig pradata-zaken genoemd (pamĕgat ing pradata tigangdasa prakara, en kang tridasa padoe pamĕgate). In de „uitbeeldingen van processen" vindt men op p. 72 de uitdrukking: „glairing ing padoe."

Welke zijn nu die padoe-zaken? Volgens de Oendang-oendang Mataram (voor zoover ik althans uit de nogal verwarde gegevens, in dit fragment verstrekt, meen te mogen opmaken) twee rubrieken, en wel:

1°. alle particuliere geschillen of kwesties tusschen 's Vorsten onderdanen onderling, waarbij het Staatsbelang (de Vorst) in geen enkel opzicht betrokken is: en

2°. die gevallen van diefstal, roof of verwonding, waarvan de dader reeds door *boekti* (zie boven p. 35 en 140) is aangewezen. Is de dader niet zoo duidelijk aangewezen, bestaat er alleen maar »verdenking" tegen den een of ander (zonder boekti dus), dàn moet men de zaak aangeven, voorbrengen (*apradata*) bij een hoogere rechtbank in de hoofdplaats.

Tot de pradata-zaken, d. i. de zaken die men *moet* aangeven bij [een] de[r] rechtbank[en] in de hoofdplaats, worden gerekend:

1°. alle zaken, waarbij de Vorst (het Staatsbelang) wordt geacht betrokken te zijn; daarvan worden hier genoemd: kwesties over land, dat eigendom is van of in pand genomen is door den Vorst, en alle gevallen van moord en doodslag;

2°. de reeds genoemde gevallen van diefstal, roof en verwonding, waarvan de dader niet door *boekti* wordt aangewezen; zie o. a. p. 63 laatste alinea (1).

De hier beschreven toestand verschilt in hoofdzaak noch van dien op Bali, noch in 't algemeen van wat men ook elders pleegt aan te treffen (zie WILKEN, Strafrecht enz. p. 113); en er behoeft dan ook niet noodwendig verband gezocht te worden tusschen deze bepaling van de Oeṇḍang-oeṇḍang Mataram en het ontstaan van de Pradata genaamde rechtbank. Meer waarschijnlijk komt het mij voor, dat Pradata eenvoudig een nieuwe naam is voor een reeds lang bestaan hebbende rechtbank, een naam, die wel moet ontleend zijn aan het *apradata*, dat men er deed. Immers de Vorstenlandsche Pradata is toch niet anders dan de oude Rechtbank der djaksa's, die rechtbank dus, welke volgens de Drigama (zie boven p. 144) rechtsprak. (In de »uitbeeldingen" wordt pradata reeds genoemd, o. a. p. 73 en 74).

De drie »Articulen", op 50, onderaan, genoemd, zijn ontleend aan de 18 zaken die volgens de Hindoewetboeken tot processen aanleiding geven (aṣṭâdaça mârga, men zie bv. Mânavadharmaçâstra VIII, 5). Twee der genoemde termen zijn zelfs verbasterd Sanskṛt: krija-wikrija is 't S. *kraya-vikraya* = koop en verkoop; wetanja tan wetanja herinnert aan *vetanasya* (*avaca*) *adânam* = niet betaling van loon. Over toewawa-tantoewawa zie men JONKER, aant. bij art. 102 en Kawi-Bal. Wdbk. sv. De twee laatstgenoemde termen zijn op zich zelf opmerkelijk: ze schijnen wel gevormd naar analogie van kraya-wikraya.

't Fragment uit de Oeṇḍang-oeṇḍang Mataram eindigt met een opmerking over de vergoeding voor het bewaren van het goed waarover geprocedeerd werd, door de winnende partij te betalen aan de djaksa's, die in haar zaak als rechters fungeerden (cf. p. 13). *Sadjampĕl* is volgens Wdbk. een halve Spaansche mat.

---

(1) Ik ben mij wel bewust dat deze poging om 't verschil tusschen padoe- en pradata-zaken aan te geven bij nadere beschouwing nog veel onverklaard laat; de tekst is hier niet duidelijk. Misschien zal vergelijking van de oudere wetboeken ook in dezen licht geven.

Pag. 51—54. Dit hoofdstuk wordt besloten met eenige voorschriften aangaande de wijze van procedeeren, aangifte enz. en eenige »reguls" voor de djaksa's, (iets dergelijks dus als p. 44—49 bevatten).

De fragmenten op p. 51—52 en 53—54 kunnen vergeleken worden met de »manier van procedeeren tot Cheribon" en met den inhoud van de meergenoemde contracten van de Compagnie met de Tjeribonsche vorsten (Tijdschr. Bat. Gen. XXXVII p. 445, 456 en 464): in al die stukken wordt omtrent de hier behandelde onderwerpen nagenoeg hetzelfde gezegd. Het fragment uit de Radja Nistjaja op p. 51—52 vertegenwoordigt blijkbaar een Tjeribonsche redactie van dat wetboek, daar men er de Tjeribonsche plaatsnamen Gĕbang en Dramadjĕng (= Indramajoe, Dĕrmajoe) in aantreft.

De gedragsregelen voor de djaksa's op p. 52 en 53 verdienen vooral de aandacht om de daarin voorkomende çloka's en poëtische vergelijkingen. Dergelijke bloemrijke uitdrukkingen worden o. a. ook in de Djoegoel Moeḍa in verband met de djaksa's gebezigd.

Djarah is, evenals thans nog te Solo *djarah-rajah*, de technische term voor: »verbeurte van goederen", zie p. 67, 69, 70, 99 en 108.

Koekoet, dat thans vooral gebezigd wordt van koopvrouwen op de pasar in den zin van »haar waren bijeenpakken, opbreken" (cf. ons [den winkel] sluiten), vormt hier met djarah één uitdrukking, naar 't schijnt nagenoeg in dezelfde beteekenis als *djarah* alleen. Men vindt *djarakoekoed* ook in 't contract van TERSMITTEN (Tijdschr. Bat. Gen. XXXVII p. 460 r. 23).

HOOFDSTUK V (p. 54—71) Misdaden en Straffen.

Dit hoofdstuk behandelt wat wij met »strafrecht" zouden kunnen aanduiden. Als algemeene inleiding hierop leze men WILKEN's beschouwingen over het strafrecht bij de volken van het Maleische ras, en JONKER's opmerkingen in de inleiding op zijn »Een oud-Javaansch Wetboek", p. 22—26.

Pag. 54—55. In de eerste plaats worden besproken de »Doodmisdaden, behoorende tot de Vierschaar der Priesters", of — volgens den Javaanschen tekst — *prakawis dosa kisas, poenika lĕlĕsĕraning parapangoeloe kang anglĕsĕri*.

De Vierschaar der Priesters is — het werd bij p. 43 besproken — die Rechtbank, welke oudtijds volgens het wetboek Agama rechtsprak, doch later onder Moslimschen invloed zich langzaam moet hervormd hebben. Op zulk een invloed schijnt het hier gebezigde woord *kisas* ('t Arab. ḳiṣāṣ) te wijzen, in verband met 't feit dat de rechters parapangoeloe genoemd worden. Hoe gering evenwel die invloed — voorzoover het strafrecht aanging — inderdaad was, zal nader blijken.

Zien we thans welke misdrijven het zijn, die aldus, als »doodmisdaden"

(dosa kisas) in hoogste instantie door deze opperste Rechtbank der Priesters worden berecht. Ze vervallen in twee categorieën, waarvan de eene de eerste zes, de andere de laatste drie bevat.

De namen waarmede die eerste zes worden aangeduid, zijn alle verbasterd Sanskṛt; en de aanteekeningen, door JONKER gemaakt bij art. 245 van zijn oud-Javaansch wetboek, doen zien dat hier die groep van zware vergrijpen is genoemd, waarvan de bedrijvers, in de Hindoe-wetboeken onder den term âtatâyi, d. i. »die het op iemands leven of goed gemunt heeft, een belager van iemands leven", samengevat, zonder vorm van proces door den aangevallene mogen gedood worden.

Awisada beantwoordt aan 't Sanskṛt *wiṣada*, dat evenwel in 't Sanskṛt-Wdbk. niet is opgenomen: wèl *wiṣadâyaka* = giftmenger. Anggĕnida beantwoordt aan 't S. *agnida*, brandstichter. Eehkawarṇa kan ik evenmin als de Heer JONKER verklaren. De vorm doet denken aan S. *anekawarṇa*. In Kawi-Bal. Wdbk. s.v. *sadâtataji* leest men daarvoor *atrawana* (âtarwana), dat herinnert aan Atharwa[weda]. Dat het hier toovenaar of tooverkunst aanduidt, blijkt uit het citaat bij JONKER (men weet dat de Atharvaveda grootendeels tooverspreuken en bezweringsformulieren bevat).

Paladara ing dja(h) is het maaksel van een onkundige. Paradâra = eens anders vrouw, maar wordt in 't oud-Jav. ook gebezigd in den zin van echtbreuk, overspel, vrouwenroof, zie JONKER art. 134 met aant. Toen men het woord niet meer begreep, werd er duidelijkheidshalve *ing djah*, d.i. »van een vrouw", achtergevoegd. Radja wisoena beantwoordt aan 't S. *piçuna râjasu*. Awodakara, in 't S. meestal door *castrapâṇi* aangeduid, is mij niet duidelijk; misschien is het een hybridische samenstelling uit het Jav. *awoed* en Sanskṛt (*a*)*kara*, dat men vindt in den oud-Jav. term »*astrodjatakara* = ngamuk" bij VAN DER TUUK.

De âtatâyi's worden in de verschillende Indische Wetboeken verschillend opgegeven, zie JONKER p. 222, doch dat doet hier minder ter zake. Dat zij ook op Java algemeen bekend waren, blijkt wel uit het door JONKER uit de Djoegoel Moeḍa geciteerde verhaaltje, waarover later (p. 160).

Terwijl de Indische wetten leeren, dat al deze misdadigers door den *aangevallene* mogen worden gedood, eischt het oud-Jav. wetboek (art. 245) dat *de Vorst* hen doodt. In onze Pĕpakĕm is het de Vierschaar der Priesters die hen ter dood veroordeelt en dat wel met gebruikmaking van het recht van ḳiṣâṣ. Vgl. echter de artikelen op p. 31—34. Op p. 95 en 96 worden eenige misdaden genoemd als ressorteerende onder de Vierschaar der Priesters, die kunnen gerekend worden onder »awodakara" te vallen.

De drie laatste artikelen schijnen van zuiver-Javaanschen oorsprong te zijn. Alle drie handelen over politieke misdrijven, vergrijpen direct tegen den Vorst of den Staat gericht. Zie daarover WILKEN, Strafrecht p. 113—116; cf. VAN BLOEMEN WAANDERS p. 211.

In angamboengi tĕlik (Jav. tekst) moet *ngamboengi* hetzelfde betee-

kenen als thans *ngampoengi*, evenals *abibriman* (p. 142, r. 2) = apĕpriman was. *Ngampoengi doerdjana* wordt thans nog te Solo gebruikt in de beteekenis van »het slechte gedrag van iemand (b.v. van een bloedverwant) verborgen houden". Ook dit fragment uit de Radja Nistjaja wijst op een Tjeribonsche redactie, er wordt zelfs gesproken van *paragoesti kang titiga*, waaruit men zou opmaken dat deze redactie tusschen 1697 en 1768 moet zijn vervaardigd, d. i. in of kort na den tijd van de in de Inleiding besproken contracten met de Compagnie.

Pag. 55—56. Was de »Vierschaar der Priesters" volgens onze Pĕpakĕm in de eerste plaats een soort van Hooggerechtshof voor de zware crimineele en politieke misdaden, in de tweede plaats is ze rechtbank in hooger aanleg voor pradata-zaken, d. w. z. voor die kwesties welke oudtijds naar het wetboek Drigama (Adhigama) werden beslist door de burgelijke of wereldlijke rechters (hier *karta* genoemd, *karta* in de bet. van *djaksa)*, indien de dader noch door »bewijzen" noch door getuigen overtuigend werd aangewezen, zoodat een beslissende eed noodig bleek (evenals de Soerambi of Ḥoekôem te Solo, zie ROUFFAER o. c. p. 112 sqq).

Onze Pĕpakĕm behandelt een bijzonder geval van dien aard onder 't opschrift: Lijfstraffelijke zaeken naast de dood, behoorende mede tot de Vierschaer der Priesters *(oekoeman kang satĕngah mati . . . . . parapangoeloe kang anglĕsĕri)*. Indien ik wel begrijp is de bedoeling van dit artikel deze: Wanneer aangaande een misdaad van doodslag of zware verwonding *slechts* een jomana-getuigenis (cf. p. 35, het artikel over *jomana*, tweede alinea) kon verkregen worden, dan kon door de rechtbank der gewone burgelijke rechters — de rechtbank van de Drigama (Adhigama) — de aldus gebrekkig aangewezen vermoedelijke dader niet anders dan met een geldboete gestraft worden. Maar in zulk een geval kon de beleedigde partij in hooger beroep gaan bij het Hooggerechtshof van de »parapangoeloe sĕkawan" (1), die dan, door den getuigen een »grooten" eed *(sapata)* af te nemen — op de p. 16 beschreven wijze — aan het jomana-getuigenis kracht van bewijs verschaffen en aldus een zwaardere straf eischen konden, nl. het afkappen van de rechterhand. In den Hollandschen tekst wordt hier van *kisas* ('t Arab ḳiṣâṣ) gesproken, doch de Javaansche tekst noemt dat woord niet (2). Intusschen leest men nog in hetzelfde artikel dat deze verminkende straf zelden of nooit werd toegepast. Trouwens, van verminkende straffen toonden ook in den ouderen tijd de Javaansche wetboeken een afkeer (JONKER p. 25).

---

(1) „Van Drigama tot Agama treden" noemt de Holl. tekst het. Het Jav. agama kandi dening jomana. zal wel „jomana kanḍi dening agama" gelezen moeten worden.

(2) Uitsluitend ter zake van moedwilligen, opzettelijken doodslag en in sommige gevallen van lichamelijke verminking wordt in de Moslimsche Wet het recht van den beleedigde of diens naasten erfgenaam, om bloedige weerwraak (ḳiṣâṣ) op den schuldige te nemen, nog erkend. Zie Dr. TH. W. JUIJNBOLL, Handleiding tot de kennis van de Mohammedaansche wet. p. 297; cf. Dr. SNOUCK HURGRONJE. Ind. Gids 1884 II p. 54, v. d. overdruk. In hoeverre de vermelding van kisas en van 't afkappen van de rechterhand in dit verband als aanwijzing is te beschouwen van directen moslimschen invloed op het oude Javaansche strafrecht, durf ik niet te beslissen.

Een bewijs, dat dit artikel een, zij het ook gedeeltelijk omgewerkte, oud-Javaansche bepaling is, levert o. a. ook de in den Holl. tekst gebezigde term Jaja Prayaya, waarin men gemakkelijk 't Sanskṛt *jayaparājaya*, d.i. »overwinning of nederlaag, winnen of verliezen", herkent. Deze uitdrukking werd gebezigd om aan te duiden dat partijen zich aan een godsoordeel onderwierpen (Kawi-Bal. Wdbk. s.v. en Catalogus Hss. Van der Tuuk I p. 3, eerste kolom r. 5 v.o). De »groote eed met den alcoran boven 't hoofd" (zie p. 16) is dus ook hier in de plaats van het Indische godsoordeel (of den Indischen eed, cf. boven p. 43 en Jonker p. 206—207) getreden; de naam sapata (çapatha) is echter gebleven.

Pag. 56—57. Een opmerkelijk stuk is de »Articul die thans in de Papakkum werd ingelijfd, om voortaan tot een wet te dienen," een in geen der andere wetboeken voorkomend artikel dus, eerst thans opgenomen. Men vindt hier aan zekere groepen van personen, nl. 1°. zoogenaamde moslimsche geestelijken; 2°. afstammelingen van den profeet, den moslimschen adel, en 3°. personen die zich door een van moslimsch standpunt bijzonder vromen levenswandel onderscheiden, uitdrukkelijk het privilegie toegekend om, behoudens enkele restricties, uitsluitend door de Koekoem, d.i. den pĕngoeloe-imâm als qâdhī optredend (1), dus volgens de moslimsche wet, gericht te worden. 't Verdient de aandacht dat hier niet wordt gesproken van »pĕngoeloe sĕkawan," doch van *ḳoekoem*; er wordt blijkbaar onderscheid tusschen beide gemaakt. Terwijl de pĕngoeloe sĕkawan een rechtscollege vormden, dat beantwoordde aan de oude priesterrechtbank van den Hindoetijd, is de ḳoekoem de pĕngoeloe, die voor zoover hij de functies van den qâdhī uitoefent, volgens de moslimsche wet rechtspreekt. Deze bepaling kan — dat behoeft geen betoog — niet anders beoogd hebben dan bestaande doch nog niet officieel gesanctioneerde toestanden onder contrôle van de wet te brengen. Ongetwijfeld genoten ook in Tjeribon reeds sinds langen tijd de lieden van de »kaoeman" zekere voorrechten, evenals dat over geheel Java zelfs thans nog kan geconstateerd worden: de kaoem stond overal min of meer boven de adat.

Van belang is de vermelding in den Javaanschen tekst van *pabĕn-talak* en *pabĕn-waris*, kwesties over echtscheiding en erfrecht, omdat er uit blijkt, dat in dien tijd het huwelijks- en erfrecht in Tjeribon reeds onder de contrôle van den pĕngoeloe, de ḥoekoem, geraakt was.

De Javaansche tekst, die hier en daar niet parallel loopt met de Hollandsche vertaling, is mij op enkele plaatsen niet volkomen duidelijk.

De vijf genoemde categorieën van zoogenaamde geestelijken vatten de Javanen wel samen onder de karakteristieke benaming *poengjawa masdjid*.

De Hollandsche tekst verzuimt »kaoem" te vermelden, doch noemt in plaats daarvan »Madana"; in 't Jav. staat echter, »kang njata madanane". Wat met

(1) Zie het boven reeds geciteerde artikel van Dr. Snouck Hurgronje in de Ind. Gids, 1884 I p. 415–417.

dit madana bedoeld kan zijn, begrijp ik niet. Volgens 't Jav. Wdbk. zou er »een klasse van lieden in Tjĕrbon" mee aangeduid worden.

De »Rechtbank der Jaksa's" wordt hier weer *karta* genoemd; *karta* schijnt in den lateren tijd op Java met *djaksa* verward te zijn; op Bali duiden deze termen nog verschillende functiën aan (cf. p. 144 en 150).

De Hollandsche verklaring van Said (sajjid) en Sarip (sjarief) is in overeenstemming met wat Dr. SNOUCK HURGRONJE in de Atjèhers I p. 158, noot, daarover opmerkte. *Wong ngibadah* en *wong saleh* zijn bekend genoeg, al verrast ons ook het Hollandsche Padrie Jang Salieh met de bijgevoegde verklaring.

In Wong warangi ('t Hollandsche Padrie Jang Waraing) is *warangi* aan 't Arab. *wara'* (ورع) ontleend, dat beteekent: vroom zijn, zich onthouden van alles wat verboden of ongeoorloofd is. De term is dus practisch = ons »de fijnen".

Pag. 57—71. Het laatste, verreweg 't grootste gedeelte van dit hoofdstuk is gewijd aan de »Mindere lijfstraffelijke en geldbreukige zaeken", dat zijn die zaken, welke niet — als de boven besprokene — voor de »Vierschaer der Priesters" doch òf voor de burgelijke rechtbank der djaksa's berecht, òf onmiddellijk door de mindere hoofden kunnen afgedaan worden. De Javaansche tekst van het opschrift zegt zeer duidelijk: „*Poenika prakawis sakaṭahing dosa kang dede hoekoem pĕdjah, kang kaoekoem badanipoen kewala, poenapa malih kang ḍatĕng dĕṇḍa pidana kentasa*" (1), onderscheidt dus nadrukkelijk deze minder ernstige misdrijven en vergrijpen, die slechts met lijfstraf, boete of verbanning gestraft worden, van de op p. 54—56 genoemde zware doodmisdaden, welke door de *parapangoeloe sĕkawan* behooren te worden berecht.

De straffen, die volgens de hier besproken artikelen kunnen worden opgelegd zijn:

1°. Boete (*dĕṇḍa*), waarvan de hoegrootheid wordt uitgedrukt in realen (*rejal* of *arta*). Soms wordt onderscheiden een boete voor 't rijk en een boete voor de djaksa's (p. 66). Hiertoe zou ook gerekend kunnen worden de verbeurte van goederen (*djarah*, zie aantt. bij p. 53).

2°. Geeseling (*kasapoe*), die zwaar of licht kan zijn (p. 64—65).

3°. Brandmerken (*kaĕtjap*).

4°. Verzending in de ketting (*kabirat ing parantejan*), levenslang of voor een bepaalden tijd (*ngangge wawangĕn*), p. 65 en 66.

Van de boete dient onderscheiden te worden de *pakolih*, de schadevergoeding of schadeloosstelling voor den benadeelde, die, naast de boete, wordt opgelegd in gevallen waarin benadeeling, schade heeft plaats gehad. De Heer JONKER

---

(1) Dĕṇḍa pidana kentasa schijnt wel een staande uitdrukking te zijn. Pidana (S. pijjana) kan zoowel straf in 't algemeen als lichamelijke straf, pijniging aanduiden. Kentasa moet hier wel den zin hebben van „verbanning", maar etymologisch is het woord mij niet duidelijk, tenzij mag worden aangenomen dat het eenvoudig 't woord kentas is, met een onder invloed van dĕṇḍa pidana toegevoegde *a*. Zie echter ook Kawi-Bal. Wdbk. s.v.

heeft in de inleiding van zijn »Een oud-Javaansch wetboek" (waarin ook schadevergoeding naast boete geeischt wordt) aangetoond, dat in zulke gevallen de *boete* aan den Vorst of den Staat de straf is volgens het Indische recht, daar dit aan een misdrijf een publiekrechterlijk karakter toekent, terwijl de *schadeloosstelling* de eigenlijke oud-Javaansche straf is volgens het minder-ontwikkelde inlandsche recht, dat de misdaad uitsluitend of in de eerste plaats beschouwt als een beleediging of benadeeling, den getroffene (of zijn verwanten, familie of stam) aangedaan, zoodat door dezen een compositie geëischt wordt (JONKER p. 22—24, cf. WILKEN, Strafrecht p. 85 sqq). Ook in de Pĕpakĕm vindt men dit beginsel geregeld toegepast. Soms wordt een dubbele *pakolih* geëischt, bv. p. 58 eerste alin.: *pakolihe amoetoeng*, en cf. p. 19. De beteekenis van pakolih blijkt uit 't oud-Jav. *mulih* en *olih* in artt. 238 sqq. bij JONKER.

Waar vermogensstraffen de voornaamste rol vervullen in het ons hier beschreven strafrecht, is het verklaarbaar dat de Javaansche wetboeken het onderwerp »boeten en schadeloosstellingen" zeer minutieus behandelen; en zoo hebben dan ook de compilatoren van de Pĕpakĕm aan de eigenlijke strafrechterlijke bepalingen eenige artikelen over *deṇḍa* en *pakolih* doen voorafgaan, ontleend aan de Oeṇḍangoeṇḍang Mataram, de Djaja Lĕngkara en de Radja-Nistjaja (p. 57—63).

Pag. 57. Allereerst wordt een staat gegeven van de onderlinge verhouding der boeten, door personen van verschillenden rang te betalen. 't Javaansche opschrift: »*poenika oenggoeh ing deṇḍa tjatoer-djalma*", verraadt dat deze bepalingen aan Indische wetboeken zijn ontleend of daarnaar zijn gevolgd, want *tjatoer djalma* = tjatoerdjanma = de 4 kasten: cf. JONKER art. 220—224 met de aantt.

Talaga wordt ook genoemd in Tijdschr. Bat. Gen. XXXVII p. 465. In plaats van kaṇḍaga lante zegt men tegenwoordig te Solo = *epok lampit*.

De uitdrukking wong winongakĕn is te vergelijken met het meer bekende *batoer-binatoerake*.

Pag. 57 laatste al. De verklaring van pringga laat aan duidelijkheid niets te wenschen over. Wat den aard van het misdrijf betreft, vgl. p. 55, 4e al. en p. 114 laatste al.

Pag. 58, 1e helft. De boeten voor verschillende graden van kwetsuren vindt men ook bij JONKER, art. 59—61, en 225 sqq. Zie vooral diens aant. bij art. 59. Djinawalan wordt elders, bv. p. 60 r. 9, beter *djinamalan* geschreven (uit een als oud-Passief opgevat S. djanamala: op p. 61 leest men *andjamalani*).

Pag. 58, 2e helft. Boeten op het violeeren van vrouwen, die verschillen al naar gelang bedrijver en slachtoffer gehuwd, ongehuwd of weduwe (weduwnaar) zijn. De Holl. vertaling stemt niet volkomen overeen met het Jav. Violeeren wordt hier uitgedrukt door masa-masa, zie v. d. TUUK s. v. *waça*.

Pag. 59, 1e al. Boeten op verschillende verwondingen in gevecht. Dit artikel is nagenoeg = art. 230 bij JONKER, dat naar hij aanwijst, is vertaald uit

Mânavadharmaçâstra VIII, 286 en 287. Ook de uitdrukking patiba(n) djampi vindt men daar. *Biksa* (S. bhikṣâ?) van regel 1 begrijp ik niet.

Pag. 59, 2e al. Boete opgelegd aan de kampoenggenooten van een toovenaar (volgens den Holl. tekst: omdat zij daarvan hadden moeten kennis geven). De Jav. tekst noemt behalve toovenaar (*titijang sagĕd anĕloeh*) ook nog *tjora* (= spion? zie Kawi-Bal. Wdbk.), dat in de hier niet geheel juiste vertaling niet opgenomen is. De kampoenggenooten worden solidair aansprakelijk gesteld, hier dus nòg een voorbeeld van wat WILKEN *adat tanggoengan* noemt (cf. p. 37 art. 3). De boete voor kampoenggenooten tevens familieleden is hooger dan voor niet-familieleden.

Pag. 59, 3e al. Boete op het uitrukken van grensteekens. Zie JONKER art. 144. In de Indische wetboeken wordt een geheele paragraaf gewijd aan kwesties [tusschen twee dorpen] over grensteekens (*simâ*). Zie Mânavadharmaçâstra VIII, 245—265. Zie ook beneden bij p. 106. 't Woord *manik* in deze beteekenis ken ik niet.

Pag. 59, al. 4 en 5 en p. 60 al. 1. Boeten op onrechtmatige handelingen tegenover een pandeling (*sangkoel*). Tegenover pandelingen is »verligting van hun schuld" (*oetange kasoedakakĕn*), wat tegenover vrije lieden *pakolih* is. Over 't woord *sangkoel* zie men Kawi-Bal. Wdbk. en de woordenlijst van DE NOOY s.v. Opmerkelijk is hier 't gebruik van *pamadjikan*.

Ten slotte een indeeling der boeten in drie klassen, naar gelang der grootte; in verband daarmee zijn ook de verwondingen in 3 klassen ingedeeld. Zie JONKER art. 59, 61 en 230. Ook in de Adhigama wordt zulk een indeeling der boeten in 3 klassen gevonden, zooals blijkt uit het citaat in den catalogus der Hss. v. D. TUUK, I p. 1.

Pag. 60. Na de boeten worden de pakolih, de schadeloosstellingen of schadevergoedingen besproken.

p. 60—61. Eerst: Vergoeding voor d'oneer van slaen en schelden, in 't Jav. *pakolihipoen titijang kang djinamalan*. Over *djinamalan* zie boven bij p. 58. De Ind. Wetboeken behandelen beleedigingen als hier bedoeld onder 't hoofd vâkpâruṣya, d. i. beleedigingen met woorden. Zie Mânav. VIII 266—277 en JONKER art. 219—224 (in beide — de artt. 219—244 bij JONKER behooren tot het direct uit 't Sanskṛt vertaalde gedeelde — wordt boete geëischt, terwijl hier uitsluitend van pakolih sprake is). Ook de pakolih is verschillend al naar gelang van den rang des beleedigden. De lijst daarvan geeft dus tegelijk een overzicht van de titels der ambtenaren en hoofden. *Krĕtini*, dat ook op p. 109 genoemd wordt, en *ocuḍasara* zijn mij van elders niet bekend.

Typisch Javaansch is de hooge boete voor beleediging van de mismaakten, daar dezen het speciale eigendom van den Vorst zijn. Men zie wat Dr. BRANDES daarover zegt in Tijdschr. Bat. Gen. XXXII p. 592—594 en daar geciteerde

literatuur (1). Eigenaardig is hier het gebruik van radjapeni, waar anders meestal *palawidja* het woord is dat deze hofnarren (*amĕngamĕngan ing ratoe*) aanduidt; trouwens, in eigenlijken zin behooren tot wat men radjapeni noemt, ook palawidja. Zie WINTER, samenspraken I p. 88 r. 5 sqq. en cf. Jav. Wdbk.

Palikang wordt in de door Dr. BRANDES besproken oorkonde *palékang* gespeld. Het wordt door Javanen wel verklaard als »dwerg met uitstaande beenen".

Napas heeft betrekking op de huidkleur.

Tinggil zou, naar mondelinge mededeeling, »met een stijven, scheeven nek" aanduiden (ongeveer = *tengeng* en *mengklek*). Wat met *bewat* in Bewat kaprabon bedoeld wordt, is niet zeker; waarschijnlijk zal het 't bekende Jav. *bawat* zijn.

Pag. 61—63. Daarna volgt een lijst van taxatie van Beesten en Vogels des konings, en Boomen [des Konings?], aangevende hoeveel realen ingeval van diefstal als schadevergoeding (*pakolih*) moeten betaald worden, een lijst die dus ongeveer als een inventaris is te beschouwen van wat er in de 18de eeuw aan vee, vogels en vruchtboomen in de dalĕm van een Javaanschen Groote alzoo werd aangetroffen.

Over den term *pitikiwen*, zie JONKER o. c. aantt. bij art. 87 en 230, Prof. VREEDE, Catalog. Jav. Hss. p. 339, noot en Kawi-Bal. Wdbk. s. v. iwi.

Gimbal heet tegenwoordig *gembel*.

Tanggiling, thans *trĕnggiling*, evenzoo *tinggaloeng*, thans *trĕnggaloeng*, d. i. de rasé.

Palakitri wordt ook thans nog gebezigd in den zin van vruchtboomen, cf. *palakirna*: zie nog JONKER artt. 45 sqq. en 237 sqq.

Pag. 63—71. Eerst nu volgen de »mindere lijfstraffelijke en geldbreukige zaeken", reeds op p. 57 aangekondigd, in 't kort alle misdaden, waarop niet de doodstraf staat. Hier worden dan, evenals trouwens in alle ons bekende oudere Javaansche wetboeken — men vergelijke de beide redacties van de Soerja Alam, van RAFFLES en van VAN DER HOUT, en de inhoudsopgaven in Prof. VREEDE's Catalogus — eenige groepen of categorieën van om de een of andere reden onder één hoofd gebrachte misdaden opgegeven. De misdaden worden aangeduid met termen, welke slechts gedeeltelijk te verklaren zijn. Ook van deze — ik verwijs overigens naar het op p. 137 opgemerkte — zijn sommige oud-Javaansch, andere bijna onherkenbaar geworden Sanskṛt-woorden. Enkele daarvan werden zelfs in de oud-Javaansche wetboeken al niet goed meer begrepen, en zijn daardoor later op zeer verschillende gevallen toegepast; een voorbeeld daarvan is het op p. 63 vermelde *amrakĕnĕng*, dat volgens VAN BLOEMEN WAANDERS thans op Bali beteekent: »een vrouw schaken in den vroegen morgen". We zullen thans elk dier groepen afzonderlijk bespreken.

Pag. 63. Zeven articulen van Rooff. In de Djoegoel-Moeḍa (mijn handschrift) is uit de hier genoemde termen een verhaaltje gemaakt, op de wijze als dat van de *asṭadoesṭa*, zie JONKER, aant. bij art. 1; volgens dat verhaal zou *mrakĕnĕng*

(1) Cf. ROUFFAER in de Encyclopaedie v. Nederl. Ind. s.v. „Tochten" p. 373.

ongeveer = *njĕṇḍal* zijn. Voor *angoetjoeri* zie men Kawi-Bal. Wdbk. s. v. *oetjoer*. De aandacht verdient de strafbepaling. Is de zaak trang, d. w. z. de dader duidelijk aangewezen, dan wordt [door mindere hoofden?] de gebruikelijke lijfstraf direct toegediend. Is de zaak niet trang, d. i. indien de dader niet door een wettig bewijs van schuld overtuigd is, dan wordt ze pradata, en door de Karta (de Rechtbank van djaksa's, de latere Solosche Pradata) berecht. Hier dus een mooi voorbeeld van het onderscheid tusschen *padoe* en *pradata* (zie bij p. 49). Vgl. overigens p. 31—32.

Pag. 64. Nog zes articulen van Malieng, behelzende diverse misdaden. Deze schijnen zeer algemeen bekend te zijn, men vindt ze o. a. ook in de Soerja Alam van VAN DER HOUT, p. 21 en 29.

De *Maling atma* (zielroover = moordenaar) behoort feitelijk met den dood gestraft te worden, en wordt dan ook door de parapangoeloe sĕkawan gevonnisd, cf. p. 54.

Maling arĕp wordt ook op p. 89 genoemd.

Op welk een zonderlinge wijze deze termen dikwijls ontstaan zijn — gevolg van de zoo bij uitstek Javaansche zucht tot spelen met woorden — daarvan geeft de uitdrukking *maling atimpoeh* een voorbeeld. Letterlijk beteekent dit »dief die met de beenen over elkaar geslagen zit". Hiermee nu wordt de oneerlijke goudsmid aangeduid, omdat hij het hem toevertrouwde goud en zilver vervalscht, terwijl hij in de timpoeh-houding gezeten zijn werk verricht!

De geeselstraf blijkt hier te worden voltrokken op de aloen-aloen, is dus tevens een schimpstraf (?)

Pag. 64—65. Nog drie articulen van Malieng off dieffstallen. Op te merken is, dat 't stelen van *pari toempoekan* zwaarder gestraft wordt dan 't wederrechtelijk snijden *(anganeni)* van *pari adĕgan*. In 't eerste geval mag de dief, op heeterdaad betrapt, *indien hij zich verzet* (cf. p 31—32) gedood worden; levend gevangen wordt hij gegeeseld. Maar zonder kennisgeving aan de bevoegde autoriteit mag hem niet 't hoofd afgesneden worden. Deze restrictie zal wel samenhangen met het bijgeloovig ontzag, dat men van oudsher op Java voor het hoofd koesterde. Men zie o. a. ROUFFAER's noot 26 bij WINTER's Beschrijving van Soerakarta, Bijdr. Kon. Inst. 6 X p. 105. Zelfs tegenwoordig wordt te Solo zelden het Ngoko-woord *ĕṇḍas* gebezigd ter aanduiding van het hoofd van een aangesprokene, ook al is deze minder in rang dan de spreker: wie niet met opzet ruw wil zijn, bezigt in zulk een geval 't Krama-woord *sirah*; 't zelfde geldt van *mata* en *mripat* met betrekking tot de oogen.

Bjawara, thans bajawara uitgesproken, is wel het Sanskṛt *vyavahâra*.

Pag. 65—67. Een en twintig Articulen van medepligtige in 't quaaddoen. Ook deze zijn zeer algemeen bekend; zie o. a. RAFFLES en bij V. D. HOUT p. 29, 45, 18. Ze zijn een uitbreiding van de in de oud-Javaansche wet-

boeken bekende *aṣṭadoeṣṭa* (de 8 booswichten of misdadigers); uit de termen blijkt dat die inderdaad de kern van deze paragraaf vormen, maar tevens, dat in deze lijst de hoofdschuldige, de doerdjana of doeṣṭa zelf, niet genoemd wordt, vandaar dat de Holl. tekst hier slechts van »medeplichtige in 't quaad doen" spreekt.

JONKER spreekt uitvoerig over deze aṣṭadoeṣṭa in zijn aant. bij art. 1: »uit de minder gewone vorming van eenige dezer termen — zoo zegt hij op p. 164 — zou men kunnen besluiten dat ze niet rechtstreeks aan een Indische bron ontleend zijn". Vgl. verder de corrupte çloka uit de Adhigama, door v. d. TUUK in zijn Kawi-Bal. Wdbk. geciteerd s. v. aṣṭa[duṣṭa]: *»hingçakah tjoddekah bhoktah bhodjekah sakâtjarakah (sahakârita), pritikah stânadah tratah"* met de hier genoemde termen. Op 't uit deze termen gemaakte verhaaltje in de Djoegoel Moeḍa vestigde JONKER eveneens de aandacht. Zie verder nog JONKER art. 2 en 21—32, BRANDES, Catal. Hss. V. d. TUUK II p. 98—99, en Prof. VREEDE, Catal. p. 335.

In de uitdrukking *»kabirat ing parantejan Soerakarta"*, is Soerakarta = Djajakarta = Djakarta = ons Jakatra, zooals Dr. BRANDES bereids aantoonde in Tijdschr. Bat. Gen. XXXVII (1894) p. 425 en 451. De bedoelde misdadigers werden dus kettingjongens bij de Compagnie.

Pag. 67—68. Vier articulen van Overlast en Moetwil.

In de Indische wetboeken is »geweldpleging", Sanskṛt *sâhasa*, een van de 18 rubrieken van zaken, die tot processen aanleiding geven (zie Mânavadh. VIII 6), en is dus een geheele paragraaf daaraan gewijd (ibid. VIII 344—351). Dat niet alle wetboeken onder sâhasa hetzelfde verstaan, zette JONKER uiteen in zijn aant. bij art. 33. Tevens citeert hij uit de Nâradasmṛti een verdeeling van sâhasa-daden in 3 klassen, nl. die van den eersten, middelsten en hoogsten graad. Datzelfde leert de Adhigama volgens een citaat in Kawi-Bal. Wdbk. s. v. sâhasa, waar genoemd worden *prathamasahasa*, *madhjamasahasa* en *uttamasahasa*, voor elk van welke graden verschillende boeten zijn vastgesteld, zie ook JONKER artt. 33—42, en de aant. bij 't laatste.

Op grond van het bovenstaande mag worden aangenomen, dat het *ma(ng)-angsa-angsa* van de eerste drie der vier hier besproken articulen door verknoejing uit *sahasa* ontstaan is (misschien uit ma + sâhasa, masâ(h)asa, mâsa-asa, mangsa-angsa?): in *niṣṭa ma(ng)angsa-angsa* beantwoordt *niṣṭa* aan 't zooeven geciteerde *prathama*, wat geen bezwaar geeft.

Pasoemangĕr is zeer juist vertaald: zie *sĕngĕr* en *soemĕngĕrĕn* in 't Jav. Wdbk.

Wat de Javaansche wetboeken door amoek(k)apoenggoeng, d. i. »in 't wilde, als een dolleman verwoed aanvallen" aanduiden, is ongeveer hetzelfde als, of een bijzonder soort van, 't Indische *sâhasa*. Zie ook beneden p. 90 en boven p. 24. Cf. JONKER artt. 38 en 39.

Pag. 68. Vijf articulen van slaen en schelden tusschen vrou-

wen, die gestraft worden met boeten na de rang der personen. De Jav. tekst ontbreekt.

In de eerste twee termen zal *tjaṇḍala* misschien *tjapala* moeten gelezen worden, hoewel de verwarring tusschen beide woorden dan toch van oude tijden dateert. Zie JONKER o. c. p. 20 noot en Kawi-Bal. Wdbk. s. v. tjaṇḍâla. *Asta* is wel S. *hasta*, hand.

Sabdapoerocsa = *vâkpârusya*, zie JONKER p. 20, art. 220*b*, en p. 172.

Istri sanggraha is 't S. *strîsaṁgrâhaṇa*, in de Indische wetboeken titel van de paragraaf over overspel, zie Mânavadharmaçâstra VIII 6 en 352—385. Voor *asta sanggraha* zou men *strisanggraha* willen lezen.

Er heeft hier verwarring plaats gehad tusschen *saṁgraha* en [*strî*]*saṁgrâhaṇa*. Trouwens, de eigenlijke beteekenis van het laatste wordt ook in de oud-Javaansche wetboeken — voorzoover althans de *niet* direct uit het Sanskṛt overgenomen artikelen betreft — niet begrepen. Zie JONKER p. 15, vgl. in zijn wetboek art. 142 met art. 247.

Na dit vijftal volgt nog één artikel betrekking hebbend op overspel, dus *strîsaṁgrâhaṇa* of — bij JONKER art. 134 — *paradara* (cf. aant. bij p. 54). Over hetzelfde onderwerp zie bij p. 91 en 92, en boven p. 43—44.

Pag. 69. Zeven articulen van privatelijk en op eigen authoriteit regt te oefenen. Alle zeven termen hebben als eerste lid *walat*. Dit walat is ontstaan uit S. *balâtkâra*, dat »gewelddadig optreden, gebruikmaking van geweld" beteekent. Op Java werd balât tot *walat* en als een zelfstandig woord beschouwd met ongeveer dezelfde beteekenis als *sâhasa*, waarmede het dikwijls afwisselt. Daar *balâtkâra*, tot *walatkara* geworden, werd opgevat als een — Javaansche — samenstelling van dit *walat* met *kara* (waarin men dus *walat* als hoofdwoord beschouwde), maakte men nu ook andere samenstellingen met *walat* als eerste lid; van daar de 7 termen hier. De beteekenis schijnt zich eenigszins gewijzigd te hebben: autoritair optreden, gezagsaanmatiging beteekent het hier. Zie JONKER aant. bij art. 34 en de artt. 34—36, 244 en vooral 157. In de Djoegoel-Moeḍa is ook uit deze termen een verhaaltje gefabriceerd, waarin o. a. Kara, Paksa, Walad en Leka als handelende personen optreden.

Walat saksa (Jav. *walat aksa*) zal wel *walat paksa* moeten zijn, zooals de Djoegoel-Moeḍa dan ook leest.

Leka is het S. *lekha* = brief.

Men ziet hier de waarde, waarop een mensch getaxeerd is (*dĕṇḍa sarĕngganing wong*): 33 r. voor een man, doch slechts 22 voor een vrouw. Cf. de dubbele menschenprijs op p. 61. Wie zich aan *walatpatja* schuldig maakt, wordt blijkbaar niet als een moordenaar beschouwd, anders zou de doodstraf op hem moeten toegepast worden.

Pag. 69—70. Twee artikelen over het laten ontsnappen van een gevangene. Één Joeta, d.i. één millioen, wijst op het vroeger gebruik

van een andere munteenheid dan de overigens hier constant genoemde reaal: misschien kepeng? Zie JONKER p. 164. De vertaling van het tweede artikel is niet juist: volgens den Jav. tekst wordt in 't tweede geval (ontsnappen zonder amok) niet de cipier, maar worden de medegevangenen beboet, elk met 16 r.

De beteekenis van *karad* zal hier wel »ontslagen" zijn: zie Jav. Wdbk. s.v. *arad*.

Pag. 70—71. Zes Articulen van Sangraha, off overlast te pleegen, te straffen met de boeten vermeld op Pag. 31.

De beteekenis hier aan *sanggraha* toegekend, is mij niet duidelijk, doch schijnt practisch nagenoeg = *sâhasa*, *walat* of *pârusya* te zijn.

Art. 1, cf. JONKER artt. 43 en 66, en art. 217.

Art. 3, zie p. 92, laatste alin.

Art. 4, cf. JONKER artt. 38, 39 en 68, en de Pĕpakĕm p. 108 en 109.

De laatste twee artikelen zijn niet gelijksoortig met de vier voorafgaande: immers *lokika* en *tidarsa* bepalen niet den aard van het in 't algemeen met sanggraha aangeduide misdrijf, doch hebben betrekking op de meerdere of mindere volledigheid van het bewijs, zie boven p. 135 en cf. beneden bij p. 91 en 109.

Pag. 71. Dit hoofdstuk wordt besloten met één articul over het stelen van de kris uit de scheede, een voor Javanen ernstig vergrijp. Mila is *milah*, zie Jav. Wdbk. s. v. *wilah*.

TWEEDE GEDEELTE.

HOOFDSTUK I (p. 71—85). Diverse Uitbeeldingen van Processen, neevens verscheidene wetten getrokken uit de Papakkum Jaja Lankara.

De Hollandsche titel belooft te veel, want men vindt hier niet anders dan »uitbeeldingen". Juister is de Javaansche titel: *koedjaning titijang ngapaben kang dados pangangge*, verhalen van processen, die [als voorbeelden of antecedenten] gebruikt worden [bij de rechtspraak].

Over verschillende redacties van de Djaja Lĕngkara maakte Dr. Brandes eenige opmerkingen in zijn meergemelde Nota (Not. Bat. Gen. 1894 p. 54); den inhoud van een aldus genoemd wetboek bespreekt Prof. Vreede in zijn Catalogus p. 333; in het Leidsche H.S. schijnen de »Uitbeeldingen" evenwel niet voor te komen.

Over het voorkomen, den oorsprong en de bedoeling van verhalen als deze »Uitbeeldingen" werd in de Inleiding (p. 125—126) reeds het een en ander opgemerkt.

De oudste oud-Javaansche wetboeken bestonden uit aan de Indische dharmaçâstra's ontleende çloka's (epische strophen, verzen in het çloká-metrum) met Javaansche paraphrase. In die çloka's werden dikwijls categorieën van misdadigers met korte termen aangeduid, welke dan in de Javaansche paraphrase verklaard werden. Zulke Sanskṛt termen, eigenlijk soortnamen, konden voor de Javanen van later tijden, die ze als *woorden* niet goed meer begrepen, het karakter van *eigennamen* aannemen. En nu schijnt men in dien lateren tijd verhaaltjes van gepleegde misdaden en van de daaruit gevolgde procedure te hebben verzonnen, waarin aan elk der optredende personen een naam werd gegeven, die de misdaad aanduidde waarvan hij of zij in dat verhaaltje als de bedrijver, òf als het slachtoffer, werd voorgesteld.

Zulke verhaaltjes, waarin ook duidelijk de afloop van het proces, d. i. de opgelegde straf werd aangegeven, konden dus dienst doen eensdeels als heugverhaal (cf. ons: heugvers), om de oude wetenschappelijke, juridische [Sanskṛt]termen te onthouden, anderdeels als voorbeelden voor de rechters, waaruit zij konden opmaken hoe bepaalde moeilijke gevallen moesten gevonnisd worden, als antecedenten dus (1).

Op deze wijze zijn ongetwijfeld de eerste juridische verhalen ontstaan. In de Djoegoel-Moeḍa worden er nog eenige gevonden, die zich onmiddellijk als ouderwetsch, als echt doen kennen, omdat de namen der optredende personen, aaneengevoegd, de oorspronkelijke Sanskṛt-çloka die tot 't verhaal aanleiding gaf vormen, zij 't ook met vele fouten. Dr. Jonker heeft op twee der merkwaardigste reeds de aandacht gevestigd, nl. op dat van de aṣṭadoeṣṭa (zie boven p. 157) en dat van de âtatâyî

(1) Men denke aan den ook bij ons zoo bloeienden antecedenten-cultus!

(boven p. 148—149). Het laatstbedoelde verhaal begint aldus: »Er was eens een vermetele landlooper, T a t a j i geheeten. Deze stak het huis van A g n i d a h in brand, en vergiftigde vervolgens W i s a d a h. Daarop betooverde hij P a t r a, en stak diens vrouw P a n i dood enz." *Agnida* nu beteekent brandstichter. *wisada* is vergifgever, gifmenger, terwijl *pattrapâṇi* = *çastrapâṇi* »die het wapen in de hand houdt", d.i. amokmaker beteekent (cf. aant. bij p. 54, waar in plaats van pattrapâṇi, awodakara gelezen wordt). Ter kenschetsing van de wijze waarop men te werk ging is dit staaltje voldoende; overigens leze men JONKER p. 163—164 en 222, en vgl. mijn aant. bij p. 69.

Toen langzamerhand ook andere dan de direct uit de dharmaçâstra's ontleende çloka's (of çloka's genoemde verzen) in de Javaansche wetboeken een plaats gevonden hadden, werden ook daarop soortgelijke verhaaltjes als de bovengenoemde gebaseerd. En eindelijk werden, bij den wederzijdschen invloed, dien de zedekundige en didactische (vooral de fabel-) literatuur èn de rechtsliteratuur op elkaar uitoefenden, ook nu en dan didactische verhalen en fabels in de Javaansche wetboeken opgenomen, ter illustratie van zekere rechtskwesties of juridische beslissingen (vgl. boven p. 126 noot).

Dit is wel, in ruwe omtrekken, de verklaring van het voorkomen van verhalen als onze »Uitbeeldingen" in de nieuwere Javaansche wetboeken: meer in bijzonderheden kan thans niet getreden worden.

De twintig »uitbeeldingen" nu behooren nagenoeg alle (uitgezonderd No. 1 en No. 20, zie beneden) tot die groep van juridische verhalen, die expresselijk voor het doel *gemaakt, verzonnen* zijn, en steunen niet — zooals enkele in de Djoegoel Moeḍa — op de gemakkelijk te herkennen Sanskṛt çloka's, maar op veel erger bedorven, op Java gemaakte, meer nieuwerwetsche (dikwijls oneigenlijke) çloka's, waarvan herkomst en daarmede ook beteekenis veel moeilijker is op te sporen. En uit die omstandigheid volgt onmiddellijk, dat het een nutteloos pogen zou mogen heeten, om thans reeds de in de »Uitbeeldingen" aangevoerde çloka's te willen verklaren, althans voor wie nog niet de gansche Javaansche rechtsliteratuur in haar geheelen omvang en ontwikkeling volledig meester is. WINTER levert in het tweede deel van zijne Javaansche Samenspraken (p. 143 sqq.) eene niet te verwaarloozen bijdrage, die echter — dat dient in aanmerking genomen te worden — niet meer leert dan wat de Solo'sche poedjangga's van zijn tijd (d. i. de eerste helft der 19de eeuw!) nog begrepen van sloka's, welke in de wetboeken Soerja-Alam, Salokantara (S. çlokântara!) en Djoegoel-Moeḍa worden aangetroffen: en zij waren de laatste vertegenwoordigers van een snel verdwijnende traditie! Dat de meeste der uitbeeldingen verzonnen, dus casusposities zijn, blijkt niet alleen uit de namen, die in vele gevallen geheel of gedeeltelijk zijn terug te vinden in de sloka van den Javaanschen tekst, maar ook uit den aard, de dikwijls in 't oog vallende onbeholpenheid van het verhaal zelf: artistieke of literaire waarde missen ze absoluut. Sommige eigennamen komen opvallend dikwijls voor, ook al geeft de sloka daartoe geen aanleiding; zulke namen schijnen meestal ontleend aan zeer frequente rechtstermen, als bv. Lokika en Prana (voor pramâṇa?).

Terwijl voor den jurist deze casusposities vooral hierom der kennisneming waardig zijn, omdat ze de practische toepassing bevatten van de in het voorafgaande gedeelte geleeraarde theorie, vindt de ethnoloog er illustraties in van zeden en gewoonten uit een weinig bekend verleden. Want deze verhaaltjes — ik kan er hier slechts terloops de aandacht op vestigen — onderstellen een maatschappij verre anterieur aan die van Tjeribon in de 18[de] eeuw: 't milieu, waarin de optredende personen zich bewegen, hun verhoudingen onderling, voor een gedeelte ook de bezigheden die zij verrichten en de kwesties waarin zij belang stellen, 't wijst alles op ouderwetsche toestanden, die meer aan den tijd van Madjapait dan aan dien van Mataram doen denken; en nergens vindt men een spoor van den Islâm (1).

In dit verband dient er ook op gelet, voor welke Rechtbanken of Rechters de in deze verhalen besproken kwesties gebracht worden. De in de verhaaltjes 1, 11 en 14 genoemde G o e s t i a p a t i h M a (n) d a n a s r a j a is ongetwijfeld dezelfde persoon als de *Danasraja*, die, in het door Dr. BRANDES besproken zedekundig geschrift Djajalĕngkara (Tijdschr. Bat. Gen. XXXII p. 426), patih is aan het hof van vorst Djajalĕngkara te Mĕ(ṇ)ḍang [Kamoelan]. Daar is dus het tooneel van de hier beschreven rechtsgedingen. Zoo is het begrijpelijk, dat in no. 4 van *najaka sĕdaja ing Mĕḍangkamoelan* (of ook alleen van *najaka sĕdaja*, in no. 3, 8, 13, 17) gesproken wordt. Volgens no. 14 wordt, terwijl patih Mandanasraja de zaak behandelt, patih K a r t a b a s a om advies gevraagd. Ook dezen noemt Dr. BRANDES als aanzienlijk ambtenaar aan het hof van Djajalĕngkara. In no. 15 is 't juist andersom: Kartabasa vraagt raad aan Mandanasraja. Dikwijls worden de K a r t a als Rechters genoemd (no. 2, 9, 10, 12, 13, 17, 18 en 20); in no. 5 en 6 de P r a d a t a. De onderlinge verhouding van die verschillende rechtbanken blijkt niet; 't zij voldoende op dit punt de aandacht gevestigd te hebben.

Zijn de meeste uitbeeldingen, voor zoover ik kon nagaan, niet meer dan casusposities, expresselijk voor het doel gemaakt, van twee, nl. no. 1 en no. 20, geldt dat niet.

Het verhaal no. 1 stemt nagenoeg overeen met het uit andere bronnen, ook op Bali, bekende verhaal van Prabhângkara, zie Kawi-Bal. Wdbk. s. v. *prabhângkara*, *sangging* en *soenyging*. Men vindt het ook in Meded. Nederl. Zend. Gen. deel 35, p. 213, en 't is waarschijnlijk verwant aan het verhaal van »'s Vorsten bijwijf en de schilder" van het Papegaaiboek (zie BRANDES in Tijdschr. Bat. Gen. XLI verhaal no. 9) (2).

In het verhaal no. 20 herkent men gemakkelijk het uit de Indische fabelliteratuur beroemde verhaal van den brahmaan en de ichneumon (*gagarangan* wordt dan ook door VAN DER TUUK gelijkgesteld aan S. *nakoela* = ichneumon, zie Kawi-

---

(1) Sommige verhalen in de Poestaka-Radja-Poerwa van Rangga-Warsita, die waarschijnlijk ook aan juridische werken ontleend zijn, schilderen dergelijke toestanden.

(2) Bovendien trof ik het aan in een A d i ḍ o m a s t r a getitelde verzameling van fabels, welke ik eenige jaren geleden ten geschenke ontving van Pangeran Natadiradja, Pakoealaman, Jogjakarta. Die verzameling bevat, voor een deel althans, verhalen uit de Tantri.

Bal. Wdbk. s. v. nakoela en wabhru. (Cf. Pañcatantra V, 2, Hitopadeça IV, 13 en Benfey, Pantschatantra I p. 479). Deze oeroude fabel hebben de Javanen dus in later tijd gebezigd ter illustratie van 't geval, dat degeen die iets geleend heeft, het geleende wegmaakt of kwijtraakt (*hina samboetan*).

Daar de aangevoerde sloka's alleen in den Javaanschen tekst, niet in de Hollandsche vertaling voorkomen, zullen thans van elk der 20 Uitbeeldingen de namen der optredende personen en de sloka opgegeven worden, waarbij dan tevens, zoo noodig, gelegenheid zal zijn tot een enkele opmerking. Over fouten of onduidelijkheden in de beide teksten, die hier en daar stellig corrupt zijn, spreek ik echter niet, omdat het noodige materiaal ter vergelijking ontbreekt.

No. 1. Ki Ang(g)as, ni Prana, ki Panoekma.

A n g g a s p r a n a en a n g g a s k a r a.

Kabyatan déṇḍa aṣṭawara, werd bezwaard met een boete aṣṭawara. Elders, p. 74, wordt een *déṇḍa tjatoerwara* genoemd. Moeten deze woorden beteekenen achtvoudig en viervoudig?

Angileni is ook in nieuw Jav. schadevergoeding betalen. Cf. boven p. 3, 6 en 7 en JONKER art. 7: *ngĕli* en *pangĕli*. Elders, in No. 5, wordt *ngolihake* in die beteekenis gebezigd; in 't eerste gedeelte van de Pépakĕm: *makolihake* en *pakolih* (cf. p. 152).

No. 2. Ki Lokika, ni Prana.

B a h a n j a a n d a n a t i d ĕ m p r a m a n ĕ m.

Men lette op de uitdrukking: *giniring ing padoe, karaosan ing karta.* In plaats van baṇḍasadarana zal wel *pantjaṣadharaṇa* bedoeld zijn, d.i. volgens Kawi-Balin. Wdbk. »de 5 rampen, die een depositum doen verloren gaan, zoodat de eigenaar er geen verhaal op heeft". Cf. JONKER p. 19, art. 8 en de aant. bij art. 211 (zoowel in *ṣadharana* als in *sĕdrasa* schijnt 't Sanskṛt *ṣaṣ* (zes) te zijn opgelost: JONKER's verklaring: sadṛça, schijnt mij niet aannemelijk).

No. 3. Ki Bjantara, ki Babar, ni Tiḍĕm, rangḍa Tamboe.

A m b a b a r i n g t a m b o e (*h*) t i ḍ ĕ m b j a n t a r a. *Arik-arik*, cf. p. 29.

No. 4. Ki Prana, ki Saeka, ni Lari.

S a e k a p r a n a l a r a n i n g a w a d d i.

Radjadĕṇḍa, zie boven p. 60: de term is tiniban radjadĕṇḍa.

Saekaprana, zie boven p. 67, no. 21. *Awaddi*, zie JONKER p. 169.

No. 5. Ki Saeka, ni Basa, ni Wani, ni Sĕmi, ni Praja.

S a e k a b a s a w a d i n i n g a s ĕ p i.

Saekabasa = saekawatjana, zie p. 67, no. 19.

No. 6. Ki Sabda, ni Anggas, ni Sari, ki Wani.

S a b d a n i n g a n g a n g a s s a r i n i n g a w a n i (awadi?)

No. 7. Ni Prana, ki Sabda, ni Dosa, ni Maletja.

S a b d a p r a n a d o s a n e m a l e t j a n i r a r a s a n.

De naam Maletja wordt ook genoemd in den catalogus van Prof. Vreede p. 310 en 412.

No. 8. Ki Tani Waktja, ki Angas, ki Hina.

Niṣṭa amet oempingan arda mangambingambing. Hina boekti lari tan wroeh ing baja.

Tani was in den Hindoetijd de Javaansche term voor 't S. waiçya, zie Jonker p. 213, laatste al.

Tan wroeh komt, ook in het volgende hoofdstuk, herhaaldelijk voor als vertaling van S. *ajña* = onkundig van. Zoo bv. *tan wroeh ing darma* = S. adharmajña.

Boekti, zie p. 35 en *lari* p. 37.

No. 9. Ki Maragang, ni Joemana, ki Tidarsa, ki Pramana.

Baoed pramana dening joemana. Tidarsa pramana njoemana, maragang sarining istri tĕkane.

Pramana, zie p. 35; *joemana*, p. 35 en 55.

Wat de laatste alinea van den Holl. tekst betreft, zij verwezen naar p. 54.

No. 10. Ki Mangoenadi, ni Lampah, ki Wisawigĕna.

Wisawigĕna angrĕboet wadi lampah sarining atma.

Een soort Salomo's oordeel, waarop Prof. Vreede reeds wees in zijn Catalogus p. 343.

No. 11. Ki Walang, ki Warangan, nji Ande, ni Rara, ki Arja Balikan, ki Walagar.

Een eigenlijke sloka wordt hier niet gevonden.

Men lette op de ouderwetsche termen *mati gĕni* en *nastapa*. De *dĕṇḍa kali(h) pantjawara* schijnt 28 realen te bedragen (?).

No. 12. Ki Galoega, ki Soewarna, ni Sari, ni Patjar, ni Rasmi, ki Soesoer.

Sanak(g)aloega sinoesoer ing sari pinatjar papa arasmi, andaka raras moelih maring kandĕngan.

Een dergelijk verhaal wordt aangetroffen in het Hs. van de Leidsche Bibliotheek, dat onder den titel Bajan Boediman bekend, doch eigenlijk als een uitlooper van de Tantri te beschouwen is. Zie Vreede Catal. p. 311, waar ook de overeenkomstige vertelling van Sastratama, opgenomen achter Roorda's Javaansche Grammatica, genoemd wordt, en Brandes in Tijdschr. Bat. Gen. XLI p. 444—445. Hier doet zich, naar 't schijnt, het opmerkelijke geval voor, dat in een tot de Tantri-literatuur behoorend verhaal aan de daarin optredende personen namen zijn gegeven, die eerst onder invloed van de rechtsliteratuur (doordat 't verhaal ter illustratie van een rechtkwestie werd aangewend) kunnen ontstaan zijn. Immers de sloka, het spreekwoord, dat die namen Galoega, Soesoer en Sari heeft geleverd, is thans nog bekend en in zichzelf duidelijk: *gloega sinoesoer sari*, gloega-rood gewreven of vermengd met [naga]sari-geel. Cf. Winter, Samenspraken II p. 234 no. 482. Men heeft dus hier een voorbeeld ervan, hoe gedurende een langen tijd rechts- en fabelliteratuur

wederkeerig op elkaar hebben ingewerkt, een dergelijke wisselwerking dus, als Dr. BRANDES met betrekking tot de wajangliteratuur aanwees van de mondelinge traditie in den vorm van lakons, waarvan de ḍalangs de dragers waren, en de geschreven traditie in den vorm van wajangverhalen in dichtmaat (1).

Andaka = *nandaka*, d.i. (hier) stier. In een der oudere Tjeribonsche contracten leest men *kĕbo moelih ing kanḍange* (T. B. G. 37 p. 459).

No. 13. Ki Awas, Damarwoelan, Soeloe lintang, ki Samar.

Tanggal pisan adadamar awas, yen kasamaran...... saroepa lingga praja.

Opmerkelijk is hier de naam Damarwoelan. Cf. beneden no. 18.

No. 14. Ki Hinapaksa, ki Amongraga.

Amongraga tidĕm bjantara margane antoek loenggoeh.

Dit verhaal komt ook voor in de Djoegoel Moeḍa. Cf. Catal. VREEDE p. 343.

No. 15. Ki Soma, ki Radite, ni Anggara, ni Asihan, ki Laksana, ni Pra(ma)na.

Anggara kalijan laksana ni pramana inawatgateng tingal.

Hier wordt Madjapait genoemd. Ook dit verhaal wordt in de Djoegoel Moeḍa gevonden.

No. 16. Boga, Andrawinah.

Sirah ing kasaroedita ning alaras, lokikaning bogandrawinah.

Dit verhaaltje komt eveneens in de Djoegoel-Moeḍa voor.

Woeloetjoemboe, zie Kawi-Bal. Wdbk. s. v. tjoemboe en woeloe. Het wordt gebruikt in den zin van *panakawan*, doch schijnt tevens aan te duiden: iemand met eenig lichaamsgebrek behept, waardoor trouwens de eigenlijke panakawan's zich dikwijls onderscheiden. Hier schijnt woeloetjoemboe = palawidja te zijn. Cf. de aant. bij p. 61 op radjapeni. In de Djoegoel-Moeḍa wordt eenvoudig van een *wong tjeko* en een *wong woengkoek* gesproken: daar heeten zij Tiḍĕm en Pramanĕm.

Boga en *andrawina* zijn nagenoeg synoniemen in den zin van genieten, smullen, pretmaken.

No. 17. Ki Toerangga, ki Pangamĕr, ki Rawisrĕngga.

Anglandĕpi singat ing andaka.

Pantjasadarana werd boven, p. 163, besproken.

No. 18. Ki Samar, Damarwoelan, Soeloelintang, ki Rambat, ki Tjatjad, ki Woetoeh, ki Awas.

Satmata amatang toena.... Andamar lintang asoeloe taoen, awas woetoeh tjatjad sambat ing njata jen kasamaran.

---

(1) BRANDES, Pararaton p. 181.

No. 19. Ki Sikĕp, ki Doerniti, ki Dĕṇḍa, ki Samaja, ki Wisaja.

Roṇḍon oerip dening pange.

No. 20. Sang Poelakarti, sang Ganggarangan poetih, ni Bramani, Doeratmaka Banaspati.

Hina samboetan.

Over de herkomst van 't verhaal werd reeds gesproken.

De naam *Poelakarti* zou uit *palakarta* = S. *prakṛta* = »afgedaan" verbasterd kunnen zijn (cf. boven p. 1: *djaksa kang amalakarta)*; of misschien uit *poelakrĕti?*

Ganggarangan = S. *nakoela* = ichneumon. Zie ook JONKER art. 241.

Bramani is S. *brâhmaṇi* = de brahmanen-vrouw, bekend uit de Indische fabel.

Een vogel [*doeratmaka*] *banaspati* is mij niet bekend. Wel duidt *banaspati*, eigenlijk woudreus, heer des wouds, een soort van booze geesten aan.

Hoezeer ook deze, »uitbeeldingen" tal van vragen uitlokken, in de overtuiging dat de voor een degelijke beantwoording noodzakelijke kennis ons ontbreekt, zien wij ons genoodzaakt van een nadere bespreking af te zien.

HOOFDSTUK II (p. 85—114). Eenige uitbeeldingen van Processen, na de wijze van Kontara-Manawa.

Noch de Javaansche, noch de Hollandsche titel is juist. Dit hoofdstuk toch bevat eenvoudig een uittreksel uit [eene redactie van] het wetboek Kontara-Manawa, waarin eenige verhalen (uitbeeldingen, »gelijkenissen"), in den trant van No. 20 der boven besproken reeks, zijn opgenomen.

Over de oud-Javaansche Koeṭara-Mânawa, de beteekenis van den naam enz. vergelijke men de inleiding van JONKER op het door hem uitgegeven oud-Javaansche wetboek, waar tevens wordt aangetoond dat reeds die oud-Javaansche Koetara-Mânawa — evenals trouwens alle nog bestaande Javaansche en Balineesche wetboeken — een compilatie is. De voor dit uittreksel gebruikte redactie is dat nog in veel sterker mate.

Het door Prof. VREEDE (Catal. p. 334) beschreven Leidsche Handschrift behoort blijkbaar tot een andere redactie dan die waaraan het Tjeribonsche uittreksel werd ontleend. Belangwekkend zou waarschijnlijk eene vergelijking met de te Londen aanwezige Kontara-Manawa-handschriften zijn, doch van die collectie bestaat nog steeds geen catalogus, slechts een inventaris (Bijdr. Kon. Inst. II, 1854, p. 330; zie de nummers 12277, 12321 en 12336).

Sommige artikelen worden besloten met de zinsnede: *poenika* (of *mangkana) lir ing* (of *krama ning) manawa*, waardoor deze dus als direct aan een Indische of oud-Javaansche Koetara-Manawa ontleend worden gewaarmerkt. Ook in

JONKER's wetboek vindt men dergelijke aanwijzingen (bv. artt. 2, 9, 10, 12, 25, 61, 65, 71, 76, 108, 120, 121, enz.)

Een methodische rangschikking der artikelen heeft in den regel niet plaats gehad. Wel zijn nu en dan gelijksoortige zaken bijeen geplaatst, maar een consequent doorgevoerd systeem is daarin niet te ontdekken, evenmin als in het laatste gedeelte van JONKER's wetboek.

Over 't algemeen maken vorm en inhoud van de hier gegeven bepalingen den indruk van meer ouderwetsch, minder aan nieuwere toestanden aangepast te zijn dan de fragmenten uit oudere wetboeken die in het eerste gedeelte van de Pĕpakĕm werden verwerkt: toch schijnen ook in dit uittreksel hier en daar sommige artikelen in meer modernen zin gewijzigd en ook zelfs nieuwe ingevoegd te zijn (zie bv. p. 91).

't Is niet met zekerheid te zeggen, om welke reden en met welke bedoeling dit excerpt uit een Koentara-Manawa in de Pĕpakĕm werd ingelijfd, en evenmin, door welke overwegingen men zich liet leiden bij de keuze der artikelen die voor opname in aanmerking kwamen. Men zou kunnen vermoeden dat het ouderwetsche wetboek Koentara-Manawa destijds te Tjeribon nog met een zekere traditioneele reverentie voor zijn van oudsher beroemden naam geraadpleegd werd, en men het daarom ook in de Pĕpakĕm een plaats wenschte te verzekeren naast de andere, naar den vorm — en gedeeltelijk ook naar den inhoud — meer moderne wetboeken, welke juist om die reden meer geschikt waren voor de compilatie van het eerste gedeelte.

In den Javaanschen titel van dit hoofdstuk heet het: *Poenika oepami titijang apabĕn*, waaruit schijnt te blijken dat de Koentara-Manawa-artikelen meer als voorbeelden of toelichtingen, als casusposities werden beschouwd, tegenover die van het eerste gedeelte der Pĕpakĕm, die meer algemeene bepalingen bevatten. Inderdaad is dat verschil op te merken, wat trouwens voor een deel reeds direct volgt uit de meer ouderwetsche inrichting van de Koentara.

Behalve een aantal bijzondere casusposities, die zonder moeite zijn te brengen onder een der paragrafen of hoofdstukken van het eerste gedeelte, vindt men in dit excerpt toch ook vele gevallen genoemd, waarin de eigenlijke Pĕpakĕm niet voorziet. Zulke zijn vooral bepalingen in verband met adoptie, schuld, verpanding, pandelingen, schade door buffels aangericht enz.

Thans zal een zeer beknopt overzicht worden gegeven van den inhoud van dit Kontara-Manawa-fragment. Waar het wenschelijk voorkomt, zullen de correspondeerende artikelen in JONKER's wetboek worden aangewezen, en dat wel kortheidshalve met een enkele J. Bovendien zal achter elk artikel de eventueel in den Javaanschen tekst genoemde sloka of rechtsterm worden opgenomen.

Pag. 85—86. Verhaal 21. Fabel van de kikvorsch en de slang. Een dergelijke fabel wordt aangetroffen in de door Dr. BRANDES vertaalde Engelsch-

Indische kantjilverhalen (Tijdschr. Bat. Gen. XLIII p. 4), en ook onder de Minahassische Vertelseltjes (Med. Ned. Zend. Gen. XX, 1876, no. 7, de aap en de krokodil). De bedoeling van het: »Dit is Kontara Manawa" wordt hier niet duidelijk gemaakt. In het boven (p. 164) genoemde Leidsche Bajan-Boediman betitelde HS. komt iets dergelijks voor (zie VREEDE, Catal. p. 312); daar heet de slang *si Mĕnawa* en de kikvorsch *si Koentara*. Men zal hier weer aan een echt-Javaansch woordspel moeten denken: de beide woorden die, samengesteld, den naam van het beroemde wetboek vormen, kunnen, als men zoo wil, tegenover elkaar gesteld worden in de beteekenissen »misschien, onzeker" (*mĕnawa* = *jen*) en »stellig, duidelijk" (*koentara* = *kĕtara*). Vgl. de aant. bij p. 93, al. 3. Ook in de Djoegoel-Moeḍa komt dit verhaaltje voor.

Sloka: a n d o e r a s a n g k a r a.

Pag. 86—87. Verhaal no. **22**. Fabel van sang Tani, sang Nirtja en de Kantjil. A n d o e r a s a m b a d a, k a n g a d o h s i n ĕ n g g e h p a r ĕ k, k a n g p a r ĕ k s i n ĕ n g g e h a d o h. Dit verhaal is mij niet van elders bekend.

Pag. 87—88. Vier gevallen waarin een gedeeltelijke bekentenis kracht van bewijs heeft, of, volgens den tekst, »het boekti is in handen van den betigter", illustraties dus van wat op p. 35 »boekti potjapan kang anjaoeloni sangara" genoemd wordt. De eerste drie der genoemde gevallen hebben betrekking op *strisanggrahana*, zie p. 33—34, 68, 91, 92, 108 en 109 met de aantt. Over *baud* zie p. 35: de Holl. vertaling verwart het woord met *bau*! H i n a b j a w a r a en h i n a b j a w a r a b o e k t i n i n g a n g r a r a e n i.

Pag. 88 al. 2 tot 89 al. 1. Adoptie van kinderen in verband met 't vermogensrecht. L i r d j a n a h i n a p a r i k s a en l i r d j a n a t a n w r o e h l a r a. Cf. J. art. 260.

Pag. 89 al. 2. Geleend goed niet teruggeven. M a l i n g a r ĕ p, cf. p. 64.

al. 3. Een vrouw door haar man geslagen, vlucht in eens anders huis. P a t i g a n a g a n a.

al. 4. Gedood bij een poging om twee vechtenden te scheiden. [B o n g g a n] a n a l i m a h a. Zie p. 32 met de aant., 33 en 34 en 95 al. 6. Cf. J. art. 68, 2e al. In Tijdschr. Bat. Gen. XXXVII p. 466 leest men »bogan salimaha". Vgl. nog WINTER, Jav. Samenspr. II p. 238 no. 518. Het laatste bestanddeel van salimaha (of salamaha) is waarschijnlijk 't S. *moha*, verbijstering, verblinding.

al. 5. Niet-inlossing van verpand goed. W i r o e n k a p ĕ g a t a n d j o e r i t, t a n e l i n g w i w i t a n i n g o e d j a r. Cf. J. art. 120 met de aant. Wiroen is een figuur uit de wajang gĕḍog (zie Kawi-Bal. Wdbk.). Ook Pandjiverhalen hebben dus sloka's geleverd voor de wetboeken.

Pag. 90 al. 1 en 2. Valsche beschuldiging van diefstal bij nacht en van tooverij. Over tooveren zie p. 31 en 54. Cf. J. artt. 178, 179 en 180.

al. 3, 4 en 5. Drie gevallen van A m o e k (k) a p o e n g g o e n g, doldriftig optreden, zonder reden vernielen. Zie pag. 24 en 68 met de aant.

Pag. 90 al. 6. Onder water iemand een wond toebrengen. Cf. J. art. 59 en 60. Over de drie categorieën van wonden zie boven pag. 60.

Pag. 91 al. 1. Misbruik maken van iemands naam.

al. 2. Vuilnis branden bij de huizen.

al. 3. Roovers (ketjoe's), thans tot de doodstraf verwezen.

al. 4. Niet-kennisgeving van een gevonden lijk. Cf. J. 66 en 67. Dit is njidĕm pramanĕm (S. siddham pramāṇam). Zie boven p. 3, cf. J. aant. bij art. 66.

al. 5. Straatroof buiten de hoofdplaats (ambegal). Zie pag. 63 en p. 32.

al. 6. Straatroof binnen de hoofdplaats (ambapang). Zie pag. 63.

N. B. Deze zes artikelen op pag. 91 zijn òf nieuw ingevoegd, òf de straf is verscherpt, bv. van boete tot geeseling en van geeseling tot doodstraf.

al. 7. Een vrouw manen om betaling van schuld, anders dan ter behoorlijke plaats. Kan gerekend worden tot strîsaṁgrahaṇa.

al. 8 en pag. 92 al. 1. Twee gevallen van strîsaṁgrahaṇa, overspel. S a n g g r a h a l o k i k a en s a n g g r a h a. Ook hier weer verwarring van strîsaṁgrahaṇa met saṁgraha. Cf. J. art. 247 en 250. 't Eerste geval wordt gevonden in Mânavadharmaçâstra VIII 356. Zie pag. 33, 68, 70 en 108—109. De straf op 't laatstgenoemde vergrijp is veel zachter dan bij JONKER. Cf. Vreede, Catal. pag. 338.

Pag. 92 al. 2. Een dochter uithuwelijken zonder voorkennis van 't kampoenghoofd. B a o e d t j a m p o e r a n i l i b a k ĕ n t i n g a l. Cf. J. art. 191. Zie boven pag. 33.

al. 3. Een dief herbergen. Behoort tot de »aṣṭatjorah". Cf. J. art. 23 en zie boven pag. 65 sub »nisak(k)a". Daar is de straf veel zwaarder.

al. 4 en 5. Over afbreken van de verloving na aanbieding of ontvangst van het verlovingsgeschenk (*lalamaran*). Cf. J. art. 18 en 111. A t i n g g a l t a t a w o n a s a t en a m o e d a n i w a n g a t o e w a a g a w e n a m (m) a k a n d ĕ l.

al. 6. Vernielen van waterleidingen.

al. 7. Vernielen van graven. Zie pag. 70.

Pag. 93 al. 1. Een tevoren geuite bedreiging als aanwijzing (bewijs) in geval van doodslag of verwonding. Dit is dus een lokika-bewijs, zie pag. 135.

al. 2. Iemand, beschuldigd zijn kris te hebben *getrokken*, bekent slechts zijn wapen naar achteren geschoven te hebben; getuigen ontbreken. Deze halve bekentenis wordt een tiḍarsa-lokika-bewijs genoemd. Cf. pag. 87—88 met de aant.

al. 3. Verhaal 23. Verhaal van den boom, den man, de piek, den bok, het zonnescherm en de orkaan. D o e r a s a m b a d a. Een zeer bekend thema is hier verwerkt: het telkens aan een ander de schuld geven. Een dergelijk verhaal in Amongsastra's Sĕrat Kantjil VII, 1—105. Een andere lezing vindt men in de Poestaka Radja Poerwa van Rangga Warsita II pag. 237. Zie voorts de literatuur vermeld door Dr. ADRIANI, T. Bat. Gen. XL p. 355 en XLV p. 429. D o e r a s a m b a d a komt ook voor in de sloka van verhaal 22. Ook met deze woorden is door de Javanen gegoocheld. Men herinnere zich slechts (in verband met hun beteekenis),

dat de panakawans van Adji Saka Dora en Sĕmbada heeten (Adji Saka, ed. Gaal. p. 37 sqq.), terwijl een paar anderen zijner bedienden Doega en Prajoga genaamd zijn; ook dat vorst Daniswara's panakawans als Manawa en Manawi worden ten tooneele gevoerd: dit alles in hetzelfde werk waarin de namen van wetboeken als namen van hooge ambtenaren aan het hof van dienzelfden Daniswara voorkomen (pag. 65, cf. Brandes in T. Bat. Gen. XXXII p. 428).

Pag. 94 al. 1. Een dief gelegenheid geven om te stelen. Behoort tot de asṭatjorah. Cf. J. art. 21, 23 en 27. Zie boven pag. 66, no. 14.

al. 2. Een berucht misdadiger (*doerdjana*) dood gevonden M o e s t i k a b r a m a r a t j o r a t i t i r p i n a d j a r a k ĕ n r o e s a k (of soerak?) i n g a m p o e h a n s a m i d e n i n g a l o e n - a l o e n. Cf. Soerja-Alam, vertaling Van der Hout, pag. 14. Dezelfde sloka in de Djoegoel-Moeḍa.

al. 3. Een vrouw, een straatroover vergezellend. Ook dit behoort tot de asṭatjorah. A m b e g a l i s t r i k a l a n a.

al. 4. Een boer (waiçya) voor de eerste maal stelend, mogen de haren niet afgesneden worden. Zie de aant. bij pag. 65: met betrekking tot 't hoofd.

al. 5. Een dief die padi wil stelen doch doodgestoken wordt nog vóór hij den diefstal volbracht heeft. Zie 't vorige artikel. Over 't dooden van op heeterdaad betrapten, zie pag. 31 en pag. 64—65.

al. 6. Voetangels leggen. De wond, door voetangels teweeggebracht, geldt als bewijs (nl. tjina). Zie pag. 2 en pag. 35.

Pag. 95 al. 1—5. Verschillende gevallen van moord, door de parapangoeloe berecht. Zie de aant. bij p. 54.

al. 6. Een bruidegom vermoord. B o n g g a n w a n o h a r a, e n i s t r i w o g a n h i n a t o p a k s a. Cf. J. art. 215. *Wogan* zie Kawi-Bal. Wdbk, en zie boven de aant. bij p. 32 en p. 89 al. 4.

Pag. 96 al. 1. Een bruid vermoord. Cf. J. art. 112.

al. 2. Een slaaf of slavin slaan.

al. 3. Een slaaf of slavin dooden. Door de parapangoeloe berecht. Zie p. 54.

al. 4. Een wong anajab (dief bij dag) wordt door zijn achtervolgers gedood. In dat geval moet het door hem gestolen goed bij het lijk gebracht worden. A n g a n g g a s. Cf. p. 31 no. 2 en 4 en p. 63.

al. 5. Een badende vrouw haar kleed wegnemen. A n i b a k ĕ n (?)

al. 6 en p. 97 al. 1. Over in bewaring gegeven goed. Zie J. art. 8, 208 en 211 met aant.

Pag. 97, al. 2. Een vrouw (hoer) uit eigen beweging in 't huis van een man komend. M a t i s a m b a w a.

al. 3. Plundering bij dorpsgenooten.

al. 4. Twee jongens klimmen in een boom om bloemen te plukken; een valt er uit en sterft. A n g r ĕ b o e t s j a r g a.

Pag. 97 laatste al. tot p. 100, tweede al. Kwesties ontstaan door buffels

(op p. 98 vindt men echter daar tusschenin een geval van strisanggrahaṇa, zie boven p. 68). Cf. J. art. 145—148 e n186—189. De Javaansche tekst hiervan ontbreekt bijna geheel. Met »Javaansche Soopjes" zal bedoeld zijn de baḍeg, bĕrĕm of toewak genoemde gegiste drank, en met lierie vermoedelijk *lirih*, lĕmpoejang-blad.

Karba Jara is kĕbo djarah. Cf p. 53.

Pag. 100 laatste al. Eens anders kinderen tot vechten aanzetten.

Pag. 101 al. 1—6. Onopzettelijk, bij ongeluk, schade aanrichten, kwetsen en dooden. Tan wroeh manawa, tan wroeh baja. Papaloe agoeng. Tan wroeh ing oela. Apatamaha. Tan wroeh baksana. 't Geval met de semangkaschil wordt ook in de Djoegoel-Moeḍa vermeld.

Pag. 102 al. 1 tot 103 al. 1. Toevertrouwd goed (buffels, iemand met wien men op reis gaat, een boedjang, een kris) kwijtraken. Cf. J. art. 122.

Schadevergoeding hier uitgedrukt door *tĕmpoeh*. *Pradjaka*, zie Kawi-Bal. Wdbk. s. v.

Pag. 103, al. 2. Een man is niet aansprakelijk voor de daden van een vrouw die, van haar man weggeloopen, uit eigen beweging tot hem is gekomen. Jara = *djarah*, zie p. 53. De Javaansche tektst is mij niet duidelijk.

al. 3. Verplichtigen van den man, bij wien eens andermans vrouw vrijwillig is komen inwonen.

al. 4 en 5 en p. 104 al. 1. Over 't invorderen van schuld en verjaring van schuld. Itgata patra, angangasi hoetang en kadasawarsa. Cf. J. art. 74, 75, 86. Zie boven de aant. bij p. 34—36. Over verjaring J. 205 met de aant. en zie boven p. 29 en 14.

Pag. 104 al. 2 en 3. Een vrouw biedt zichzelf aan een man ten huwelijk (*ngoenggahi*). Baoed amoengpoeng. Zie p. 33. Cf. J. art. 251.

al. 4. Een put dempen. Cf. J. art. 217.

al 5. Uit een vischvijver 't water laten wegloopen en de visch stelen. Cf. J. art. 237 en 48 met aant. De doodstraf van J. is hier veranderd in een lijfstraf als het 's nachts, in een boete als het overdag geschiedt.

Pag. 105 al. 1. Hetzelfde met betrekking tot het eigendom van een aanzienlijke.

al. 2. Een uitgezonden bode noodigt niet-gewenschte (de verkeerde) menschen tot een »*sidĕkah*". Amalang-malang, angawaggawag.

al. 3. Een pandeling (*sangkoel*) pleegt ontucht met een pandelinge. (Over sangkoel zie ook p. 59.)

al. 4. Kwesties met een pandeling over de afbetaling van zijn schuld. Ambaoeraksa. Angrekapandaja (zie p. 22), saeka (saksi?) tanwatgata, anglingga tjaja.

Pag. 106 al. 1. Het dooden van een niet op last van den Vorst vervolgden vluchteling.

al. 2. Een misdadiger maakt amok tegen degenen die hem willen opvatten.

al. 3. Een gevatten dief het hoofd afslaan. Cf. aant. bij p. 65 en p. 94, al. 4.

Pag. 106 al. 4. Een teeken op den weg uittrekken. Cf. J. art. 144 en zie pag. 59. A d j a g a p a t i.

Pag. 107 al. 1 tot al. 7. Een man moet uitwijken voor een vrouw.

Men moet uitwijken voor een dronken mensch, voor een paard en voor een olifant.

Zich onbehoorlijk of onvoldoende gekleed in 't openbaar vertoonen.

De piek ontblooten.

De kris ontblooten.

Weggaan zonder groeten *(madal pasilan)*.

Twee mannen willen niet voor elkaar uitwijken op den weg, gaan vechten. Wie van beiden den ander wondt of doodt, wordt gestraft in 't eerste geval met een boete, in 't tweede geval door de parapangoeloe, zie pag. 54.

N.B. De artt. op pag. 107 schijnen nieuw.

Pag. 108 al. 1. 't Dooden van den aanrander van iemands vrouw of dochter is niet strafbaar. B a o e d a[n g r a r a n g i n. Zie pag. 34.

al. 2. Een vrouw scheldt een man uit met de woorden: *Lĕbok tjorot kadadak, den-dĕmak ing matjan. Ngĕbok* wordt thans nog door 't mindere volk gebezigd in den zin van *ngising*. Achter *kadadak* moet *mati* gedacht worden.

Pag. 108 al. 3 tot pag. 109, al. 3. Zes artikelen, die alle vallen onder s a n g g r a h a (zie pag. 70), waarbij dient herinnerd te worden, dat *sanggraha* in de jongere Javaansche wetboeken zoowel aan het Sanskṛt *strisaṁgrahaṇa* (= overspel, verleiding, in 't Jav. ook *paradara*, cf. pag. 54) als aan S. *sâhasa* of *daṇḍapârusya* kan beantwoorden. Het derde, vijfde en zesde der hier genoemde artt. behooren tot strîsaṁgrahaṇa; het eerste (schelden), het tweede (iemand in 't gezicht spuwen) en het vierde moeten tot sâhasa gerekend worden. I s t r i s a n g g r a h a w i r o ḍ a, s a n g g r a h a w a t j a n a, s a n g g r a h a w i r o d a, s a n g g r a h a l o k i k a, b a o e d s i n g g i h, h i n a w a t j a n a. Zie pag. 33—34, 54 (paladara ing djah), 68, 70, 87, 91 en 92, en cf. JONKER over strîsanggrahaṇa: de Javaansche artikelen 134—142 en de direct uit de Indische bron overgenomen artt. 246—250. De straffen zijn bij JONKER veel zwaarder dan in de Pĕpakĕm. *Wiroḍa* is wel 't S. *wirodha*, strijd, twist, tegenspraak. (Cf. J. art. 68). De aandacht verdient, dat in art. 3 van pag. 109 de duikproef vermeld wordt, terwijl die in 't Javaansch met het Balineesche woord *ĕtjor* wordt aangeduid. Cf. J. artt. 204 en 210 met aant. Zie boven pag. 43.

Pag. 109 al. 4. Verhaal 24. Verhaal van de kidang, de adjag (= asoe alas) en de tjitji-vogels. Een zeer bekende fabel, die ook in de Djoegoel-Moeḍa is opgenomen. Men vindt ze o. a. ook in de Anglingdarma, en met eenige variatie in Amongsastra's Sĕrat Kantjil XXI, 22 — XXII, 71 (cf. BRANDES in Tijdschr. Bat. Gen. XXXVII pag. 49, verhaal 14*g* en 12*a*, *b*, *c* en *d*) (1). Zie ook Catal. Prof. VREEDE pag. 311 en 343.

(1) Over de Anglingdarma-roman, in verband met 't Papegaai-boek en de Tantri-literatuur, leze men Dr. BRANDES' opmerkingen in Tijdschr. Bat. Gen. XLI (1899) pag. 445.

Uit 't begin blijkt hoe men de fabel toepaste op de verhouding van vorst, minister en volk.

Kartini werd op pag. 60 reeds aangetroffen.

Sang Nirtja wordt hier evenzeer als in verhaal 22 (pag. 86) in een zeer ongunstig licht gesteld.

Pag. 112. Verhaal 25. Verhaal van de mier en den olifant.

Deze fabel wordt o. a. gevonden in de Maleische Hikajat Pelandoek djinaka, ed. KLINKERT 1885, p. 76—88 (cf. BRANDES in Tijdschr. Bat. Gen. XXXVII pag. 63, no. 10), en in de Tapĕl Adam of Anbija, pag. 149, waarop ook door Dr. BRANDES bereids gewezen werd. Ook in de Djoegoel-Moeḍa ontbreekt ze niet.

Pag. 112. Verhaal 26. Verhaal van den olifant en de garnaal.

Deze fabel herinnert aan die van de kidang en de otter in Amongsastra's Kantjil VII 1—105, cf. VREEDE, Catal. pag. 341.

Pag. 113. Verhaal 27. Verhaal van den hond en de kat.

Wordt ook in de Tapĕl Adam of Anbija gevonden (p. 35). A n n i e r J o e k t i is = *anirjoektiarah* op p. 20.

De termen B j a w a r a, O e t a r a, B a w a n a (pawana), N j a t a en S a t m a t a vindt men gedeeltelijk op p. 35—36.

Pag. 113 al. 2—114. Deze vergelijkingen ter kenschetsing van de hoedanigheden der vrouw vindt men ook in de Djoegoel-Moeḍa. Hier zijn ze uit hun verband gerukt.

Pag. 114 al. 1. Dietstal van goederen, aan den koning toebehoorend. Cf. J. art. 243 en 244, en zie boven p. 55.

DE KOLOPHOON (pag. 115).

Op p. 115 is afgedrukt de k o l o p h o o n, zooals die gevonden werd achter den Javaanschen tekst, met groote, staande letters, doch met een andere hand dan 't voorafgaande geschreven.

Hier volgt de vertaling, door Dr. BRANDES daarvan gegeven in zijn artikel »Eenige officieele stukken tot Tjĕrbon, naar aanleiding van het bijschrift bij de Pĕpakĕm Tjĕrbon in Ms. Orient. Acad. Lugd. Bat. no. 1907".

De vertaling luidt aldus:

»Het ondervolgende brengt den tijd in herinnering van de vervaardiging van het hier voorafgaande verdrag (wetboek). Toen men (in Tjĕrbon) had opgehouden de dienaar te zijn van Mataram, (en) men (dus) zelf de rechtspraak in handen nam, te dien tijde traden er voor het eerst sultans op, twee die elkanders broeder

waren. De oudste, die Sultan Sĕpuh werd, heette Sultan Samsudin; de jongste, die Sultan Anom werd, Sultan Kamarudin. Deze beide heeren maakten daarop, in overleg met den G. G. te Batavia, een wetboek. Te dien tijde heette de resident van Tjĕrbon Mijnheer WILLEM TERSMITTEN, zoodat de tijd van de vervaardiging van het voorafgaande wetboek beantwoordt aan 1606 van de Djaman-Kali-telling (en) 1681 A. D."

Na het door Dr. BRANDES naar aanleiding van deze kolophoon opgemerkte, waarop door mij in de inleiding (p. 121) reeds gewezen werd, valt daarover thans niets meer te zeggen. Voor de bepaling van het jaar waarin onze Pĕpakĕm werd samengesteld — dat trouwens thans met zekerheid bekend is (1768) — heeft de kolophoon hoegenoemd geen waarde. Zij bevestigt slechts, wat we thans ook uit de door Dr. BRANDES gepubliceerde contracten weten, dat reeds WILLEM TERSMITTEN, die van 1720 tot 1726 petor was te Tjeribon, ernstige aandacht heeft gewijd aan het Tjeribonsche rechtswezen.

REGISTER.

Hollandsch.	Javaansch.	Pag.
Balantik	Wang balantik	41.
	Baṇḍa sadarana.	72.
Barak	Wang ambarak	63.
Bata' Sariempakg	Bata sarimbag	41.
Bauwd Andaniskara . . .	Baoed andaniskara	33.
Bauwd Angas	Baoed angas	34.
Bauwd angeries	Baoed angĕris	34.
Bauwd Angrarangien . . .	Baoed angrarangin . . .	34, 108.
Bauwd Moeng Poeng . . .	Baoed amoengpoeng . . .	33, 104.
	Baoed pramana dening joemana	75.
	Baoed singgih hinawatjana .	109.
Bauwd Tjampoer	Baoed (a)tjampoer	33, 92.
Bauwd Wisa.	Baoed wisa	34.
Bawana	Bawana (pawana) of banawa	36, 113.
Beea, zie Prabeja	. . . .	8.
Bewat Kaprabon	Dĕṇḍa kaprabon.	61.
Boekti	Boekti	6, 35, enz., 87. 88.
Boekti anjaoelonni ing Pangara	Boekti potjapan kang anjaoeloni ing pangara . .	35.
Boekti Pati ing Beegal . .	Boekti pati ning ambegal. .	32.
Boekti roepa.	. . . .	35.
	Bogandrawinah (sirah ing kasaroeditaning alaras, lokikaning bogandrawinah) .	83.
Bojakka	Bodjaka	65.
Bong(g)an.	Bonggan, zie wogan. . . .	32, 33, 34, 89, 97.
	Bonggan salamaha	32.
	Bonggan wanohara. . . .	95.
Danawaton	Danawaton	42.
Darsa Solok sana	Darsa soelaksana	42.
	Dasawarsa.	104.
	Dĕṇḍa kaprabon, zie Bewat—.	
Djamoer amet Katjang . .	Djamoer amet katjang. . .	24, 46.
Djara of Jara	Djarah	53, 67, 69, 97, 99, 103, 106.
Doedoekoen	Wang aḍoeḍoekoen. . . .	40.
Doera Sambada, zie Andoera—.		

Hollandsch.	Javaansch.	Pag.
	Kadasawarsa (zie dasawarsa).	104.
Kali napoera.	Kalinapoera	47, 48.
Kalinga nata.	Kalingganata.	47, 48.
Kamassan.	Wang kĕmasan	41.
Kanata Leena	Kanata lena	47, 48.
Kapĕtĕngan	Wang kapĕtĕngan	41.
Karoeban Roenga	Koroegan roengga-roengga	29.
Karbo Sakandang	Kĕbo sakaṇḍang	41.
Kawal	Kawal	3, 11, 27.
Kawoela Saksie Gusti. . .	Kawoela asaksi Goesti. . .	41.
Kedi	Wang kĕḍi	39.
Kendeel-brief	Soerat kĕndel	4, 10, 11, 27, 30, 45, 47, 51.
Kertini	Krĕtini (of kartini) . . .	60, 109.
	Kidang malĕmpat kari alase sĕdja ala anĕmoe ala . .	111.
Kisas	. . . .	55.
Koekoedong	Soerat koekoeḍoeng . . .	5, 17, 27, 49, 51, 52.
Koekoet	Koekoed	53.
Koeli Natja	Koelinasah	42.
Koesoema Witjitra, gierba Sadjie, Awee Trinaragina, Madjarawa, Seewasa. . .	Gama, koesoema witjitra, griba sadji, aweh trinaragina, madjara wase tawasa	53.
Kontara Manawa	Basa Koṇṭara manawa . .	47.
Kria Wikria	Krija wikrija	50.
Larie	Lari.	37.
Lata Natja	Latanatja	39.
Lebon	Lĕ(lĕ)bon	5 enz.
Lokika.	Lokika.	7, 16, 19, 47, 70, 72, 91, 93.
Madia (v. e. proces) . . .	Madja	9, 19, 27, 45.
Madia (v. e. boete). . . .	Madja (ḍĕnḍa —).	60.
Madia Mangangsa-angsa . .	Madja ma(ng)angsa-angsa .	67.
Madoe Madon	Madoe madon	113.
Mahakoela	Mahakoela	42.
Maha Pralaja	Mahapralaja	20, 46.
Malieng	Maling.	36.
Malieng arp	Maling arĕp	64, 87.

PROEVE

EENER

NED. INDISCHE BIBLIOGRAPHIE

(1659–1870)

DOOR

Mr. J. A. VAN DER CHIJS.

SUPPLEMENT II.

Verhandelingen van het Bataviaasch Gencotschap
van Kunsten en Wetenschappen.

DEEL LV.

3e Stuk.

BATAVIA, ALBRECHT & Co. | 's HAGE, MART. NIJHOFF.
1903.

Na de verschijning in 1875 van de „Proeve eener Nederl. Ind. biblio-„graphie (1659—1870)" (*) bleek betrekkelijk spoedig — vooral tijdens een kortstondigen terugkeer van den zamensteller naar Nederland, waar vele, voornamelijk 17de eeuwsche, Indi sche drukwerken, welke in Indië niet meer voorhanden zijn, werden aangetroffen, — bleek spoedig, dat aanvulling en gedeeltelijke omwerking van de Proeve noodig was, ten gevolge waarvan reeds in 1879 een vermeerderde en verbeterde herdruk voor de jaren 1659—1720, tevens supplement en verbeteringen voor de jaren 1721—1870 het licht zag (†).

Het thans aangebodene, tweede supplement bevat het resultaat van voortgezet omzien gedurende nagenoeg eene kwart eeuw naar al, wat aan het reeds gepubliceerde ontbrak.

Maar, evenals op een afgemaaid korenveld bij eene tweede nalezing slechts door een toeval nog enkele, rijke aren kunnen worden gevonden, evenzoo zijn drukwerken van eenigen omvang in dit tweede supplement schaars. Ware dit niet het geval, zulks zoude voorzeker niet pleiten voor nauwgezetheid en ijver bij de zamenstelling van het vroeger geleverde. Maar toch bevat dit supplement genoeg om eene uitgave daarvan te wettigen.

Vooral is ditmaal, meer dan vroeger, werk gemaakt van het verzamelen van historische bijzonderheden, op de Ned. Indische bibliographie betrekking hebbende, wier vermelding ongetwijfeld in dit werk op hare plaats is.

Voortzetting van dezen arbeid over de jaren 1871 en volgende heeft nog niet plaats gehad, hoezeer zoodanige voortzetting vrij wat loonender dan het thans geleverde zoude zijn. Aan lust tot de zamenstelling van zoodanige voortzetting ontbreekt 't mij niet. Maar op 72-jarigen leeftijd begint men niet meer een arbeid, dien men zoo goed als zeker onvoltooid zoude moeten nalaten.

Aan jeugdiger krachten zij dat werk aanbevolen!

V. D. C.

BATAVIA, September
1903.

(*) Verhandelingen Bat. Gen. v. K. en W., deel XXXVII.

(†) Als voren, deel XXXIX.

XVIIe EEUW.

1659.

In het Dagh-register van het Casteel Batavia, 1668/69, bladz. 106, wordt de uitgever van het „Tyt-boek", — het eerste, voor zoo verre bekend, te Batavia verschenen drukwerk, — CORNELIS PYL, genoemd „de chimicus" en tevens vermeld, dat hij benoemd was tot vaandrig bij de schutterij. Hij was derhalve, zooals zich liet vermoeden, geen drukker van beroep.— Volgens het Dagh-register 1670/1, bladz. 119, was hij op 22 Juli 1670 door vertrek naar Nederland te Batavia niet meer aanwezig (*).

1666.

In het contract, gesloten den 1sten November 1666 tusschen de Indische Regeering en haren boekbinder, J. BECKER, is sprake van het inbinden van „gedruckte boeken, die hier uyt het vaderlandt worden aengebracht." — Bedoelde boeken zijn waarschijnlijk administratieve boeken geweest. In allen gevalle pleiten de aangehaalde woorden niet voor het bestaan in 1666 eener drukkerij te Batavia.

1668.

14 Maart. „Haer Ed. hebben gelast terstont te laeten drucken de poincten en articulen" (door (SPEELMAN met Makasser overeengekomen) [Dagh-register van het Casteel Batavia, 1668, bladz. 42. — Zie Suppt. 1668. Naerder artyculen enz.]

31 Juli. „By de Gouverneur-Generael en Rede van India uyt de Seylonse „papieren vertoont synde een *formulier van corte vraegstucken ende antwoorden,* „*uytte Catechismo getrocken* ende int jaer 165 . [oningevuld] hier behoorlicken „nagesien ende geapprobeert, is goet gevonden het selve voor Batavia ende „andere plactsen van de Comp. te laten drucken om uyt te winnen het schryven, „dat daer anders aen vast is".

31 Augustus. „De drucker, HENDRICK BRANTS, heeft dese maent voor „reekeningh van de Compe. gedruct ende op de generale Secretary gelevert:

„100 placcaten om op de schepen, uyt het vaderlandt comende, aengeslagen

---

(*) Hoezeer de Portugeezen ons vóór geweest zijn met het drukken van boeken in Azië blijkt uit de verschijning van het eerste drukwerk te Goa in 1563. — Zie SEMMELINK, geschiedenis der cholera in O. I., bladz. 84.

„ende ook eenige nae Seylon gesonden te worden". [Zie Suppl. 1668, Placcaet ghenomen uyt den Artyckel Brief enz.];

„75 ordonnantien voor keurmeesters van 't gout en silver" [Zie Suppl. 1668, Ordonnantie voor keur-meesters enz];

„250 lysten van Salaris der secretarissen" [Zie Suppl. 1668 Lyste van 't Salaris enz];

„250 d° der notarissen" [Als voren];

„200 d° der procureurs" [Zie Suppl. 1668, Taxatie van 't Salaris, enz.];

„200 d° voor den deurwaarder en stads bode" [Zie Suppl. 1668, Lyste van 't Salaris enz.);

„alle om te dienen tot ordre en narigtinge, niet alleen hier op Batavia, „maer op alle gouvernementen, directien ende comptoiren van de Compe in India, „voor soo veel deselve applicabel sullen zijn" (Dagh-register van het Casteel Batavia, 1668, bladz. 145).

21 September „Dewyl de druk van de Heydelbergse Maleyse catechis„mus uyt is ende de Oosterse kerken deselve niet wel connen derven, soo is goet „gevonden die alhier te laten herdrucken" (Zie Suppl. 1669. Danckaerts).

26 October. „Goet gevonden de krygs ordre voor de militie hier in India, „om datter telckens veel schryvens aen vast is, te laeten drucken" (Dagh-register „als boven, bladz. 186. — Zie Suppl. 1668, Crygs Ordre enz.).

1669.

29 Maart „Goet gevonden te laeten drucken de reglementen ende „poincten, waarna de herbergiers, de werkbasen en ambachtsluyden van de Compe haer moeten reguleren". (Zie Suppl 1669. Ordonnantie voor alle der Compagnies Basen, enz).

Naeder Contracten enz. — *Met dit werkje staat in verband: Nicol Gervaise, déscription historique du royaume de Macaçar, divisée en trois parties, avec relation de tout ce qui c'est passé en la querre que les Hollandais de la Compagnie des Indes Orientales ont eue contre le roi et les autres régens de Macaçar depuis l'an 1666 jusqu'à l'année 1669, avec les victoires qu'ils sont remportès sous la conduite du Sieur Corneille Speelman, ci-devant Gouverneur de la côte de Coromandel etc. — traduite sur la copie imprimée à Batavia. Ratisbonne, 1700. 12°. — Reeds in 1688 had Gervaise te Parijs uitgegeven: déscription historique du royaume de Macaçar. 12°.*

1670.

In het Dagh-register van Batavia, 1670, bladz. 149, wordt als „gedruckt" vermeld: „Verhael van de heerlycke victorie, door 's Comps wapenen op de „Sumatrase Westcust bevochten".

1673

27 October. Bepaald, dat voor Ambon gedrukt zoude worden het aldaar, door den predikant F. Caron, geschreven boek, getiteld: Ontledingh ende toe eygeningh van de twaalf articulen des geloofs, 't gebet des Heeren, de historien

„der Heylige dagen, smeeckingen ende danckseggingen ter tyden van voorspoet „en tegenspoet, in veertigh malleytse predicatien, etc., soo als die in Amboyna „syn gepredikt" (Zie Suppl. 1738).

1 6 7 4.

Op het huwelyck van den Koopman CORNELIS VERBURGH, en d'eerbare deucht- en zedenrycke juff. MARIA VAN RIETBEECK. t' Samen in den echt verknocht den 15 Maart, 1674, op Batavia. Ibid. Plano, 1 bladz. (J. VAN DEN EEDE, boekdrukker en boekverkooper der Ed. Compagnie, in de Princestraat, in den Bataviaschen Mercurius). — *Een exemplaar van dit gedicht, op satijn gedrukt, — in velerlei opzicht een merkwaardig product van drukkunst, — bevindt zich in het museum van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.*

1 6 7 5.

6 November. „Naardien de borger, ABRAHAM VAN DEN EEDE, soon van den „overleden drucker, JOANNES VAN DEN EEDE, de druckerye onder syn vader principaal „selfs meest heeft waargenomen, soo is verstaan hem deselve druckerye by „provisie aanbevolen te laten".

20 December. „Voorts is den borger, JOANNES VAN DEN EEDE, drucker „alhier, op syn versoek in desselfs dienst ter leen vergunt de matroos, BARENT „HENDRIXEN van Amsterdam, mits alle maanden syn gagie in Comp^s cassa voldoende „en borgh stellende voor de 3 maanden jaarlyx, die hy in 't vaderlant heeft „weghgemaakt".

1 6 7 6.

12 October. „Door den eerwaarden kerkeraad aan Syn Ed^h. den heere Gene„raal overhandigt synde een gedeelte van 't nieuwe testament, in de Portugese „taale overgeseth door d^s JOAN FERREIRA, met versoeck van voorschryven deser „tafel aan de Heeren Majores, ten eynde hetselve in 't vaederlandt tot stigtinge der „inlanders alhier mogte werden gedruckt ende herwaarts gesonden, waar over „eenige bedenckingen en difficulteyten syn gemoveert, ten aansien de Portugese „taele, dewelcke in dese colonie behoorde geweert en tegengegaan te werden, „als mede wegens de correctie van soodanige translaten der heylige schrifturen in „andere taalen, etc., soo is naar eenige debatten eyndelyck verstaan, dat men het „voorschreven getranslateerde boeck onder Comp^s papieren naar 't vaderlandt aan „de Heeren Majores sal laten afgaan en het drucken daar van aan het goetvin„den van Haar Ed^s gedefereert en bevolen laten". — Zie Suppl. 1680 en 1693.

1 6 7 7.

3 Augustus. „D'eerw. FREDERICUS GUEYNIER, bedienaar des H. Evangeliums „hier ter stede, gemaakt ende reets al op eygen kosten onder de druckpersse „gebraght hebbende seker Vocabulaer in 't duytsch ende maleyts, heeft als nu „versoght (tot voorkominge van schaade, die hy by nadruckinge en verkopingh „van hetselve boeck soude konnen lyden), dat hem voor eenige jaeren octroy „moghte werden vergunt, waer op gedelibereert zynde, soo is goetgevonden zyn

„eerw. sulx toe te staen ende hem daer van een acte te verleenen in maniere, „als volght:

„JOAN MAETSUYCKER, Gouverneur Generaal ende de Raaden van India, „allen den genen, die desen sullen sien ofte horen lesen, saluyt; doen te weten, „dat wij geconsenteert, geaccordeert ende geoctroyeert hebben, gelyck wy con-„senteren, accorderen ende octroyeren mits desen, aen d' eerw. FREDRICUS GUEY-„NIER, bedienaer des H. Evangeliums binnen dese stadt Batavia, dat hy voor den „tyt van vijfftbien naestkomende jaeren, met exclusie van allen anderen alhier „in India ende de plaetsen, sorterende onder het gebiedt van de generaele Neder-„landse geoctroyeerde Oostindische Comp^e^, sal mogen doen drucken, uytgeven „ende verkopen seker Vocabulaer in 't duyts en maleyts, door zijn eerw. selve „gemaeckt en by een vergadert, verbiedende allen ende een yegelyck, die haer „bevinden onder het gebiedt van de gem. E. Comp^e^, 't zy dienaren ofte borgers, „het gem^te^ Vocabulaer in 't geheel ofte ten deele, in 't groot ofte kleen binnen „den voorn. tyt van 15 jaeren na te maecken, drucken, uytgeven ofte vercoopen „ofte, elders nagedruckt zynde, hier in India, op plaetsen van 's Comp^s^ gebiedt, „te brengen om gebruyckt ofte verkoght te werden sonder consent van den „voornoemde d^s^ FREDERICUS GUEYNIER, op verbeurte van alle de nagedruckte boecken „en daer en boven de somme van hondert ryexdaelders à 60 stvs yder, te appli-„ceren een derde deel ten behoeve van den officier, die de calange doen zal, het „twee derden deel ten behoeve van de armen der diaconye en het resterende „ten behoeve van het Lazarus huys, beyde deser stadt Batavia".

1680.

22 Januari. Besloten tot het drukken van de geamplieerde plakaten tegen particulieren handel van 16 Augustus 1678 en 27 Juli 1679. [*Zie N. I. Plakaatboek, III, bladz. 12 en 33*].

1681.

Dialogo rustico e pastoral etc. (*Zie Suppl bladz 63*). Bij schrijven van 29 April 1681 verzocht D^s^. J. FERREIRA à D'ALMEIDA aan Heeren XVII^nen^, dat „seecker controversie bouckje, by hem in de portugese tale geschreven" en hetgeen hij aan de Classis van Amsterdam „om te revideren" had gezonden, door de O. I. Compagnie mocht worden gedrukt Bij brief van 20 November 1681 deelden Heeren XVII^nen^ aan de Indische Regeering mede, dat zij geen bezwaar tegen het drukken en de Kamer van Amsterdam gemachtigd hadden daartoe over te gaan, „als de Classis van Amsterdam het van nuttigheyt en stichtelyckheyt oor-„deelt te wesen".—In de resolutien der Indische Regeering van 21 Maart 1684 wordt de „dialogo rustico" bij name genoemd als „int vaderland ten coste van d'E. Comp. gedruckt". Ds. FERREIRA verspreidde daarvan 30 à 40 exemplaren.—Vermoedelijk bevat het „controversie bouckje" eene wederlegging van de „dialogo „rustico", welk laatste alzoo vóór 1681 gedrukt moet zijn en waaromtrent in 1736 werd beweerd, dat zulks „op een sinistre wijze in een schip van de O. I. Com-

pagnie was geladen om naar Batavia vervoerd te worden. — Het bevat eene verdediging van de Roomsch Catholijke tegen de Gereformeerde godsdienst

In zijn bovenbedoeld schrijven deelde FERREIRA ook mede, dat hij spoedig gereed zoude komen met zijne Portugeesche vertaling van het Oude Testament, welke in Indië niet ter perse is gelegd, noch herdrukt.

„Ondertusschen” schreven Heeren XVIInen, „cunnen wy niet voorby gaen „te lauderen de bysondere vlyt en ijver, die den voornoemden Ds. FERREIRA in „syn beroep allomme toont en presteert, met betuyginge, dat hy ons daar in „volcomen genougen geeft, te wenschen synde, dat syne mede Broederen in Indien „des selfs voetstappen in alles quamen na te volgen, daer in wy tot ons leet„wesen moeten seggen, dat veele seer gebreekigh blyven en haer plicht soo „weynigh betrachten”.

1682.

23 Januari Besloten tot het drukken van een plakaat tegen moetwilligheden, straatschenderijen, vechten met messen door matrozen, enz. (N. I. Plakaatboek, III, bladz. 79—91). — Dit plakaat is den 23sten Januari 1682 gearresteerd, maar eerst den 27sten Februari daaraanvolgende afgekondigd, doordien „het den drucker niet eerder vermeint te sullen kunnen vaardig krygen”. Het stuk is 26, tamelijk lange artikelen groot, maar voor het drukken van dit plakaat ongeveer eene maand noodig te hebben, bewijst niet voor vlug werk ter drukkerij.

6 Februari Besloten tot het drukken van een plakaat wegens het vrijgeven van slaven en tegen de besmettelijke ziekte van „lazarie” (N I. Plakaatboek, III, bladz. 75—79). — Dit plakaat is gearresteerd den 27sten Januari 1682, maar eerst den 6den Februari daaraanvolgende afgekondigd, „dewyle den Drucker daer „mede niet eerder klaar schynt te kunnen comen”.

9 Juni. „De Gouverneur Generaal exhibeert in Rade een extract kerkelijke „resolutie van den 8en courant, door d'eerw. broeder praeses, MELCHIOR LEYDECKER, „geadsisteert met den broeder ouderling, ADRIAAN VAN HOESEN, als gecommitteerde, „ten selven dage aan zijn Edt. overgelevert, waar by hun Eerw. versoecken, dat „de druk van zeker tractaatje over den korten inhout van het nieuwe testament, „in de Nederlantse en Portugese tale door den eerw. ds NATHANIEL DE PAPE „alhier nu onlangs te samen gestelt, mogt werden gesupprimeert etc. — waarop „gedelibereert zynde, verstaan is, dat niet alleen de druk van het voorseyde „tractaatje van ds DE PAPE zal werden gesupprimeert, maar dat ook den drukker „door den Fiscaal van India zal werden gecalangieert, het selve zonder voor„kennisse van ds Hr. Mr. PIETER PAAUW als censor van de druckerye onder de „pers gebragt te hebben, mitsgaders dat zy ook geen geschriften, de leere of „godtsdienst betreffende, in de druckerye zullen mogen aannemen, tenzij daar „beneffens blyke, dat op de vertoninge van hun Eerws door ons acte van licentie „tot den druk van alsulke dingen verleent zy”.

27 November. Besloten niet te drukken „seker vragebouk, t'samengestelt „door d[s] CORNELIUS DE LEEUW ten dienste des Christendoms op Sengy" [Sangi-eilanden] en door den kerkeraad in de Molukken voor dat doel aan de Regeering aangeboden, omdat de Bataviasche kerkeraad „eenpariglyck" van gevoelen was, dat „in het selve in het duyts, hoeveel te meer in het sengirees, zeer veel aan-„stotelycke en harde stellingen zyn, behalve dat het oock al te lang en te wyt-„lopigh voor d'eerste aencomende leerlingen zij; daer by comt, dat de maleytse „taal op de meeste, soo niet op alle die eylanden bekent is en in swang." — De Regeering verzocht den kerkeraad „de aanstotelycke en harde stellingen met „sublimatie onder deselve" aan te toonen.

Nadat d[s] FERREIRA, evenals zijne collega's, SLAVIUS en DE VOOGT, ettelijke drukfouten in zijne Portugeesche vertaling van het Nieuwe Testament, in Nederland voor rekening van de O. I. Compagnie („t'onse geen geringe kosten", schreven Heeren XVII[nen] op 29 November 1683) uitgegeven, had ontdekt, besloot de Indische Regeering op voordracht van den Bataviaschen kerkeraad „het register „der uytgevonden fauten" te laten drukken, „bezyden recommandatie aan haar „Eerw[s] om goede toesigt daarover te nemen tot voorcominge van druk faulten, „die 'er andersints lightelyck zouden konnen insluypen". — Volgens FERREIRA had tot de reviseurs van zijn werk in Nederland behoord „een portugese Joode, die „tot het Christendom is overgecomen en het werck ten principaele op sigh heeft „genomen gehadt, veelo absurditeyten in de tale, verduysteringe en contrarieteyten „in den sin syn toegebracht".

1683.

26 Mei. Aan den kerkeraad te Batavia vergund het drukken van attestatiën.

29 November. Op dezen datum schreven Heeren XVII[nen] aan de Indische Regeering, dat zij 1600 exemplaren van FERREIRA's vertaling van het nieuwe testament, welke „albereyts in de schepen geladen waeren om UE. toe te senden", had doen vernietigen wegens de daarin ingeslopen fouten, „eene saecke, bij ons „ingesien en opgenomen als van de uytterste tederheyt, waer van haer de vijanden „van het Christendom en gereformeerde gelove niet souden nalaten te bedienen „en sulcx tegens ons ten quaetsten te duyden". Heeren XVII[nen] gelasten daarom ook de Indische Regeering alle exemplaren, welke zij machtig kon worden, — ook die, voorzien van „het register der uytgevonden fauten", — eveneens te vernietigen, „synde onse verdere begeerte, dat het voorsz. testament de novo sal „werden gerevideert door den voorn. d[s]. FERREIRA en andere, taelkundige predi-„canten tot Batavia ende van alle fauten gecorrigeert aldaer onder de persse ge-„bracht ofte, soo het drucken aldaer niet wel doenlyck soude wesen, dat ons een „of meer gecorrigeerde exemplaren mogen worden toegesonden om hier te lande „op een nieuw gedruckt te werden".— Zie verder Suppl. 1680.

1685.

Blijkens brief van Heeren XVII[nen], gericht aan de Indische Regeering,

dd. 9 October 1685, hadden zij „voorgenomen maleytse [Arabische] letters" door de Kamer van Amsterdam te doen bestellen. — Dit bericht nopens deze lettersoort is alzoo ouder dan het vermelde in Suppl. 1698.

In denzelfden brief komt ook het navolgende voor: „de moeyten en ijver „van den predicant. MELCHIOR LEYDECKER, in het oversetten van het oude en nieuwe „testament in het Maleyts is een godtvrughtigh en prijswaardigh werk en om het „selve, soo veel in ons is, te seconderen sullen wy UE. laaten toecomen de „maleytse off arabische letters, by UE. voor dien eynde gevordert, soo oock de „duytse en latynse, volgens de lyste, daer van becomen".

1 6 8 6.

* Lijsten van in- en uitgaande rechten te Batavia.

1 6 8 8.

13 April. „Door d'Hr. directeur generaal vertoont synde een reecq. van „den Comps. boeckdrucker, ABRAHAM VAN DEN EEDE, waar by vertoont wert, dat „denselven sedert ulto. November 1673 tot ulto. Augusti 1687 over genotene „gereetschappen en druckletters alleen schuldig was Rxds 1107:13, dogh daar „tegen weder sedert ulto. Maart 1674 tot ulto. Augusti 1687 voormelt voor „gepraesteerden dienst in het drucken te pretenderen had een somme van Rxds „3,357:8, sulcx hem dan nog per saldo competeren soude Rxds 2,240:5, soo is „verstaan dat gelt aan hem te laten betalen, dog onder cautie van weder uyt te „sullen keren 't gene aan hem naderhand bevonden mogt werden ten onregte „betaald te zijn." — Aan VAN DEN EEDE werd derhalve eerst na ommekomst van veertien jaren betaald, wat hij in 1674 aan drukwerk had geleverd, voor welke zonderlinge handelwijze geene verklaring is gevonden.

Placaat, enz. — *Hiervan bestaat ook eene uitgave in kl. 4o met den titel:* „Placaat tegens de aankomste der vreemde natien, en het aanbrengen en 't „wegloopen van Oosterse slaven". Batavia, 14 bladz. (A. VAN DEN EEDE).

1 6 9 3.

14 April. Op voordracht van den Bataviaschen kerkeraad besloot de Regeering, „dat het stellen van den korten inhout van het selve [de Portugeesche vertaling van het N. T.] voor aan, evenals in den Nederlandsen druk staat, is „eene dienstige en nodige sake, waar mede de reviseurs respective dan sullen „mogen voortvaren; en ten tweeden, dat, gelyk den tweeden druk van het selve „by onse resolutie van den . . . . ao passado (*) besloten is alhier tot Batavia „te laten geschieden, conform het geen waartoe de Heeren Principalen de Regering „by hare brieven van den 29en Novembr. ao 1683 (†) en 8en Octobr. 1685 (§)

(*) Oningevuld. Waarschijnlijk is bedoeld de resolutie van 5 Februari of 13 Maart 1693. — Zie Suppl. 1693.

(†) Zie boven bij 1683.

(§) Ten rechte 9 October 1685. — Zie boven bij 1685.

„hebben gequalificeert, haar Eerw. dierhalven voor het selve, namentlyck aan de „ommezyde van het tytelblad in de Portugese tale sullen stellen en doen drucken „de volgenden advertentie; namentlyk: Desen tweeden druk van het Heylige „N. Testament, verbetert en op de kanten vermeerdert met gelykluydende texten „der Heylige Schrifture, word uyt gegeven op het bevel en ordre van de Hoge „Regeringe over den Staat van de Vereenigde Nederlandse Comp. in Oost Indien „en is oversien met goedkeuring van de Eerw. kerklijke Vergadering tot Bat^a. „door de bedienaers en verkondigers des H. Evangeliums van de kerke derselve „stad, Theodorus Zas en Jacobus op den Akker".

18 Mei. De Regeering keurde goed het „expedient", uitgevonden door den Bataviaschen kerkeraad om d^s. M. Leydecker te gemoet te komen in het vertalen van „de H. Schriften" in het Maleisch, namelijk vrijstelling van „alle „syne ordinarie predikbeurten in de week, behalven de Sondagse". — Door de Regeering werd dat vertalen „voor een prijselijke zake aangesien". — Aanleiding tot de vertaling van den Bijbel in het Maleisch gaf een omstreeks 1690 door den Ambonschen aan den Bataviaschen kerkeraad gedaan voorstel ter zake, waarna de Bataviasche kerkeraad d^s. Leydecker verzocht dat werk te ondernemen.

1 September. „Aengesien by 's Comp^s. klene winkel ongeveer 3000 riemen druckpapier zedert eenige jaren hebben berust, die niet te passe kunnen gebragt werden, soo is goet gevonden den boekdrucker te ordonneren voortaan tot de doodbriefjes geen ander als dat papier te gebruyken, het welk hem uyt de klene winkel voor de incoopspryse sal werden verstrekt, ten eynde de Comp. met ter tijd daer van ontlast geraken mag".

1695.

13 Mei. Vergunning verleend tot het laten drukken van ettelijke psalmen, enz., door den predikant Jac. op den Acker in de Portugeesche taal vertaald, „soo haast onse orgelist de noten, daar op gestelt, eens nagesien en deselve „tegens die van de Nederduytse psalmen, welke ordre daar in gevolgd is, gecon-„fronteert sal hebben om, soo veel mogelyk, alle fouten en het afwyken van „de wyse te praevenieren". — De broederen Zas en Tornthon hadden de vertaling nagezien.

XVIIIe EEUW.

1701.

17 Juni. „Op 't gedane versoek van den drucker. ANDREAS LAMBERTUS „LODERUS, om het benodigde papier en parquement tot de druckerye van d'E. „Comp. te mogen genieten tot 25 per cents boven de vaderlandse prys, soo als „het by de vorige druckers is betaalt, ingesien synde, dat d'E. Comp. tot alle, „tgene ten dienste van deselve werd gedrukt, gewoon is 't benodigde papier ten „vollen te verstrecken en het drukken alleen te betalen, mitsgaders volgens het „oude contract wel gehouden is de nodige gereetschappen tot 25 pr cents boven „het costende te laten volgen, dog daar onder niet kan begrepen werden 't papier, „dat ten dienste van de ingesetenen alhier tot de druckerye werd vereyst, buyten „dat ook d'E. Comp. ten opsigte van de risico, 't bederf en andere toevallen „daarby niet soude konnen bestaan, maar nadeel komen te lyden, soo is dierhalven „goetgevonden 't papier aan hem niet minder af te staan als tot 50 pr. cts. boven „de vaderlandse prijs en het parquement, dat als een gereetschap tot de druckery „aan te merken is, tegens 25 pr. cents, mits dat hem dan ook sal moeten onder-„werpen de verdere conditien van 't voorz. oude contract en tselve met syne onder-„tekeninge bekragtigen".

18 October. „Aan den borger en gew. boek drucker, JOANNES DE VRIES, „is op syn versoek toegestaan om, benevens syn familie, met de eerste retour-„schepen na 't vaderland te mogen vertrecken onder de gewoone betalinge van „het daartoe staande transport- en costgelt".

Bij zijn overlijden op 16 Maart 1701 was LEYDECKER met het vertalen van het N. T. in het Maleisch gevorderd tot den Brief aan de Ephezen, cap. VI, vers 6, waarom de Bataviasche kerkeraad den predikant P. VAN DER VORM, „als de „voornaamste taalkundige onder de broederen" en omdat hij uit eigen beweging reeds begonnen was LEYDECKER's vertaling voort te zetten, verzocht daarmede voort te gaan, welk verzoek VAN DER VORM „seer gewillig, onvermindert het „waarnemen van syn vollen kerkendienst", aannam.

Op 23 Mei 1701 stelde alsnu de kerkeraad aan de Regeering voor dat werk „op deselfde manier en conditie" als LEYDECKER door VAN DER VORM „te „doen voortgang nemen en voltrecken". Maar de Regeering, „niet ten vollen „geinformeert en versekert, of den selven [VAN DER VORM] wel van soo volkomen „taalkunde is, als tot dat voorname en tedere werk werd vereyst", gaf den 3den Juni 1701 aan den kerkeraad te verstaan, dat 't haar aangenaam zoude wezen,

indien VAN DER VORM „in syne prysselyke yver sal willen volharden", doch het werk moest hij „uyt eygene beweginge voltrecken". Tevens gelaste zij het manuscript van LEYDECKER in de consistorie van den kerkeraad te bewaren in „een bysonder kasje", waarvan de sleutel onder den oudsten predikant moest berusten.

Op den 10den October 1701 deelde de kerkeraad aan de Regeering mede, dat ds. VAN DER VORM „een goet taalkundige" was en „wel besonder de Maleytse „taal in den grond" verstond, „gelyk ds LEYDECKER bij syn leven sulx, niet alleen „aan de vaderlantse synoden en classen heeft geschreven in de kerkelyke brieven, „maar ook menigmaal particulier aan syn collegas en openbaar in de vergadering „betuygt heeft". Vermits nu VAN DER VORM zijne vertaling voltooid had, verzocht de kerkeraad, dat de Regeering die vertaling „met datselve aansien en autho- „riteyt geliefde te begunstigen als die van LEYDECKER". Maar de Regeering volhardde den 25sten October 1701 bij haar besluit van 3 Juni te voren en gelastte tevens het werk van VAN DER VORM eveneens in „een bysondere kasse" te bewaren (*).

1702.

Bijdragen tot de geschiedenis van een Indisch boek leveren de navolgende extracten uit de resolutien van de Hooge Indische Regeering.

11 Maart 1701. Nadat de Bataviasche kerkeraad had verzocht, „dat met „het drucken van 't portugeese rijm psalmboek, waar toe de geeyste druknoten „met het schip de Generale Vrede reets uyt het vaderland overgebragt sijn, „mogte werden voortgevaren", overwoog de Regeering, „dat 't grootste gedeelte „van de Inlanders niet konnen lesen en de andere reets gewoon syn het neder- „duytse psalmboek te gebruyken en 't portugese daaromme apparent van weynig „aftrek soude syn". De Regeering besloot daarom, alvorens op het verzoek te beschikken „het berigt en consideratien van haar Eerws. te vorderen, niet alleen „wegens hare calculatie, hoe veel sulx wel sal komen te kosten, maar ook tot „wiens laste dat soude dienen te geschieden, om aan de eene zijde de portugeese „gemeente niet te onthouden 't gene dienstig voor deselve soude konnen geoordeelt „werden, en aan de andere zijde d. E. Compe. te bevrijden van sodanige onnodige „lasten, als deselve bij het drucken en aan de hand blijven van het portugese „nieuwe testament heeft geleden".

3 Juni 1701. Nadat de kerkeraad had bericht, dat het drukken van 1000 exemplaren in 8o „na de gemaakte calculatie" zoude kosten 1243 rijksdaalders, besloot de Regeering „die saak in suspensie en nader beraad te houden".

7 October 1701. De Regeering vond goed „haar Eerws. tot een dispondityf „deser vergadering toe te voegen, dat deselve niet resolveren kan de 1000

(*) In gevolge resolutie van 23 December 1704 moest de secretaris van de Hooge Regeering bewaren den sleutel van het kistje, waarin de manuscripten van LEYDECKER en VAN DER VORM opgeborgen waren.

„exemplaren op kosten van d' E. Compe. te laten drucken op de simpele sustenue, „dat den vertier mogelijk groot genoeg wesen sal, als deselve op een civiele prijs „werden gestelt, dewijl zy tot haar schade het contrarie bij het drucken van „het portugese nieuwe testament en andere boeken meer genoegsaam ondervonden „en ervaren heeft; — dienvolgens, dat dese vergadering d'E. Compe. dierwegen „met geen verdere onkosten soude konnen beswaren dan tot het gem. werk son„der betaling te laten gebruyken en leenen de noten, dewelke op kosten van „d'E. Comp. uyt het vaderland gevordert en ontfangen syn; ende dat alle verdere „onkosten, soo van drukken, als anders, tzy door een uitschryvinge te doen of „wel op een andere wyse sullen moeten gevonden werden buyten kosten van „d'E. Compe".

12 Mei 1702. „Van wegens den Eerwaarden kerkenraad deser stede „versoek gedaan zynde om tegens een civile prys geriefft, anders als een milde „gifte beschonken te mogen werden met 100 riemen druk papier uyt de klene „winkel, synde soo veel, als haar Eerws tot het drucken van 1000 exemplaren „nieuwe rijm psalm-boeken op noten in de portugese tale van noden sullen heb„ben, alsoo haar Eerws, met den stats drucker overeengekomen synde, hun selven „althans in staat bevinden met dat dienstige werk te konnen voortgaan; zoo is, „daar over gedelibereert sijnde, goetgevonden om het kleene principaals wille en „om van 's Comps wegen daartoe ook ietwes te contribueren, het voormte druk „papier, dat pas 125 rds of daar omtrent sal belopen, aan haar Eerws ten eijnde „voorn. te schenken en by voormte klene winkel boekjes op rekening van extra„ordinarij ongelden te laten affschryven ende liquideren".

1704.

5 December. Nadat de Classis van Amsterdam bij de Heeren XVIInen had aangedrongen op het drukken van „de maleytse versie" van LEYDECKER, door VAN DER VORM voltooid, gaf de Bataviasche kerkeraad hiervan kennis aan de Regeering, met verzoek, dat „de revisie van het O. T. in 't Portugees mogte „in 't werk gesteld werden". De Regeering stelde echter het nemen van een besluit ter zake „tot nader gelegendheid" uit.

1706.

Billet, houdende verbod op het vervoeren van kaneel-, nagelen- en notenboompjes, 1 bladz. Plano. (Zonder naam van plaats en uitgever).

1708.

31 Januari. Nadat de predikanten bij de Maleische gemeente te Batavia, P. VAN DER VORM en F. COLDEDEBORN, „nu en dan" den Gouverneur-Generaal hadden verzocht LEYDECKER's vertaling te mogen „resumeren ende besien, offer „eenige spelfouten of andere omissien in waren", bracht de Gouv. Gen. dit verzoek ter tafel van de Hooge Regeering, die, na „daar over in 't brede" te hebben „gediscoureert", het verzoek „op de omvrage van den heer Gouv. Gen." toestond en tevens aan de verzoekers opdroeg op te geven, wat naar hunne

meening, „'t sy van druckletters, papier, letterzetters als andersints tot de „druckinge van voorschreven versie nog met de retour fluyt Duyvenvoorde uyt het „vaderland soude dienen te werden gevordert om sulcx van de Heeren Principalen „niet alleen, maar ook met eenen haar Hoog Eds goedvinden en qualifikatie tot „het opgemelte drucken te versoeken". — Tevens gelaste de Regeering eene „preuve" te nemen met het drukken van een Maleischen catechismus „soo veel „met de aan handen synde letters en gereetschappen kan geschieden" om daarna „te overleggen, wat daar omtrent in der tyt nader sal dienen gedaan ofte gepe-„titionneert te werden".

Extract uyt de Generale Resolutien des Casteels Batavia, genomen in Rade van India, op Donderdag den 26sten January 1708 [*Maatregelen tegen diefstallen van Compagnie's koopmanschappen*], 19 bladz. 8o (Zonder naam van plaats en uitgever).

1 7 1 0.

29 Juli. Afstand aan den „daarom versoekenden" boekdrukker LODERUS van de muzijk-typen, gebruikt voor het Portugeesche psalmboek „en die altans „by de kleene winkel buyten eenig gebruyck leggen", tegen 25 pct avans, „sullende hem vry staan deselve alvorens te proberen".

19 Augustus. Mr. D. DURVEN, lid in den Raad van justitie te Batavia, aangesteld tot Censor van de drukkerij, in de plaats van A. VAN RIEBEUK, die, niettegenstaande zijne benoeming tot Gouverneur-Generaal in 1709, tot evengenoemden datum als censor was werkzaam gebleven.

1 7 1 2.

Maart. De weigering der Regeering aan LODERUS tot het uitgeven van een naam-register wordt eenigermate verklaard door het volgende, ontleend aan G. FREYTAG's, Bilder aus der deutschen Vergangenheit, II, 293: „eine krankhafte „Scheu vor der Oeffentlichkeit nahm überhand. Als im Beginn des 18en Jahrhun-„derts die ersten Anzeigeblätter entstanden und der Rath von Frankfurt am „Main dem Unternehmer verstattete, eine wöchentliche Liste der Getauften, Ge-„trauten, Verstorbenen zu veröffentlichen, erhob sich ein allgemeiner Schrei des „Unwillens, es sei unerträglich, dasz man diese intimen Verhältnissen public mache". — Uit het midden der 19de eeuw dagteekent het volgende, vermeld door M. VAN GEUNS in „het Soerabajasch Handelsblad van 1853—1903": „de opvattingen van „het couranten-lezend publiek verkeerden nog in een zeer rudimentair stadium, „wat onder meer hieruit blijkt, dat, toen de Oostpost verslagen begon te geven „van de *openbare* zittingen van den Soerabajaschen raad van justitie, haar „het „„recht werd betwist de namen te vermelden van beklaagden en klagers, welke „„hun twistgeding aan de uitspraak der regtbank onderwierpen"; zelfs schroomde „men niet „den uitgever zware bedreigingen te doen, indien hij het wagen dorst „„de namen van enkelen, die daarbij betrokken waren, te noemen.""

1 7 1 3.

* Plakaat betreffende de verplichtingen van uit Indië naar Nederland terugkeerende personen.

1 7 1 4.

* Plakaat behelzende voorschriften nopens de bagage van repatrieërenden.

1 7 1 6.

* Plakaat tot reglement op het stuk der bagage en bestelgoederen.

1 7 1 8.

Volgens Heijdt, Schau-Platz von Africa und Ost-Indien, S. 33, bevond zich in het kasteel Batavia achter de keuken van den Gouverneur-Generaal „ein kleiner „Hof, in welchen der Hofmeister des General-Gouverneurs logiret. Durch diesen „Hof und Bau gehet man wieder in ein ander Höfgen, worinnen die Castells-„Buchdruckerey sich befindet". Men kan uit dit bericht nagaan, niet alleen, waar ongeveer de kasteels-drukkerij zich heeft bevonden, maar ook, hoe onbeduidend die drukkerij moet geweest zijn. De climax toch „kleiner Hof" en „Höfgen" bewijst, dat de ruimte, voor de drukkerij toegestaan, al heel klein moet geweest zijn, wat moeilijk anders kon wegens de massa gebouwen en gebouwtjes, welke in het betrekkelijk kleine kasteel van Batavia waren te zamen gepakt. — Zie over de ongezondheid van het „Höfgen" bij 1745.

1 7 2 1.

Maart. De inlandsche burger, Thomé Anthonisz, verzocht aan den Bataviaschen kerkeraad de Portugeesche vertaling, door den predikant J. op den Acker gemaakt van een in Nederland door den predikant Hakvoord uitgegeven avondmaal-boekje te zijnen koste te mogen laten drukken, welk verzoek de kerkeraad den 17den Maart 1721 aan het oordeel der Regeering onderwierp, die den 25sten daaraanvolgende op het verzoek gunstig beschikte.

1 7 2 3.

Hakvoord (B.), a sancta cea de Jesu Christo, Senhor e Salvador nosso, Proposta em sua verdadeira preparaçaõ, Actual uso, e Exercicio despois de seu uso Por hum Sililoquio, com a Alma, e aplicada a os animos dos membros de Igreja Reformada, como taõbem Algims Psalmos, e Hymnos, que ordinariamente sob, e despois de sua celebraçaõ se cantaõ. Traduzida por Jacobo op den Akker. Impressa A a custa de Thomé Anthonis, natural, e cidadaõ Mercador da mesma cidade. Batavia, 12o. 332 bladz. (H. Welzing e A. Fronenbroek).

1 7 2 4.

* Plakaat van de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden van 21 September 1717 tot wering van particulieren handel (*Herdruk*).

1 7 2 8.

* Instructie voor de schippers.

1 7 2 9.

22 Juli. De adsistenten, H. Welsing en A Fronenbroek, Compagnie's

drukkers, worden op hun verzoek, „uyt consideratie harer langjarige diensten", bevorderd tot ordinaire klerken met ƒ 30.— 's maands en onderkoopman's tractement.

* Plakaat tegen het rijden met chaisen binnen de stad Batavia, 30 December 1704 (*Herdruk*).

* Plakaat tegen het rijden met voertuigen over de kasteelsbrug te Batavia, 24 Juni 1719 (*Herdruk*).

1730.

7 Maart. „Is op den voorstel ende de vrage van den heer Gouverneur Generaal goedgevonden, mits het toenemende gebrek aan drukletters in 's Comp[s] druckery, by een nadere ampliatie van eysch met het schip de Herstelling, na de opgave van de druckers, HENDRIK WELSING en ALARDUS FRONENBROEK, uyt het vaderland te vorderen een quantiteyt van 822 ponden diverse soorten, alsoo deselve alhier ten uyttersten benodigt zyn, mitsgaders de voldoeninge daaraf, alschoon zulx na het genoteerde by den vaderlandsen brief van 28 Aug[i]. des jaars 1727 om redenen, daar by vermelt, onmogelyk schynd, egter met veel empressement te versoeken aan de heeren M[rs], dewyl men buyten deselve het nodige voor den dienst van d'E. Comp. niet zal konnen besorgen". — De boven bedoelde „redenen", waarom de Indische Regeering huiverig was druk-typen aan te vragen, waren volgens de missive van Heeren XVII[nen] dd. 28 Augustus 1727, „dat het heel „difficiel zoude zyn in een jaar of twee tyts zo veel nieuwe drukletters, als daar „toe [t. w. het door de Indische Regeering voorgestelde drukken harer resolutiën tot vermindering van schrijfwerk]. „vereyscht worden in gereedheyt te brengen, „also in gantsch Europa, na dat men ons berigt, maar twee Meesters worden „gevonden, die haar op dat werk toeleggen" — Heeren XVII[nen] waren ongetwijfeld ter zake slecht ingelicht of zochten naar een argument tot afwijzing van den Indischen eisch; want het valt niet aan te nemen, dat in 1727 in geheel Europa slechts twee lettergieterijen zouden bestaan hebben.

1731.

9 Juli. HELENA PEDEL, weduwe van LODERUS, teekende kwitantiën voor het drukken van dood-briefjes.

1732.

1 Augustus. Wegens overlijden van H. WELSING wordt D. RAMPEN tot opziener van de Compagnie's drukkerij benoemd.

1733.

16 Januari D. RAMPEN bevestigd als Comp[s] drukker met de qualiteit en gage van adsistent à ƒ 24.— 's maands. K. COPERDRAAT en J. MEENS, sedert eenigen tijd als drukkers en letterzetters werkzaam, bevorderd tot jong-adsistenten met ƒ 16.— 's maands, — alles onder een nieuw verband van 3 jaren.

29 Juni. Last tot het drukken van eene lijst of inventaris van equipage- en ammunitie-goederen van schepen, ter invulling van het verbruikte gedurende eene reis.

21 Juli. Aan de weduwe LODERUS toegestaan de stads-drukkerij over te doen aan haren zoon, JAN JACOB LODERUS, „nadien de continuatie van gem. „druckerye ten dienste van de stad en het gemeen niet wel schynt gemist te „kunnen werden". — De familie LODERUS verkeerde in behoeftigen staat

Loterye ten behoeve van de Nederduytsche kerk geconsenteert by haar Edelens de Hoge Indiase Regeering den 28 July Anno 1733. Batavia, plano. 1 bladz. (D. RAMPEN).

* Lyste en reglement waer na alle thuyskomende persoonen uyt Indien, soo officieren als gemeene, zich zullen moeten reguleeren in het mede brengen van een behoorlyk getal canassers thee, enz.

1735.

Publicatie betreffende het snoeijen van gangbare munt. Plano, 1 bladz. (Zonder naam van plaats en uitgever).

1736.

15 Mei. Op voorstel van den Gouverneur-Generaal wordt besloten tot het laten drukken der predicatie, door G. T. HOGENDORP in de nieuwe Hollandsche kerk te Batavia voor de eerste maal gehouden. — De leerrede moest vooraf door den kerkeraad worden geëxamineerd.

1738.

Bij missive van 30 April 1738 verzochten de Ceilonsche ministers „met „het drucken van de vier Evangelische boeken in de Singaleesche taale, waartoe „zij verklaarden in staat te zyn, te mogen voortvaren"; tevens verzochten zij „om tot meerder vrugt deselve ook in de Mallabaarse en Portugeese tale in drie „colommen daarnevens te mogen drucken".

Alvorens hierop te beschikken won de Indische Regeering den 14den Juli 1738 het advies van den Bataviasche kerkeraad in nopens de vraag, „of dese „drucking der heylige schrift in voorsz. talen wel van zoodanigen nut zal wesen „tot bevordering van het Christendom".

Intusschen keurde zij goed, dat de Ceilonsche ministers zouden voortgaan met het drukken eener „gramatica of dictionarium in de Singaleese tale, dewyl „zulx wel noodsakelyk scheint te wesen voor 's Comps. dienaren om zonder behulp „van een taalman met den inlander des te beter over weg te kunnen komen".

De Bataviasche kerkeraad vond het drukken van het N. T. in drie talen, „niet alleen zeer heylsaam, nut en dienstig, maar ook althans voor zeer loffelyk „en volstrekt noodzakelyk aan te sien".

Blijkens de bewoordingen harer vraag verwachtte de Regeering kennelijk een ander antwoord en liet niet na aan te teekenen, dat het antwoord haar „ter verwonderinge" strekte. Immers in eene zaak van gelijken aard, te weten het drukken van den Maleischen bijbel met Arabische karakters, hadden de leden van den Bataviaschen kerkeraad „zo zeer van malkanderen verscheelt, dat de „sentimenten op een byna onbegrypelyke wyze teegens den anderen quamen aan

„te loopen". De Regeering vond in die handelwijze van den kerkeraad „wel „weeder stoffe ter betuyging onzer bevreemding en tot verscheyden speculatien „van haar Eerws. onstantvastige gevoelens," maar achtte 't toch onnoodig „daar-„omtrent eenige singuliere remarques te maken."

Op den 25sten Juli 1738 machtigde zij mitsdien den kerkeraad „de versie „des ouden Testaments na het authographum [van LEYDECKER], bij de kerkenkas „te vinden (*), onder het ooge van een der predikanten zelve accuraat en sorg-„vuldig te laten copieeren en authoriseeren, zonder dat het zelve besmult gerake „ofte t' soek gebragt werde, omme daarvan in der tijd zodanigen gebruyk te „kunnen maken, als vereyscht mogte werden, wanneer men desenthalven eens „zal hebben verstaan het goedvinden der Edele hoog agtb. Heeren Principalen".

Langs particulieren weg was de Gouverneur-Generaal in het bezit gekomen van een exemplaar van de Portugeesche vertaling van het O T., door Deensche missionarissen van de Augsburgsche confessie in 1738 te Trankebar tot en met het boek Esra uitgegeven, waartoe volgens informatie acht jaren te voren zoude gediend hebben het bovenbedoelde autographum, zonder dat men wist, „door wien „of op wat wijze het zelve uyt de kerkenkas geligt en haar toegesonden was".

„Nadat hier over onder de heeren leeden [van den Raad van Indië] ver-„scheyde raisonnementen gevallen waren", besloten zij, mede op den 25sten Juli 1738, het bewuste exemplaar aan den kerkeraad ten fine van onderzoek te doen toekomen.

* Herdruk van het plakaat van 28 Juli 1695 betreffende de overdracht van vaste goederen.

1739.

Bij schrijven, gericht aan den Bataviaschen kerkeraad, dd. 23 Mei 1738, verklaarden zes Deensche missionarissen te Trankebar, dat zij op last van wijlen den Gouverneur-Generaal, D. VAN CLOON, sedert zes jaren met behulp van het autographum begonnen waren met het drukken van eene Portugeesche vertaling van het O. T., welk drukken gevorderd was tot het boek Esther. Tevens zonden zij 48 exemplaren van het bereids gedrukte.

De Regeering was met dit bericht niet weinig verlegen; want bij missive van 28 December 1725 hadden Heeren XVIInen pertinent gelast het autographum in de kerkenkas te bewaren en in geen geval te laten drukken. Maar om „het „eminent caracter van wylen den Gouv. Gen. v. CLOON niet te prostitueren en „voor de wereld ten toon te stellen, als in desen ongequalificeerd gehandelt te „hebben", besloot de Regeering den 30en Januari 1739 de zaak te laten rusten. Zij gelaste tevens den Bat. kerkeraad de Trankebarsche editie, uitgegeven „door „lieden van eene andere religie dan de gereformeerde professie", te revideeren,

(*) In gevolge resolutie van 23 December 1704 moest de secretaris van de Hooge Regeering bewaren den sleutel van het kistje, waarin de manuscripten van LEYDECKER en VAN DER VORM opgeborgen waren.

met aanbeveling „dat werk met een onvermoeyden ijver tot dienst van Godes „kerke ten spoedigsten en zonder dilay voort te setten". De overgezonden exemplaren mochten intusschen niet „tot gebruyk in de kerken" geadmitteerd, maar zorgvuldig in de kerkenkas bewaard worden.

Op 13 Februari daaraanvolgende leverde de Bat. kerkeraad den sleutel in van de kist, waarin de meerbedoelde exemplaren opgeborgen waren, welke sleutel onder bewaring van den Gouverneur-Generaal bleef.

In September 1739 haaste zich de kerkeraad te berichten, dat de Trankebar-editie zoozeer van het autographum verschilde, dat zij waarschijnlijk niet volgens dat autographum gedrukt was, met welk bericht de Regeering zich den 11den September 1739 tevreden stelde, overigens ter zake niet anders bepalende, dan dat de mededeeling van den kerkeraad aan de Ceilonsche ministers zoude werden kenbaar gemaakt „tot naricht en speculatie".

1 7 4 0.

Billet, houdende verbod op den aanvoer van Makassaarsche slaven. Plano, 1 bladz. (Zonder naam van plaats en uitgever).

1 7 4 1.

* Herdruk van het plakaat van 6 November 1626 tegen het stoken van arak uit „vuyle suyckeren, stercke asschen ende andere, vuyle, bedorven substantien".

* Herdruk van het plakaat van 21 Juni 1698 wegens het „schieten, „klokluyden en trommelen, etc. by nagt, mitsgaders het aansteken of branden „van vuurwerken".

1 7 4 2.

De oprichting van de zoogenaamde inlandsche drukkerij moet uiterlijk in 1743 hebben plaats gehad, vermits sprake is van verstrekkingen aan die drukkerij in verantwoordingen van het boekjaar 1742/3.

Billet, houdende verbod op de aanvoer van opium. Plano, 1 bladz. (Zonder naam van plaats en uitgever).

Billet, houdende verbod op het heffen van tollen op pasar's, enz. Plano, 1 bladz. (Zonder naam van plaats en uitgever).

1 7 4 3.

26 Februari. Vergunning tot het drukken van wekelijksche briefjes der predikbeurten te Batavia.

Aanmerkingen over het vertuyen, ter Rheede van Cabo de Goede Hoop, in de Tafel-Baay. Folio, 3 bladz. (Zonder naam van plaats en uitgever).

Instructie voor de Hoofd-officieren ter zee, enz. Folio, 42 bladz. (Zonder naam van plaats en uitgever).

* Ordonnantie wegens het behandelen der brandspuyten en verdre gereetschappen daertoe behorende. — *Voor 100 exemplaren dezer ordonnantie is door Schepenen in Augustus 1743 aan den stads-drukker, D. van Schim, betaald eene som van 24 rijksdaalders.*

Ordre en reglement voor de schepen, ter Rheede van Cabo de Goede Hoop. Folio, 4 bladz. (Zonder naam van plaats en uitgever).

Project tot het oprigten van een Corps Cadets de Marine voor den zeedienst in Indiën, en tot het aanqueken van jonge Zee-Officiers, midsgaders het stigten van een Academi voor de zelve. Folio, 8 bladz. (Zonder naam van plaats en uitgever).

Reglement op de lykstatien, enz. — *Hiervan bestaat ook eene editie in folio, 7 bladz. Jaar van uitgave onbekend.*

1744.

In den morgen van den 14den Februari berichtte eene deputatie uit den Bat. kerkeraad aan den Gouverneur-Generaal, dat weder eene bezending Portugeesche bijbels, te Trankebar gedrukt, ontvangen was, weshalve de deputatie verzocht „te mogen weten Deszelfs sentiment en goedvinden dienaangaande".

Dit verzoek gaf den Gouv.-Gen. aanleiding de retroacta nopens de vroeger ontvangen exemplaren te doen nagaan, waaruit „in het minste kwam te blyken, „op wat redenen toenmaals heeft gesteund de apprehensie tegen de verspreiding „van die versie onder de gemeente alhier".

De Gouv-Gen. en de overige leden der Hooge Regeering vonden mitsdien goed den kerkeraad op nieuw af te vragen, „of er eenige wezenlyke redenen zijn, die „het gebruik van deze versie konnen gevaarlyk of van eenige bedenking maken."

In antwoord hierop stelde de kerkeraad voor „den Tranquebarischen druk „en versie alvorens behoorlyk te revideeren", met welk voorstel de Regeering zich vereenigde, „mits de revisie geschiede omtrent het autogaphum hier in de kerkenkas berustende, om hetzelve in dien staat te brengen, dat men die overzetting hier zelfs door den druk onder de gemeente introduceeren kan; en bij die gelegenheid tevens te visiteren en te confronteren de aan handen zijnde bijbelboeken van Tranquebaar om te zien of er eenig wezenlijk verschil in die versie gevonden wordt, dat dezelve inadmissibel kon doen oordeelen; mitsgaders met het eene en andere zooveel spoed te maken, dat het niet hopeloos zij. daarvan binnen zekeren redelijken tijd een einde te zien, waarvoor men reden heeft te vreezen door het vorige langwijlige termijn van 19 maanden, indien hetzelve anders noodig is geweest, of tot niets anders gediend heeft dan om, op de vraag dezer Regering, wat differentie in die versie der H. Schrift werd gevonden, te berigten, dat men dezelve in vele opzigten vond te verschillen met het manuscript alhier, gelijk de Eerwaarde Mohr, onder meer andere ongelukkige en temeraire raissonnementen, schijnt te willen staande houden bij eene op zijn verzoek daarnevens overgelegde vrij driftige en desrespectueuse deductie, bij vorm van apologie nopens hetgeen daaromtrent door hem en de verdere toenmalige gecommitteerden is gedaan, dewelke wel hadden mogen gemenageerd worden, om deze Regering te besparen de ontstichting, die daaruit kon worden opgevat, zoo men niet tevens verstaan had op hetzelve geen verdere reflectie te slaan".

10 Juli. Ingekomen en geresumeerd zijnde het rapport der volbragte revisie van het eerste boek Mozes in de Portugeesche taal door de leeraren dier Gemeente alhier, ingevolge het besluit dezer tafel van den 3en Maart jongstleden bij eene kerkelijke resolutie van den 13en daaraan volgende daartoe gequalificeerd, zooals het laatste daarbij geciteerd en het voorschreven rapport geïnsereerd werd gevonden, ter resolutie van Haar Eerwaarden de dato 29 Juny passo, behelzende tevens de approbatie van den kerkenraad over dit werk en het applauderen van den voorstel der reviseurs om thans met het drukken van dien bijbel in die taal een aanvang te maken, ten einde dat werk des te meer te accelereren tot nut en dienst der kerken, alwaar in die taal gepredikt wordt, en der gemeentens, die zich daarvan bedienen kunnen, zoo is verstaan zich hiermede, voor zoo verre voor voldaan te houden, zoowel nopens het voor geciteerde besluit dezer Regering, als omtrent den ijver en de oplettendheid der reviseuren, mitsgaders den voorstel te amplecteren om het werk onder de drukpers te brengen, in vertrouwen, dat dezelve onverhinderd zal kunnen voortgaan, en het formaat te begrijpen in octavo vel minori forma, zoodanig dat met de kleinste letter, die men heeft, het gemakkelijkste zal uitkomen tot handbijbels voor deze en de Westersche kerken van Indië, voornamelijk die van Ceylon, waarop ook in het fixeren van het getal der Exemplaren zal moeten gedacht worden, te meer omdat de overzetting nog zonder hoofden of kantteekening is en het lang tegenhouden zoude dezelve te willen bijvoegen, hetwelk bij eene tweede editie in der tijd veel ligter zal vallen, mitsgaders de correctie over te laten aan den kerkenraad alhier of degenen, die Haar Eerwaarden daartoe zullen willen committeren, dewelke dan ook tevens onder het hooger opzigt van den Heer Gouverneur-Generaal zelfs, als verklarende zich deze moeite gaarne te willen getroosten, zullen moeten bezorgen diens voortgang en wat daartoe verder gehoort, ten einde dat werk spoedig en gelukkig mag volbragt worden.

Bij deze gelegenheid door den Heer Gouverneur-Generaal al verder te kennen gegeven zijnde, dat er, buiten het vorenstaande, nog eenige preparatoire punten waren om te komen tot het groote oogmerk der meerdere voortplanting van den Christelijken Godsdienst in deze gewesten, door Zijne Edelheid in Nederland voorgesteld en van daar ter executie, zooveel mogelijk, aan deze Regering opgedragen, dewelke Zijne Edelheid vermeende, dat al in zoo verre waren geävanceerd, dat met dezelve voor den dag konde komen, vooral nadat de toebereidselen tot het drukken in de Maleische taal zoo verre tot perfectie waren gebragt, dat men zonder prejuditie van de bovenvermelde uitgave der bijbel in het Portugeesche, eene pers voor het Maleidsche apart konde aan den gang houden, dewelke door Zijn Edelheid navolgens specifiek opgegeven zijnde, zoo is na resumtie en deliberatie goedgevonden en verstaan:

1o. dat vooreerst van het Maleidsche drukwerk zal worden genomen eene proeve en als een voorloper om te komen tot het groote werk van het drukken der H. Schrift met de karakters, die aan die taal eigen zijn, met het uitgeven

van een kort woordenboekje of vocabularium van zoodanige woorden voornamelijk, als in den bijbel voorkomen en de gemeene Maleidsche taal te buiten gaan, zonder echter daarom ook andere uit te sluiten, zooveel de kortheid en bepaling van zulk een bestek toelaat, als zullende zoodanig handboekje moeten dienen om de bijbeltaal verstaanbaar te maken voor de gemeente, die aan de lage spreekwijze zoo zeer gewend is, dat de andere, schoon eigener aan de taal als die door dezelve, dan wel op eenige andere welvoegende wijze, zoo kort doenlijk zullen moeten worden uitgelegd om haar tot het regte verstand dier woorden te brengen en dus tot de lezing van Gods woord in die taal te prepareren en dezelve te faciliteren;

2o. en dat om hiertoe te komen in de tweede plaats zullen worden benoemd en aangesteld inspecteurs over de voorschreven Maleidsche drukkerij en correcteurs van hetgene, dat door dezelve in het licht gegeven wordt, idem ook om de taal te guaranderen, waarvan men zich bedienen zal, behoudens de approbatie der materien van al hetgene de kerk betreft, dewelke naar kerkenorder aan den kerkenraad zal verblijven, nevens de toezigt over de uitgave van den bijbel in der tijd, gelijk benoemd worden bij deze: de beide thans aan de hand zijnde leeraren in de Maleidsche taal, D. Werndlij en Braarda, nevens zoodanige als verder in die gemeente beroepen mogten worden in tijd en wijle; idem den oud schepen Augustinus Thornton, den gewezen translateur Johannes Simonz, den presenten translateur Engel Willemsz Gordon en den kundigen ordinairen klerk Johannes Hekbol, die in den jare 1729, nevens den Eerwaarden Werndlij tot het drukken van dien bijbel naar Nederland overgegaan en eenigen tijd daarna weder hier te lande gereverteerd is, om onder de directie en toezigt, die de Gouverneur Generaal verklaarde ook gaarne hierover zelfs op zich te willen nemen, niet alleen het voorschreven preliminarire drukken van een woordenboekje, maar ook al hetgeen verder noodig is te bezorgen, om des te spoediger te komen tot het groote werk der bovengemelde uitgave van Gods woord in de karakters dier taal".

[Jordens (J. E.)], Bataviase nouvelles enz. — *Zoowel vóór, als na de verschijning dezer nouvelles in druk heeft men zich in Indië beholpen met geschreven nouvelles, welke van Regeeringswege maandelijks, voornamelijk met behulp van het Bataviasche Dagregister, opgemaakt en aan de Hoofden der buiten-kantoren gezonden werden. De oudste nouvelles van dien aard, welke in het archief te Batavia bewaard worden, zijn van 1674, de jongste van 1807.*

Extract uyt de Generale Resolutien des Casteels Batavia, genomen in Rade van India, op Dingsdag den 8sten December, Anno 1744 (*betreffende verantwoording van gelden voor het oprichten van gebouwen, enz.*). Folio, 1 bladz. (zonder naam van plaats en uitgever).

1745.

Ampliatie op het reglement van den Jare 1743 nopens de Bagagie voor de Zeevaart van de Comps. in Indiën. Plano, 1 bladz. (z. n.).

Project associatie van geprivigeleerde kooplieden tot den Amphioen. Folio, 4 (?) bladz. (zonder naam van plaats en uitgever).

Publicatie betreffende de Derham Djawi. Plano, 1 bladz. (z. n.).

1 7 4 6.

* Conditien ter oprichting van de Bataviasche bank van leening.

Ordonnancie voor die bescheiden zijn aan de gemeene tafel binnen 't Casteel Batavia. Plano, 1 bladz. (Zonder naam van plaats en uitgever).

1 7 4 7.

Ordinança para os Mestres de bairros [*wijkmeesters*] na cidade e no arrabaldo de sul. 8o 7 bladz (zonder naam van plaats en uitgever). — *Hierbij schijnt te behooren:* Aanhangsel rakende de Buur- ofte Wijkmeesters . . . . gearresteert 23 July 1686. 8o 4 bladz. (z. n.).

Reglement op de verstreckingen van randsoenen en kostgelden aan scheepelingen, enz. Folio, 3 bladz. (z. n.) — *Hiervan bestaat ook eene uitgave in plano, 1 bladz.*

1 7 4 8.

16 Januari. Benoeming van Mr. J. Amis, lid in den Raad van justitie te Batavia, tot censor der drukkerij, in de plaats van Mr. W. Weldringh.

Billet houdende proemie voor de ontdekkers der huysbraken en diefstallen. Plano, 1 bladz. (zonder naam van plaats en uitgever).

* Heeser (L.), beschryvinge en uytlegginge van enige sinnebeeldige voorbeelden, welke te zien zyn geweest . . . . ter gelegentheyd van de verheffing van den Prince v Oranje . . . . tot Stadhouder . . . . . voor het huys van den Baas Zeylemaker, Barent Tienekes. Batavia, 31 Mey 1748. 4o. 8 bladz.

* Sauret (J. F. du), ter bruylofte van Mr. Theod. van Reverhorst, oud lid in den Raad van justitie des Casteels, en Agn. M. Crielaart. 30 April 1748. Batavia, 4o.

1 7 4 9.

28 Maart. Mr. J. Pompe van Meerdervoort, lid in den Raad van justitie, tot censor der stads-drukkerij aangesteld wegens overlijden van Mr. Amis.

30 December. Benoeming van Mr. Joh. Schevenhuysen, lid in den Raad van justitie, tot censor van de drukkery, in de plaats van den overleden Mr. Pompe van Meerdervoort.

Bekentmaking [betreffende het verleenen van wissels op Nederland]. Folio, 1 bladz. (z. n).

Extract uyt de brief van de Edele Hoge Indiase Regering aan den politiequen Raad te Padang, nopens het stuk van de vrye vaart op Sumatras West Cust geschreven en gedateert den 11 Juny 1749. Folio, 3 bladz. (zonder naam van plaats en uitgever).

1 7 5 0.

Mossel (J.), aanmerkingen over de zuykermolens rondom Batavia, in 't

Bantamse, Ceribonse en langs Java. Folio, 10 bladz. (zonder naam van plaats en uitgever).

Notitie, tot gebruyk van 't zegul ter Generale Secretarye. Plano, 1 bladz. (C. J. WEICHBERGER).

Publicatie betreffende den dank- en bededag op Woensdag, 26 Aug. 1750. Plano, 1 bladz. (zonder naam van plaats en uitgever).

1 7 5 1.

Advertentie nopens de verpachting der inkomsten van het Koningryk Jaccatra. Plano, 1 bladz. (z. n.).

Javasche verpagtingen (generale conditien enz.). Plano, 1 bladz. (z. n.) *Hollandsche en Maleische tekst, de laatste met Arabische karakters.*

Notificatie van den dank- en bede-dag. Plano, 1 bladz. (z. n.).

Ordre op het schutten uyt en in de stad. Plano, 1 bladz. (z. n.).

Placaat betreffende de liberale gift. 4°. 32 bladz. (z. n.).

Publicatie betreffende de suiker-molens. Plano, 1 bladz. (z. n.).

Publicatie betreffende den uitvoer van suiker. Plano, 1 bladz. (z. n.).

Publicatie betreffende gesnoeid geld. Plano, 1 bladz. (z. n.).

Publicatie betreffende het vervalschen van opium. Plano, 1 bladz. (z. n.).

Publicatie betreffende de bagagie der repatrieerende luyden. Plano, 1 bladz. (z. n.).

1 7 5 2.

In het boekjaar $1751/_2$ was de inlandsche drukkerij voorzien van Grieksche en Hebreeuwsche druktypen, welke vermoedelijk nooit gebruikt zijn. De verstrekkingen aan die drukkerij uit verschillende magazijnen te Batavia hadden van $174^2/_3$ tot $1751/_2$ eene boek-waarde van f 26,105: 6: 8.

Ordre der voorbiddinge in de kerken deser stede voor de overheden. Folio, 1 bladz. (z. n.). — *Onzeker van 1752.*

Publicatie betreffende allerlei middelen tot verbetering van den toestand in de ommelanden van Batavia en in de Preanger. Plano, 1 bladz. (z. n.).

Uytschryving van een algemeenen vast-, dank- en bedendag. Plano, 1 bladz. (z. n.).

1 7 5 3.

Volgens eene „Notitie off specificque opgaaf van 't geene in de inlandsche „drukkery zedert de opregting van dien tot heden [17 Mei 1753] gedrukt is", onderteekend door den baas-drukker, G. H. HEUSLER, waren door die inrichting afgeleverd:

Maleisch werk:	Aantal exemplaren:
bijbel, beginnende met Genesis en „lopende thans tot in de Psalmen Davids" (Zie Proeve, 1756, n°. 3)	4,000
formulieren in 4°.	1,500

catechismus in 8°. (Zie Proeve, 1746, n°. 3). . .	500	
woordenboek in 8°.	500	
		6,500
Portugeesch werk:		
bijbel, loopende van Genesis „tot in Jesayas," in 8°. (Zie Proeve, 1748, n°. 2 en Suppl. 1753). .	3,100	
„kort begrip van de leere der waarheyd, die na „de godzaligheyd is, in het Portugeesch vertaald „door J. M. MOHR, synde in het Duyts en Por„tugeesch", in klein 8° (waarschijnlijk het „Com„pendios exame" bedoeld in Suppl., bladz. 65).	1,000	
		4,100
Duitsch en Latynsch werk:		
kort begrip (als voren) in klein 8°. (Zie Suppl., bladz. 65)	1,000	
rudimenta Latina in groot 8°.	500	
Catonis disticha, in klein 8° of groot 12°. (Zie Suppl. 1748).	300	
M. T. CICERONIS epistolae selectae ad familiares, in klein 8° of groot 12°.	100	
		1,900
Totaal. .		12,500

Nog is gedrukt:

Javaansche verpachting, op oliphants-papier, „in „duyts en maleyds"	300
Liberale gift, 4°.	1,200
Lijkstatie van Zijne Hoogheid (misschien hetzelfde als Proeve, 1752 n°. 9).	150
Bekendmaking aan de schepen en vaartuigen wegens ankerage- en „coppen-geld", in het Hollandsch.	500
Idem in het Maleisch	500
Catalogus der Bataviasche bibliotheek.	60
Billetten wegens het jaarlijksch publiek examen in het Seminarium	300
Doodbriefjes van den leerling (van het Seminarium) A. DE HAAS	200
Idem, idem J. OORSINGA.	225
„ van Ds. STROOHÉ.	300
„ „ de weduwe van Ds. VAN DIEMEN. . .	225

Conditien en voorwaarden waar op de gemeene landsmiddelen ter stede

Batavia worden verpagt, en die van de waag bij admodiatie overgelaten, gerevideert en g'amplieert in Rade van India, den 4den Decemb. 1753. Batavia, fol., 64 bladz. (H. Mulder).

Ordonnantie enz. (Proeve, bladz. 10 no. 8). — *Hiervan bestaat ook eene uitgave, groot 11 bladzijden.*

Reglement op 't verstrecken der medicijnen. Folio, 2 bladz. (Zonder naam van plaats en uitgever).

Reglement voor de collationisten ter Generale Secretary. Folio, 1 bladz. (z. n.).

Resolutien op de Aanmerkingen over Batavias gesteldheid. Folio, 10 bladz. (z. n.).

1754.

October. Door de Luthersche gemeente te Batavia wordt aan Mr. Labeur aldaar betaald eene som van Rs. 31:24 voor het drukken van een vrageboek, groot $4^1/_2$ vel.

1755.

26 Augustus. Overbrenging van de kasteels-drukkerij naar de wegens ongezondheid „absolut niet bewoonbare" woning van den Directeur-Generaal, staande dicht bij de kasteels kapel te Batavia, waar zij zich in 1788 nog bevond blijkens eene manuscript-kaart van Batavia uit genoemd jaar.

Marchant (P.), de verpligtinge tot heiligheid uit Levit, XIX, 1,2. In eene intree predicatie, gedaan te Batavia den 23 Maart 1755, opgehelderd en aangedrongen. Batavia 4o. 28 bladz. (G. H. Heusler).

Vreugdegalm, op de verzoening' van Pangerangh Mancoeboemie met de Oost-Indische Maatschappye, en zijn huldiging' tot Sultan over de helft der Javasche bovenlanden, den XIII February MDCCLV, onder de regeeringe van den Wel-Ed. Achtb. Heere, Nicolaas Hartingh, gouverneur en directeur op en langs Java's Noord-Oostkust, mitsgaders plenipotentiaris, van wegens de Hooge Indiasche Regeeringe, tot de vredens-onderhandelingen met den zelfden. 4o. 15 bladz. (z. n.).

1756.

5 Maart. Ten aanzien van de „Maleytsche druckery" wordt bepaald, dat het oude testament, „waar meede men by na gedaan werk heeft", zoude worden afgedrukt, „dog met het nieuwe Testament niet te laten beginnen, voor en aleer „men dierwegens nader sal komen te disponeeren".

20 April. Als een sequeele van het g'arresteerde ter sessie van den 5 Maart lsleden, nu nader gesproken en teffens in overweging genomen zijnde, of men met het drucken van de Bijbel in de Maleysse tale, waar van het oude testament nu volkomen in gereedheyt gebragt was, zoude continueeren en dus met den druk van het nieuwe Testament een begin maken, dan wel daar meede supercedeeren; zo is, nadien bij de meeste der Heeren leeden gesustineerd wierde, dat dat werk, uijt hoofde van de algemeene onkundigheijt der inlanderen omtrent den Arabischen Letter, waar in gedagte Bijbel gedrukt is, van geen of wijnig

nut wesen, en het succes van dien geensints opwegen sal de considerable kosten, daar toe besteed, bij meerderheijt van stemmen goedgevonden met dat werk niet verder voort te varen, dog te deser gelegentheijt door den Heere Gouverneur-Generaal te kennen gegeven wesende, dat g'inclineert was het selve voor zijne eijgene reekening te doen vervolgen en te voltooijen; zo wierd alverder geresolveert, zulks aan welgem: zijn Edelheijt volkomen gedefereert te laten, en ten dien eijnde inkoops af te staan het papier en verdere ingredienten, daar toe vereijscht werdende.

10 Augustus. Besloten tot den herdruk onder toezicht van de predikanten Mohr en Bastiaanse van het Portugeesche psalmboek in 4° met noten, „dat thans „seer schaars gevonden werd". — Zie ook 1762.

1 7 5 7.

M o s s e l (J.), consideratien over de vermunting in Bengale, mitsgaders de zo daar als elders betaald werdende interest-penningen; het employ van 's Comp: geld; de lywaat-handel; en de retouren voor Nederland. Folio, 61 bladz. (z. n.) — *In margine zijn de resolutiën, naar aanleiding van dit stuk genomen, geplaatst.*

Publicatie betreffende den morshandel in noten en nagelen. Folio, 1 bladz. (z. n.).

1 7 5 8.

* Huwelijksgroet aan ..... Pieter Cos en ..... Cornelia Roos, te zamen in den echt vereenigd op Batavia, 21 Junij 1758. Batavia, plano.

M o s s e l (J.), poincten van aanmerking nodig tot een goed bestier van Malacca, van het zelve te houden in eene nodige gerustheid en verzeekertheid, en 's Comp^s: negotie of inkomen nevens 't welvaren dezer colonie te bevorderen. Folio, 13 bladz. (z. n.). — *Met de resolutien, daarop genomen, in margine.*

1 7 5 9.

Reglement voor Kareek, enz. Folio, 7 bladz. (z. n.).

Reglement voor Sumatra's West Cust. Folio, 8 bladz. (z. n.).

1 7 6 0.

Consideratien over de waarde van goud en zilver, mitsgaders dito specien in India, met relatie tot de belangen der Nederlandsche Oost-Indische Compagnie. Folio, 16 bladz. (z. n.).

* Instructie voor de Chineezen.

1 7 6 1.

9 Juni. Ontslag van Mr. J. Schevenhuysen als censor van de stads-drukkerij; benoeming als zoodanig van C. G. Beugh, oud-lid in den Raad van justitie te Batavia.

Aanwijzing van zoodanige munten, maaten en gewigten, als 'er in Souratte rouleeren, enz. Folio, 15 bladz. (z. n.).

Compendium der voornaamste civile wetten en gewoontens, waar na de Mahometanen zig in het decideren der onder hen opkomende verschillen reguleren, ten opzigte van de successien, erf- en besterffenissen, item hunne huwe-

lyken en egtscheydingen, byeenverzameld uyt het Mahomethaanse wetboek, volgens de opgave der Priesters en inlandsche Hoofden, om onderhouden te worden, daar en zo het behoort. Batavia, 23 bladz. Folio (C. C. Renhard). — Holl. en Mal. (met Arab. kar.) tekst. — *Verbeterde opgave.*

1 7 6 2.

9 Februari. Verbod tegen den aanvoer en verkoop van buiten Batavia gedrukte almanakken.

23 Februari. Door den Heer Gouverneur Generaal te kennen gegeven zijnde, dat van de alhier gedrukte en nog niet uijtgegevene Portugeesche Bijbel het 1ste deel in 's Comps. Kleijne winkel in voorraad was een quantiteijt van 1500 Exemplaren, zonder dat die bij de boeken met eenig geldsom bekend gevonden werden, onder een bijgevoegd voorstel, of het nuttig en noodzakelijk zoude weesen, daar van een uijtdeeling te doen onder de Ledematen der portugeesche gemeente, zoo is, uijt aanmerking ged: bijbel met die intentie gedrukt en het ten uijttersten nodig is de gem: Ledematen te voorsien van een bijbel, in haar taal gedrukt, goedgevonden en verstaan daar van voor eerst 500 Exemplaren, als daar van nog maar in den band gebragt, onder de Christenen der portugeesche gemeente alhier gratis uijt te deelen, gelijk ook de bij de boeken van voorm: kleijne winkel nog met f 98.— pr. restant lopende en in weesen zijnde portugeesche boeken, te weeten:

145 pr differente de Christando
174 „ catechismi
139 „ vraagboekjes en
164 „ breviarissen,

en aan zijn Edelheijd op desselfs daar toe betuijgde inclinatie de executie dien aangaande gedefereert te laten.

19 May. Door den heer Gouverneur-Generaal aan de vergadering te kennen gegeven zijnde, dat aan zijn Edelheijd, bij het nagaan van het werk der Godsdienst volgens de daar van erlangde rapporten, gebleken was, dat niet alleen de Ledematen der portugeesche gemeente genoegsaam in 't geheel destitut waren van het nieuwe testament en de psalmen in die tale, maar zelfs in de kerken van die gemeente, daar van maar eenige weijnige exemplaren gevonden wierden, en dat zijn Edelheijd derhalven, uijt hoofde van de nuttigheijd en volkomene noodzakelijkheijd, om die Ledematen van sodanige Heijlige boeken te voorzien, waar op zij alleen den grond en zekerheijt van hun geloof konnen vestigen en den weg der saligheijd leren, zijn gedagten hadde laten gaan, om de psalmen Davids en het nieuwe testament in de portugeesche tale te laten herdrukken, te meer Zijn Edelheijd, uijt de sugt en gretigheijd, waarmeede het onlangs uijtgedeelde oude Testament in de meerm: tale, volgens het besluijt deeser regeering van den 23 febr: jongsleeden, door de ledematen van die gemeente geaccepteerd was geworden, met grond onderstellen mogt, dat de uijtdeeling derselve mede aan geen onwaardige soude geschieden en dus daarmeede het bedoeld oogmerk bereijkt worden.

Dat zijn Edelheijd ten dien eijnde, met den in de voorm: tale seer ervaren predikant JOHAN MAURITS MOHR niet alleen gesproken, maar dat gem: MOHR ook, volgens zijne gewone ijver, in dien gevalle zijn dienst aangeboden hadde, om zig gaarne, uijt aanmerking der heijlsame intentie van dit werk, te willen verledigen tot het revideeren en corrigeren der proef exemplaren; en dat Zijn Edelheijd dienvolgende, om de Comp: zo veel mogelijk in deesen buijten Last te houden of daar van geen last te doen dragen, gaarne op Zig wilde nemen, om die heijlige boeken, na het Exemplaar van 't Jaar 1693, als het beste geoordeelt zijnde, voor zijn reekening te laten drucken, terwijl nagegaan hadde, dat zulx met dien selven letter, waar mede het oude Testament was afgedrukt, soude konnen volbragt werden, indien de heeren Leeden konden goedvinden zulks aan Zijn Edelheijd overtelaten; en het benodigde papier, nevens eenige verdere ingredienten inkoops prijs Comp^s weegen te laten afgeven, soo is na deliberatie geresolveert, dien voorstel in 't geheel te amplecteeren, en dienvolgende verstaan op die betoonde inclinatie aan zijn Edelheijd volkomen gedefereert te laten het herdrukken van het nieuwe Testament en de Psalmen in de portugeesche taal, na het exemplaar van het jaar 1693 voor Zijn Eygen rekening, en daar toe het papier en de verdere benodigde ingredienten, even en indiervoegen als zulks bij het drucken van het oude Testament in de maleijtsche taal aan den overleeden heer Gouverneur-Generaal MOSSEL [z: g:], ingevolge resol: van den 20: april 1756, is toegestaan, inkoops prijs uijt Comp^s pakhuijsen te verstrekken, mitsgad^s het opzigt van dat werk op te dragen aan meerm: predikant MOHR, en den kerkenraad alhier van dit besluijt bij extract kennisse deser te geven.

Ordonnantie voor den keur-meester en op het keuren van goud en zilver. Plano, 1 bladz. (z. n.).

Rapport van den Raad van justitie des kasteels Batavia aan den Gouv.-Gen. VAN DER PARRA over het straffen van Europesche, in 's Compagnies dienst zijnde, militaire deserteurs, 16 Junij 1762. Klein folio, 31 bladz. (z. n.).

1763.

* Lijst der salarissen, zoodanig als dezelve bij den Secretaris, Clercq en bodens van Heemraden der Bat. Ommelanden genoten mogen worden, enz., enz. Batavia, fol.

1765.

* Conditien voor het stads-logement.

1766.

„De boekdrukkerijen van Batavia waren bij mijn' tijd [1766], in verge-„lijking van die in Europa, in eenen slegten staat". H. Vogel, 30 jaarige zee reizen, II, 148.

* Collectie van kerkelijke ordonnantien. — *Zie over deze uitgave Nieuwe Statuten van Batavia, godsdienst en kerkelijke zaken,* § 5.

1767.

Geugten (A. van der), rouwklacht op het smertelijk afsterven van den WelEd. Gestr. Heere, den Heere NICOLAAS HARTINGH, in zijn WelEd. Gestr. leven Raad-ordinair van Nederlands India, President in 't eerw. collegie van Heeren Heemraden der Bataviasche ommelanden, etc., etc., overleden op Batavia den 25sten van Wintermaand des jaars MDCCLXVI. Toegewijd aan deszelfs zoonen, dochteren, behuwdzoonen en verdere dierbare familie van zijn WelEd. Gestr. 4°, 6 bladz. (z. n.).

1768.

Jongh (B. S. de), op den zilveren feest-dag van zijn Hoog-Edelheid, den Hoog-Edelen Heer PETRUS ALBERTUS VAN DER PARRA, Gouverneur-Generaal van Nederlands India, enz., enz., en de Wel-Geboore Vrouwe, Mevrouwe ADRIANA JOHANNA BAKE. Voorgevallen te Batavia op den elfden Junij 1768. 4°, 6 bladz. (z. n.).

Prijscourant van zoodanige goude en zilvere muntspeciën als onder 1° September 1768 bij de Indiasche negotieboeken staan verhandeld te worden, enz. 8°, 32 bladz. (z. n.).

Publicatie betreffende de preferentie enz. van insolvente boedels. Plano, 1 bladz. (z. n.).

1770 (?).

* Register op het Ambons Kruid-Boek van G. E. RUMPHIUS. Batavia, fol. Gedeeltelijk ongepagineerd (E. HEEMEN). — Zie Rumphius gedenkboek, bladz. 201.

1778.

15 Mei. Curatoren en scholarchen over de stadschoolen, bij een ingediend extract uit hunne resolutie van den 2 deeser vertoont hebbende, dat zij gegronde hoope hadden om de Nederduitsche taal onder den inlander met de waare Godsdienst teffens intevoeren, indien daar toe maar de noodige boeken konden bezorgen uit het Portugeesch en Maleisch in het Nederduitsch, dog bij de cathalogus niet meer wierden gevonden, als.

190. complete exemplaren van de portugesche bijbel in octavo, drie deelen.

80 complete maleidsche bijbels met arabische letters in octavo, vijf deelen.

Een exemplaar van de maleidsche bijbel, met een latijnsche letter in 1733 te Amsterdam, met nog eenige exemplaren van de psalmen in 1738 gedrukt, en geen een kort begrip, veel min een goede Nederduitsche spraakkonst in die taalen, met verzoek om een kragtdadige voordragt aan de Heeren Majores, op dat de Maleitsche bijbel in quarto, in a° 1733 te Amsterdam met de psalmen in 1738 gedrukt, in twee deelen in quarto in Nederland mogen worden herdrukt, zo is goetgevonden en verstaan de HoogEdele Heeren zeventienen bij eerste gelegentheid eerbiedig te verzoeken de gemelde Maleidsche bijbel en psalmen te laaten herdrukken, na het eenigst daar van nog te vinden exemplaar, dat hunne Edele Hoog Agtb: tot een model zal worden aangeboden, en dat daar

van herwaarts mogen worden gezonden ten minsten twee duizend exemplaren in een band, en vijfhonderd exemplaren in twee banden gebonden, nadien veele inlandsche Christenen, inzonderheid in de oostersche Gouvernementen, daar van onvoorzien zijn.

Terwijl op de verdere, bij het voorschreven extract resolutie, gedaane instantien is besloten:

1o. het daar nevens overgelegt kort begrip van de Christelijke waarheid, na voorafgaande approbatie door den gereformeerden Kerkenraad, gevolgt van een handleiding in de Nederduitsche spraakkonst in het Nederduitsch, Maleidsch en Portugeesch, met een Latijnsche en Arabische letter hier te laaten drukken;

2o. te laaten herdrukken het woordenboek van ALEWIJN en COLLÉ uit de Portugesche in de Nederduitsche taal, en

3o. desgelijksch het woordenboek uit het Maleidsch in het Nederduitsch en uit het Nederduitsch in het Maleidsch, alles in een formaat in quarto, en in de Casteelsboekdrukkerij voor rekening van de Comp., mitsgaders met het laatste het eerst te doen beginnen.

1780.

* Nieuw zak almanachje voor 1781 met raadsels (L. DOMINICUS).

1781.

23 October. Op het request van EGBERT HEEMEN, baas van Comps boekdrukkerij binnen dit casteel, is goedgevonden en verstaan denzelven, uit consideratie zijne hooge jaaren, verzwakt gezigt en verdere debile lichaams constitutie, uit den dienst van de Maatschappij te ontslaan en hem toeteleggen de bij het reglement op de bevordering der dienaaren bepaalde rustgage van f 24 ter maand.

Exercitie van de infanterie, zoo als die in gebruik is by de troupes van den Staat der Vereenigde Nederlanden; gedrukt ter order van Zijn Edelheid, Mr. WILLEM ARNOLD ALTING, Gouverneur-Generaal van Nederlands Indie. Ten dienste van de troupes deezer landen. Batavia, 8o. 86 bladz. (E. HEEMEN).

Exercitie zo te paard als te voet, van het esquadron dragonders, gedrukt enz. [*als voren*]. Batavia, 8o. 24 bladz. (E. HEEMEN).

Exercitie voor de arthillery, met hand-geweer, canon en mortieren, opgesteld ter ordre van Zijn Edelheid enz. [*als voren*]. Batavia. 8o. 18 bladz. (E. HEEMEN).

Exercitie voor de oorlog-scheepen, met hand-geweer en canon. Opgesteld enz. [*als voren*]. Om op alle scheepen der Nederlandsche Oost-Indische Compagnie ter observantie afgegeven te worden. Batavia, 8o. 16 bladz. (E. HEEMEN).

1783.

Opheldering omtrent de Javasche planten en palmbomen, getrokken uit het I. II. III. deel der Javasche planten. 8o. 32 bladz. Zonder datum en naam van uitgever. — *Dit stukje schijnt te behooren bij Radermacher, naamlijst der planten, enz., waarvan het 3e stuk in 1782 het licht zag. De „opheldering" is alphabetisch ingericht en eindigt met „Gabang".*

* Ordonnantie op het inrichten der begravenis-rollen en doodbriefjes. Folio.

1786.

28 Juli. Op een ingekomen Extract uit de Resolutien van Curatoren en Scholarchen over de stadsscholen van den 13 Maij jl. en de daar bij gedane aanmerking, dat, schoon de H. M. beloften doen, nader te zullen in overweging nemen de herdrukking van eenige Maleidsche en Portugesche boeken, egter nog een geruimen tijd daar mede zal voorbij gaan, eer daar van een toereikend getal exemplaren alhier aangebragt worden, terwijl er een over groot gebrek is, in 't bijzonder aan Maleidse vraagboekjes in de oostersche Provinciën in 't generaal en op Ambon en Ternaten voornamelijk, is goedgevonden en verstaan, dat Collegie te qualificeeren om voor hare reek: in de Casteels drukkerij te laten afdrukken een duizend exemplaren van zeker werkje, uitgegeven in a°. 1725 door Ds. François Valentijn en gedrukt te Dordrecht, in 't Maleidsch, met Latijnsche Letters, mistgs nog een duizend exemplaren van een ander werkje, genaamd de Leere der Waarheid, die naar de Godzaligheid is, uitgegeven door George Hendrik Werndly en gedrukt te Amsterdam in a°. 1732.

1788.

7 October. Aan Scholarchen wordt vergund voor hunne rekening te laten drukken 500 exemplaren van het Portugeesche A-B-C-boekje, „nevens zodanige „andere exemplaren van andere Portugesche werkjes, als in der tijd nodig „geoordeeld zal worden".

Catalogus van boeken, de welke bij den koster van de Hollandse kerk [te Batavia] voor de neevens gestelde prijzen te bekomen zijn. Folio, 4 bladz. z. n. en jaar. *Het Collegie van Curatoren en Scholarchen had deze boeken voor eigen rekening uit Nederland ontboden.*

1796.

Catalogus van een fraaije verzameling van Nederduitse, Hoogduitse, Latynse en Franse boeken, nagelaten door wijlen den Advocaat Mr. Gerardus van der Geust, welke zullen verkogt werden, enz. Batavia, 8°. 42 bladz. (P. van Geemen).

XIX^de^ EEUW.

1803.

25 Augustus. De stads-drukker, JEREMIAS JACOBUS DOMINICUS, beklaagde zich bij de Regeering over inbreuk, dien de kasteels-drukker zich op zijn previlegie had veroorloofd; tevens verzocht hij voor zijne weekelijksche leverantie van het Vendu-nieuws, in plaats van 1 rijksdaalder ter maand, 2 rijksdaalders te mogen ontvangen. Na het advies van het Collegie van Schepenen op dit rekest te hebben ingewonnen, besloot de Regeering den prijs van het Vendu-nieuws op den ouden voet te laten, maar DOMINICUS te ontheffen van het hem opgelegde ambtgeld ad 100 rijksdaalders 's jaars, tevens hem mededeelende, dat de levering van een almanak bij de intrede van eenig jaar aan ieder lid van de Hooge Regeering nimmer als eene verplichting was beschouwd, van welke levering hij „expresselijk" werd „geëxcuseert". Aan den kasteels-drukker werd gelast in geen opzicht van zijne instructie af te wijken „tot prejuditie van den stads-„drukker".

6 December. Voor Ambon werd op verzoek van het Collegie van Curatoren en Scholarchen vergunning verleend tot het drukken in de kasteels drukkerij van:

300 exemplaren van het Maleische vraagboekje, getiteld: Taxlima eltakkich;
200 „ als voren van: Pengadjaran sagala awrang iang suka masokh kapada agama Mesehhy.

1805

25 April. Wegens gebrek aan letters was „ondoenlijk" het drukken van zekere „arithmetische verhandeling" ten gebruike in de militaire school te Meester Cornelis.

6 Augustus. „Vermits Compagnies drukkerij alhier, schoon met de grootste „moeite, niet dan zeer gebrekkig aan de gang kon werden gehouden en te duchten „was, dat die eerlang zoude moeten stil staan, hebben wij het Kaapsch gouver-„nement verzocht ons met eene goede quantiteit drukletters te voorzien; dan, „schoon gemeld gouvernement aan dit ons verzoek sedert ten deele heeft voldaan, „is het aangebragte daar van in geenen deele toereikende om de gemelde druk-„kerij in een behoorlyken staat van werking te brengen, weshalve wij, alzoo „UWelEd. Hoog Achtb. veel al in het denkbeeld zouden kunnen zijn gebragt, „dat door deeze assistentie in het gebrek aan drukletters compleet zoude zijn „voorzien, mede insteeren ook op dit articul de meeste reflexie te slaan, te meer „noch, daar van de gemelde, van de Kaap aangebragte drukletters, als niet vol-

„doende zijnde, maar een zeer gering gebruik kan werden gemaakt en bovendien „eene considerable minderheid op deselve is bevonden. . . . .

„Den eersten gesworen klerk ter generaale secretarij alhier hebben wij „gelast eene geregelde afzending te doen van al zulke publicque papieren en „werken, als alhier of in andere gedeeltens van 's Lands Indische etablissementen „in het licht worden gebracht. Wij mogen echter niet af zijn ter geëerde kennis „van UWelEd. Hoog Achtb. te brengen, dat voor als noch, zoo min alhier, als „op de overige bezittingen, publicque nieuws papieren uitgegeeven of gedrukt „worden, behalven hier ter hoofdplaats weekelijks het zogenaamd vendu nieuws" (geh. missive van de Indische Regeering aan den Raad der Aziatische bezittingen en etablissementen, resideerende in den Haag, dd. 6 Augustus 1805, § 106 en 238].

1806.

Nieuwe verbeterde almanach, naar den Gregoriaanschen styl, op 't jaar na de geboorte van Jesus Christus, 1807. Berekend naar den meridiaan en de pools-hoogte van Samarang, liggende beoosten den Piek van Teneriffe, op 127 gr., 12 min. lengte en 6. gr., 57 min. en 32 seconden, bezuiden der Linea Aequinoctialis. Batavia, ongepagineerd, 12° z. j. (J. J. Dominicus). — *Deze almanak is gemaakt door een leeraar aan de marine-school te Samarang; zie § 1 in fine.*

* Reglement van broederen ouderlingen en diaconen der Luthersche gemeente (J. J. Dominicus).

1808.

Nieuwe verbeterde almanach . . . . . . 1809. — *Zie overigens bij 1806.*

1809 (?)

„De keukens en slaven-vertrekken [van het voor gouvernements-huis op Molenvliet aangekochte gebouw] zijn voor de drukkerij en voor den kamerbewaarder in gereedheid gebragt" (Daendels, staat der Ned. O. I. bezittingen, bladz. 87).

1810.

4 Maart. „Het gebrek aan drukletters, 't welk te meermalen aan het „Bewind voor de kolonien in het moederland is opengelegd, zonder dat men „hieromtrent eenig voordeelig effect heeft mogen ondervinden, is sedert tot die „hoogte gestegen, dat het niet meer doenlijk was 's lands drukkerij gaande te „houden; en nademaal de gepreviligeerde stadsdrukkerij zich in hetzelfde geval „bevindt en dus tevens de redenen ophielden, waarom dit previlegie in der tijd „is verleend, te weten: tot gerief van het publiek, is de intrekking van dit pre„vilegie en de vereeniging van beide de drukkerijen voor het land nog als het „eenige middel beschouwd om zich uit de opgemelde verlegenheid gedeeltelijk te „redden, welke intrekking en vereeniging sedert bij de Hooge Regering zijnde „gedecreteerd, onder een billijk dedommagement voor den Stadsdrukker, wegens „de door het land van hem overgenomen materialen, zooveel heeft uitgewerkt,

„dat men, hoewel met moeite, de noodige hoeveelheid letters heeft bijeen gekregen tot de uitgave van een courant, in plaats van het zoogenaamde vendu-„nieuws, 't welk niemand kan interesseren.

„Deze uitgave, die veel genoegen geeft, omdat het gros der ambtenaren „en der ingezetenen bevorens van alle nieuwstijdingen en berigten verstoken „waren, en daarenboven zeer gepast is in sommige gevallen tot opwekking van „den publieken geest en om verkeerde insinuatiën tegen te gaan, is met den „aanvang van dit jaar begonnen, zijnde de Professor Ross daarvan de Redacteur „. . . . . . . herhalende ik met alle empressement, de bij vorige gelegenheden „gedane iterative verzoeken, om ten spoedigste een aanzienlijke quantiteit druk-„letters herwaarts te zenden, ten einde niet al zeer schielyk in dezelfde verle-„genheid te vervallen, welke men naauwelyks voor een tijd gedeeltelijk te boven „is gekomen". (Missive van den Gouv. Gen Daendels aan het Opperbestuur in Nederland, dd. 4 Maart 1810).

27 Lentemaand. Machtiging verleend om ter Lands-drukkerij „particulier" te drukken 300 exemplaren van het 2de deel van het militaire exercitieboek.

1811.

October. In het gouvernements-huis op Molenvliet bevonden zich vijf gouvernements-slaven (2 Makassaren, 2 Mandhareezen en 1 Boeginees), die aldaar als boekdrukkers gebruikt en door eene commissie gezamelijk op eene waarde van 800 rijksdaalders geschat werden. Een hunner was oud en afgeleefd en dientengevolge zonder waarde.

Dr. W. Hunter nam de eenige, toenmaals te Batavia bestaande drukkerij voor zijne rekening van het gouvernement over, waardoor deze weder eene „private propriety" werd. Op verzoek van Raffles ontbood hij een „Hindostanee „press" van Calcutta, welke in Maart 1812 te Batavia arriveerde. Hij ontving maandelijks gemiddeld 1050 Spaansche dollars voor aan de Regeering geleverd drukwerk.

De Regeering was „desirous of encouraging a press in this island".

1812.

24 Maart. Dr. W. Hunter benoemd tot „Superintendant of the Press" op een maandelijksch tractement van 250 Spaansche dollars, die op zich nam „the „conduct of the Gazette, including the correction of all notifications and other matter, „inserted by Government, and also that of all papers, printed by their order". Zijne voorwaarden waren „in conformity of those of the Presidencies of India".

1 April. Sluiting van de gouvernements drukkerij te Batavia.

3 Mei. Eene commissie bevond in het gouvernements-huis op Molenvliet o. a. „3 printing presses, with a parcel of types, and some printers tools, all „of them very much damaged".

1813.

? Overlijden van Dr. W. Hunter.

27 April. Voorstel van het Java's gouvernement aan het „Supreme Govern-„ment" te Fort William (Calcutta) tot overname der drukkerij van wijlen HUNTER, dan wel tot het uitzenden van alles, wat voor eene drukkerij benoodigd is. „The „inpossibility of procuring good clarks on the island and the sickness to which „they are constantly exposed in their employment at Batavia are urgent reasons „for the necessity of a press".

12 Juni. Het Opperbestuur te Calcutta antwoordt, dat zonder nadere inlichtingen geene beslissing kan worden genomen.

15 October. De drukker HUBBART aangeschreven de verlangde inlichtingen te verschaffen.

23 November. De executeuren in den boedel van W. HUNTER bieden de drukkerij aan de Regeering te koop aan voor 30,000 sicca ropijen, onder mededeeling, dat zij van „an individual" een bod tot hetzelfde bedrag hadden ontvangen.

1814.

2 April. De drukkerij door de Regeering aangekocht voor 30,000 sicca ropijen „and interest at the rate of 6 pr. cent. pr. annum from the date of the „transfer having taken place".

4 Juni. Het Opperbestuur in Bengalen berust in den aankoop door het Gouvernement van de drukkerij, welken aankoop het beschouwt „as a matter of „necessity, rather than of choise". Dergelijke aankoopen mochten echter niet meer plaats vinden „under the uncertainty which exists with regard to our con-„tinuing in possession of the colony".

6 October. Benoeming van een „additional assistant" bij de drukkerij, op een maandelijksch tractement van 75 Spaansche dollars.

1815.

21 April. Het tractement van den uitgever van de Java gov^t. gazette verhoogd van 100 Spaansche dollars tot 300 ropijen per maand, gerekend van 1 Januari 1815.

13 Mei. De Java almanac and directory wordt voor 1815 slechts voor een halfjaar („to commence from the 1st July next") uitgegeven, omdat de kopij door vele veranderingen in het ambtelijke personeel verouderd was.

26 Mei. De Regeering nam voor hare rekening 100 exemplaren van eene Hollandsche editie van den almanak, welke editie de Super-intendant of the Press tot een aantal van 150 exemplaren voor zijne rekening had doen drukken en voor 1 Spaanschen dollar per exemplaar verkrijgbaar stelde.

28 September. Vaststelling van administratieve voorschriften voor de drukkerij.

9 October. HUBBART kreeg 10 pct. van de door hem wegens abonnementen op de Java gov^t. gazette geïncasseerde gelden, maar bleef „responsable for the „total account thereof".

1817.

Provisioneel reglement voor de Lagere school op Weltevreden. Folio, 1 bladz. (z. n.).

1818.

Algemeen reglement voor het school-wezen. Folio, 2 bladz. (z n.).

Algemeene orde voor de lagere scholen. Folio, 3 bladz. (z. n.).

Contract aangegaan door deelhebberen in de Javasche zee-assurantie Societeit. 8°. 16 bladz. (z. n.). — *Het contract is geteekend te Batavia den 29sten December 1818.*

Instructie op het afnemen en afleggen der Examens van diegenen, welke zich in Nederlandsch Indië tot het geven van Lager onderwijs willen vestigen. 8°. 4 bladz. (z. n.).

1820.

„Aan den ingang der Prinselaan (komende van Molenvliet) prijkt het „ontzagwekkend gebouw, hetwelk door de inlanders *kantor bahroe* of *kantor* „*oewang* genoemd wordt. . . . . Op hetzelfde terrein bevindt zich de Lands„drukkerij . . . . Deze drukkerij is onder het bestuur van den ijverigen „en bekwamen Directeur COORENGEL aanmerkelijk verbeterd geworden". J. OLIVIER, land- en zeetogten, gedaan in 1817 tot 1826, I, 32.

Reglement op de verpligtingen, titels en rangen der regenten op het eiland Java. Folio, 21 bladz. (z n.).

1821.

* Presgrave (E.), account of a journey from Manna to Pasummah lebar, and the ascent of Gunong Dempo, in the interior of Sumatra; performed by order of the Honorable T. S. RAFFLES, Lieutenant Governor of Fort Marlborough, in the year 1817. Fort Marlborough (Mission press). *Vermeld in Tijdschr. v. N. I., 1858, II, 180.*

1822.

Roorda van Eysinga (P. P.), levenschets van sulthan IBRAHIM, enz. (Proeve, 182 ', no. 9). — *Omtrent dit werk schrijft de uitgever in zijne Verschillende reizen en lotgevallen, III, 151: „gretig werd deze arbeid door het publiek ontvangen, „zoodat spoedig de exemplaren van dit werk, het eerste in zijne soort, uitverkocht „waren".*

1823.

* Kam (J.), rewayat pengingatan, deperlak awleh G. F. A. GERICKE. Ambon, 8°.

* Medhurst (W. H.), maandelijksch magazijn. Chineesch karakter. Batavia, 8°. 6 bladz., waarschijnlijk per aflevering. — *Dit magazijn moet van 1823 tot 1826 het licht hebben gezien.*

1824.

Aanwijzing van dag-verdeeling van het instituut van opvoeding voor jongejufvrouwen, van Landswege te Batavia opgerigt. Plano, 1 bladz. (z. n.).

Berigt enz. (Proeve 1824, n°. 7). 4 bladz.

1825.

5 April. Besloten tot het „aplaneeren" van de in een pisang-bosch veranderde plek, grenzende aan gebouwen, staande aan de Oost-zijde van de Heerenstraat te Batavia, waar vroeger de stads-drukkerij had gestaan.

* Verhandelingen van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen, 9e deel, tweede druk.

* Medhurst (W. H.), kinder-spelboek. Chineesch karakter. Batavia, 12°. 14 bladz. *Met het drukken van dit spelboekje is voortgegaan tot in 1835. Het aantal afdrukken heeft bedragen 2,200.*

* Idem, geschiedenis van Java, Chineesch karakter. Batavia, 8°. 85 bladz. — *Als voren tot in 1834. Aantal afdrukken 1,630.*

1826.

„De heer ELOUT, in Indië teruggekeerd, bragt „een Javaansche drukkerij „mede". ROORDA VAN EYSINGA, versch. zeizen en lotgevallen, III, 239, in welk werk bij herhaling sprake is van eene inlandsche drukkerij te Batavia, waarover R. v. E. het beheer voerde.

* Medhurst (W. H.), Doddridge's begin, 1e deel, Chineesch karakter. Batavia, 8°. 40 bladz. — *Met het drukken van dit werkje is voortgegaan tot in 1834. Aantal afdrukken* 3,577.

* Idem, tractaat over het nieuwjaar. Chineesch karakter. Batavia, 8°. 7 bladz. — *Als voren tot in 1834. Aantal afdrukken 2,000.*

* Idem, het feest der grafsteden. Chineesch karakter. Batavia, 8°. 7 bladz. — *Als voren tot in 1834. Aantal afdrukken 2,510.*

* Idem, gezegden van Jezus. Chineesch karakter. Batavia, 8°. 7 bladz. — *Als voren tot in 1836. Aantal afdrukken 2,000.*

* Idem, over het voeden van geesten. Chineesch karakter. Batavia, 8°. 8 bladz. — *Als voren tot in 1834. Aantal afdrukken 2,514.*

* Idem, over de godin des zeemans. Chineesch karakter. Batavia, 8°. 5 bladz. — *Als voren tot in 1833. Aantal afdrukken 2,325.*

* Idem, verklaring van de zedelijke wet. Chineesch karakter. Batavia, 8°. 90 bladz. — *Als voren tot in 1835. Aantal afdrukken 3,563.*

Verslag van de feestviering van het genootschap van Waterloo te Batavia op 24 Juni 1826, uitgebracht met liederen van G. J. SIEBERGH, D. H. TEN KATE VAN LOO, P. P. ROORDA VAN EYSINGA e. a. 8°. 28 bladz.

1827.

„In geheel Nederlandsch-Indië bestaat slechts ééne drukpers, namelijk die „van de lands drukkerij te Batavia; te Amboina bestaat wel eene zoogenaamde „drukkerij van het Zendeling-genootschap, doch deze bepaalt zich tot het zeer „gebrekkig drukken van bijbelsche vraagboekjes voor de Ambonesche Christenen. „De landsdrukkerij drukt de Bataviasche Courant, de publicatiën van het Gou-

„vernement, het Staatsblad van Ned. Indie, den Bataviaschen almanak en de „verhandelingen van het Bataviasch Genootschap". — J Olivier, aanteekeningen gehouden op eene reize in Oost-Indie en gedurende een veeljarig verblijf in onderscheidene Nederlandsche etablissementen aldaar. Amsterdam, 1827, bladz. 36.

Instructie voor de Sub-kommissien van onderwijs. 8°. 2 bladz. (z. n).

Roorda van Eysinga, de kroon aller koningen, enz. (Proeve 1827, n°. 11). — *Zie over de geschiedenis van dit werk de „Verschillende reizen en lotge- „vallen" van den uitgever, deel III, bladz 71—75 en 252.*

1828.

* Medhurst (W. H.), drie klassieke geschriften. Chineesch karakter. Batavia, 8°. 17 bladz. — *Met het drukken van dit werkje is voortgegaan tot in 1835. Aantal afdrukken 5,210.*

* Idem, mengelwerken. Chineesch karakter. Batavia, 8°. 50 bladz. — *Als voren tot in 1835. Aantal afdrukken 2,376.*

* Idem, broederlijke zamenspraken. Chineesch karakter. Batavia, 8°. 26 bladz. — *Als voren tot in 1834. Aantal afdrukken 1,000.*

* Idem, over het gaan over het vuur. Chineesch karakter. Batavia, 12°. 5 bladz. — *Gedrukt met houten blokken, evenals de voorgaande boekjes, tot een aantal van 500 afdrukken.*

* Idem, schoolboek. Chineesch karakter. Batavia, 12°. 16 bladz — *Lithographie. Met het drukken is voortgegaan tot in 1832. Aantal afdrukken 1,200.*

* Idem, vergelijkende tijdrekening. Chineesch karakter. Batavia, 8°. 40 bladz. — *Lithographie. Aantal afdrukken 1,000.*

* Robinson, weg der zaligheid. Maleisch met Arabisch karakter. Batavia, 8°. 48 bladz. — *Lithographie. Met het drukken is voortgegaan tot in 1833. Aantal afdrukken 1,300.*

* Thomson, gebeden-boek. Maleisch met Arabische karakters Batavia, 8°. 8 bladz. — *Lithographie. Aantal afdrukken 200.*

1829.

* Medhurst (W. H.), tractaat over de verlossing. Chineesch karakter. Batavia, 8° 30 bladz. — *Met het drukken is voortgegaan tot in 1835. Aantal afdrukken 4,453.*

* Idem, dorps-leerredenen. Chineesch karakter. Batavia, 8°. 39 bladz — *Als voren tot in 1832. Aantal afdrukken 700.*

Reglement van orde, tucht en beheer voor de Gouvernements lagere school, te Weltevreden. 8°. 15 bladz. (z. n).

[Zonder titel], lijst van de voorwerpen van landbouw en nijverheid, tentoongesteld te Batavia in 1829. Folio, 4 + 4 + 4 + 3 (de laatste ongenummerd) bladz. (z. n.).

1830.

* Domis (H. J.), residentie Soerabaija. Ibid., 4°.

* Luyke, catechismus in het Lettineesch. Batavia, 12°. 8 bladz. — *Oplage 500 exemplaren.*

Reglement van onderwijs en plan van huisselijke orde en inrigting voor de jonge-jufvrouwen dag- en kost-school te Batavia. 8o. 25 bladz. en tabel (z. n. en zonder datum, maar het reglement is in 1830 vastgesteld).

Reglement voor de maatschappij van weldadigheid. 3de druk. 26 bladz. 8o. (Landsdrukkerij).

1832.

Lijst der school-boeken en -behoeften, voorhanden bij het school-boeken-fonds onder de administratie der Hoofdkommissie van onderwijs. Batavia, 8o. 14 bladz. en een supplement, groot 2 bladz. (Landsdrukkerij).

Medhurst (W. H.), vertaling van assembly's catechismus Chineesch karakter. Batavia, 8o. 20 bladz. — *Lithographie. Aantal afdrukken 300. De assembly's catechismus is in 1643 in Engeland zamengesteld.*

* Idem, bijbel-prenten. Chineesch karakter. Batavia, 4o. 19 bladz. — *Aantal afdrukken 1,000.*

* Medhurst (mevrouw), bijb. catech. Maleisch met Arabische karakters. Batavia, 24o. 208 bladz. — *Aantal afdrukken 1,000.*

Reglement van orde, tucht en beheer voor de gouvernements lagere scholen in alle Residentien op Java en Madura en die der buiten-bezittingen van Nederlandsch Indie, met uitzondering van Batavia, Samarang en Soerabaija. 8o. 24 bladz. (z. n.).

1833.

* Medhurst (W. H.), over het gaan over het vuur. Chineesch karakter. Batavia, 12o. 8 bladz. — *Lithographie. Met het drukken is voortgegaan tot in 1835. Aantal afdrukken 1,800.*

* Idem, de goddelijke eigenschappen. Chineesch karakter. Batavia, 12o. 100 bladz. — *Lithographie. Aantal afdrukken 1,000.*

* Idem, inleiding in de heilige schriften. Maleisch met Arab. karakters. Batavia, 8o. 33 bladz. — *Lithographie. Aantal afdrukken 500.*

* Idem, schets der christelijke leer. Maleisch met Arab. karakters. Batavia, 8o. 76 bladz. — *Lithographie. Aantal afdrukken 1,000.*

* Medhurst (mevrouw), bijb. catech. Maleisch met Holl. karakters. Batavia, 8o. 16 bladz. — *Aantal afdrukken 1,000.*

Reglement van orde, tucht en beheer voor de Gouvernements lagere school te Samarang. Batavia, 28 bladz. 8o. (z. n.).

[Serière (G. de)], instructie voor de kultuur en behandeling van den Havannah tabak. Batavia, 15 bladz. en 1 bladz. errata. 8o. (Landsdrukkerij).

1834.

* Bruckner, over de goddelijke eigenschap. Jav. karakters. Batavia, 24 bladz. 12o. — *Aantal afdrukken 3,000.*

* Bruckner, catechismus der natuur. Jav. karakters. Batavia, 124 bladz. 12°. — *Aantal afdrukken 1,000.*

* Idem, over het ontwerp des evangeliums. Jav. karakters. Batavia, 28 bladz. 12°. — *Aantal afdrukken 2,000.*

* Idem, over den zoon van God. Jav. karakters. Batavia, 58 bladz. 12°. — *Aantal afdrukken 1,500.*

* Bruijn (R. le), pengadjarang akan perboeatan Allah: goena segala orang jang mengarti bahasa Malajoe. Batavia, 12°. (Landsdrukkerij).

* Medhurst (W. H.), uitgezochte leeringen. Chineesch karakter. Batavia, 32 bladz. 8°. — *Lithographie. Aantal afdrukken 500.*

* Idem, de val en herstelling des menschen. Chin. kar. Batavia, 100 bladz. 12°. — *Lithographie. Aantal afdrukken 1,000.*

* Idem, overeenstemming der evangeliën. Chin. kar. Batavia, 100 bladz. 8°. *Lithographie. Met het drukken is voortgegaan tot in 1836. Aantal afdrukken 3,000.*

* Idem, over het aanwezen van God. Chin. karakter. Batavia, 8 bladz. 32°. — *Lithographie. Aantal afdrukken 4,500.*

* Idem, Maleidsch spelboek. Arab. kar. Batavia, 48 bladz. 8°. — *Lithographie. Aantal afdrukken 500.*

* Idem, twistredenen met Mahomedanen. Maleisch met Arab. kar. Batavia, 86 bladz. 8°. — *Lithographie. Aantal afdrukken 1,000.*

* Nederduitsche en Maleische catechismus. Holl. kar. Batavia, 60 bladz. 18°. — *Uitgegeven voor rekening van het genootschap van Soerabaia. Aantal afdrukken 500.*

* Robinson, liederen-boek. Mal. met Arab. kar. Batavia, 98 bladz. 18°. — *Lithographie. Aantal afdrukken 500. Waarschijnlijk hetzelfde boekje als dat, bedoeld in Supplement I, 1834 onder* تهليل.

* Idem, leven van Bunjan. Mal. met Holl. kar. Batavia, 48 bladz. 18°. — *Aantal afdrukken 1,300.*

* Thomsen, gelijkenissen. Mal. met Holl. kar. Batavia, 34 bladz. 8°. — *Aantal afdrukken 1,000.*

* Idem, het leven van Christus. Mal. met Arab. kar. Batavia, 45 bladz. 8°. — *Lithographie. Met het drukken is voortgegaan tot in 1835. Aantal afdrukken 2,000.*

* Idem, schoolboek. Mal. met Arab. kar. Batavia, 24 bladz. 8°. — *Lithographie. Als voren tot in 1836. Aantal afdrukken 384.*

1835.

* Bruckner, drie Javaansche tractaatjes. Batavia, 90 bladz. 12°. — *Aantal afdrukken 3,000.*

* Medhurst (W. H.), catechismus der natuur. Mal. met Holl. kar. Batavia, 50 bladz. 12°. — *Aantal afdrukken 1,250.*

* Idem, onderzoek naar de zonde. Mal. met Arab. kar. Batavia, 42 bladz. 8°. — *Lithographie. Aantal afdrukken 2,000.*

* Medhurst (W. H.), hetzelfde werkje met Holl. kar. Batavia, 50 bladz. 12°. — *Aantal afdrukken 2,000.*

* Robinson, aardrijkskunde. Mal. met Arab. kar. Batavia, 94 bladz. 8°. — *Lithographie. Aantal afdrukken 300. Waarschijnlijk hetzelfde werkje als dat, bedoeld in Supplement I, 1835 onder:* كتب فد ميڠاكن

* Idem, rekenkunde. Mal. met Holl. kar. Batavia, 56 bladz. 18°. — *Aantal afdrukken 1250. Waarschijnlijk hetzelfde werkje als dat bedoeld in Supplement I, 1834 onder: Kitab Malajoe etc.*

* Thomson, goed nieuws voor de zonen van Adam. Mal. met Arab. kar. Batavia, 96 bladz. 8°. — *Lithographie. Aantal afdrukken 2,000.*

* Idem, catechismus. Mal. met Arab. kar. Batavia, 18 bladz. 8°. — *Lithographie. Aantal afdrukken 1,000.*

1836.

De Parapatan-press te Batavia heeft van 1823 tot 1836 van verschillende, meestal godsdienstige werkjes in het Javaansch, Maleisch en Chineesch afgeleverd 189,294 exemplaren. — M. H. MEDHURST, China enz., vertaald door A. VAN DEINSE, II, 302.

* Medhurst (W. H.), het evangelie van Markus in het Chineesch. Batavia, 35 bladz. 8°. — *Lithographie. Aantal afdrukken 1,000.*

* Idem, opwekking tot waarneming van de openbare godsdienst. Mal. met Arab. kar. Batavia, 24 bladz. 8°. — *Lithographie. Aantal afdrukken 452.*

1837.

* Pengadjaran akan memboedjoek orang masoek gredja Batavia, 12°. (Landsdrukkerij).

1838.

* Heymering (G.), akan pergi masokh grejdja. Tersalin deri pada bahasa wolandawi. Koepang, 8°.

1839.

. . . . [*Tien Chineesche karakters*]. Hikayet Isa, kaluar deri dalam indjil. The history of Jesus, extracted from the gospel. . . . . [*Vijf Chin. kar.*]. Batavia, 2 + 108 bladz. 8°. (z. n.).

1839 of 1840.

* Preken, uitgegeven ten voordeele van het Parapatan weeshuis te Batavia en uitgesproken in de protestantsche en roomsch-katholijke kerken aldaar.

1841.

* Mattern, teturu woh leos sin peleng se towoni luwangen woh mingkot Lineos di Toumohou. — *Toemboeloe dialect.*

1842.

* Buddingh (S. A.), leerrede (Landsdrukkerij) — *Uitgegeven ten voordeele van het Parapatan weeshuis te Batavia.*

Lijkrede, uitgesproken ter gelegenheid eener plechtige rouw-loge, gehouden

op Donderdag den 11den November 1841, ter eere der afgestorven BBr.·. leden, J. DAVIDSON, W. W. MILAR en L. G. J. G. SCHÖNERMARCK, in de Loge de Ster in het Oosten, gevestigd in het O.·. van Batavia; door den B.·. redenaar C. J. LOMAN, Jz., zoomede eenige door den B.·. J. H. DE WAAL vervaardigde dichtregelen. Batavia, 7 bladz. 4°. (z. n.).

Medhurst (W. H.), Chinese and English dictionary (Proeve 1842, no. 15) Vol I. XXIV + 648 + 29 bladz. — *Zie ook 1843.*

1843.

Medhurst (W. H.), Chinese and English dictionary; containing all the words in the Chinese imperial dictionary, arranged according to the radicals. Vol II Batavia, p. 649—1486. 8°. — *Achteraan:* List of obsolete, contracted, and vulgar characters, not occurring in the foregoing dictionary, 28 bladz., de laatste gelithographeerd (Parapatan-press).

1844.

* Bruin (D. C. de), algemeen overzigt der vijf werelddeelen, ten dienste der scholen in Nederlandsch Oost-Indië. Samarang. (Oliphant en Co.).

Idem, eerste beginselen der Nederduitsche Spraakkunst, ten dienste der scholen in Nederlandsch Oost-Indië. Samarang, 35 bladz. 8°. (Oliphant en Co.).— *De aanteekening nopens dit werkje op bladz. 37 van het Supplement is onjuist.*

Handleiding voor het landmeten. Batavia, 20 bladz. 8°. (Landsdrukkerij).— *Zie Supplement I, bladz. 37.*

* Naam-register der officieren van de land- en zeemagt in Nederlandsch Indie voor 1845. Batavia. (Landsdrukkerij).

Noodzakelijk handboekje voor hen, die het Nederduitsch spraakkunstig willen schrijven. Samarang, 52 bladz. 8°. (Oliphant en Co.).

1845.

Soerabaijasch advertentie-blad. Soerabaija, 52 nummers. kl. 4°. (F. J. FABER). *Verscheen elken Zaterdag. Uit het laatste nummer van dezen jaargang blijkt niet, of de uitgave al dan niet is voortgezet.*

* Water (W. C. H. toe), nagelaten leerredenen enz. 2e druk. Batavia. (Drukkerij van het Bat. Gen.) — *Zie Proeve, 1844, no. 28.*

1846.

Heijmansz (S. L.), opmerkingen over de acclimatisatie. Batavia, 49 bladz. 8°. (Drukkerij van het Bat. Gen.) — *Overdruk uit het Natuur- en geneeskundig archief.*

Jacobson (J. J. L. L.), bijdrage tot de theekultuur. Batavia, 30 bladz. en tabel. 8°. (Drukkerij van het Bat. Gen.) — *Overdruk uit het Tijdschr. v. N. I., 8e jaargang, 2e aflevering.*

1847.

F. A. E[mbrechts], CXXVI tableaux, démontrant le commerce de l'île de Java avec 38 différents pays, tant pour les importations que les exportations

de 1825—45. Extraits des rapports annuels du Gouvernement. Batavia, fol. (Drukkerij van het Bat. Gen.). — *Ook met den Engelschen titel: CXXVI statements, showing the trade of Java with 38 different countries, both for importe and exports from 1825 to 1845.* — *Zie ook Proeve 1849, no. 23.*

1 8 4 8.

* Advertentie-blad. Makasser. — *Vermeld door E. de Waal, onze Indische financien, I, 126.*

Octrooi voor de Javasche bank, voor den tijd van tien jaren, integaan op den 1sten April 1848, en eindigende op den laatsten Maart 1858; ingevolge Gouvernements besluit dd 3 Maart 1848, n°. 5. 10 bladz. 8°. (Zonder datum en naam van uitgever).

Opbrengst der opium-pacht enz. (Proeve, 1848, no. 22). LANGE en Co.

Verslag der plegtige en feestelijke viering te Batavia van de invoering der nieuwe, burgerlijke wetgeving voor Nederlandsch Indië. 14 bladz. 8°. — *Overdruk zonder titel uit de Javasche courant van 6 Mei 1848.*

1 8 4 9.

Bruin (D. C de), eerste beginselen der aardrijkskunde enz. (Proeve 1849, n°. 18). — *Uit den omslag van een dergelijk schoolboekje, in 1844 uitgegeven, blijkt, dat reeds in genoemd jaar eene uitgave dezer „eerste beginselen" bestond.*

F. A. E. [mbrechts], commerce de l'ile de Java, etc. (Proeve 1849, n°. 23). — *Ook met den Engelschen titel:* trade of the island of Java. Statements of general imports and exports from 1825 to 1847; showing also the amount value of the consumption of the island, of merchandise, produce of Europa, America and the Cape of Good Hope; of Britisch India; of China, Cochin-China, Siam and Manilla; and of Japan; as well as the value of merchandise exported, being produce of Java and Madura. Extracted from the yearly published official reports of Government. Batavia, 11 tabellen (LANGE en Co.). — *Uitgegeven ten voordeele van het Parapatan-weeshuis te Batavia.*

1 8 5 0.

Reglement voor de societeit de Harmonie, gevestigd te Batavia. Ibid., 18 bladz. 8°. (Landsdrukkerij).

1 8 5 1.

Soerabaijasch weekblad. Soerabaija, 52 nummers. fol. (W. VAN RAALTEN). — *No. 36—52 zonder naam van uitgever.*

[Holle (A. W. en K. F.)], Soendaasch boekje zonder titel, behelzende een fabel van een aap en een schildpad. Batavia, 22 bladz. 8°. (LANGE en Co.).— *Ter herkenning kan gebruikt worden het begin, luidende:* [illegible] enz

Reglement voor de Preanger-wedloop-societeit. Batavia, 21 bladz. 8°. (Landsdrukkerij). — *Holl. en Mal. tekst. Ook met den titel: Per-atoeran darie berhimpoenan menaroh akan belomba koeda die tanah Priangan.*

Reglement voor het Parapattan weezen-gesticht, gevestigd te Batavia. Ibid., 37 bladz. 8°. (Lange en Co.). — *Ook met den titel: Rules of the Parapattan orphan asylum, established at Batavia.*

1852.

Samarangsch advertentie-blad. Samarang, 42 nummers (*het eerste nummer is in Maart 1852 verschenen*), fol. (P. J. de Groot). — *Hierbij, behalve gewone bijvoegsels, een gelithographeerd „bijblad voor de aankondigingen etc. in het schrift van alle „natiën" (Chineesch, Javaansch en Maleisch, het laatste met Arab. kar.)*

Dungen Bille (J. B. van den), wat Apollo eindelijk zou doen om aan den kost te komen en welk besluit hij nam na zijne nieuwe kostwinning zes maanden gedreven te hebben. Gelezen in de algemeene vergadering van het departement der maatschappij „tot Nut van 't Algemeen" te Soerabaija, op den 11den October 1852, door den schrijver. III + 45 bladz. 8°. (Zonder naam van plaats en uitgever).

Reglement voor het huishoudelijk beheer en voor de kinderen in het Parapattan weezen-gesticht. Batavia, 15 bladz. 8°. (Lange en Co.).

1853.

Samarangsch advertentie-blad. Samarang, 51 nummers en 50 gelithographeerde bijbladen met Chin. kar. (Tot en met 4 Maart P. J. de Groot, t/m. 18 Nov. de Groot en Co., later van Haren Noman, Kolff en Co.)

[illegible] 434+8 bladz. kl. 8°. (Oliphant en Co.).

Reglement voor de Preanger wedloop societeit. Batavia, 18 bladz. 8°. (W. Bruining). — *Holl. en Mal. tekst. Ook met den titel: Per-atoeran dari berhimpoenan menaroh-aken belomba koeda di tanah Prianqan.*

1854.

Bruijn (H. de), George Burnell's verhandeling over de kalksoorten, cementen, metselspecien, enz., enz. Soerabaija, 12+142 bladz. 8°. (van Raalten en Kocken). — *Zie ook Proeve, 1865, no. 67.*

Reglement voor het onderwijs en de onderwijzers in het Parapattan weezengesticht. 11 bladz. 8°. (z. n.).

1855.

Knuttel, Dzn. (P.), Holland en Japan [*Gedicht*]. Batavia, 5 bladz. 8°. (Lange en Co.).

1856.

Soerat kabar bahasa Melaijoe. Soerabaija, 52 nummers kl. fol. (tot en met September E. Fuhri, later E. Fuhri en Co.)

* Hasskarl (J. K.), filices Javanicae s. de filicibus horti Bogoriensis, etc. Pars I. 4°.

* Melvill van Carnbée (P.), almanak voor Nederlandsch Indie. Batavia, 8°.

1857.

Reglement n°. 1 van het praauwenveer [te Soerabaija]. 9 bladz. 8°. (E. FUHRI en Co.).

1858.

Leesboekje der Nederlandsch-Indische geschiedenis. Soerabaija, 57 bladz. 8°. (E FUHRI en Co.).

1860.

Reglement voor de Preanger-wedloop-societeit. Batavia, 23 bladz. 8°. (LANGE en Co.). — *Holl. en Mal. tekst. Ook met den titel: Per-atoeran boeat perhimpoenan menaroh akan belomba koeda di tanah Priangan.*

1862.

Soerabaija's advertentieblad, 4°. (C. VAN RAALTEN) — *Verscheen tweemalen 's weeks, no. 56 op 19 Juli 1862.*

Mounier (A. A. Th.), hulp-vraagboekje voor mingeoefenden, behoorende bij het derde stukje van het Voorbereidend onderwijs tot het afleggen eener christelijke geloofsbelijdenis. Soerabaija, 19 bladz. kl. 8°. (GEBR. GIMBERG en Co.).

1862/3.

* Maandelijksche leerredenen door predikanten in Nederl. Indië (BEGEMANN, VAN DER MEER VAN KUFFELER, ADÈR e. a.). Batavia, n°. 1—13 8°.

1863.

Meer van Kuffeler (van der), gymnastiek enz. (Proeve, 1863 n°. 78).— *Op den titel staat 1863, op den omslag 1864.*

Reglement voor de societeit Harmonie te Soerabaija, 22 bladz. 8°. (J. J. NOSSE).

Reglement voor de Europeesche wijkmeesters in de stad en voorsteden van Pasoeroean. 6 bladz. 8°. (z. n.).

Stichtelijke liederen. te zingen bij de uitlegging der prent ter viering van de huwelijks aanteekening van Mejufvrouw L. C. BISCHOFF en den Heer C. NORTIER Azn., op 26 September 1863. 16 bladz 8°. (z. n.).

* Verordening ter bevordering van rust, orde, veiligheid, netheid en zindelijkheid ter hoofdplaats Makassar. Ibid., 8°. — *Ook met Makasaarschen tekst.*

1865.

De Buiten-Bezittinchen. Brieven van den Bruinen Ridder aan een ongenoemde. Samarang, 9 bladz. 8°. (G. C. T. VAN DORP).

Memorie over de vermindering der suikerproductie in de residentie Passaroean, eerbiedig aangeboden aan Z. E. den Gouverneur-Generaal van N.-I. door de Vereeniging van suikerfabrikanten te Passaroean. Soerabaija, 17 bladz. 8°. (THIEME, KOLFF en Co.).

Reglement voor het liefhebberij-tooneel onder het motto Kunst en Vermaak te Soerabaija, 7 bladz. 8°. (GEBR. GIMBERG en Co.).

Reglement van de jongelings-vereeniging, opgerigt 10 Junij 1865 te Soerabaija, onder de zinspreuk „het rijsken wordt een boom". 4 bladz. 8°. (z. n.).

Reglement van orde voor het muziek-genootschap St. Cecilia, te Soerabaija. Derde druk. Soerabaija, 12 bladz. 8°. (J. H. ROSEMEIER).

1866.

Verzameling van reglementen en bepalingen betreffende de dienst der gouvernements telegrafen in Nederlandsch-Indie. Batavia, zonder paginatuur. Folio (Landsdrukkerij).

1867.

Bahoewa inilah peratoeran doa pada petang hari jang patoet di perboewatken sahari-hari sampei genap tahon. Batavia, 21 bladz. 8°. (W. OGILVIE).

* Chatelin (L. N. H. A.), de primogénitus van een schandaal, opgedragen aan den kapitein, chef van den staf ter Sumatra's West-kust, A. F. C. BLOEM. Padang, 8°.

Gedichten van Cantecleer. Soerabaija, V + 100 bladz. 8°. (J. H. ROSEMEIER).

Reglement voor het gesticht van weezen der protestantsche gemeente van Soerabaija. 21 bladz. 8°. (J. H. ROSEMEIER).

1868.

Reglement der Preanger wedloop societeit. Batavia, 20 bladz. 8°. (BRUINING en WIJT).

Soerat tjeritera-tjeritera enz. (Suppl. bladz. 55). — *Zie ook 1870.*

1869.

* Admo di Kromo, beschrijving van de Koen's feesten te Batavia in het Javaansch. Samarang, 4°. (VAN DORP). — *Zie Proeve, 1870, no. 128.*

Kamer van koophandel en nijverheid te Batavia. Stukken nopens de toelating van vreemde schepen in sommige havens van Nederlandsch-Indie. Batavia, 38 bladz. 8°. (BRUINING en WIJT).

Meyer (H), Special-abdruck für Freunde. Batavia, 23 bladz. 8°. (LANGE & Co.) — *Handelt over den heer Betzoldt en de Rotterdamsche bank.*

Mounier (A. A. Th.), catechetisch onderwijs in de christelijke godsdienst tot voorbereiding van het afleggen van geloofsbelijdenis bij de Protestantsche kerken van Ned. Indië. Soerabaija, 59 bladz kl. 8°. (Gebr. GIMBERG & Co.).

Notulen van het Samarangsche genootschap tot bevordering van landbouw en nijverheid (vergadering van 1 Febr. 1869). Samarang, 22 bladz, 8°. (G. C. T. VAN DORP).

* Verzameling der verordeningen betreffende de Protestantsche kerk in Ned. Indië. Batavia, 8°.

* Wilken (N. P.), an tuturu potot Pengadjaran jang pendek. Tondano.

1870.

* Bab ilmoe njawah [*Jav. tekst*]. Samarang, 8o.

[Faes (J.)], verdediging voor den Raad van justitie te Batavia. 8o. 34 bladz. (zonder titel, datum en naam van uitgever). — *Het vonnis is uitgesproken den 2den Juli 1870.*

Gedachten omtrent de reis en aanwijzingen voor dezelve. Meester-Cornelis, 4 bladz. 8o. (Rehoboth-zending-pers).

* Handleiding voor het planten, bereiden, verpakken, enz. van Java-tabak. Soerabaija, 8o.

E. W. K. [ing], het geloof der heiligen. Meester-Cornelis, 8 bladz. 8o. (Rehoboth-zending-pers).

Pembawa-warta jang baik. Sir James Simpson. Meester-Cornelis, 4 bladz. kl. 4o. (Rehoboth-zending-pers).

Pembawa-warta jang baik. Robert Annan di negri Dundee. Meester-Cornelis, 4 bladz. kl. 4o. (Rehoboth-zending-pers).

Reglement voor den breeden kerkeraad der evangelische gemeente te Batavia. Ibid., 7 bladz. 8o. (Landsdrukkerij).

Soerat tjeritera-tjeritera jang banjak natsehat akan orang toea dan orang moeda jang soeka membatjanja dengan beringat dan berpikir. Tjitakan jang ka-doea kali. Bandjermasin, 128 bladz. 8o. (Rijnsch zendeling genootschap). — *Zie ook van Hoefen 1868.*

Statuten van het Indisch landbouw-genootschap te Soerakarta. Samarang, 7 bladz. 8o. (G. C. T. van Dorp & Co.).

Vonnis, gewezen door den daartoe benoemden krijgsraad te Weltevreden in de zaak van E. G. T. von Ende. 38 bladz. 8o. (z. n.). — *Bevat ook: eisch en conclusie alsmede repliek, gedagteekend 10 Juni 1870, beide van Mr. L. W. C. Keuchenius.*

De vriendelijke bezoeker. „Maar hij was melaatsch". Meester-Cornelis, 4 bladz. kl. 4o. (Rehoboth-zending-pers).

De vriendelijke bezoeker. Slaande tegen de prikkelen. Meester-Cornelis, 4 bladz. kl. 4o. (Rehoboth-zending-pers).

* Wenken voor elken dag des levens. Meester-Cornelis.

DRUKWERK ZONDER DATUM.

Instructie voor de Schippers en Opperhoofden van de Oost-Indische Compagnies uytgaande ende t'huys-komende schepen, om deselve wel te bezorgen, en voor alle leckagie te preserveeren. Dienende voor de scheeps-doose. Batavia, 7 bladz. Folio (H. Mulder).

ALPHABETISCH REGISTER.

A.

B.

C.

D.

L.

M.

N.

O.

P.

R.

S.

T.

U.

V.

W.

Z.

ZAAK-REGISTER.

COURANTEN:

CULTURES:

DICHTKUNST:

FINANCIËN:

GENEESKUNDE:

GENOOTSCHAPPEN:

GEOGRAPHIE:

GESCHIEDENIS:

Godsdienst:

Handel:

Krijgswezen:

Leerreden:

Liefdadige instellingen:

Muzyk:

Nijverheid:

Onderwijs:

regl. school Weltevreden, 1817, 29.
Robinson, 1835.
schoolboeken, 1832.
sub-commissien, 1827.
Thomson, 1834.

RECHTSWEZEN:

burgerlijke wetgeving, 1848.
compendium, 1761.
Faes, 1870.
huisbraak, 1748.
insolvente boedels, 1768.
straffen v. deserteurs, 1762.
vonnis, 1870

REISBESCHRIJVING:

Presgrave, 1821.

SCHEEPVAART:

bagage zeevaart, 1745.
equipage-goederen, 1733.
exercitie, 1781.
hoofd-officieren t/z., 1743.
instructie schippers, 1728 en drukw. z. datum.
rantsoenen, 1747.
schutten, 1751.
vertuyen, 1743.
vrije vaart, 1749.

SOCIETEITEN:

jongelings-vereeniging, 1865.
Harmonie, 1850, 63.
liefhebberij-tooneel, 1865.
Preanger wedloop-soc., 1851, 53, 60, 65.

STAATHUISHOUDKUNDE:

buiten-bezittinghen, 1865.

TALEN:

Chineesch:
history of Jesus, 1839.
Medhurst, 1825, 26, 28, 29, 32, 33, 34, 36, 42, 43.

Hollandsch:
spraakkunst, 1778.

Javaansch:
Admo di kromo, 1869.
[illegible], 1853.

Maleisch:
Roorda van Eysinga, 1822, 27.
vocabulaer, 1677.
woordenboek, 1778.

Singaleesch:
grammatica, 1738.

Soendaasch:
Holle, 1851.

VRIJMETSELARIJ:

lijkrede, 1842.

[illegible]

N.C